

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԱԴՈՆՑ

ԵՐԿԵՐ

g(47.925)

2h-20 ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

08.10.13 12
08.10.13 12
2013

հղ՛

Գրականության մոլորակագրության դասընթացի
ցանկում մասնակիչ չ. թ.

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԱԴՈՆՑ

ՀԱՍՏԱԿԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆԱԳՐՈՒՄ

ԵՐԿԵՐ

5764

Որոշումով հաստատվել է 2013 թ. 10.08.13 թվականից սկսվող
 ուսուցման ընթացքում համալսարանի կողմից կատարվող
 դասընթացի ցանկում մասնակցություն ունեցող ուսանողների
 անունների ցանկը:

Է

ՆԱՍԱԿԱՆԻ

08.10.13 12
08.10.13 12

ԿՐԹ. ԳՐԱԿԱՆԱԳՐՈՒՄ
 ԵՐԵՎԱՆ
 ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
 2014

ՀՏԴ 93/94:80
ԳՄԴ 63.3+80
Ա 205

Հատորը հրատարակության պատրաստեց
Պ. Հ. Հովհաննիսյանը

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ՍՈՇԻԱԼԻՍՏԻԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Աղոնց Ն. Գ.
Ա 205 Երկեր/Ն. Աղոնց, խմբ. Պ. Հ. Հովհաննիսյան, -Եր.: ԵՊՀ հրատ.,
2014, Հատոր է: Նամակամի, 288 էջ + 5 ներդիր:

Հատորն ընդգրկում է հայ ականավոր պատմաբանի նամակահին (135 նամակ): Աղոնցյան նամակները լուսարանում են գրողի գործունեությունը, նրա ապրած ժամանակաշրջանի հայ պատմագիտությանն ու բանասիրությանը, ազգային կյանքին վերաբերող շատ հարցեր ու խնդիրներ: Նամակների հասցեատերերի թվում են այնպիսի նշանավոր դեմքեր, ինչպիսիք են՝ Հ. Թումանյանը, Գ. Հովսեփյանը, Ն. Մառը, Կ. Եզյանը, Ա. Չոպանյանը, Գ. Խալաթյանը և ուրիշներ: Նամակների զգալի մասը տպագրվում է առաջին անգամ: Հասցեագրվում է հայագետներին և ընթերցող հանրությանը:

ՀՏԴ 93/94:80
ԳՄԴ 63.3+80

ISBN 978-5-8084-2021-2

© ԵՊՀ հրատարակչություն, 2014
© Հովհաննիսյան Պ. Հ., 2014

CALOUSTE GULBENKIAN FOUNDATION

Գիրքը լույս է տեսնում «Գալուստ Գյուլբենկյան»
հիմնադրամի աջակցությամբ:

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

CALCUTTA CLUBBING FOUNDATION

...

...

...

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԱԳՈՆՅԻ ՆԱՍԱԿԱՆԻՆ

Հայ ականավոր պատմաբան Նիկողայոս Աղոնցն իր 40-ամյա գիտական գործունեության ընթացքում ընթերցողի սեղանին է դրել մեծ թվով բազմաբնույթ ու բարձրարժեք երկասիրություններ, որոնք հարստացրել են հայ պատմագիտական միտքը՝ նրան հաղորդելով նոր շունչ ու բովանդակություն: Աղոնցի գիտական վաստակն ունի միջազգային լայն ճանաչում. նա իրավամբ համարվում է XX դարի համաշխարհային բյուզանդագիտության ամենանշանավոր դեմքերից մեկը:

Բնականաբար, նման ճանաչում ունեցող պատմաբանը պետք է ունենար նաև գիտական լայն կապեր, ընդարձակ մամուլագրություն: Աղոնցի ինչպես գիտական, մանկավարժական, ազգային-հասարակական բուռն գործունեությունը, այնպես էլ այն մտավոր միջավայրը, որտեղ ապրել և ստեղծագործել է նա (Ս. Պետերբուրգ, Մոսկվա, Վիեննա, Վենետիկ, Լոնդոն, Փարիզ, Մյունխեն, Բրյուսել և այլուր), ենթադրելի են դարձնում նրա մամուլագրական լայն կապեր ունենալու անկասկած իրողությունը: Եվ իրոք, Աղոնցը մամուլներ է սկսել գրել դեռևս XIX դարի վերջերից, երբ ուսանում էր Ս. Պետերբուրգի համալսարանում և կատարելագործում ուսումնառությունը եվրոպական նշանավոր համալսարաններում ու գիտական կենտրոններում: Հետագա տարիներին, երբ գիտական բուռն գործունեություն էր ծավալել ու դասավանդում էր Ս. Պետերբուրգի համալսարանում (1904-1920), ապրում ազգային կյանքը փոթորկող քաղաքական իրադարձությունների բովում ու գործուն մասնակցություն ունենում դրանցից շատերին, Աղոնցը, ինքնըստինքյան, պետք է մամուլագրություն ունենար հայ, ռուս և օտարերկրացի գիտնականների ու քաղաքական գործիչների հետ, նույնը՝ նաև լոնդոնյան (1920-1931) ու փարիզյան (1921-1923) տարագրության տարիներին և Բրյուսելի համալսարանում դասավանդելիս (1931-1940):

Ն. Աղոնցի նամակների հասցեատերերն են եղել ժամանակի հասարակական-քաղաքական կյանքի, մշակույթի, գիտության, եկեղեցու ամենաերևելի դեմքերը, ինչպես օրինակ՝ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսներ Գևորգ Ե Սուրենյանցն ու Խորեն Ա Մուրադբեգյանը, ինչպես նաև Գարեգին արքեպ. Հովսեփյանը, Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյանը, Տիրայր արքեպ. Տեր-Հովհաննիսյանը, Մեսրոպ արքեպ. Տեր-Մովսիսյանը, Եղիշե արքեպ. Դուրյանը, Թորգոմ արքեպ. Գուշակյանը, Համազասպ վրդ. Ոսկյանը, Ներսես վրդ. Ալիկյանը, Գալուստ Տեր-Մկրտչյանը (Միաբան), Կարապետ Եզյանը, Գրիգոր Խալաթյանցը, Նիկողայոս Մառը, Կարապետ Կոստանյանը, Հովհաննես Թումանյանը, Ավետիք Իսահակյանը, Արշակ Չոպանյանը, Գաբրիել Նորատունկյանը, Կոստան Զարյանը, Սիմոն Վրացյանը, Գարեգին Լևոնյանը, Արտաշես Չիլիմկիրյանը (Ռուբեն Դարբինյան) և շատ ուրիշներ, ինչպես նաև նշանավոր ամսագրերի և օրաթերթերի խմբագրություններ («Հանդես ամսօրեայ», «Բազմավեպ», «Սիոն», «Վեմ», «Անահիտ», «Հայրենիք», «Զվարթնոց», «Մասիս», «Յառաջ» և այլն)¹:

Իր հերթին պատմաբանը նամակներ է ստացել ժամանակի երևելի մտավորականներից ու ազգային գործիչներից՝ Արտաշես Արեղյան, Հայկ Գարագաշ, Կոստան Զարյան, Արշակ Չոպանյան, Ավետիք Իսահակյան, Վահան Մալեգյան, Լևոն Մելիքսեթ-Բեկ, Հայկ Պերպերյան, Գարեգին արքեպ. Հովսեփյան, Թորգոմ արքեպ. Գուշակյան, Եղիշե արքեպ. Դուրյան, Հայկ Պերպերյան, Առաքել Սարուխան, Արշակ Սաֆրաստյան, Մարտիրոս Տեր-Պետերյան, Գարեգին արքեպ. Խաչատուրյան, Արտավազդ արքեպ. Սյուրմեյան, Գրիգորիս եպ. Պալաթյան, Բառնարաս վրդ. Պիլեգիկճյան, Մովսես Աճեմյան, Ռուբեն Դարբինյան, Ալեքսանդր Խատիսյան, Սիմոն Վրաց-

¹ Ցավոք, այս մեծ ու հարուստ ժառանգությունից քիչ բան է հրատարակվել: Բացառություն են Ա. Աղամյանի («Բանբեր Հայաստանի արխիվների», Երևան, 1966, № 3), Պ. Հ. Հակոբյանի («Լրաբեր հասարակական գիտությունների», Երևան, 1975, № 11), Պ. Հ. Հովհաննիսյանի («Բանբեր Երևանի համալսարանի», Երևան, 1988, № 3) հրատարակումները և այլ ուսումնասիրություններ:

յան, Վահան Նավասարդյան, Գաբրիել Նորատունկյան, ինչպես նաև մեծահամբավ օտար պատմաբաններից ու բանասերներից՝ Վալդեմար Բելք, Ֆրիդրիխ Բրաուն, Կիրիլ Թումանով, Մորիս Լևի, Ֆրեդերիկ Կոռնվալիս Կոնիբեր, Հենրի Արչիբալդ Մեյս, Նիկոլայ Օկունև և ուրիշներից: Հիրավի, հսկայական ընդգրկում ունեցող մեծ ու չափազանց հարուստ նամականի¹:

Ցավոք, չնայած մեր բոլոր ջանքերին, հնարավոր չեղավ ձեռք բերել Նիկողայոս Աղոնցի ամբողջական նամականին: Այնուհանդերձ, հնարավոր եղավ Համազգայինի Բեյրութի գրական պահոցում, ՀՀ ազգային և Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանի արխիվներում, Մաշտոցի անվան Մատենադարանի արխիվային բաժնում, Վիեննայի Մխիթարյանների, Երուսաղեմի Ս. Հակոբյանց մայրավանքի և Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսարանի դիվաններում գտնել Աղոնցի գրչին պատկանող բազմաթիվ նամակներ: Մեր տրամադրության ներքո էին նաև արդեն տպագրված զգալի թվով նամակային միավորներ, որոնք վերցրել ենք պարբերականներից, տարեգրքերից, գրական ու պատմագրական ժողովածուներից («Լրաբեր հասարակական գիտությունների», «Բանբեր Հայաստանի արխիվների», «Բանբեր Երևանի համալսարանի», «Հայրենիք», «Էջմիածին» և այլն):

Նշվածներից թերևս ուշագրավը Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության դիվանում պահվող Ն. Աղոնցի թվով 42 նամակների հավաքածուն է, որը տարիներ առաջ դիվանի պատասխանատու Հ. Վահան Հովակիմյանը տրամադրել էր ամերիկահայ ճանաչված պատմաբան, մեր բարեկամ պրոֆ. Ռուբեն Աղայանին, իսկ վերջինս էլ սիրահոժար փոխանցել է մեզ:

¹ Տե՛ս Համազգայինի Բեյրութի գրական պահոց, պրոֆեսոր Նիկողայոս Աղոնցի թողոն, պահարան Ե/Ա-8: Այս պատկանելի հավաքածուից ցայսօր լույս են տեսել միայն Գարեգին արքեպ. Հովսեփյանի (տե՛ս «Հասկ», հայագիտական տարեգիրք, նոր շրջան, № 6, Անթիլիաս, 1994) և Թորգոմ արքեպ. Գուշակյանի (տե՛ս նույն տեղում, № 7-8, Անթիլիաս, 1995-1996) մեր հրատարակած նամակներն առ Նիկողայոս Աղոնց:

Այսպիսով՝ տարիների երկարատև ու շատ ջանքեր պահանջող աշխատանքի ընթացքում կարողացանք ի մի բերել, խմբել և ծանոթագրել Ադոնցի միայն 135 նամակ, որն այժմ ներկայացվում է գիտական և ընթերցող հանրությանը:

Նամականին նաև պատմագրական ժանր է, գրողի ստեղծագործական ժառանգության անբաժան բնագավառը, նույնը՝ Ադոնցի նամականու պարագայում: Ադոնցի նամակները բովանդակում են պատմագիտական, գրականագիտական, լեզվաբանական, հասարակագիտական բազմաթիվ հարցեր և լուսաբանություններ, որոնք այսօր էլ նույնքան հետաքրքրական և արժեքավոր են իրենց բարձրացրած խնդիրներով ու վերլուծություններով: Միաժամանակ ադոնցյան նամակները առատ նյութ են մատակարարում պատմաբանի գիտական նախասիրությունների ու որդեգրած սկզբունքների, ժամանակի ու ժամանակակիցների վերաբերյալ: Իսկ առանձին նամակներ դուրս են գալիս «նամակ» հասկացության բովանդակությունից և վերածվում պատմագիտական ու բանասիրական փոքրածավալ ուսումնասիրությունների:

Ադոնցյան նամակները հետաքրքրական նոր փաստեր են ի հայտ բերում պատմաբանի ստեղծագործական ծրագրերի, ընթացիկ պարապմունքների, իսկ առանձին դեպքերում՝ նաև ներանձնական կյանքի վերաբերյալ: Դեռևս 1902 թվականին 30-ամյա Ադոնցը, Ն. Մառին ուղղված նամակում մանրամասն նկարագրելով արտասահմանյան համալսարաններում իր պարապմունքները, խոստովանում է, որ իր երազանքն է գիտական վերլուծության ենթարկել բյուզանդական սկզբնաղբյուրներում պահպանված վկայությունները՝ կայսրությունում ցրված հայերի վերաբերյալ, մատնանշել նրանց տեղն ու դերը այդ հասարակությունում: Ենթադրվում էր, որ աշխատանքը կամփոփվի «Հայերի ճակատագիրը Բյուզանդիայում» ուսումնասիրությունում: Համաձայն ծրագրի՝ Ադոնցն այդ տարիներին և հետագայում հետևողականորեն ուսումնասիրել է հիմնախնդիրը և թղթին հանձնել առանձին հատվածներ («Հուստինիանոսի ժամանակա-

շրջանի նշանավոր հայերը», «Հայոց վերջին Արշակունիների ճակատագիրը Բյուզանդիայում», «Հայ-մակեդոնական քազավորական հարստության պատմությունը», «Լևոն V Հայկազն» և այլն)¹: Այս առումով հատկապես հետաքրքրական է մահվանից առաջ՝ 1940 թվականին ապրիլի 15-ին Գարեգին արքեպ. Հովսեփյանին հղված նամակը. «Ինչ վերաբերում է աշխատանքներին, պատրաստել եմ Հայոց պատմության Ուրարտական շրջանը (Ֆրանսերեն, մոտ 200 էջ): Մելքոնյան [իրատարակչական] կոմիտեն ցանկություն հայտնեց «Հայրենիք» [ամսագրի] մեջ երևցած պատմական հոդվածներս վերահրատարակելու: Առանձին տրամադրություն չունեի վերստին նայել ուղղել սխալաշատ գրություններ, բայց ստիպված եմ անել: Առանձին հատորներ կկազմեն՝

1. Հայ-բյուզանդական դեմքեր, պատմականք,
2. Հայոց պատմության վերաբերյալ հոդվածներ,
3. Բանասիրականք»²:

Թեև իրերի բերումով պատմաբանը չկարողացավ, չհասցրեց ի կատար ածել իր փայփայած երազանքը, սակայն նշված խոսքերը կարծես յուրահատուկ կտակ էին, որ նա պատգամեց սերունդներին³:

Անվանի պատմաբանի նամակները շոշափում և լուսաբանում են իր ժամանակների ազգային կյանքին, մասնավորապես Հայկական

¹ Բոլորն էլ՝ անտիպ, ուսերեն (տե՛ս Համագգայինի Բեյրութի գրական պահոց, պրոֆ. Նիկողայոս Ադոնցի բողոն):

² Տե՛ս նամակ № 134:

³ Ադոնցը 1946 թվականին մերձավորագույն բարեկամների՝ Արրահամ Դուկասյանի, Արշակ Չոպանյանի, Հովհաննես Չավոյանի անդուլ ջանքերի շնորհիվ Փարիզում լույս տեսավ «Հայաստանի պատմություն» ֆրանսերեն հատորը (446 էջ), երկու տարի անց՝ 1948 թվականին՝ դարձյալ Փարիզում մանրածավալ մեծագրական ուսումնասիրություններն ամփոփող ժողովածուն (538 էջ)՝ Արշամ Խոնդկարյանի աշխատասիրությամբ, 1965 թվականին՝ հայ-բյուզանդական հարաբերություններին նվիրված, ֆրանսերենով գրված հոդվածների ժողովածուն, որը խնամքով իրականացրել էր Ժեռար Գարիտը (Լիաբոն, 440 էջ), և վերջապես մեր աշխատասիրությամբ լույս տեսավ «Հայկական հարց» (Երևան, «Հայագիտակ», 1996, 244 էջ), «Հայաստանի ոսկեհանքը. Փոքրածավալ ուսումնասիրություններ» (Երևան, «Հայագիտակ», 2006, 160 էջ) ժողովածուները և Երկերի վեցհատորյակը (Երևան, 2006-2012):

հարցին առնչվող բազմաթիվ խնդիրներ¹: Ադոնցը անհուն սիրով ու պատկառանքով է գրում «ազգային մեծ ու միակ հաստատության»՝ Հայոց եկեղեցու դերի և նշանակության մասին: Հրապարակվող նամակներում և այլուր հոգեմաշ էր լինում Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի ծայրահեղ անմխիթար վիճակով, առանձնապես մտահոգվում էր Սփյուռքի ներեկեղեցական կյանքում պառակտման ախտանշանների ի հայտ գալու հարցով, դատապարտում էր բոլոր նրանց, ովքեր ջատագով էին Հայոց եկեղեցու միասնությունը քանդելու, այն երկկենտրոնացնելու գաղափարին:

Հայրենիքից հեռու, սակայն հայրենիքի նկատմամբ մշտնջենական ու անդավաճան սիրով սոգորված հայրենասեր հայազետի մտորումների, ամենօրյա խորհրդածությունների կիզակետում միշտ էլ եղել է հայրենի եզերքը: Ադոնցին հուզել են իր երկրի և ժողովրդի ներկան, ինչպես նաև խաղաղ ու բարեկեցիկ ապագան: Հուսադրող ու միաժամանակ խրախուստությամբ են հնչում նրա հետևյալ խոսքերը. «Որքան և ծանր լինի հայ ժողովրդի դրությունը այդտեղ [Հայաստանում], դարձյալ հայրենիքն է, ուր իր էությանը լցնում է շատ պակաս ու ամենից առաջ կորուստը, որին ենթարկված են հայրենիքից դուրս հաժող ահագին բազմությունները: [Այստեղ] հերոսական միջոցներ են հարկավոր՝ վերահաս ծուլումից և փչանալուց նրանց փրկելու...»²: Խստորեն քննադատում է, դատում, հորդորում բոլոր նրանց, ովքեր արտասահմանյան իրենց տաքուկ անկյուններից անպատշաճ, վարկաբեկիչ հարձակումներ են կատարում հայրենի իրականության նկատմամբ: 1940 թվականի ապրիլի 15-ին Արտաշես Չիլինկիրյանին հղված նամակում գրում է. «Վատ չէր լինի, եթե սակավ մի պայքարող եռանդը խնայեիր, մտրակդ ձգեիր և ավելի հաշտ և սրտացավ աչքով նայեիր մեր աղքատիկ հայրենի հողին, մեր խեղճ սոխակեր հայրենիքին: Խոհեմություն չէ աննպատակ քննադատություններով սառեցնել տարաշխարհիկ հայությունը հույսի միակ

¹ Մասնավորապես տե՛ս №№ 49, 50, 53, 66, 122 և այլ նամակներ:

² Տե՛ս նամակ № 87:

աղոտ ճրագեն, նրա ապագայի միակ երաշխիքեն»¹: Իր մյուս մեծ ու նվիրական երազանքն էր երբևիցե հայկական համալսարանում հայ ուսանողներին դասավանդելը, որը ևս չպետք է իրականանար. «Ռուսական համալսարանից հետո ընկա ահա ֆրանսիականը: Երկուսն էլ օտար: Չեղավ, չհաջողվեց մնալ հայ լեզվի շրջանում», - դառնացած գրում է նա²:

Այս է Նիկողայոս Ադոնցի նամականու համառոտ նկարագիրը: Նամականին, անշուշտ, լրացնում, ամբողջականացնում է մեծանուն հայազետի ստեղծագործական դիմանկարը, դրան ներարկում նոր, քարն լիցքեր ու մանրամասներ:

Ստորև ներկայացվող նամակները դասավորված են ժամանակագրական կարգով (1893-1940): Բնագրերը հրատարակվում են մույնությամբ՝ առանց կրճատումների, կատարվել են միայն ուղղագրական և կետադրական անհրաժեշտ փոփոխություններ: Ուղղանկյուն փակագծերի [] մեջ են առնված հրատարակիչների կամ մեր կողմից վերականգնված և առաջարկված ուղղումները: Այն բառերի և նախադասությունների փոխարեն, որոնք հնարավոր չի եղել վերծանել և կամ ջնջված են եղել, դրվել են բազմակետեր:

Մեր գոհունակությունն ենք հայտնում բոլոր նրանց, ովքեր սիրով օժանդակեցին այս հատորի ստեղծման աշխատանքներին՝ տրամադրելով կամ նպաստելով ադոնցյան նամակագրական առանձին միավորներ ձեռք բերելուն: Խորին շնորհակալություն ենք հայտնում Հրաչ Տասնապետյանին և Արփի Էրիեմեզյանին (երկուսն էլ այժմ հանգուցյալ), Երվանդ Փամպուկյանին, Ամատունի Վիրաբյանին,

¹ Տե՛ս նամակ № 135:

² Տե՛ս նամակ № 107:

Վիզեն արքեպ. Ալբազյանին, Արշավիր Գաբունյանին, Ռեմ Ղազանջյանին, Ավագ Հարությունյանին: Առանձնակի շնորհակալություն բանասիրական գիտությունների թեկնածու Մերի Հովհաննիսյանին, ով արժեքավոր դիտողություններով և առաջարկություններով իր նպաստը բերեց հատորի հրատարակությանը:

Երախտագիտությամբ ենք շնչտում, որ Ն. Ադոնցի երկերի սույն՝ յոթերորդ հատորի հրատարակությունը հնարավոր դարձավ միայն «Գալուստ Կիլպենկեան հիմնարկության» (Լիսաբոն) հայկական բաժնի նախաձեռնությամբ և Երևանի պետական համալսարանի հրատարակչության տնօրեն Կարեն Գրիգորյանի հետևողական նախանձախնդրության շնորհիվ: Առանց այդ աջակցության՝ Ադոնցի նամականու հրատարակության ուղղությամբ մեր գործադրած ջանքերը հաջողությամբ չէին պսակվի:

ՊԵՏՐՈՍ Հ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Պարոն Խ. Հովհաննիսյանի (1) «Մյուլերի հետազոտությունները» հոդվածում (2), որ զետեղված էր «Արձագանքիդ» վերջին համարներից մեկում (3), ասված է, ի միջի այլոց, որ «գերեզման» բառի ստուգաբանությունն անվերածելի է մնում մինչև այժմ: Ավելորդ չենք համարում առաջ բերել մի կարծիք այս մասին, որ պատկանում է Շուշվա թեմական դպրոցի ուսուցիչ պ[արոն] Գյուլգադյանին (4): Արգո պարոնի կարծիքով՝ «գերեզման» բառը կազմված է հետևյալ երեք բառից.

1. «ԱՐՉԱԳԱՆ-Ք» [ԼՐԱԳՐԻ] ԽՍԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ

Պարոն Խ. Հովհաննիսյանի (1) «Մյուլերի հետազոտությունները» հոդվածում (2), որ զետեղված էր «Արձագանքիդ» վերջին համարներից մեկում (3), ասված է, ի միջի այլոց, որ «գերեզման» բառի ստուգաբանությունն անվերածելի է մնում մինչև այժմ: Ավելորդ չենք համարում առաջ բերել մի կարծիք այս մասին, որ պատկանում է Շուշվա թեմական դպրոցի ուսուցիչ պ[արոն] Գյուլգադյանին (4): Արգո պարոնի կարծիքով՝ «գերեզման» բառը կազմված է հետևյալ երեք բառից.

գահ նշանակում է «բարձր տեղ», օրինակ՝ գահավիժել,

րեզ կամ րոյզ, որ պահպանել է հայոց լեզուն մաս «ասպարեզ» բառի մեջ: Համազոր է «արձակել», «ձգել» բայերին (ասպարեզ-ձիարձակ): Այս բառի հայկական տառադարձությունն է իսկապես «լույծ-լուծանել=բանդել, արձակել»:

Իսկ վերջին լծորդը՝
ման = է մարդ, ման-ուկ:

Այսպիսով՝ «գերեզման» կամ «գահրեզման» նշանակում է «բարձրից ձգել մարդուն», կամ «տեղ, ուր ձգում են բարձրից մարդուն»: Այս բացատրությունը պարոնը հաստատում է և մի արիական սովորությամբ, որով մեռելներին աշտարակներից ձգում էին ցած՝ փոսի մեջ...

Հարգելի ուսուցիչը ոչ միայն շատ հմուտ է հայոց, պարսից և արաբական լեզուներին, այլև քաջ ծանոթ է նոցա պատմության, հին

ավանդություններին, սովորություններին, Նազի միջնադարյան ժողովրդական բանաստեղծության, մի հանգամանք, որն այնքան կարևոր է մեր հին մատենագրության ուսումնասիրության համար: Այս է պատճառը, որ պ[արոն] Գյուլգադյանը երբեմն շատ հետաքրքիր և հավանական վերլուծություններ է առաջարկում մեր հին անգիր բանահյուսությունից մնացած այն կտորներին, որոնք խորենացու «Հայոց պատմության» միջոցով հասել են մեզ: Սակայն զարմանալին այն է, որ լրագիրներում խոսք է բացվում այդ մասին մինչ այն աստիճան, որ ուրիշները ստիպված են լինում հայտարար լինել նորա կարծիքներին այս կամ այն ձևով (5):

Նիկողայոս Ադոնց (6)

2. ԿԱՐՎՊԵՏ ԵՉՅԱՆՆ

Սևծարգի՝ պ. Եզյան (1),

Ձեր բարյացակամությունը վստահություն է տալիս կարծելու, որ անհանգստություն չեք համարի, եթե երբեմնակի գրությամբ հաղորդեմ պարապմունքներին մասին: Ձեր խորհուրդներից օգուտ քաղելու նպատակով:

Պարապմունքներս մի որոշ ընթացք են ստացել (2). Ես անցնում եմ Ռեդկինի «Самоучитель немецкого языка, по методу Тусена и Лангенштейна» ձեռնարկով, իսկ հարկավոր դեպքերում դիմում եմ համալսարանի պրոֆեսոր, լեզվագետ Մազինգին (3), որի հետ ես հայերեն պետք է պարապեմ շաբաթը մի քե երկու ժամ: Պարոնը հետաքրքրված է հայոց լեզվի հնչյունաբանությամբ. առաջ պարապելիս է եղել պ. Մովսիսյանի (4), այս տարի՝ Օհանջանյան ազգանունով մի ուսանողի (5) հետ, որին այժմ ես պետք է փոխարինեմ հետևյալ շաբաթից:

Պարոն պրոֆեսորի խորհուրդով և ցուցմամբ վերցրել եմ մի գրքույկ մանկական ընթերցանության համար, որ ամեն օր մի քանի թերթ կարդամ իմ տանտիկնոջ հետ միասին:

Ինչ վերաբերում է նյութական մասին, այս ամիս, շնորհիվ ուղեծախսիս մնացորդի, բավարար է, իսկ այնուհետև, եթե շարունակեմ այս ընտանիքում մնալ, չի բավականանա, ուստի մտադիր եմ հետևյալ ամսից տեղափոխվել այլ ընտանիք: Ուսումը շուտով կվերջանա, բռնած բնակարանները կդատարկվին. այն ժամանակ, կարծոք, կարելի կլինի ավելի աժան տեղ գտնել: Թերևս հաճիր որևէ խորհուրդ տալ, ահա՛ հասցես՝

Techelfersche-Strasse, № 12:

Խորին հարգանքով՝
Նիկողայոս Ադոնց

1895 թ., 20 մայիսի

Յուրև

3. «ՀԱՆԳԷՍ [ԱՄՍՕՐԵԱՅ]»-Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ

Ուղարկում եմ Ձեզ (1) բաժանորդագինը՝ խնդրելով հղել ինձ առաջիկա տարվա «Հանդես [ամսօրեայ]» հետևյալ հասցեով՝

С.-Петербург

Студенту Им[ператорского] университета Николаю Адонцу (2).

Вознесенский проспект, д. 27, кв. 27

Հարգանքով՝ **Ն. Ադոնց**

1896 թ., դեկտեմբերի 22-ին (3)

Ս. Պետերբուրգ

4. «ՀԱՆԴԷՍ [ԱՄՍՕՐԵԱՅ]»-Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ

Գրեցի 27.II.97 թ.

Հունվար ամսի 2-ին ուղարկել եմ Ձեզ բաժանորդագին «Հանդէս [ամսօրեայ]»-ի համար, բայց մինչ այժմ (1) ոչ մի համար չեմ ստացել: Շատ զարմանալի է: Միգուցե հասցես մոռացել կամ կորցրել եք:

Հարգանքներով՝ Ն. Ադոնց

Հասցես՝
С.-Петербург
Студенту университета
Николаю Адонцу
Вознесенский проспект
д. 27, кв. 27

5. «ՀԱՆԴԷՍ [ԱՄՍՕՐԵԱՅ]»-Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ

Ձերդ (1) գրության համաձայն՝ ստուգեցի փոստում, ուր պատասխանեցին, որ իմ անունով թերթ չեմ ստացել: Չարմանալի է, որ վերջին ամսույս՝ ապրիլի համարն էլ չեմ ստացել, թեև հայտնել եմ ինչպես խմբագրությանը, նույնպես և տեղվույս փոստին: Սպասելով հանելուկի մեկնության՝ մնամ հարգանքով:

Ն. Ադոնց

8 ապրիլի,
1897 թ.

6. ԲԱՌՆԱԲԱՍ ՎՐԳ. ՊԻԼԵՁԻԿՃԱՆԻՆ

Արժանապատիվ Հայր [Բառնարաս] (1),

Խոստացա Ձեզ գրելու «Հանդէս»-ի պակաս համարների համար, բայց մինչև այժմ չկարողացա: Գլուխս շատ խառնվել է: Շարադրության (2) ժամանակը մոտենում է, մինչդեռ ոչինչ դեռ չեմ պատրաստել: Գրքերս սահմանազլխում (3) առավ ձեռքիցս մի հիմար զինվորական, որի հետ և կովեցա: Այնտեղից փոստով դրկել եմ գրաքննական ատյան, որտեղից վերջապես ստացա:

Հանդեսից պակաս եմ մարտի և մայիսի համարները, ուստի կխնդրեի, եթե հնարավորություն ունեք դրկելու և՛ պակաս, և՛ հուլիսից սկսած համարները:

Ողջույն բոլոր ծանոթներին:

Համբույրներ աջույդ՝ Ն. Ադոնց

1898, հոկտեմբերի 13

Հասցես՝
Студенту университета
Николаю Адонцу
Դուք տպած ունեք հասցես:

Փոխ[ել] ներքևի փողոցի համարն այսպես՝ В[асильевский] О[стров], 6 линия, д. 39, кв. 12:

7. ԲԱՌՆԱԲԱՍ ՎՐԳ. ՊԻԼԵՁԻԿՃԱՆԻՆ

Պատվական Հայր [Բառնարաս],

Ուրախությամբ ստացա Ձեր նամակը, բայց «Հանդէս»-ի համարները մինչև այժմ չեմ ստացած:

Երևի կստանամ այս քանի օրերս:

Ընդունեցեք շնորհակալությունս և հետևյալ խնդիրս: Եթե չեմ սխալվում, Հունգարիայի հայերի մի մասը կաթոլիկ են, մյուս մասը՝

5769

ազգային եկեղեցու հետևորդներ: Այժմ ինձ շատ հետաքրքրում է վերջիններիս եկեղեցական Տոնացույցը, այսինքն՝ տոների սրբերը: Nilles-ի (1) «Kalendarium manu ole» գրքի մեջ կա նոցա Տոնացույցը: Մասամբ վստահելի չէ և մասամբ անբավարար: Կուզեի իմանալ արդյո՞ք միաբանության մեջ չունեիք այդ Տոնացույցը: Եթե ունեք, բարի չէի՞ք լինիլ արտագրել ինձ համար և հղել: Ինձ թվում է, որ Տոնացույցը հենց այն է, որ և եղել է մեր եկեղեցում նախքան Վկայասեր (2): Եթե ունեք որևէ տեղեկություն պատմական վանքումդ, թե ամենահին գաղթականությունը որ դարումն է եղած, խոնարհաբար կխնդրեի այդ ևս գրել: Ընդհանրապես համարվում է հետ Բագրատունյաց թագավորության անկման, բայց ցանկալի էր ճիշտն իմանալ: Արդյո՞ք հին արձանագրություններ չկան Հունգարիայում և եթե կան, ո՞ր դարու են: Խիստ կպարտավորեցնեիք, եթե Հայր Այտընյանից (3) կամ Հայր Տաշյանից (4) հարցնեիք այդ մասին և հաղորդեիք ինձ:

Այժմ զբաղված եմ իմ աշխատությամբ (5), որը պետք է ներկայացնեմ դեկտեմբերի 15-ին, ուստի բոլորովին ժամանակ չունեմ Դաղբաշյանի գրքով (6) զբաղվելու, երկրորդ կիսամյակում՝ փետրվարի 8-ից հետո (7), թերևս կարողանամ: Եթե բան գրելու լինեմ, անշուշտ, Ձեզ կուղարկեմ: «Նոր-Դարում» (8) լավ կոկել էին մեր աստվածաբան քննադատին: Ողջույն Հ[այր] Վարդանին (9) և մյուսներին:

Հարգանքով՝ Ն. Ադոնց

8 նոյեմբերի, [1898] (10)

Ս. Պ

8. ԲԱՌՆԱԲԱՍ ՎՐԴ. ՊԻԼԵՉԻԿՃՅԱՆԻՆ

Պատվական Հայր [Բառնարաս],

Ստացա նամակներդ, մեծապես շնորհակալ եմ: Եթե իմանայի, որ խնդիրս այդչափ նեղություն պիտի պատճառեր Ձեզ, հարկավ չէի դիմի:

Ուստի և՛ ներեցեք, և՛ ընդունեցեք զոհությունս: Պ<արոն> Nilles օգուտ է քաղել միաբանությանդ, եթե չեմ սխալվում՝ Հ<այր> Այտընյանի ցուցմունքից: Նրա գրքում անհամեմատաբար ավելի քան կա, քան Տեր հոր նամակում:

Ինչևիցե, վերստին շնորհակալություն: Վաղը պիտի ներկայացնեմ զրաժու շարադրության առաջին մասը (1):

Հարգանքով՝ Ն. Ադոնց

14 դեկտեմբերի, [1898] (2)

9. НИКОЛАЮ МАРРУ

Многоуважаемый Николай Яковлевич!

Давно мне хотелось иметь удовольствие писать Вам о ходе моих занятий. Они вначале шли очень недурно, и я был так доволен, что не раз задавал себе вопрос, что можно было бы писать на заданную тему, без тех рукописных материалов, которые я ныне имею. Просмотрел рукописей до 10 (из них более важные описаны у меня очень подробно), и уже собирался писать Вам кое о чем, но вдруг наткнулся на одну очень интересную рукопись; я в ней узнал ту самую рукопись, с которой сделано издание Пролога 1834 г. под именем Тер-Израела (1). Она интересна в том отношении, что во-первых совсем не редакция Тер-Израела и Григория Анаварзеци (2), и во-вторых она потерпела некоторую немаловажную метаморфозу в названном издании.

Но что важнее всего, там рядом с армянским ставятся и греческие и латинские святые, т.е., вернее, святые по греческому и латинскому календарю, что дает возможность сличить их. Ну вот я ждал покончить с этой громадной по величине рукописью и затем писать Вам, но не удостоился этого, прямо, счастья в данном случае, я, к

большому сожалению, не мог кончить благополучно. На половине работы захватила меня опять проклятая болезнь – малярия, и вот уже 20-й день не в состоянии ничего делать. Слаб до невозможности, хожу как на ходулях, ноги сгибаются, и затем по временам, особенно в тех случаях, когда с размаху встаю с постели, т.е. выпрямляюсь, чернеет в глазах так, что в один миг ничего не вижу кругом. Никакого расположения духа нет; мне досадно, просто до слез досадно, что так наказала меня судьба. Главное, нет надежды поправиться настолько, чтобы иметь возможность хотя бы округлить сделанное. Надо было кое-что списать, просмотреть **Календарь 1284 г. (Snłwgnjg)** (рукописный, разумеется), который имеется здесь в библиотеке, наконец, есть и **бшзng** – служебные minei до Григория Мартирофила (3) и т.д. Раза два ездил в монастырь в таком состоянии заниматься, но окончательно убедился, что невозможно; пот льется ручьем. Святые отцы в общем мало интересны за исключением Алишана и Зарбаналяна (4); Саргисяна (5) не было здесь, только что вернулся из Рима, еще не представился. Простите, дальше не могу вопреки желанию, будьте снисходительны за неряшливость и передайте поклон **Shhāng (6) և փորրիկ (7)**.

Ваш Ник. Адонц

1898 г., 10 авг[уста]

Венеция

10. НИКОЛАЮ МАРРУ

Многоуважаемый Николай Яковлевич!

Я еще не пристроился по душе и не приступил к предполагаемым занятиям. Не видался даже с Крумбахером (1), который теперь, должно быть, уже вернулся с конгресса. Я жду «металла» и книг. Я написал Самуэлян (2) взять у хозяйки книги мои и выслать немедленно, но, к сожалению, он оказался настолько невежливым, что до сей поры ничего не ответил. По получении ожидаемого, я примусь за правильные занятия. Пока изучаю немецкий язык.

Невозможная скука давит душу. Я не полюбил немцев; да признаться, и все остальное мне не так нравится. Слишком много воображаем о загранице, больше чем нужно. Впрочем, я еще не свыкся с местными условиями, успокаиваю себя тем, что, может быть, я – «варвар» – еще [не] понимаю прелести немецкой, а пойму. Единственное утешение – я нашел наконец Манандяна (3). Узнав, что он в Лозанне, выписал сюда в Мюнхен. Пробыл несколько дней у меня и поехал в Дрезден, проездом в Эчмиадзин. Много болтали о всякой всячине. Я находил, что он слишком увлекся немцами и бог весть в каком свете представлял Германию в бытность свою в Петербурге. Оказалось, что Манандян совсем не друг немцев в настоящее время. Страшно нападает на все немецкое. Дух негодования охватил его после того, как он познакомился с культурами других стран, главным образом с французской. Он буквально офранцузился. Слово «Esprit» не сходит с языка его, то и дело хвалит французов и возносит до небес. В них ценит он именно «Esprit» (4), которым они-де так резко выделяются среди других национальностей. Я ему откровенно сказал, что «ты человек-Laune» (5). Пробыв года два в Эчмиадзине с таким же воодушевлением будешь восхвалять армянскую культуру. И я прав. Я написал ректору Карапету вардапету (6) о желании Манандяна получить место при Академии. Надеюсь, что удастся.

Скучаю по Петербургу более чем по родине, как ни совестно признаться. Надеюсь, Вы не лишите меня удовольствия слышать от Вас разные новости не только о специальности, а просто об университете и новых слушателях.

Прошу передать поклон Александре Алексеевне и Юрию: точно также и Сергею Феодоровичу (7).

С почтением, **Н. Адонц**

6 ноября, 99 г.

Мюнхен

Р. С. Герасим Артемьевич (8), не знаю, вернулся или нет. Я еще ничего не писал ему.

Адрес мой: *München. Schwanthaler St. 13.II. (9)*

11. НИКОЛАЮ МАРРУ

Многоуважаемый Николай Яковлевич!

Надеюсь, будете снисходительны за мое молчание. Не то что лень, а нечего писать. Я работаю в Семинарии Крумбахера, единственное утешение. Очень симпатичное учреждение – хотя официальные занятия профессора не по душе, но возможность располагать вольно библиотекой при Семинарии приятна. Крумбахер читает в Семинарии о греческой метрике и по субботам в императорской библиотеке, в отделении рукописей занимается палеографией. Ни то, ни другое особенного интереса не представляют, хотя аккуратно посещаю его лекции. Сам читаю историков византийских, начиная с Прокопия (1). Чувствуется на каждом шагу необходимость познакомиться еще с древними историками. Настроил статейку давно; жду своих книг, для кое-каких справок. Скоро пошлю Вам ее (2).

Плохи наши армянские дела вообще. Слежу за литературой здешней, т.е. заграничной, как и за делами наших деятелей-спасителей, все удручает страшно. От Мананда (3) имею письмо; устроился в Эчмиадзине; получил 11 уроков (9 по греческому, 2 по русской литературе ?) с жалованием 1100 руб. Оставил за собою право, при новом распределении уроков в будущем году, брать более подходящие уроки.

Поздравляю с Новым годом как Вас, так и Александру Алексеевну и Юрия.

Всего лучшего, с почтением,

Преданный Вам **Н. Адонц**

8 января, [1900], Мюнхен

12. НИКОЛАЮ МАРРУ

Многоуважаемый Николай Яковлевич!

Сегодня я отправил статью об Анониме (1); высказал все, что давило меня. Прошу Вас быть любезным, присмотреть, очистить от логических и стилистических неровностей и поместить в «Византийском временнике» или где заблагорассудите. Прошу также прочесть равнодушно и не смущаясь. Изложением наверное будете не довольны. Что же делать? Мало практики было, я сам не доволен. Хотя «*սիմոն իւրի վիւղազիւն*» (2), но надеюсь не обругаете меня за ненаучность.

По прочтении доставьте удовольствие напишите, как Вы находите ее? Я жду с нетерпением. Статья сразу разрослась вопреки начальному плану. Вот уже несколько месяцев тема эта меня мучает, не давала спать; можете себе представить, что всю хронологию у Себеоса и у Хоренского наизусть знаю. Книг своих по сию пору не

получил. В библиотеке взял Хоренского на армянском и Фауста на немецком, и наводил нужные справки. Но кое-что осталось, надеюсь при чтении пропущенные ссылки отметите. Об статье поговорим еще позже, когда Вы изволите прочесть ее.

Что нового в университете и вообще? Прочел только недавно о кавказском землетрясении. Не везет нашему народу! Видно, мы осуждены судьбою на окончательную гибель. Физические силы тоже против нас. Все страдавшие селения оказывается армянские. Также недавно узнал, что «Новое обозрение» закрыто... Я никогда не верил, чтобы правительством такие рассчитанные меры были! Մի քիչ եղիվոյն: Неужели Сергей Феодорович теперь не в университете, что же он делает? Новый ректор каков? К 8 февраля ничего не готовится? Здесь в одной немецкой газете месяц назад читал, что в университете будто бы начались беспорядки. Удивился, потому что товарищи ничего не писали.

Как идут занятия у слушателей? Вы задавайте письменные работы (?). В самом процессе писания очень много интересного. Признаюсь, что многие из моих изложенных соображений пришли в голову в то время, когда писал.

Прошу принять и передать поклон Александре Алексеевне и Юрочке.

Преданный Вам Н. Адонц

23 янв[аря], 1900 г.

Письма *poste restante*, после 1 февраля, да вообще, пока не пришло адрес. Никак не могу устроиться.

13. НИКОЛАЮ МАРРУ

Многоуважаемый Николай Яковлевич!

Странно, что до сих пор не получили статью. Должно быть, теперь уже читали. Прошу ссылку на Gutschmidt «Iransgeschichte» по поводу Санатрука сына Соема заменить или Justi «Narnensbuch», или Гарагашян. Я о нем знал и пометил у себя по Гарагашяну (1) еще в Петербурге, но думая, что наверное из Гутшмидта (2), так указал, между тем у последнего как раз он пропущен. Далее «Ճննարկոյն-ստաթի րազարարութիւն» у Хоренского сравн. с Географией ему приписываемой (3). Очень жалею, что нужных книг тогда не было при себе и допущены поэтому пробелы.

Представьте себе, Николай Яковлевич, что по высылке статьи заболел и лег в постель и вышел только третьего дня. Это второй раз заболевание. Опять лихорадка-проклятая малярия-мучила так что последние недели по вечерам повышался жар до 40, 6⁰, а по утрам сразу падал до 37. Благодаря очень хорошему уходу хозяев у которых теперь я живу, сравнительно скоро оправился, но очень слаб, и доктор не советует пока заниматься. Прописал замысловатую диету. Нашел у меня нервное расстройство и сообразно с этим рекомендует гимнастику и целую массу разных средств. Я сомневаюсь, чтобы болезнь моя была малярия. Чуть было не думал, что чахотка, ибо все признаки были налицо, какие обнаружили у Канаянца (4). У него при сильном жаре селезенка была нормальная. У меня тоже, несмотря что жар, как я сказал, доходил до 40,6⁰ и более, селезенка не расширилась. Но доктор уверяет, что ничего нет, хотя и Канаяна целых два месяца уверяли тоже. Словом, настроение духа не веселое; занятия прерваны. Финансы тоже расстроились. Жизнь порядочно таки дорога. За пансион плачу теперь 110 м. без топлива и освещения, а первое ужасно дорого, так, чтобы погреть комнату 14⁰ приходится уплатить марку одну. Мой меценат (5) назначил мне

80 руб., и теперь я в долгах также, как и раньше. Не везет, видимо, как созданы, так и останемся. Впрочем, благословенна судьба!

Поклон Александре Алексеевне и Юрию.

С почтением **Н. Адонц**

Адрес: *Leopoldstr. 59, o.*

[P. S.] Николай Яковлевич, в статье армянских текстов мало, их можно даже пропускать в случае если не найдете возможным заменить русским переводом.

Н. А.

14. НИКОЛАЮ МАРРУ

Многоуважаемый Николай Яковлевич!

С удовольствием прочел Ваше письмо, за что благодарю сердечно. Я ничуть не сомневался в том, что статья моя страдает недостатками, особенно значительными в мелочах. Мне гораздо интереснее было узнать Ваше мнение об общей постановке вопроса и решении его у меня. Видимо, Вы не одобряете, раз говорите, что «общая точка зрения Вами не разделяется». Что касается замечаний, набросанных Вами мимоходом по поводу *չի* и *ւի* (1), то думаю приговор слишком строгий. Вы говорите, я не привожу ни одного объективного основания в пользу твердого убеждения в сходстве этих чисел. Странно, мое убеждение тут покоится на предыдущем рассуждении о взаимной связи двух списков, а не на конькюре. О последней я говорю в примечаниях и то очень осторожно; Вы позволите мне не согласиться с Вами, что инициальные *Շ* и *Ն* нельзя смешивать. Ведь *չ* пишется как *Շ*, а *ւի* — *Ն*; да я вовсе не говорю о случайном смешении. Утверждая, что *չ* смахивает на *ւ*, предполагаю, что писец имел некоторое основание при выборе из

двух букв **меньшей**, ввиду того, что он не чувствовал больше связи этого списка с предшествующим, потому число *չի* могло казаться слишком большим для всего навсего 10-11 царей. Выражение, что «пределы конькюры у Себеоса не определены», кажется Вами не верно понято. Ввиду испорченности рукописи, в которой дошла до нас история Себеоса, я позволил себе это выражение, будучи далеко от мысли конькюру сделать козлом отпущения. Конькюра, на мой взгляд, имеет лишь вспомогательное значение. Вряд ли заслуживало упрека в злоупотреблении его. Что может установить наши условия достоверности конькюры вообще? И возможно-ли? Конечно, нет. Она в каждом отдельном случае нуждается в разных основаниях. Даже возможность чисто графическая — еще не основание для конькюры. Вы видите, что в конькюрах, я вовсе не исхожу из того, что данная буква похожа ли на предполагаемую или нет? У меня всегда другие соображения, которые и заставляют сблизить известные буквы. Прав я или нет, есть ли сходство или нет — безразлично для меня. Мало ли из чего могло произойти смешение букв. Могу перечислить десятки оснований.

Далее, вы находите, что я часто замалчиваю историю затронутых вопросов, «чем заслоняю у читателя перспективу в истории освещения вопроса». Да ведь, Николай Яковлевич, я и задавался целью рассматривать вопрос в связи с историей его. Если я взялся за такую задачу, («чтобы не суживать горизонт читающего статью субъекта»), то мне пришлось бы небольшую статью развернуть в целую книгу, т.е. написать брошюру, может быть вдвое больше, чем у Малхасяна (2). Я почему-то думал, что Вам как раз понравится то, что я избегаю экскурса и справок по истории вопроса, которые лишь осложняют изложение и являются лишним балластом. Те, которые удостоятся чтения статьи, прекрасно знают историю вопроса, и замалчивание ее несколько не может сузить их горизонт наблюдения. Неужели Вы не находите, что Малхасяну тоже следовало бы написать

статью приблизительно такого же размера, как у меня, а не сочинять целую книгу, благодаря которой Вы до сих пор не читали ее.

Последняя заметка в конце статьи вызвана у меня душевным разладом, существующим и до сей поры во мне, именно: доводы, выставленные критикой – доказывают мне позднее происхождение «Истории Армении», а мое настроение (не патриотическое, разумеется), настроение, сложившееся чисто литературный путем, и прежде всего на основании слов самого Хоренского, резко протестует против этого. Легко ли сказать. История – апокриф, один, написал и навязал другому, или он лжет, когда выдает за ученика просветителей. Мои рассуждения, чисто объективно изложенные в статье, понуждали меня склонить голову и признать доводы критиков и чтобы объяснить, если и не подавить внутренний голос, вопиющий против этого, который особенно усиливается при каждом раскрытии самого труда Хоренского, долго думал и нашел чисто психологическое толкование. Убеждения о позднем происхождении Хоренского, в настоящем смысле слова, т.е. как категорической уверенности чисто, и до сих пор у меня нет, для этого нужно времени. Почему же Вам не нравится? Может быть не согласны со мною в том, что действительно громадная разница между доказательством и убеждением (3).

Когда и говорю, «Начальная история не апокриф по существу», то имею в виду Халатовское разумение (4). По Халатову, какой-то грамотей сплел, «из своего духа и из книг». Я же утверждаю, что памятник имеет чисто историческое основание; эти сказания вращались когда-то в народе, затем были записаны. Не без удивления читал в Вашем письме, будто находку надписи в Низибине я принимал за действительность. Неужели из очерка предполагаемой истории «Начальной истории» не видно ясно, как я объяснил само сказание об Агафангеловой надписи. В двух местах в статье я говорил об этом и в разных целях. В конце, когда затрагиваю Фауста, совершен-

но ясно представляя происхождение легенды о надписи. Те черты, которые Вы считаете апокрифическими, по моему не апокрифические в том смысле, что они – не продукт сознательного измышления человека, заведомо убежденного в ложности их. Легенда сложилась в Мцбине в школе Марабы с течением времени, вследствие некоторых (?) недоразумений. Автор легенды надписи сам был убежден в том, что она нашлась в Низибине и что она – дело Агафангела. А это – вовсе не апокрифический признак. Под апокрифом я понимаю преимущественно тенденциозно, сознательно вымышленный памятник, хотя бы и в основе исторический в той или другой мере.

Все это я счел нужным возражать, разумеется, не для того, чтобы ограничить Ваши права распоряжаться статьей по полному своему усмотрению, а лишь для устранения недоразумений. Если Вы меня не совсем поняли, то вообразите, как другие. Еще раз выражаю признательность за любезное письмо и ставлю статью под Ваше расположение как ныне, так и впредь.

Очень жаль, что Вы тоже болесте. Я не знаю, что со мной. Желудок тоже совсем не годен, как доктор сказал. Если я стану слушать врачей и исполнять их предписания, то придется сложить книги и ухаживать за собою. Глупое положение! Не могу заниматься, хотя упорно стараюсь преодолеть трудности. Хозяйка моя на днях представила счет за две недели болезни в 92 марки, вне пансиона. В финансовом отношении в стесненном положении, и, главное, не знаю, что делать. Следующее жалованье должен получить в апреле, а до апреля у меня ни копейки, что называется.

Сию дома, хозяйка все дает знать о том, что надо уплатить. Жду погоды на берегу житейского моря.

Поклон Александре Алексеевне и Юрочке.

С уважением, преданный Вам Н. Адонц

20 февр[аня], 1900
Leopoldstr. 59, o.

15. НИКОЛАЮ МАРРУ

Многоуважаемый Николай Яковлевич!

Сердечно благодарю за Вашу заботливость обо мне, простирающуюся не только на сферу «духа», но и «материи». Долгов у меня пропасть много. После последнего письма моего к Вам, я принужден был сообщить в контору мецената (1) о моем положении и получил extra 80 руб. К сожалению, эта сумма далеко не погашает дефицит.

Я заказал себе костюм-сюртук и др. на 150 марок с условием уплатить в несколько месяцев. Немцы, не исключая профессоров и студентов, большие педанты относительно туалета. В прошлом семестре я бросался в глаза с своим философски или византийски непретенциозным *saco-Anzug*'ом (2). Далее приобрел очень нужные книги, также с условием уплачивать в рассрочку. Наконец, признаюсь, я не могу распоряжаться получаемыми мною 80 рублями в нужном довольствии. Г[ерасим] Артемьевич тогда же советовал обратиться к меценату и просить увеличить до 100, как у Манандяна (3), но я стеснялся. Придется мне, быть может, через Г[ерасима] А[ртемьевича] устроить дело. Дело в том, что Г[ерасим] А[ртемьевич] не показывал мне письма мецената летом, а сказал, что он согласен продолжать поддержку и за границей на **неопределенное время**, т.е. сколько мне нужно будет, т.е. 2-3 года. Между тем, когда я выехал из Тифлиса, он в конторе при мне сделал распоряжение г. Пондоеву (4) присылать **ежемесячно 80 руб. с октября до октября 1900 года**. Я, разумеется, замолчал. Ныне не знаю, что делать. **Ей богу**, такая скучная история возиться с этим, волноваться, стесняться, что каждый раз, когда припомнятся известные лица, жутко становится. Если Вы будете так любезны сами поговорите с Г[ерасимом] А[ртемьевичем] так *ի միջի աշխոյս*, то я очень благодарен буду. Мне Dr. [...]redaver советует поехать на несколько

месяцев во ближайшие курорты. Я не намерен сделать это, но с удовольствием путешествовал бы, поехал бы в Швейцарию и изучил бы французский язык, чтоб окончательно избавиться от неведения новых языков. Я брал несколько уроков практических у одной француженки, но принужден был прекратить. По-моему, Николай Яковлевич, **я должен поставить** себе задачей в бытность свою за границей изучение новых языков главным образом (не говоря о греческом и сирийском, для изучения каковых за граница не при чем). Я теперь занимаюсь специальными работами (1. Прокопий, 2. Корюн и 3. Сукасиевы), в каждом шагу чувствую, что в Петербурге несравненно лучше разрабатывал эти вопросы. Иной раз и думаешь, стоило ли для этого сидеть в Мюнхене. Словом, Н[иколай] Яковлевич, если Вам не трудно и если охота, то попытайтесь поговорить с старцем (5) обо всем. Он сам устроил. Я тоже кое-что напишу. Наверное, Г[ерасим] А[ртемьевич] найдет возможность 80 превратить в 100. Ввиду того, что из конторы прислали 80 руб. было бы стеснительно второй раз обратиться, между тем дефицит в 250 марок налицо.

Поклон Александре Алексеевне и Юрочке.

С почтением, Н. Адопц

17 марта, [1900]

Leopoldstr. 59, o.

16. ԿԱՐԱՊԵՏ ԵԶՅԱՆԻՆ

Մեծարգի՛ պ. Եզյան,

Սույն նամակիս հետ ուղարկում եմ Մանթաշյանին հասանելիք գրութիւնս: Խոստովանում եմ՝ մեծ դժվարությամբ գրեցի այն. մանրամասն բացատրել ամեն ինչ անպատշաճ թվաց ինձ, սակայն այն,

ինչ որ նորան գրել ավելորդ համարեցի, Չեզ հաղորդել հարկավոր են դատում: Երկյուղ են կրում, որ պ. Մանթաշյանը շատ համարի խնդրածս գումարը, այնինչ այն հազիվ ծածկե անհրաժեշտ պիտույքներս: Ինձ ուղարկում են 3 ամսվա թոշակը միանգամից՝ 240 ռ., և երևակայեցեք, որ այժմ ոչինչ չունիմ վճարելու մայիս և հունիս ամիսներին: Չզարմանաք, եթե ասեմ, որ Մյունխենում 80 ռուբլի ստացած գրեթե նույնն է, ինչ որ Պետերբուրգ 30-35: Չմեովա ամիսներին պանսիոնը նստում էր ինձ ավելի քան 150 մարկ, այժմ՝ մոտ 125, ավելի աժան պանսիոն չկարողացա գտնել, թեև 3 անգամ փոխել են բնակարանս: Այսպես են վճարում և այստեղի մյուս հայերը, որոնք պանսիոնում են ապրում: Մտադիր են այսուհետև դուրս գալ պանսիոնից և առանձին ապրել, թերևս ավելի աժան նստի:

Կցանկանալի մասնագիտությանս համար անհրաժեշտ գրքեր ձեռք բերել: 100 մարկից ավելի տվել են գրքերի (ինչպես՝ «Grundriss der iranische Philologie», Müller's Handbuch, K. Krumbacher-ի «Բյուզանդական գրականության պատմությունը» և այլն): Սոքա միշտ հարկավոր են գալիս պարապելուս և ոչ մի տեղից չի կարելի վերցնել մասնավոր գրադարաններում չկան, իսկ համալսարանի [գրադարանում] և հասարակականում վերցրած են: Բավականին գումար տվել են բժշկության: Ջերմախտի ժամանակ կասկած ընկավ սիրտս, որ թոքախտի նշաններ լինեն: Գնացի այս և այն բժիշկների մոտ. ամեն մեկը մի բան էր ասում, և ամեն անգամ 10 մարկ էի տալիս. Յիմսսենին միայն 40 մարկ են տվել 2 այցելությանս համար: Այնուհետև նույն 80 ռուբլուց տված են և ունկնդրության վարձ, որն ավելի քանկ է, քան ռուսական համալսարաններում, թեև ընդամենը 8-10 դասախոսություն են լսում: Մոտ մի ամիս գործնական դասեր են առել մի ֆրանսուհուց, որ ստիպված եղա ընդհատել, դժբախտաբար: Ցանկություն ունեի նաև մի հույն ուսանողից, որ Krumbacher-ի մոտ պարապում է, հունարեն խոսել սովորել քիչ հույսով, որ այս կօգներ շատ թեթև հասկանալ հին բնագրերը:

170 մարկ տվել են միայն հագուստի [սերտյուկի և այլ]: Այստեղ նոր հիմնված է Akademisch-Orientalische Verein, որ մասնակցում են արևելագետ պրոֆեսորներ և ուսանողներ: Ես էլ հրավեր են ստացել և հաճախում են նիստերը և զեկուցումները: Ուրիշ հրավերներից խույս են տվել մինչև այժմ լոկ պատշաճավոր հագուստ չունենալու պատճառով, բայց այս հրավերը չէի կարող և չէի ուզեմ մերժել: Ահա՛ որպիսի ծախսերով պարտքի մեջ են ընկել, այնպես որ թեև ապրիլ, մայիս և հունիս ամիսների համար արդեն ստացել են 240 ռ., բայց այժմ ոչինչ չունիմ: Եթե պ. Մանթաշյանը համաձայնի ուղարկել 250 ռուբլի, կերթան անմիջապես բուժարան (1), զոնե 40 օր կմնամ և հետո խաղաղված կշարունակեմ գործս: Ի վերջո կխնդրեմ ներողամտություն, եթե այս նամակս, իր խիստ մասնավոր բնավորությամբ բոլորովին նման չլինելով Չեր ստացած սովորական նամակներին, խորթ թվա և անախորժություն հարուցանե: Գրում են այս բոլորովին ստիպված: Եթե բարեհաճեք Մանթաշյանին գրել այս առթիվ, կխնդրեի նաև հիշել, որ կցանկանալի մի տարի ևս մնալ այստեղ: Թիֆլիս Մանթաշյանի խոսքերից այնպես երևաց, որ կարծես նա մի տարով է ինձ դրկում: Ես, հարկավ, լռեցի, թեև գիտեի Չեզ ուղղած նամակից, որ նա այն ժամանակ այդպիսի սահմանափակում չէր արել:

Երանի՛ թե այս վերջին գրությունս լիներ այս բովանդակությամբ:

Չեզ միշտ անձնվեր՝

Ն. Արոնց

12 մայիսի, [1900]

Մյունխեն

Многоуважаемый Николай Яковлевич!

Не удивитесь, если мой голос слышится из Парижа. Я оставил Мюнхен и Крумбахеревский семинар и ныне занимаюсь здесь пока французским языком. Через некоторое время примусь вновь за прерванные специальные занятия в Национальной библиотеке, о которых я напишу после, по их возобновлении.

Я выехал из Мюнхена в конце октября; остановился в Страсбурге, желая повидаться с проф. Гюбшманом. Но, к сожалению, не удалось, т. к. два раза был у него и не мог добиться аудиенции-«он спал».

Здесь на каждом шагу наталкиваюсь на старых, давным давно забытых знакомых. Я не думал, что в Париже столько армян. Из литерат[ор]ов утвердился здесь С. Ахумян, собирающийся издавать армянский журнал (1). Был и на выставке пресловутой. За исключением художественного отдела – все остальное нельзя смотреть без отчаянной скуки. Искал всюду – в русских, персидских и турецких отделениях, армянского – но почти ничего нет. В русском отделении петербургский Ходжаев торговал кавказскими мелочами, а в персидском – два-три армянина продавали ковры. В турецком павильоне армян не было. Один молодой купец мне рассказывал, что его дядя – султанский золотых дел мастер, взял место в турецком павильоне за 12.000 франков, но при виде балаганного характера этого павильона, считал для себя недостойным оставаться там и немедленно уехал в Константинополь. Действительно, самый отвратительный павильон это турецкий и, вообще, восточные отделения. То, что европейцы называли всемирным праздником – они превратили это в своего рода храмовые праздники. Вы должно быть видели на Кавказе такие празднества. Турецкий, алжирский и, вообще, вся так называемая **колониальная** часть, носила такой характер – зурна, безобразные пляски (носившие почему-то имя **Харун-ар-Рашида**),

зазывания (?) – крик и шум, противно было проходить мимо. У турок плясали какие-то женщины и выкидывали постыдные штуки. А торговцы проходу не давали публике, прямо за руку таскали к себе...

[Говорят, что Иенский Гельцер готовит труд о армянском вопросе и собирается восхвалять турок (2). Не знаю, насколько верно, но мне жаль, что его ввели в такое заблуждение].

В некоторых лавках у армян я видел древние монеты армянских царей – Тиграна и Рубенидов. Я боялся мистификации и потому не приобрел их. Но они видимо честные люди и уверяли меня в подлинности их. Как Вы советуете, стоит их купить? Я взял их адрес и могу при надобности приобрести эти монеты.

В русском отделении было выставлено, не знаю почему, московское знаменитое Евангелие армянское (3). Не позволили мне осмотреть его. Представьте, этим ограничивается армянский элемент на всемирной выставке. Меня брала так зависть, что малые народности Балканского полуострова имели свои чудные павильоны очень недурно поставленные. В результате, выставка вызвала во мне скорее неприятные ощущения и много печальных мыслей.

Теперь с Вашего разрешения, Н[иколай] Яковлевич, хочу сообщить Вам кое-что из моих первых впечатлений о Париже. Они находятся в полном разладе с наслышанными из многих уст похвалами о славном городе. Меня преследует особенно тень Григ. Евангулова (4). Я нахожу очень мало удобств для студента, начиная от квартиры, питания вплоть до студенческой среды. В начале остановился в гостинице и целых 15 дней бродил по городу искать подходящей комнаты. У меня на этот счет удивительно скромные требования. Но невзирая на это, лишь на третьей неделе по моему приезду удалось приютиться в приличном уголке. Осмотрел более 40-50 комнат. Они все странного характера. Прежде всего громадная кровать по середине, составляющая эссенцию жилья и туалетные

принадлежности. Вот еще искал стола для занятий. На мой вопрос, есть-ли *table*, хозяйки отвечали утвердительно. Но потом оказывалось, -что под *table* они подразумевают небольшой круглый столик для чаепития, что-ж, поздно догадался, что письменный стол у них называется *bureau*; а такого *bureau* в конце концов не нашел. В семьях комнат принципиально не отдается; и студенты живут исключительно или в меблированных номерах в подозрительных соседствах, или в так называемом *appartens de garçon* в 6 этаже. Можете ли себе представить, что в комнатах печек нет, везде камины. Ламп нет, а свечи; желающие сидят подольше у себя в комнате и нуждающиеся в лампе должны сами приобрести таковые. При всем этом, цены невозможные. Комнаты приличной величины 40-50-60 фр. Вы помните мою последнюю комнату на 6 линии, за такую комнату рад бы 70 платить. Что касается питания, то оно также неважно. Здесь принято есть два раза в день от 12-1 и от 7, у нас обед из трех блюд развернут в 4-5 бл. За супом следует мясо без *Veilage* (5), а это выделено в особое блюдо под названием *legom*. Мне не удалось поступить куда-нибудь в пансион вследствие дороговизны, и столюсь в одном ресторане. Мюнхенское мое лечение имело результатом поправление желудка, за судьбу которого я боюсь ныне...

Я еще не знаком со студентством. Но живя в их квартале, постоянно вижу их проделки на улицах и ресторанах. Упомянутый доктор утверждал, что чисто детские шалости и то, что я называю безобразиями – «лучшие» признаки здорового состояния организма. Такое веселие мне и, вообще, азиатцу не может быть понятным.

Я до сих пор чувствовал себя очень плохо. Особенно первые две недели; в своем номере нельзя было проводить вечер, ибо пол состоял из кирпича и веял сыростью. От досады чуть не плакал иной раз, что не мог найти комнаты и принужден был сидеть в *café* и читать газеты. Ныне устроился, хотя не совсем, и внимание мое

обращено покуда на изучение языка. Общества нет для практики, и не удивительно, что студенты, живущие здесь уже 2 года, страшно плохо изъясняются по-французски. Раз зашел в *Bibliothèque National* ознакомиться с порядками. Для ежедневного посещения надо иметь, оказывается, разрешение от посольства. Библиотека и зал занятия мне очень понравились. Все справочные книги под рукой; постоянно занимающийся имеет свое определенное место. Особенное удовольствие доставляет то, что Боннское изд[ание] византийских историков находится там же в зале, в ряду справочных книг.

Город по внешности великолепен и действительно красив. Чудны особенно площади, украшенные восхитительными памятниками. Вся французскую историю можно изучить, бродя по садам и площадям, ничуть не хуже того, что знаешь из гимназии. Но розовый сад приятен и мил для соловья, а что делать там ворону? Я слишком свыкся с Петербургом и с товарищами, чтобы забыть их. Одного Щеголева не променял бы на весь Латинский квартал. Я буду бесконечно счастлив, если судьба закинет меня вновь в Петербург.

Насчет телесного здоровья могу сообщить только приятное. Последнее время в Мюнхене я как-то охрип. По настоянию товарищей я обратился к проф. Шейку (?); он нашел у меня катар в горле и лечил дней 10, и дал мне рекомендательное <письмо> к здешнему проф. специалисту Гукенгейму для дальнейшего лечения. Но я оставил, не зашел даже к нему и не думаю...

С поклоном Ал[ексandre] Алексеевне и Юрочке.

Остаюсь *цyrпцyrпц*

Ваш Н. Адонц

P. S. Не будете ли любезны, Н[иколай] Яков[левич], сообщить о судьбе моей статьи. Что случилось с ней. Напечаталась или нет? У меня почти готова небольшая статья о достоверности заговора против Юстиниана в 548 г., приписываемого Прокопием исключите-

льно армянам – Аршакидам Артавану и Аршаку. Я доказываю, на основании самого Прокопия, сообщество плем[янина] императора Германа, которого Прокопий всячески старается очистить от клевет. Сначала думал поместить в «Byzantinische Zeitschrift», но потом раздумал и не хочу пока печатать (6). О Фаусте также имею кое-что; но недостаточно. Постараюсь пользоваться случаем и сличать «Տննական» с рукописью, сохр[анившейся] в Bibliothèque National-e, переписать работу и прислать Вам.

Ах, с каким удовольствием читал бы Ваше письмо «обо всем» – от соб[ствен]ных теперешних занятий вплоть до судьбы академика Сергея Феодоровича (7), которому прошу передать мой поклон.

Idem

18 ноября, [1900]

Paris, Rue des Ecoles 4-ter

18. ԿԱՐԱՊԵՏ ԵԶՅԱՆԻՆ

Մեծարգի՛ պ. Եզյան,

Ահա մոտ մի ամիս է, որ թողի Մյունխենը և այժմ Փարիզ եմ, ուր առայժմ աշխատում եմ ֆրանսերեն լեզուն յուրացնել: Շուտով սկսելու եմ հաճախել Diehl-ի (1) դասախոսությունները, որ քաջ բյուզանդագետ է և կարդում է «Բյուզանդիայի պատմությունը (VI դ.)»: Մյունխենում բավականին նյութեր եմ հավաքել մեր պատմության համար Պրոկոպիոսից և Հուստինիանոսի օրենսգրքից, Դիլը հենց այս աղբյուրների հիման վերա գրել է Բյուզանդական Աֆրիկայի պատմությունը Հուստինիանոսի ժամանակ: Շատ օգտակար է նորա հետ մոտիկ ծանոթանալ: Կրումբախերը չի պարապում պատմությանը և ներկայումս նվիրված է եկեղեցական գրականության (VIII-IX դդ.), առավելապես նոր հունարեն լեզվի և գրականության պատմության: Իմ գրադմուքներս շատ հեռավոր կապ ունին Կրումբա-

խերի հետ և մոտիկ առնչություն Դիլի դասախոսություններին: Հուսով եմ, որ սորա ղեկավարությամբ աշխատությունս ավելի արագ կերթա: Բյուզանդական պատմությունը այնպես ուսումնասիրված և պարզաբանված չէ, ինչպես կարելի է կարծել: Ես գոնե ենթադրում էի, որ հեղինակները և այլ աղբյուրներն այնքան հետախուզված կլինին, որ ինձ բավական կլիներ միմիայն կարդալ և քաղել հարկավոր նյութերը: Մինչդեռ ամեն քայլափոխում ստիպված եմ կանգ առնել և ուղղակի բյուզանդական բանասիրությամբ գրադվել: Կան հակասություններ, օրինակ՝ Պրոկոպիոսի և Հուստինիանոսի օրենսգրքերի ցուցումների մեջ, որոնք պարզված չեն բյուզանդագիտության մեջ, իսկ այսպիսի խնդիրներ վճռելու համար անհրաժեշտ է ծանոթ լինել և կարդալ Հուստինիանոսի ո՛չ միայն այն գրությունները, որոնք վերաբերում են մեզ՝ հայերիս, այլև մյուս պաշտոնագրերը: Հարցը բարդվում է սորանով և հայագիտության հողից անցնում բյուզանդագիտությանը: Հասկանալի է, թե ինչո՞ւ եվրոպացի գիտնականների կողմից և ո՛չ մի փորձ չեղավ պատասխանելու Լազարյան ճեմարանի առաջարկած թեմային:

Մյուս ուրիշ դժվարությունն էլ այն է, որ նյութերը խիստ ցրիվ և զանազանատեսակ են, այնպես որ դժվար է նոցա միացնել, հերյուրել մի ընդհանուր պատմական թելով: Ա՛յլ են Հայաստանի վերաբերյալ տեղեկությունները, ա՛յլ՝ հայերին, որոնք սփռված ամբողջ պետության մեջ և գործում են իբրև քաղաքական և զինվորական պաշտոնյաներ:

Մտաղիբ եմ լսելու նաև Մեյեի մոտ համեմատական լեզվագիտություն և Կարիերի՝ ասորերեն:

Ցանկությունս՝ մնալ այստեղ մինչև առաջիկա աշունը, հետո անցնել Անգլիա, քանի մի ամիս մնալ այնտեղ անգլերենի համար և վերադառնալով Պետերբուրգ՝ զարմանը ներկայացնել համալսարան աշխատությունս՝ մագիստրոսության: Արդյո՞ք կհաջողվի ինձ մնալ այսքան ժամանակ, չգիտեմ. անցյալներն ինձ հաղորդել էին Մանքաշյանի գրասենյակից, որ թոշակի ժամանակամիջոցը լրացած է համարվում. այս մասին գրեցի պ. Մանքաշյանին և խնդրեցի հետա-

ձգել մինչև ո՛չ այս, այլ հաջորդ գարուն, երբ կարող կլինիմ ի կատար հանել սկսած աշխատությունս և ձեռք բերել հարկավոր լեզուների գիտությունը: Սպասում եմ պատասխանի. երևում է՝ անցյալ տարի Ձեր միջոցով ուղարկած նամակիս իմաստը ճիշտ չէ ըմբռնված:

Այստեղի հայերից ոչինչ կարևոր բան չգիտեմ. միակ տեղը օտար երկրներում, ուր մարդ հայ է տեսնում, եկեղեցին է, բայց, դժբախտաբար, Փարիզի եկեղեցին կամ ճիշտ՝ մատուռը, այնպիսի անշուք և աննախանձ դրության մեջ է, որ ո՛չ մարդ կարող է գրավել և ո՛չ էլ տեղավորել: Մի անգամ գնացի, միմիայն քանի մը պատավ կին և ուսանողներ տեսա: Երգեցողությունը, ընդհանրապես ժամասացությունը, անտանելի է խիստ:

Մի ուրախալի նորություն կարող եմ հայտնել. անցյալ ամսի 25-ին լույս տեսավ ֆրանսերեն լեզվով հրատարակելի թերթի առաջին համարը, որի նպատակն է պաշտպանել Հայոց դատը: Թերթը կոչվում է «Pro Armenia». հրատարակվելու է խմբագրությամբ մի մասնաժողովի՝ բաղկացած երեք հոգուց՝ P. Quillard, G. Clemanceau և Jaurés (2): Այս պատկառելի անունները, որ շատ անգամ են հայոց մասին գրել, գրավական են, որ ձեռնարկությունը և՛ լուրջ, և՛ հարատև պիտի լինի: Սույն համարից երևում է, որ Հայաստանը պաշտպանվելու է իր ամբողջ ծավալով. օգնության կարոտ են համարվում ոչ միայն նորա բեկված և շարդված մասերը, այլև վիրավոր և դեռևս անտեսանելի տառապանքների ենթակա բաժինը: Ուզում էի մի համար Ձեզ դրկել, բայց չվստահացա, քանի որ հակառուսական հողված կար: Զգիտեմ՝ կարող եմ այդ մասերը կտրտել և հետո դրկել, թեև ցանկալի կլիներ, հարկավ, որ Ձեր գրադարանում նորա ամբողջ և անթերի համարները լինեին: Գուցե մոտիկ ապագայում ցանկություն կունենաք շարունակել Ձեր վերջին աշխատությունը և գրել «Հայոց հարցի» պատմությունը մինչև մեր օրերը: «Pro Armenia»-ն, երևում է, հարուստ նյութեր է մատակարարելու՝ հարտաքս հանելով դեսպանագիտական գաղտնի մեքենայությունները: Դուրս է գալու թերթը յուրաքանչյուր ամսի 10-ին և 25-ին: Ասում են, որ նախաձեռնությունը պատկանում է մեր հայ հեղափոխականներին, թե որքան

ճիշտ է, չեմ կարող ասել: Հողվածները, թեև փոքր, բայց շատ տար և լուրջ են: Եթե երբևիցե «խոսքից» փրկություն հուսալ կարելի է, այն ժամանակ ներելի է և այս խոսքից, որ անպայման զորեղ խոսք է, մի բան սպասել:

Ս. Հախումյան անունով գրագետ, որ այժմ այստեղ է, ցանկություն ունի հետևյալ տարուց մի ամսաթերթ հրատարակել Փարիզում (3):

Անձուկով Ձեզ միշտ անձնվեր՝

Ն. Ադոնց

1900, 5 դեկտեմբերի, Փարիզ

4. Rue des Ecoles

19. ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՉՅԱՆԻՆ

Մեծարգի՛ պ. Եզյան,

Նոր տարին ինձ նոր ցավ է բերում: Այսօր ստացա պ. Մանթաշյանի գրասենյակից այսպիսի մի գրություն. «По просьбе и поручению А. И. Манташева, сем извещаю Вас, что присылаемые при сем 100 руб. высылаются Вам в последний раз»:

Անցյալները ես խնդրել էի պ. Մանթաշյանին շարունակել իր օգնությունը մի տարի ևս, մինչև ոչ այս, այլ հաջորդ գարուն: Հույս ունեի, որ սույն ժամանակամիջոցում և՛ ձեռնարկած աշխատությունս կավարտեի, և՛ ֆրանսերենի, և՛ անգլերենի հարկավոր գիտությունը ձեռք կբերեի: Մանթաշյանի մերժումը միայն նորանով կարելի է բացատրել, որ նամակս դրկված է եղել ո՛չ Ձեր միջոցով: Երևի կարծել է, որ այդ առանց Ձեր հավանության է: Սակայն իմ խնդիրը նոր խնդիր չէր. արտասահման գալուս Մանթաշյանի համաձայնությունը առնված էր Ձեր միջնորդությամբ ո՛չ թե մի տարվա համար, այլ, ինչպես իմ խնդրի մեջ ասված էր՝ «քանի մը»: Ի նկատի առնելով, որ գործը Ձեր շնորհիվ է եղել, Մանթաշյանը Ձեր անունով է ուղարկել իր պատասխանը այն ժամանակ, թերևս անհարմար չեք համարիլ այս անգամ ևս միջամտել: Համենայն դեպս ահա՛ հղում եմ Ձեզ նորան ուղղած մի գրություն. եթե հարկավոր կդատեք, անցեք և

այս բաժակս: Հակառակ դիպվածում գուցե Ս. Պետերբուրգի եկեղեցին հավաներ նպաստել ինձ միառժամանակ: Եթե Խորհուրդը համաձայներ 700-800 ռուբլի տալու, ես կմնայի այս կողմերը մինչև առաջիկա աշունը և կգործադրեի այդ ժամանակամիջոցը նոր լեզուների ուսումնասիրության, իսկ մասնագիտական գրադմուքս դադարեցնելով՝ կթողնեի ուրիշ ժամանակի: Թեև այդ մեծ ցավ կլիներ, որովհետև ուրիշ ե՞րբ կարող եմ Diehl-ից օգտվիլ, կամ ո՞ր այն աղբյուրներն ունենալ, որ այժմ ձեռիս տակ են: Եթե հուստ ամենաթույլ նշույլ շողար ինձ, որ Պետերբուրգ որևէ պաշտոն կարող եմ գտնել, հավատացե՛ք՝ անվերջ հաճույքով կթողնեի այսօրինակ գրությունները և խնդիրները ու դառնալով՝ կպարապեի սկսած աշխատությամբս:

Այս բոպեիս հուզմունքս սահման չունի. ինքս խարխալիում եմ մտածմունքներու մթության մեջ և բարեհաջող ելք չեմ գտնում: Թողնում եմ ամեն բան Չեզ վերա և անհամբերությամբ սպասում Ձեր խորհրդին և որոշման (1):

Խորին հարգանքով՝ Չեզ միշտ անձնվեր

Ն. Արոնց

31 դեկտեմբերի, [1900]

Պարիս, Rue des Ecoles 4

20. ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՄԱՌԻՆ

Paris. Rue du Faubourg-Poissonnière, 159

Многоуважаемый Николай Яковлевич!

Давно я жду от Вас письма. Не знаю, чем объяснить Ваше молчание.

Крайне рад сообщить Вам, что мой инцидент окончился весьма благополучно. Я имел возможность поговорить здесь, в Париже с Манташевым. Он принял меня очень любезно. Расспрашивал кое о

чем и под конец согласился продолжать поддержку еще на год. Послал телеграмму в Тифлис, и на днях получил деньги. Кроме того, мне повезло еще в моих поисках за подходящей семьей: нашел очень хорошее семейство, где я поселился с 15 числа; хотя немножко далеко от Quaitier latin (1), но и это обстоятельство имеет свою выгодную сторону в том отношении, что я выручился от армянских и русских кружков.

При всей моей привязанности к соотечественникам, я чувствую, что они скорее мне вредили и вредят, чем оказывают какую-нибудь пользу. То один является, что какой-то нанес ему обиду, и просит заступиться за него, то другой сообщает таинственно, что у него какие-то затеи, но не знает, как осуществить и т. подобное. Недавно студенты пристали ко мне с просьбою примирить враждебные партии русских и турецких армян-студентов и организовать кружок наподобие общества русских студентов. Но я отказался наотрез не видя никакого толка в этом, кроме траты времени.

Русские профессора, т.н. эмигранты, организовали какое-то общество под названием «Группы интернациональной школы», имеющее целью, между прочим, учредить кафедры для русс<ких> профессоров при заграничных университетах. Говорят, в Брюсселе, например, Исаев (2) читает лекции на русском, разумеется и для русских студентов. Недавно, Гамбаров (3) на одной публичной лекции довольно туманно и неопределенно объяснял цели этого общества. Сам Гамбаров страшно плохой лектор; говорит медленно и очень бурно, но это неважно для нас.

Говорят, что армяне-тузы, проживающие в настоящее время в Париже, затеяли мысль учредить какое-то армянское общество в обширных мерах и с широкою программой. Зачинщиками являются Тамамшев и Экизлер (4). Когда мне сообщили об этом, я невольно помнил Вас по поводу обещаний, которые сделал Вам этот же Тамамшев в Тифлисе, но до сих пор не осуществил. К сожалению, я

не знаком с ним и не знаю, что за субъект: говорят, он интересуется армянскими древностями и чуть не занимается ими.

Других новостей нет, по крайней мере, я не знаю. Череза (5) я видел недавно в качестве председателя на конферансе одного из местных учащих армян на тему: «Հայ երիտասարդություն և արքայազնություն». Через, так же как и «Пропаганда», произвели очень жалкое впечатление.

Надюсь, что Вы теперь свободны от университетских занятий и корректуры. Когда же выйдет пресловутая статья моя? Пришлите, если возможно, пожалуйста, Ваши работы, и будьте любезны сообщить новости литературные. Я вовсе не au courant. Почти никаких специальных журналов армянских не читаю. Если Вы получили какие-нибудь небольшие работы и не имеете охоты рецензировать, прошу прислать мне.

Читали ли Вы статьи Тер-Погосяна в «Հանդես ամսօրհայ» и как Вы находите их (6). Не знаю, чем кончились «размышления» Абегиана о Хоренском в «Арапате» (7), а Месроп вардапет защищает ли диссертацию (8). В «Քրիստոսանդան»-е, не помню хорошо, или в «Արևիկ»-е кто-то писал очень возвышенным слогом о «удивительных познаниях» Месропа, «մինչև իսկ գենդերեն և ասնսկրիտերեն անկ գիտե և բազ բնություն մը տվեր է»:

Примите сердечный привет и будьте любезны передать его также Александре Алексеевне, Юрию и Владимиру (9).

В ожидании письма и в тоске по Вас вечно Вам преданный

Н. Адонц

18 марта, [1901]

Мой адрес: Paris. Rue du Faubourg-Poissonnière, 159

21. ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՄԱՌԻՆ

[7 հունվարի, 1902] (1)

Շնորհավոր Նոր տարի: Յանկամ նույնպիսի արգասավոր գործունեություն, որպիսին մինչև այժմ: Բարև արգո տիկնոջ և մանկանց: Արդյո՞ք կարող եք մի օրինակ «Հովհաննես պատմագիր» (2) ինձ հասցնել կամ որտե՞ղ դիմել: Եթե չեմ սխալվում, Դուք Ձեր ունկնդիրների համար բերել տվեցիք: Խիստ կպարտավորեցնեք:

Ձերդ Ն. Արոնց

Russia

Nicholas Marr Esq., Николаю Яковлевичу г-ну *Marry*,
профессору при СПб. университете.

St. Petersburg. *Петербург*, В. О., 4 л., д. 7, кв. 3

22. ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՄԱՌԻՆ

[1902, I] (1)

London S. E. 91. *Anerley Rd* *Anerley*

Многоуважаемый Николай Яковлевич,

Я получил Ваше письмо, чему душевно рад. Жалею, что Вы изволили придать моей, быть может, не совсем ловкой фразе, уж совершенно неловкий смысл. Вполне понятно было мое смущение по поводу того, что так долго Вы ничего не писали мне в ответ на мои письма. Невольно я припомнил, и то неоднократно: «Ո՞րքերս յարգեցի գուրումն» (2), если Н[иколай] Я[ковлевич] отворачивается. Но оказывается Вы писали, и Ваши письма не доходили до меня. В Париже почтою правят собственно concierge-ку (3), известные своею бесшабашной наглостью. Недавно получено мною заказное письмо с чеком на 84 р. из книж[ного] маг[азина] Риккера в качестве гонорара за мою статью. Посланы ли при этом и отдельные

оттиски, я не знаю; только они не доставлены мне. Я надеялся получить оттиски от Вас; между тем, оказывается, Вы ждали и ждете получить «хотя бы в одном экземпляре». Видимо, суждено никому не получать оттиск.

Относительно моих работ и Вашего предложения – представить их на Московскую премию – я могу сказать следующее. Это обстоятельство служило мне лишним поводом размышления, касающимся судьбы моего труда, очевидно, в смысле «werden», а не «sein». О том, что он представляет из себя в настоящее время, я писал Вам много раз.

Я поставил себе задачу, проследить историю **Армении и армян** по данным византийских авторов. Первоначально моей целью было – приступить к делу с Прокопия и дойти до Феофана, иначе говоря, ограничиться периодом от VI-до IX в., до Багратидов. Но в то время, когда я читал Прокопия, я походил на путника, оглядывавшегося постоянно назад, как будто что-то забыто. В Париже я решил начать с IV в., и принялся за Аммиана Марцеллиана, с одной стороны, и Фауста Визант[ийского], с другой. Затем перешел к ораторам Themistus, Idatus, Claudian, Pacatus, Orosius и другим источникам: Prosper Aquit., Marcel. Comes и другие. Далее, церковным писателям и, наконец, настоящим визант[ийским] авторам. Руководящей нитью служили мне армянские писатели. «Держа око» в них я искал материала у внешних авторов, чтобы удостовериться насколько возможно в степени достоверности «армянских легенд». Таким образом, накопленный у меня материал идет, годится одновременно для двух целей: для историко-литературных исследований, **Фауста**, [Парпского-Елисея], **Себеоса**, **Гевонда**, далее будет для **Иоанна Католикоса** и **Асогика**, что намерен исполнить здесь, в Лондоне. После подлинной критики возможно будет говорить и об «Армянской Истории». Так как критика, исследование армянских историков ведется не на армянской почве, а на основании внешних, византийских

авторов, то и выходит, что предполагаемая мною работа, т.е. «История Армении и армян», составляется так сказать из научно осмотренного, очищенного материала. Хотите, назовите ее по Византийским авторам. **Отдельный этюд** об армянах в Византийской империи, вне родины, этюд весьма интересный, будет, разумеется, исключительно из византийских источников. У меня порядочный материал для этого. Мне удастся подтвердить, что Исаврск[ая] династия – чисто армянская, и что иконоборство – армянство, вернее продукт Востока, перенесенный в Византию армянами, или людьми армянского происхождения. **Церковные** вопросы так же в высшей степени интересны. К сожалению, пока лишь отмечаю касающийся сюда материал, но не списываю, и не занимаюсь им. Яснее будет сообщить Вам прямо **Заглавия** или темы работ примерно.

1) О Фаусте (Материал готов).	}	Исследования на почве внутренней критики; мало нужды в извне взятых данных. Кое-что нужно, и это есть у меня. Главным образом, касательно персидских царей. О самом ядре рассказа ценное сведение в Prosper. Aquit.
2) Лазарь – Елисей.		
3) Себеос (готов).		
4) Гевонд (готов).		
5) Иоанн Католикос (предполагается).		
6) Асогик.		

[7] Моисей Каланкатвацци, на почве внутренней критики, гл. «Չար արք»]

8) Об Агафангеле также имею кое-что. Ценна особенно запись, найденная мною в Парижской рукописи Агафангела. Венец[ианское] издание сделано с этой рукописи, как значится на рукописи, и удивляюсь, как «ученые издатели» не обратили внимания на нее. Несколько смутна она, правда, и неясна, но [?] в высшей степени интересна.

Эти этюды не трудные, и время, нужное для них, зависит [?] от того, в каком духе они будут исполнены, с изложением истории вопроса или прямо, без всяких предисловий.

9) После этого пойдет **История Армении** и **История армян**, подразум[еваются] под послед[ней] судьбы армян в Византии. Смысла нет озаглавить работу или начать ее «состав[лена] по византийским источникам», ибо если то, что рассказывают визан[тийские историки], находится и у армянских историков в том или в другом виде, то как не цитовать это. В таком случае от чего назвать труд «состав[лен] по византийским источникам»? Другое дело «**Судьба армян в Византии**». Это почти что исключительно черпает из виз[антийских] источников.

Теперь можете спрашивать, какие же размышления у меня насчет работ, и что разумею под этим размышлением. Глядя на собранный материал, и часто перелистывая его, я люблюсь им, как скупой рыцарь своим золотом – я восклицаю, «что будет с тобой, с вами, мертвые тетрадки, удостоили вас оживить, принять образ, или останетесь всегда так бездушными». На мой взгляд, я только «*հ սիզրիւնի արկիւնը*». Несмотря на этот невероятный труд, тщательно, с большим усилием и энергией собранный материал, я нахожу все же, что я сделал лишь первый шаг. Мне нужно еще переработать, рассматривать весь материал в совокупности. Он представляется мне пока как мертвые кости, рассыпанные на поле; надо их приблизить и, что главное, воплотить. Для этого мне предстоит еще познакомиться солидно с Византийским государственным строем, по касающимся сюда капитальным трудам. Надо перенести трудности, которые ныне избегают быть может от моего внимания, но которые всплывают во время исполнения работы. Если допустить, что такое же расстояние будет между моими нынешними проектами, и будущей готовой работой, какое оказалось между данной Вам работой о Церенце и представленном мною трудом (4), – то это дос-

таточно вполне, чтобы терять мужество. Вопрос не в том, что я боюсь трудностей, нет, а в том, что дрожу пред препятствиями. Будут ли иметь возможность в будущем переработать этот материал. По моим расчетам, мне нужно больше года, [пожалуй, два года времени], чтобы успеть осуществить намеченные проекты, при самых благоприятных условиях.

Через несколько месяцев мне придется вернуться в Россию. По всей вероятности, попаду в Эчмиадзин; но я боюсь, более чем уверен, что там в той атмосфере решительно ничего нельзя делать. Я же ведь знаю всех этих людей – они мои товарищи по Академии же – знаю и ванкскую атмосферу; все в нем решительно неутешительно. Кроме того, там можно заниматься армянской филологией в тесном смысле слова, т.е. только на армянской почве, пользуясь библиотекой. Для предпринятых мной работ никаких удобств, пособий там нет; и надо быть только легкомысленным, предполагать, что в Эчмиадзине возможно заниматься византийской филологией. Не знаю, почему-то даже армянская филология там не льет. Ведь трудно сомневаться в добросовестности, трудолюбию Галуста (5). Что же он делал, говоря pro domo в течение 15 лет: он работает с 1886/7 года. Не говорю уже о Костаняне (6), Карамяне (7) и других, даже о нашем Мананде (8). Мне кажется, я говорю об аксиоме.

Соображая все это, я прихожу к заключению, что мне нужно пристроиться где-нибудь в России, или в Петербурге, или в Москве хотя бы на 1-2 года. Мне приятнее всего, разумеется, Петербург, рядом с Вами. Прекрасно, как же пристроиться? Я имел намерение и имею еще держать экзамен на магистранта и представить предпринятую работу по окончании ее на магистра. Мне решительно все равно, в каком учреждении и какую должность иметь, лишь бы в Петербурге и, разумеется, с условиями благоприятными для моих целей – занятий. Я ведь знаете, к моему величайшему сожалению, махнул рукой давно на более чем нуждающуюся во мне семью. У

меня другого исхода не было; надо было жертвовать либо арменоведением, либо родными. Одно сделано, благодаря чему и я на счету блудного сына. Я это говорю не для доблести, о нет, мне даже печально вспоминать – говорить об этих материях, а лишь с той целью, что мне особенно многого не нужно, разве только не умереть с голоду. Вы как-то нашептали мне в ухо, что в Археологическом институте что-то есть. В то время я не интересовался этим, но теперь это очень важно. Что это было? Затем, что стало с Оноприенко. Могу ли в сентябре держать экзамен у Вас на факультете, и если выдержу, есть ли возможность заменить Оноприенко, занять «оставленную им пустоту» хотя бы на некоторое время, как раз подобно ему. Простите, если я заговорил даже о Оноприенко и о его функции, – не имея на то права: утопающий за все хватается... Наконец, в Азиатском Музее, или в Публичной Библиотеке, как вы думаете, нет подходящего места и занятий. Если в Петербурге невозможно устроиться, быть может есть надежда в Москве, в Лазаревском Институте. Я помню, там находили занятия еще недавно, как Левон Саркисян (9), – что же, институт ведь богат, что стоит им держать лишнего лектора. Я представляю работу на их тему, если будут позволять обстоятельства. Я ничего не имею против даже отказаться от премий, в случае успеха, лишь бы они дали мне возможность исполнить работу. Не имея знакомства с этим учреждением, не знаю, насколько мои соображения реальны. По сему я обращаюсь к Вам, с просьбой принять участие, и если есть возможность, устроить. Быть может, Вы предложите другое средство. Словом, я нуждаюсь в данном случае в Ваших советах и решениях. Более чем уверен, что мое это желание – пробывать в Петерб[урге] или в Москве, в худшем случае, некоторое время будет понято Вами исключительно в том духе, как объяснено здесь: именно, что побудительною причиною тому являются лишь выясненные выше интересы моих работ. Если только появится у Вас маленькое сомнение,

что оно – это желание – носит неблагоприятный – скажем – евангуловский характер, т.е. метить (?) ввысь, то этим самым Вы меня убьете нравственно раз навсегда. После нравственной смерти – все остальное также умирает, погаснет быть может тогда и пыл к занятиям. В этом случае нечего и говорить и о затронутом здесь вопросе. Проблема предрешилась этим.

При благоприятных условиях, заниматься два года над переработкой материала в Пет[ербурге] или в Москве, очень много значит для меня. Я приобрету за это время такой навык, и легкость оперировать над материалом; знать, что где нужно искать и как, что после того мне довольно безразлично будет, – где продолжать дальнейшее исследование. Ведь у меня материал накопится на этот раз для периода до Багратидов, или быть может, до 1000 г. (Асогик). Но я думаю продолжать в будущем разыскания в том же духе, и дойти если не до наших дней, – то по крайней мере до падения Рубенидов. Это одновременно и исторические, и литературные исследования, и, надеюсь, Вы не сомневаетесь, что это же самое верное средство выпутаться, наконец, из заколдованного круга и приобрести прочные опоры для детальных, более обстоятельных изысканий и решений частных вопросов. За неимением места я должен поставить точку. Мне хотелось бы поговорить кое о чем, но письмо получило слишком деловой и серьезный характер, и надеюсь, найдет отклик в Вас. До лета есть время думать, обдумывать вопрос.

Поклон Александре Алексеевне и детям.

Ваш Н. Адонц

P. S. Прочли мою заметку о Кассии в «Հանդիս անորիս»? Знаю, что вышла она, но в каком номере, не ведаю, ибо не прислали даже (10).

Н. Адонц

Если отгиски с моей статьей возвращены в редакцию, то прошу Вас распол[аг]ать (?) ими, и прислать мне несколько экземпляров вместе с Вашими работами.

23. ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՄԱՌԻՆ

Дорогой Николай Яковлевич!

Жаль, что накануне Вашей последней карты я уже написал Гер[асиму] Арт[емьевичу]. Предпоследняя Ваша карта не была получена мною в свое время, только сегодня утром прислали ее по моему требованию, из Anerley вместе с другими письмами.

Я сильно беспокоился, что Вы не откликнулись на мою просьбу; и принужден был обратиться к Г[ерасиму] А[ртемяевичу]. Я сообщил ему обо всем написанном Вам, высказывал удивление, что Вы ничего не отвечаете, и просил его известить меня, находит ли он резонным мое желание и основания оставаться в Петербурге, и если да, что он может советовать мне.

Вы будете иметь случай увидеть его, должно быть, он сам первым заговорит с Вами обо мне. Будьте любезны со своей стороны разъяснить ему, если кое-что из моего письма нуждается в этом.

Я в плохом настроении и духе; вследствие ли беспокойства или не знаю чего, стал еще более нервным и раздражаться, несмотря на то, что предмет моих занятий в настоящее время – один из наиболее интересных периодов (– Лев Армянин и преемник) (1), но работа идет вяло. Я вижу, что направленная мною к Вам просьба и разрешение ее имеет прямо физическое значение, помимо нравственного. Не успокоюсь, пока не услышу категорического слова.

Я получил отгиски (2), большое спасибо за все те труды и беспокойства, которые Вы так любезно приняли на себя, и буду весьма рад, если и в будущем смогу иметь это удовольствие. Две грубых

ошибки в армянском շիւշ (10 стр.) вм. շիւր и ճեմբրիսի (27 стр.) вм. ճեմբրիսի. Не забудьте исправить, впрочем, sapientes поймут.

Если не трудно будет, пришлите мне еще несколько экземпляров, для рассылки в наши специальные журналы («Քաղաքագիտութիւն», «Հանդիսաւորագրութիւն», «Արարար», «Zeitschrift für armenische [Philologie]») и некоторым друзьям).

В «Византийском временнике» читал рецензию на «Kassia» Крумбахера, где автор – рецензент находит вероятным и историчным то, что я считал баснею. У меня новые основания для подкрепления того, что я высказал в «Հանդիսաւորագրութիւն», просто так, руководясь моим нюхом. Феодора Пафлагонская, соперница Кассии, называется армянка. Это видно из дальнейшего рассказа Continuatus Theophanes, где родственники ее носят чисто армянские имена (Вардаç и др.). Этим обстоятельством очень много выясняется в новом свете. Я думаю вернуться к тому вопросу и послать (?) Крумбахеру.

Отчего не прислали Ваши докторские работы? Если можете, пожалуйста, пришлите. Напишите также о предстоящем Вашем путешествии.

Поклон Александре Алексеевне и ребятам.

С истинным почтением, Н. Адонц

18 февр[аля], 1902

24. ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՉՅԱՆԻՆ

London W.

12 Parchesier gardens

Մեծարգի՛ Տէր,
ազնի՛վ բարեկամ,

Ստացա Ձեր գրութիւնը, որի համար հայտնում եմ սրտագին շնորհակալիքս՝ նկատելով այն իբրև մի նոր նշան Ձեր առ իս ունեցած ուշադրութեան:

Հարուցած խնդիրս ինձ այնքան պարզ էր թվում, որ զարմացմամբ և ցավով կարդացի Ձեր այն տողերը, որ շնչում էին մի տեսակ սրտամտությամբ. կարծես, իրոք, առաջարկս «ազգի օգտի և սեփական պատվիս» ընդդեմ մի զեղծում լիներ:

Ես արժան չէի համարիլ ինձ բնավ այն բարյացակամության, որ ինձ համար թանկ է, և որի անունով խոսում եք ինձ հետ, եթե գեթ մի թեթև կասկած ունիք, որ ես ունակ եմ պարտքերիս մեջ թերանալու: Ավելի հակամետ եմ վերագրելու մեղադրությունը այն բանին, որ ես լավ չեմ բացատրել թերևս իմ միտքս:

Ձեր հաճությունը գրում է, որ իմ գործելու տեղս Ս. Էջմիածինն է, և որ այնտեղ առժամանակ մնալուց հետո, այլ է, եթե կամենամ քննությանց կամ այլ նպատակի համար առժամանակյա կերպիվ այդտեղ գալ: Էական խնդիրը հենց այս է. ես շատ որոշակի գրել եմ պ. Մառին, որ իմ ցանկությունն է հունիսին գալ Պետերբուրգ, ինչ-ինչ պատրաստությունից հետո սեպտեմբերին քննություն տալ մագիստրանտի, այնուհետև նվիրվել ձեռնարկած աշխատությանս, պատրաստել այն իբրև մագիստրոսության աշխատանք: Իմ հաշվով և ենթադրությամբ՝ ցանկացածս ծավալով և հաջողությամբ այդպիսի մի աշխատություն պատրաստելու համար հարկավոր է գոնե 2 տարի, և այդ երկու տարին ուզում էի անցնել Պետերբուրգում՝ իբրև իմ նպատակի համար ամենանպաստավոր մի վայրում (1): Հույս ունեի, որ այդ ժամանակի ընթացքում, ինչպես գրել եմ պ. Մառին, այնքան փորձ և հմտություն ձեռք կբերեի նյութերիս մշակման եղանակի մեջ, որ այնուհետև դժվար չէր լինի շարունակել նույն գործը նույն ուղղությամբ որևէ մի ուրիշ տեղ: Ն. Մառից ես նամակ ստացա Ձեզ ուղղած գրությանս հաջորդ օրը, ուր հայտնում է իր կատարյալ համաձայնությունը ինձ հետ և գտնում արդարացի իմ միտումները: Արդ, եթե Ձեր հաճությունն ու հավանությունն էլ առնելու բախտ ունենայի, անշուշտ, ապագան ինձ կժպտար: Իսկ եթե դուք բնավին ընդդեմ եք, այդ այլ խնդիր է:

Հայտնում եմ վերստին շնորհակալությունս և խնդրում հավաստի լինել, որ ուրիշ բան չունիմ աչքիս առաջ, եթե ոչ կոչմանս գիտակ-

ցությունն ու հավատարմությունը: Լիահույս եմ, որ պարտքերս կատարելու գործում Ձեր աջակցությունն ու քաղցրահայեցողությունը պիտի լինի ինձ գորեղ կովան, որի համար կմնամ Ձեզ երախտագետ և միշտ անձնվեր:

Ն. Ադոնց

1902, 8 մարտի

Լոնդոն

25. «ՀԱՆՂԷՍ [ԱՍՍՕՐԵԱՅ]»-Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ

Այսօր ուղարկեցի միաբանությանը իշխան Արղությանի (1) հանձնարարությունը՝ երկու ծրարով գրքեր՝ Լինչի աշխատությունը (2), լուսանկարներ և տեղվույս եկեղեցական խորհրդի կանոնադրությունը (3):

Ի դեպ, կխնդրեմ խմբագրությանը «Հանդէսի» համարները այս հունվարից սկսյալ դրկել ինձ և մմանապես «Ռուսիյանի կյանքը», որ կարծյոք պիտի արտատպված լիներ «Հանդէս»-ից (4): Արժեքը և բաժնեգինը անմիջապես կդրկվի:

Հասցես՝

W. O., 15 line, № 2, log. 2

Հարգանքով՝ **Ն. Ադոնց**

[1903 p.]

26. ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻՆ

Հարգելի՛ պ. Հովհաննես Թումանյան,

Թիֆլիսից հեռանալիս (1) հնարավորություն չունեցա Ձեզ անձամբ տեսնել և խնդրել քանի մը բանաստեղծություններ դրկել հաջորդ, այսինքն՝ Բ համարի համար (2):

Չեր դրկած ոտանավորներից առաջինը գրաքննիչը բռնեց (արգելեց-Պ. Հ.), երբ արդեն տպած պատրաստ էր, իսկ երկրորդի (3) հոնորարը պատվիրել էմ Լևոն Քալանթարյանին (4) Չեզ հանձնել: Եթե չեք ստացել, նեղություն կրեցեք Շանթի (5) միջոցով հիշեցնել նորան:

Շատ ուրախ կլինեմ, եթե շտապեք մինչև ամսիս վերջերը մի քանի ոտանավորներ ինձ ուղարկել:

Շանթին, եթե տեսնեք, խնդրում եմ՝ հանդիմանեցեք իմ կողմից, որ, հակառակ խոստման, մինչև այժմ չէ ուղարկել «Անմաքուր խիղճեր» դրաման, և հայտնեցեք նորան, որ սպասում եմ: Ի դեպ հիշեցրեք նաև պ. Շիրվանզադեին (6) և Վ. Փափագյանին (7), ինչպես և Ահարոնյանին (8), որ նրանք մասնավորապես անփույթ չգտնվեն իրենց խոստումը կատարել կամ վաղորոք հայտնեն, եթե անկարող են մինչև նոյեմբերի վերջը մի քան հասցնել:

Հարգանքով՝
Ն. Ադոնց

Հասցես՝

Кирпичный пер. 3, кв. 23

Н. Адонц

14 նոյեմբերի, [1903]

27. «ՀԱՆՂԷՍ [ԱՄՍՕՐԵԱՅ]»-Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ

Կխնդրեմ «Հանղես»-ի արգո խմբագրությանը Կարստի աշխատությունը (1), որ այսօր հղեցի Չեզ, հասցնել իշխան Արդուբյանին (2):

Շնորհակալությամբ ստացա «Հանղես»-ի համարները, անշուշտ, կներեք, եթե քիչ կուշացնեմ Չեզ դրկելիք բաժնեզինը:

Հարգանքով՝ **Ն. Ադոնց**

[1903 p.] (3)

28. ԲԱՌՆԱԲԱՍ ՎՐԴ. ՊԻԼԵՉԻԿՆՅԱՆԻՆ

Արժանապատիվ Հայր Բառնաբաս,

Խնդրեմ բարի լինեք ինձ փութով ուղարկել Հ[այր] Մխիթար արքայի՝ Չեր գրատան յուղանկարի լուսատիպ պատճենը, նաև Հ[այր] Այտընյանի: Ցանկալի է յուղանկարի պատճեն, իսկ եթե չունեք, ուղարկեցեք լուսանկարը: Նոքա զետեղվելու են «Բանբեր» հանդեսում: Հղեցեք նմանապես, խնդրեմ, Հ[այր] Մենկիշյանի կազմած կենսագրությունը Հ[այր] Այտընյանի (1): Չեզ կարծյոք փոքրիկ տալիք ունեմ (Տ[եր-] Պողոսյանի գրքի համար), միասին կուղարկեմ (2):

Համբույրներ աջույդ՝
Ն. Ադոնց

Մեր հասցեն՝ Rue de Gogole 16, log. 14

[1904 p.]

29. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ԳՈՒՅՔԵՐԻ ՎԱՐՉՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻՆ

2 մարտի, 1904 թ.

Սանկր Պեկերբուրգ

Առաջադրելով հարգելի Խորհրդիդ ուսանող Ատոմ Յարճանյանի խնդրագիրը՝ կարևոր եմ համարում մի քանի խոսք ասել նրա մասին՝ ի գիտություն անդամներիդ: Պ[արոն] Յարճանյան թյուրքահայ է և ուսանում է Պարիս՝ Սորբոնում (1): Գրեթե պատանի՝ 22-23 տարեկան (2), օժտված բնատուր շնորհքով, նա պարապում է միևնույն ժամանակ և գրականությամբ ու արդեն հայտնի է խոր և սրտառուչ բանաստեղծություններով (3): Նյութական դառն պայմաններն ու պես-պես զրկանքները հյուծել և քայքայել են նրա առողջությունը, և վերջերս երևան են եկել թորախտի նշաններ (4): Խեղճ տղային վե-

րահաս վտանգից ազատելու համար նրա ընկերները և հարգողները (5), մի թեթև գումար հավաքելով, դրկել են նրան Շվեյցարիա՝ բժշկվելու (6): Քանի որ Խորհուրդը սկզբունքով և գործով նպաստում է ուսանող երիտասարդության, ցանկալի կլիներ, որ նա հաճեր հարգելու պ[արոն] Յարճանյանի խնդիրը: Նա միանգամայն արժանի է Ձերդ օգնության, որովհետև ուսանող է, գրող և վերջապես հիվանդ: Նրա ապագան կապված է հայ գրականության հետ, և նրա կորուստը կորուստ է հայ գրականության համար (7):

Հարգանքով՝ Ն. Ադոնց

30. ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

Ազնիվ բարեկամ,

Յավում եմ, որ միայն այժմ կգամ արձագանք տալու Ձեր վերջին կարտերին: Աններելի էր լռությունս, մանավանդ պ. Սդերդյանի խնդրի համար: Դժբախտաբար, որոշակի չեմ կարող ասել, թե Խորհուրդը (1) հնարավոր կգտնի օգնության հասնելու հիշյալ երիտասարդին, որի համար բարեխոսելու նեղություն Դուք ևս հանձն եք առած: Ավելորդ չեմ համարում քանի մը խոսք գրելու Ձեզ այս առթիվ, Եկեղեցական խորհրդիս ուսանողներին օգնելու խնդրին նկատմամբ ընդհանրապես:

Տեղվույս Եկեղեցական խորհուրդը ամեն տարի ավելի քան 17.000 ռուբլի կցրեւ ուսանողության: Մինչև այժմ նպաստներ և թոշակներ տրվել են առանց որևէ առաջնորդող սկզբունքների, այս կամ այն անձնավորության անխտիր՝ ուշ դարձնելով միմիայն լականության կամ ճշմարիտ կարիքին: Խորհրդիս ներկա կազմը մինչև այժմ հետամուտ էր ինչ-ինչ սկզբունքներ մշակելու, թե՛ թոշակները բաշխելու և թե՛ եկեղեցական դրամները ավելի նպատակահարմար գործ դնելու վերաբերությամբ. նորերս միայն որոշ եզրակացության եկանք, և մշակված կանոնադրությունը պետք է առաջնորդ լինի մեզ

մեր գործունեության: Գուցե հետո Ձեզ մի օրինակ դրկելու հարկավորություն զգանք, որից մանրամասն կտեղեկանաք նոր ծրագրիս: Այսքան ասել կբավականանամ, որ նոր խորհրդի հայեցողությամբ չբավորությունը բավարար հիմք չէ, որ ուսանողին օգնելու հարկավորությունը պարտավոր համարե խորհուրդը: Ազգային մեծ հաստատություն լինելով (ներկա հանգամանքներում գրեթե միակը) [եկեղեցին] մեծ պատասխանատվություն ունի հասարակության առջև և պարտավոր է դրամները տնօրինելու այնպես, որ արդյունքը հասարակական բնավորություն կրե: Հայ եկեղեցուց օգնություն հայցելու իրավունք ունենալու են միմիայն այն անձինք, որ վստահ են, որ ապագայում պիտանի են լինելու այս կամ այն մտքով հայ ազգին՝ նրա մերձավոր կարիքները դարձանելով: Հունվարից կսկսվի նոր ծրագրի գործադրությունը: Պ[արոն] Սդերդյանցին ճանաչելու հաճույքը չունեմ, բայց նրա տոկունությունը զովական է: Եթե անձամբ կերաշխավորեք, որ իրոք արժան է հասարակական օգնության պ. Սդերդյանը, այն ժամանակ խորհուրդ տվեք խնդիր ուղարկելու խորհրդի անունով և կից Ձեր հանձնարարական նամակը խորհրդին ներկայացնելու: Հուսով եմ, որ կհաջողվի նրան թոշակավոր ընդունել մինչև ուսումն ավարտելը՝ պատասխանատվությունը որոշ մտքով Ձեզ վրա թողնելով: Ինչպես կդատեն խորհրդի մյուս անդամները, չգիտեմ, բայց ես կաշխատեմ այս ուղղությամբ:

Հարգանքով՝

Ն. Ադոնց

P. S. «Բանբեր»-ի վիճակը դժբախտաբար անորոշ է և տարտամ, ինչ կլինի, չգիտեմ: Այս տարի թերևս չհաջողվի հրատարակելու, որովհետև աջակից չունեմ, իսկ ինքս ամբողջապես նվիրվել չեմ կարող՝ զբաղված լինելով այլ գործով, որը հուսով եմ՝ կվերջանա առաջիկա աշնան, այնուհետև հաստատ հիմքերի վրա կդնեմ «Բանբեր»-ը (2):

18 դեկտեմբերի, [1904]

31. «ԲԱՆՔԵՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԻ»

ՀԱՆԴԵՍԻ ԸՆԹԵՐՅՈՂՆԵՐԻՆ

Տպելով պ. Գ. Արիստակեսյանի (1) նամակը՝ հրապարակավ հայտնում ենք մեր շնորհակալիքը նրա բարեսեր առաջարկի համար: Այսպիսի մի ինքնաբեր պատրաստականություն՝ օգնելու հայ գրականության, խիստ հուզական է և անսպասելի մանավանդ մեր օրերում, երբ հռչակված «ազգասերները» ազգասիրությունը լավ բան են համարում միմիայն ուրիշների համար, բայց ո՛չ իրենց և ամեն կերպ աշխատում են իրենց մերձավորներին հեռու պահել «անօգուտ» ասպարեզից...

Պարոն Արիստակեսյանի շնորհիվ «Բանքերը» միանգամայն ապահովված կարելի է համարել: Պիտի խոստովանենք, որ հանդեսս կանոնավոր և ժամանակին ելնելու համար պակասում են դեռևս մի քանի պայմաններ: Հուսով ենք, որ նրանք էլ շուտով կլրացվեն: Ամեն ինչ կարգավորելուց հետո առանձին հայտարարությամբ կհաղորդենք, թե երբ կարող է լույս տեսնել հետևյալ գիրքը:

Հայտնում ենք նաև մեր ընթերցողներին, որ հանդեսիս գեղարվեստական բաժինը այսուհետև կխմբագրի մեր հայտնի նկարիչ պ. Վարդգես Սուրենյանցը (2): Շնորհակալություն նրան՝ մեր խնդիրը հարգելու համար:

Ն. Ադոնց

[1904]

Գրություններն ուղղեք մեզ
առայժմ՝
СПб., ул. Гоголя, 16
Rue de Gogole, 16

32. ԳՐԻԳՈՐ ԽԱԼԱԹՅԱՆՑԻՆ

Մեծարգո՛ պ. Խալաթյանց,

Այսօր ուսանող Մելիքյանի ձեռքով ուղարկեցի Ձեզ խնդրածդ բանաստեղծությունները, ինչ որ մոտոս կար: Ունեի նաև Թերզյանի (1) գրությունները, բայց չգտա: Ինչպես կտեսնեք, այդ գրվածները մեծ մասամբ գրական արժեք չունեն և դժվար թե պիտանի լինեն Ձեր ձեռնարկի համար: Թերևս կարելի լիներ որոշ ընտրություն անել ամեն մի գրողից և մի տեսքով միասին հրատարակել փոքրիշատե համ ունեցող քերթվածները:

Ինչ վերաբերում է Ձեր սիրալիր առաջարկին՝ դրկել ցուցակ Ձեր այն հրատարակությունների, որոնք ես չունեմ, ահա՛, ստորև նշանակում եմ: Չգիտեմ՝ հնարավոր կգտնեք բոլորը դրկել, թե չէ, որովհետև շատ բան չունեմ: Վաղօրոք հայտնում եմ խորին շնորհակալությունս այս առթիվ:

1. Էմինի աշխատություններից՝ 2, 3, 4 выпуски (2),
2. Ազգագրական ժողովածուից՝ 1-5 выпуски (3),
3. Ձեր աշխատություններից՝
 - ա. «Армянские Аршакиды»,
 - բ. «Գիրք մնացորդաց»,
 - գ. «Խորենացին և Գր[իգոր] Նազիանզացին»,
 - դ. «Ղազար Փարպեցի և գործք նորին» (4),
4. «Ավետարան», 887 ք. (5):

Շնորհակալությամբ և խորին հարգանքով՝

Ն. Ադոնց

[Տարեթիվը և տեղը նշված չեն] (6)

33. ԳՐԻԳՈՐ ԽԱԼԱԹՅԱՆՅԻՆ

Մեծապատիվ պ. Խալաթյանց,

Ձեր վերջին երկու աշխատություններից («Արմ. эпос» (1) և «Արմ. Аршакиды») մի-մի օրինակ խնդրում եմ ինձ դրկել Վիեննա: Տեղ-վույս խանութներում չգտա, ուստի խնդրում եմ, եթե ներդրություն չէ, պատվիրեք դրկել Վիեննա՝ Մյուխարյանների հասցեով՝ Հայր Բառնարաս Պիլեգիկյանին (2)՝ հանձնելու իշխան Բ. Արղության-Երկայնարագուկին: Վիեննայից արժեք ստանալուն պես կողարկեմ Ձեզ: Լիահույս եմ, որ չեք մոռանալ շուտով տնօրինելու խնդիրս:

Այս խառն ժամանակները ինչո՞ւ չեք գալիս այս կողմերը: Խոսելու և խորհրդածելու շատ բան կա:

Խորին հարգանքով՝ Ն. Աղոնց

[Տարեթիվը և տեղը նշված չեն] (3)

34. ԳՐԻԳՈՐ ԽԱԼԱԹՅԱՆՅԻՆ

Հարգելի՛ և ազնիվ բարեկամ Գ. Խալաթյանց,

Վաղուց ի վեր ցանկություն ունեի խնդրելու Ձեզ, եթե հնար է, դրկել ինձ ճեմարանիդ հրատարակությունները, զոնե Ստ[եփանոս] Օրբելյանի և Մ[ովսես] Կաղանկատվացու Պատմ[ությունների]՝ Էմի-նի հրատ[արակությունները] (1), որով ինձ մեծապես կպարտավորեք:

Եթե այլ կերպ կարելի է ստանալ, խնդրեմ դրկեք վերադիր վճարով: Արդյո՞ք «Dulaurier-ի Chronol[ogie] armén[ienne]» երկը (2) կա դեռևս, և չի՞ կարելի մի օրինակ ստանալ (3):

Որքան ուզում եմ Մոսկվա գալ մի քանի օրով, չեմ կարողանում: Համալսարանում 4 ժամ դասախոսություն ունեմ միայն, և թեև բավա-կանին ազատ ժամանակ է մնում պարապելու աշխատությանս (4)

հատորի շուտափույթ հրատարակության, բայց, դժբախտաբար, հարկավոր տրամադրություն չկա, որն հիմ է ամեն աշխատության:

Ընդունեցե՛ք, խնդրեմ, հարգանքներս և ողջույններս:

Ձերդ անձնավեր՝ Ն. Աղոնց

Ս. Պ[իլեգիկյան], 31 հունվ[արի], [1906] (5)

Екатеринский кан. 27, кв. 14

35. ՄԵՍՐՈՊ ՎՐԴ. ՏԵՐ-ՄՈՎՍԻՍՅԱՆԻՆ

12 հունիսի, 1906 թ.

Սիրելի՛ Հայր Սուրբ,

Ես հեռագրել եմ «не могу» և ոչ «mory» և շատ հասկանալի պատ-ճառով: Ցավում եմ, որ ձեռագիրս աղճատված է Ձեզ հասել և իզուր սպասել է տվել Ձեզ: Չնայելով ձախող արտաքին և ներքին, ընդ-հանուր և մասնավոր անքիվ պայմաններին՝ ամեն կերպ աշխատում եմ հավարտ ածել գեթ այս տարի ձեռնարկս (1), որից հետո միայն կարող եմ այս կամ այն վճիռ ընդունել: Ներիր բաց նամակիս (2), եթե ժամանակդ ների, գրիր Էջմիածնի շփոթ կյանքից:

Ձեզ անձնավեր՝

Ն. Աղոնց

В.О. 15 линия, д. 2, кв. 2

36. ԲԱՌՆԱԲԱՍ ՎՐԴ. ՊԻԼԵԶԻԿՆՅԱՆԻՆ

Արժանապատիվ Հայր Բառնարաս,

Մի կարևոր գործով Ձեզ եմ դիմում, որ այժմ էլ [եք] Դուք տպարա-նական վարչության գլուխը: Գիտությանց ճեմարանի (1) տպարանի համար հարկավոր է այս րոպեին ձեռք բերել Ձեր տպարանից երկու ձևի տառեր:

1) Այն տառերը, որով տպված է «Հանդէս»-ի դեկտեմբերի (2) համարում գետեղված Ձեր ծանոթությունը «Հանդէս»-ի բաժնեգնի վերաբերյալ՝ էջ 384՝ «Քանի մը ամիս ետքը «Հանդէս»-ը...» և այլն:

2) Նույն տառերի մանր տեսակը, որով տպված է «Հանդէս»-ի բովանդակությունը նույն 384-րդ էջում՝ «Ուսուցչապետ պր. Պավղոս Ֆետտեր» և այլն, կամ որ այն է, որով ձեռագրերի նկարագրությունն է տպված՝ էջ 379, «Հանդէս», դեկտեմբեր (3):

Կարծոք այս տառերը Գուր Այտընյան կանվանեք (4): Ինչևիցե, խնդրեմ՝ անհապաղ իմացնեք, եթե կարելի է նույնիսկ հեռագրով:

1) Որքա՞ն կարժենան հիշյալ տառերը այն քանակով, որ հարկավոր կլինի ամեն մեկից 4 սյունակ կամ երկու երես՝ «Հանդէս ամսօրեայ» շարելու համար: Ուրեմն **չորս սյունակ** (ըստ «Հանդէս»-ի) **մեծ տառերից և նույնիսկ մանրերից:**

Արդ խնդրեմ՝ անմիջապես հեռագրով իմաց տաք ինձ այս հասցեով:

S. Petersbourg, Eglise Armenienne

Nicolas Adontz

Ճեմարանը մտադրություն ունի մոտիկ ապագայում գնել Ձեզնից նաև հետևյալ և այլ տառերի մայրեր: Այս անում է իմ հանձնարարությամբ, և բարի ցանկությունս է, որ այս խնդիրքս փութով կատարեք, որովհետև սորանից է կախված և մայրերի ձեռք բերելը: Համաձայն Ձեր հեռագրին և արժողության՝ անմիջապես հեռագրով կպատվիրեմ ճեմարանի տպարանի վարչությունը առաքումը:

Խորին հարգանքով՝

Ն. Ադոնց

P. S. Հայր Բառնաբաս,

Անշուշտ, ստացել եք Մառի այն աշխատությունը, որի մասին խնդրած էիք ինձ (5): Մառն ինքը հայտնեց, որ նա իր սրբազան պարտքն է համարում իր աշխատությունները միշտ Մխիթարյան հայրերին դրկել, և եթե այս աշխատության առաքումը ուշացել է,

պատճառն այն է, որ սպասում է երկրորդ աշխատության ավարտելուն, որ մամուլի տակ էր, որպեսզի միասին դրկի:

Ինչ վերաբերում է գրախոսական նկատողությանց, ինչպես և Ջավախովի, դժբախտաբար, վերջինս քանի ամիս ի վեր Թիֆլիս է: Գալուց հետո անմիջապես կդրկեմ իմ և նորա գրախոսականները միասին (6):

Ն. Ա.

Իմ բնակության հասցեն՝

W. O., 15, Ligne, № 2

Ըստ այսմ՝ խնդրեմ շարունակեք դրկել «Հանդէս»-ը: Թե՛ անցյալ և թե՛ առաջիկա տարվա բաժնեգինը միասին կդրկեմ մոտ օրերս:

[1907 p.] (7)

37. ԲԱՌՆԱԲԱՍ ՎՐԳ. ՊԻԼԵՉԻԿՆՅԱՆԻՆ

Սիրելի՛ Հայր Բառնաբաս,

Լիառույս եմ, որ տառերը արդեն պատրաստ և թերևս ճանապարհ գցած կլինեք մինչև նամակս Ձեզ հասնելը: Խնդրեմ՝ շտապեցնեք:

Չէի՞ք կարող արդոք միջնորդել, որ «Արևելք»-ի (1) և կամ «Բյուզանդիոն»-ի (2) խմբագրություններից, որոնց հետ ծանոթություն չունեմ, մի հավատարմաթուղք դրկեին՝ Պոլստ հայ թերթերի ներկայացուցիչ և թղթակից լինելու և այդ անվամբ այստեղ Պետական դրամայի (3)՝ մեր պառլամենտի նիստերին հաճախելու իրավունք ձեռք բերելու: Եթե կարող եք, խնդրեմ՝ գրեք հիշյալ խմբագրություններին, որ հեռագրով լիազորություն տան ինձ (4):

Ձերդ՝ **Ն. Ադոնց**

[1907 p.] (5)

38. ԲԱՌՆԱԲԱՍ ՎՐԴ. ՊԻԼԵՉԻԿՅԱՆԻՆ

Արժանապատիվ Հ[այր] Բառնարաս,

Ի պատասխան և բացատրություն տպարանական վարչությանը վերջին գրության՝ մի երկտող էի դրկած Ձեզ՝ որոշ տնօրինություն ակնկալելու:

Արդյո՞ք ստացած եք, և ինչպես մեկնել Ձեր լուրջությունը: Խնդրեմ՝ անգամ ևս բարի լինեք պատասխանելու շուտափույթ, որ կարողանամ անելիքս անել: Տառեր ապաստելու անհաջող մտքին հղանալով՝ երբեք չէի սպասել, որ այս ելք պիտի ունենա, և գործը պիտի այսքա՞ն հետաձգվեր (1):

Հարգանքով՝ Ն. Ադոնց

6 ապրիլի, [1907 թ.] (2)

39. ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔԵՊ. ՕՐՄԱՆՅԱՆԻՆ

3 դեկտեմբերի, 1907

Պեկեթբորոզ

Գերապատիվ Սրբազան Հայր,

Ի վաղուց հետև մի իղձ ունեմ, որի համար կհամարձակվիմ Սրբազանությանը ներդրություն պատճառել, որովհետև մասնագիտությունս Հայերենագիտությունն է տեղվույս համալսարանի Արևելյան լեզուների ֆակուլտետում, անհրաժեշտ պետք ունեմ Պոլսի «Երեսփոխանական ընդհանուր ժողովո ատենագրությանց» (1), որ իր ժամանակին պարբերաբար հրատարակվում էր: Արդ անվերջ պիտի պարտավորեցնեք ինձ, եթե այդ «Ատենագրությունից» մի օրինակ ինձ հայթայթել կարենաք, ինչ զևով լինի: Թերևս Պատրիարքարանում, գրավաճառների և կամ եկեղեցյաց դիվաններում գտնվին: Քանիցս անգամ դիմել եմ Պոլիս նույն խնդրով, բայց որոշ արդյունքի չեմ հասել: Այս անգամ ստիպված եմ դիմել Բարձր Սրբազանու-

թյանը հայրական աջակցություն հաջողեցնել ինձ հիշյալ հրատարակություններից մի օրինակ ձեռք բերել, որի համար կհայտնեմ իմ խորին շնորհակալիքս:

Համբուրելով աջդ մնամ՝

Նիկողայոս Ադոնց

Հասցես՝ տեղվույս Եկեղեցական խորհուրդ

40. ԳԱԼՈՒՍՏ ՏԵՐ-ՄՎԻՏՅԱՆԻՆ

18 նոյեմբերի, [1908 թ.]

Ս. Պ[եկեթբորոզ]

Արժանապատիվ Հ[այր] Գալուստ,

Ստացա դրկածդ աշխատությունը Տիմոթեոս Կուզի հակաճառության վերաբերյալ (1), որի համար հայտնում եմ խորին շնորհակալությունս: Բովանդակությանն առաջուց ծանոթ էի: Առաջին անգամից Ձեր եզրակացությունը ինձ շփոթեց, բայց շուտով ինձ համար միանգամայն պարզվեց, որ մի թեթև ձեռագրական գոհ եք եղել: Կարդալով Ձեր այն տողերը, ուր բննում եք Դիոսկորոսի (2) մահվան տարին՝ 454 թ., այն է՝ «452-455 քառամյակին Նավասարդի մեկը հանդիպում էր օգոստոսի 5-ին, ուրեմն սեպտեմբերի 2[-ը] ընկնում էր Նավասարդի 29-ին, մինչդեռ Հռոմի 6-ը հանդիպում էր սեպտեմբերի 9-ին, ուրեմն անհնարին է սեպ. 2 = Հռոմի 6»: Կարդալով այս տողերը՝ կրկնում եմ, ականայից գոչեցի. «Հե՛ր օրհնած, կնշանակե՛ ձեռագրի սեպտ. 2 պետք է կարդալ 9» (սեպ. Բ, փոխ[անակ] Թ). զարմանալիմ այն է, որ Դուք ե[ք] բարձրացնում Հռոմի 6 ընթերցման անաղարտության վերաբերյալ, բայց նույն հարցը չեք տալիս սեպտ. 2[-ի] նկատմամբ: Այլապես հարցը Ձեզ համար կպարզվեր, և այնպիսի շփոթ չէիք առաջացնի բոլոր մասնագետների մտքերի մեջ: Մառը բոլորովին հուզված էր երևում, թեև համամիտ չէր, և երբ հայտնեցի նրան իմ բացատրությունս, շատ զոհ մնաց:

Շատ ուրախ եմ, որ այդպես կենտրոնացած եք տոմարի ուսումնասիրության վրա, մի ժամանակ ես էլ խիստ հետաքրքրված էի և մեծ կարևորություն էի տալիս, բայց մի հանգամանք ինձ հիասթափեցրեց, որի մասին կգրեմ մի այլ անգամ՝ սպասելով, թե ինչ հետևանքի կհասնիք:

Մտից իմացա, որ ծափ (3) ազգի ծագման մասին նյութեր եք գտել իբրև թե հայ աղբյուրներից (4), նույն խնդրի վերաբերյալ ես դեռևս անցյալ տարի որոշ և անհերքելի բացատրություն ունեմ օտար աղբյուրների տված տեղեկության հիման վրա: Այս մասին մի զեկուցում եմ պատրաստում, և եթե շուտով տպվի, կուղարկեմ Ձեզ (5):

Մագ[իստրոսական] աշխատությունս պատրաստ է և երևի մինչև հունվար լույս կտեսնի. քիչ ձգձգվում է քարտեզը:

Ողջուն Ձերդ՝ Ն. Ադոնց

[Է. Գ.] Եթե Կուզի հրատարակիչները հաճեին մի օրինակ ինձ դրկել, շատ շնորհակալ կլինեի:

41. ԳՐԻԳՈՐ ԽԱԼԱԹՅԱՆՅԻՆ

Մեծարգո՝ բարեկամ Գրիգոր Խալաթյանց,

Շնորհակալ եմ մեծապես Ձեր հայտնած բարի ցանկությանց համար (1): Շատ ուրախ կլինեմ, եթե կարողանայիք ներկա լինել ապրիլի 5-ին, քանի որ Դուք ևս զբաղված եք եղել նույն խնդրով, ինչպես գրում եք (2): Ինձ համար առանձին նշանակություն ունի Ձեր անձնական կարծիքը: Ձեզ հայտնի է, որ Մառը այդպիսի հարցերով պարապելը վաղաժամ է համարում, և գովեստներ նրանից սպասել չէ կարելի (3):

Ողջուն,
հարգանքով՝
Ն. Ադոնց

[1909]

42. ԳՐԻԳՈՐ ԽԱԼԱԹՅԱՆՅԻՆ

Մեծարգո՝ բարեկամ,

Հուսով եմ, որ արդեն ստացած կլինեք աշխատությունս (1), որ մի քանի օր առաջ ուղարկեցի Ձեզ: Ներփակ ուղարկում [եմ] պաշտպանելի գրությունները: Դիսպուտը նշանակված է ապրիլի 5-ին՝ կիրակի օրը (2): Շատ ուրախ կլինեի, եթե ներկա լինելու հնարավորություն ունենայիք:

Շնորհավոր տոներ:

Հարգանքով՝ Ն. Ադոնց

28 մարտի, [1909]

Ս. Պ[ետերբուրգ]

43. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԳ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

Արժանապատիվ Հայր Ներսես,

Մտի ցավով պետք է հայտնեմ, որ հիվանդ [եմ], աշխատությունս դեռևս լույս չէ տեսած, և մտադիր եմ առաջիկա աշնանը մամուլին հանձնել (1):

Ինչ վերաբերում է մյուս խնդրիդ՝ հոբելյանական ժողովածուի (2) մասնակցելու վերաբերյալ, ուրախությամբ կկատարեմ՝ միշտ հարգող լինելով միաբանությանդ «Հանդես»-ի արգասավոր գործունեությունը և մանավանդ Ձեր հայրության աշխատությանց: Այս ամառ հուսով եմ, որ կայցելեմ Ձեզ՝ անցնելով Վիեննայից Վենետիկ, և անձամբ կընձեռեմ հոդվածս (3), եթե անսպասելի պարագաներ արգելք չհանդիսանան:

Հարգանքով՝ Ն. Ադոնց

Ողջուն մյուս միաբանակից եղբայրներիդ:

[1909 թ.]

44. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԳ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

Արժանապատիվ Հայր Ներսես,

Ներողություն եմ խնդրում, որ խոստացածս հողվածի առաքումը մինչև այժմ ուշացրի (1): Դժբախտաբար, քիչ տկարություն ունենալով՝ անկարող եղա իր ժամանակին հասցնել գրությունս, մանավանդ որ տարվա սկիզբը ավելի գրադմունքներ են լինում, քան այլ ժամանակ: Բայց և այնպես հողվածս գրեթե պատրաստ է և շուտով կուղարկեմ: Գրությունս մեծ չէ. ճիշտ այնչափ, որչափ խնդրած էիք, և կկոչվի՝ «Տորք աստված հին Հայոց»:

Բարև միաբանակից եղբայրներուդ:

Հարգանքով՝ Ն. Ադոնց

Հասցես՝

Екатеринский кан. 27, кв. 14

[1910] (2)

45. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԳ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

Արժանապատիվ Հ[այր] Ակինյան,

Կներե՛ «Հանդէս»-ի խմբագրությունը, որ ամառը (1) այստեղից հեռանալով՝ մոռացմամբ անփույթ գտնվեցա տնօրինել, որ թերթիդ ստացումը չընդհատվի:

Հասցես է՝

Екатеринский канал 27, кв. 14

(ասել է՝ Ekaterininsky can. 27, log 14)

Շնորհակալությամբ և ողջույններով՝

Ն. Ադոնց

20 հոկ[տեմբերի], [1910 թ.]

46. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԳ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

Արժանապատիվ Հ[այր] Ներսես,

Շատ և շատ խնդրում եմ, որ նեղություն հանձն առնեք պ. Լիսիցյանի (1) հղած ձեռագրի (2) մասին որոշակի տեղեկություն տալ ինձ, որքան հնարավոր է շուտով: Առանձնապես կպարտավորեք, եթե ամբողջովին արտագրել տայիք և դրկելիք:

Նոր եմ ժամանել քաղաքս և առանձին գրելիք չունեմ, թերևս մոտիկ ապագայում:

Նախապես շնորհակալություն և ողջույն պատվական միաբանակից եղբայրներիդ:

Հարգանքով՝ Ն. Ադոնց

Հասցես՝

Екатеринский кан. 27, кв. 14 (3)

Ս. Պ.

[1910 թ.]

47. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԳ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

Արժանապատիվ Հ[այր] Ներսես,

Մինչ սպասում էի օր օրի վերա ստանալ Ձեզանից Եսայի «Քերականության» ընդօրինակությունը (1)՝ համաձայն Հ[այր] Վարդանյան Արիստակ[եսի] (2) նամակի, հանկարծակիի բերեց ինձ, ինչպես ասում եք, Ձեր գրությունը: Այսու մի անգամ ևս կրկնում եմ խնդիրս, եթե հնար է, օրինակել տվեք ինձ համար, իսկ եթե իրոք անհնար է, ներեցեք անհանգիստ անելու համար (3):

Հարգանքներով՝ Ն. Ադոնց

18 հոկտ[եմբերի], [1912]

48. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԴ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

Արժանապատիվ Հ[այր] Ներսես,

Ինչպես տեսնում եմ, միանգամայն մոռացած եք երևում ամառվա խնդիրս (1): Թույլ տվեք հիշեցնելու, որ խնդրել էի ինձ համար օրինակել տաք Եսայի քերականությունը (թիվ 336): Երկար սպասելուց հետո ստիպված եմ վերստին հայտնելու Ձեզ, որ, եթե հնարավոր է, շուտափույթ ընդօրինակել տաք և ղրկեք ինձ (2):

Հայտնեցեք մասն առողյոր «Յուշարձան»-ը արդեն լույս է տեսել, և մի օրինակ ուղարկելու հաճույքը կունենաք, թե չէ:

Ողջույններով միաբանությանը և
հարգանքով՝ Ն. Աղոնց

21 մարտի, [1912 թ.]

Ս. Պ.

49. ԲԱԳՐԱՏ ՎՐԴ. ՎԱՐԴԱԶԱՐՅԱՆԻՆ

Ի ԴԻՎԱՆ ՆՈՐԻՆ ՍՐԲՈՒԹՅՈՒՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Արժանապատիվ Հ[այր] Դիվանապետ (1),

Ինչպես Ձեզ արդեն հայտնի է, մայրաքաղաքիս հայ հասարակության բանիբուն անդամների մասնակցությամբ քանի ժամանակից ի վեր առանձին խորհրդակցական գումարումներ են տեղի ունենում պարբերաբար Հայոց խնդրի առթիվ (2): Անցյալները նույն խորհրդակցիցների նախաձեռնությամբ երկու անձն ուղարկվեցին Կ. Պոլիս՝ ինչ-ինչ հանձնարարությամբ, որոնք, և վերադառնալով, թե՛ բանավոր և թե՛ գրավոր ներկայացրին մանրամասն զեկուցումն իրենց երթի հետ կապված խնդիրների վերաբերյալ (3): Ներկա գրու-

թյանս հետ միաժամանակ ղրկվում է դիվանիդ նրանց հաշվետվության պատճենից երկու օրինակ՝ ի պետս Նորին Վեհափառության բարձր ուշադրության (4):

Այլև հարկ և պարտք եմ համարում հայտնել Ձերդ արժանապատվության, որ հիշյալ խորհրդակցության կից կազմված է տնօրեն մարմին հետևյալ չորս անձերից՝ [Պետական] Դումայի պատգամավոր Մ. Պապաջանյան (5), Պ. Ղուկասյան (6), Գ. Տիգրանյան (7) և Ն. Աղոնց, որին և դիմելու է հարկավոր դեպքում՝ անհրաժեշտ և գործի համար օգտակար հարաբերությունը պահպանելու համար:

Ինդրելով հայրությանդ օրհնությունը՝
մնամ խոնարհ՝
Ն. Աղոնց

P.S. Գրություններդ կարելի է ուղարկել իմ անվան՝
[Ս. Պետերբուրգի] Եկեղեցական խորհրդի հասցեով:

[1913], 15 մարտի, Ս. Պ[ետերբուրգ] (8)

50. ԱՐՇԱԿ ԶՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

Ազնիվ բարեկամ

Պ[արոն] Զոպանյան,

Այսօր (1) հեռագրով հաղորդեցինք Ձեզ երեկվա մեր խորհրդակցության (2) արդյունքը այն հարցի վերաբերյալ, որ հարուցել էիք վերջին գրությամբ: Ցանկացածդ կամ առաջարկածդ մասնախումբը՝ հայասեր ռուս գործիչներից բաղկացած, տակավին գոյություն չունի, և, դժբախտաբար, նույնիսկ հայտնի չէ, թե կհաջողվի մտտիկ ապագայում կազմակերպել այդպիսի մի մարմին:

Առայժմ ստիպված եմք կանգ առնել առանձին-առանձին անհատների վրա: Մեր խորհրդակցական ժողովի կարծիքով՝ քանի մի

անձինք միայն կարող են հանձնարարվել վստահորեն հիշածդ նպատակի համար՝ պ. պ. հայտնի պրոֆ. Մաքսիմ Կովալսկին (3), Ալեքսանդր Գուչկով (4)՝ նախորդ Դումայի ականավոր պատգամավորը և երբեմն նախագահը, այլև նույնպես քաջահայտ պարոն Միլոտկովը (5): Ի նկատ առնելով, որ վերջինս՝ իբր գործիչ և Դումայի անդամ, ձախակողմյան հոսանքների ներկայացուցիչ է, և ուրեմն կառավարչական շրջանակներում և հասարակական հարակից ազդեցիկ խավերում ոչ բնավ վստահելի անձ, խորհրդակցությունս նախամեծար համարեց առաջին երկու անունները և առավելապես Մաքսիմ Կովալսկուն:

Պ[արոն] Մ. Կովալսկին ևս աջակողմյաններին չէ պատկանում, բայց նա իր գիտական և հասարակական գործունեությամբ առանձին և բավականին հեղինակավոր դիրք է ստեղծել պայքարող կուսակցություններից մեկուսի և որոշ համբավ ունի նաև արտասահմանում, մասնավորապես այն մարդկանց շրջանում, որոնցից մեր ենթադրությամբ պիտի կազմվի Լոնդոն գումարելի ժողովը (6): Ահա՛ այս նկատումով ժողովս միաձայն որոշեց դիմել նորան հիշյալ խնդրով, բայց երևաց, որ նախօրեին մեկնել է Փարիզ (շտապեցիմք հեռագրել Ձեզ) պ[արոն] Լորիս-Մելիքյանի (7) հետ, որ նրա անձնական բարեկամությունն է վայելում, հանձնառու լինիք խոսիլ պ[արոն] Կովալսկու հետ և հայտնել նորան մեր խնդիրը: Լիահույս ենք, որ ամեն ճիգ գործ կդնեք՝ դիմումը հաջողությամբ պսակելու:

Շատ կփափագեիմք, որ չղժվարանայիք կայանալի գումարման մասին ավելի որոշ տեղեկություններ հայտնել մեզ թե՛ ժողովի կազմի, թե՛ մերձավոր նպատակի և թե՛ հաշվի առած ակնկալությունների, եթե ոչ գործնական արդյունքի վերաբերյալ: Մեծապես կխնդրեիմք նաև պարզել մեզ մասնախմբիդ իրական առնչությունը կաթողիկոսական պատգամավորության (8) հետ, որպեսզի կարողանայիմք վերահասու լինել՝ արդյո՞ք բոլոր գրություններս ու հարաբերություններս պետք է մասնախմբիդ ուղղել, թե որոշ դեպքերում դիմելու նաև անմիջապես պատգամավորության նախագահին (9):

Ավելորդ չենք համարում հիշել, ինչ որ արդեն գրած էիմք Վսեմապատիվ փաշային ուղղած գրությանս մեջ: Մայրաքաղաքումս տեղի են ունենում պարբերաբար խորհրդակցական նիստեր տեղիս հասարակության ընտիր և բանիմաց անդամների մասնակցությամբ: Վերջերս ժողովս ընտրել է տնօրեն մարմին՝ չորս հոգուց բաղկացած՝ պ. պ. Միքայել Պապաջանյան՝ Դումայի պատգամավոր, Պողոս Դուկասյան, Գրիգոր Տիգրանյան և Նիկողայոս Աղոնց:

Հարգալից ողջույններով ի դիմաց տնօրեն մարմնի՝
Չերդ Ն. Աղոնց

Հասցեն՝ Conseil de l'Eglise Arménienne.

Կամ Գրիգոր Տիգրանյանի և կամ իմ անունով:

9 ապրիլի, [1913 թ.]

Ս. Պ[կարբուրգ]

P.S. [Գրիգոր] Տիգրանյանի մասնավոր հասցեն՝

Фонтанка 64

Казанская ул. 8, кв. 85

51. ԳԱՐԵԳԻՆ ԼԵՎՈՆՅԱՆԻՆ

Պատվական Լևոնյան,

Ես կանգ եմ առել Կարլսբադում (1) գրեթե ակամայիցս: Ծանապարհիմ վազոնում վատ օրեր տեսա. արյան պակասությունից գլուխս պտավում էր, այնպես որ չէի կարողանում նստել և տեղ հասա պառկած: Այստեղ մի քանի օր կմնամ:

Մի լեհացի բժիշկ սրսկումներ է անում մկնդեղի:

Եթե սպասելիքն ստացել եք, բարի եղեք ինձ հասցնելու, [իսկ] ինչ որ պետքն է, վանքին (2) տայիք: Թեև ինչպես տեսնում եմ, այդ էլ բավական չէ, որ կարողանամ ողջ տեղ հասնել:

Բարև ևս պ. Տ. Մարտիրոսյանին (3) և վարդապետներին (4) կամ, ինչպես իրենք են ասում, քահանաներին:

Հասցես ընդգծված է (5):

Հարգանքով՝ Չերդ Ն. Ադոնց

2 սեպտեմբերի, [1913]

[P.S.] Մխավեցի բժշկի մոտ գնացի, [նա] այնքան հիվանդություն գտավ, որքան որ [ես] ձեռագիրներ տնտղեցի, մինչև իսկ թրքերի վտանգում:

52. ԱՐՇԱԿ ԶՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

Միրելի՛ պ. Չոպանյան,

Այս անգամ դիմում եմ Ձեզ մի մասնավոր խնդրով և հուսամ, որ չեք զլանա կատարելու: Փարիզի գրադարանում (1), ի միջի այլ հայ ձեռագրերի, կա Դիոնիսիոս Թրակացու քերականության (2) մի օրինակ, որ Մակլերի (3) ցուցակում (4) նշանակված է թիվ 270, իսկ հին համարով (5)՝ 127: Այդ ձեռագրի մոտավորապես 18-20-րդ թերթերում զետեղված է «Բառք քերականութեան» վերնագրով բառերի ցանկ: Մեծապես կխնդրեի Ձեզանից, եթե հնարավոր է, ցանկի վերջին մասը՝ սկսած «Մականուն՝ որ ի ւվ<ե>ր <այ> անվանն միուս ևս այլ անուն ունի» մինչև վերջ արտագրել հաճիք և որքան կարելի է շուտով դրկեք ինձ: Ուշադրություններիդ կիրավիրեմ մասնավորապես այս կետի վրա՝ արդյո՞ք ցույց տվածս մասում «**բաղձաձական՝ ժողովական կամ շրջաբերական**» բառից հետո կարդացվում է կամ նշանակված կան - «[բաղաձայնապէս, բաղաձայնաբար, քողախնդրի, քննի և քին և] *հաւնքոյր՝ զոյգ*» բառերը:

Դարձյալ ցանկի վերջին հետևյալ բառերը՝

սոնք, ստուար,

տրամախոհ, ճշմարտախոհ և այլն,

փետեկումն,

ենթակա,

նիւթակայումն,

հակակա,

տարորոշ,

տրամադրեալ,

ենթանկեալ,

տրամատեսեալ,

տրամատել:

Արդյո՞ք սույն բառերը կան հիշյալ ձեռագրում, թե՞ ցանկը վերջանում է «սոնք» բառով: Մեծապես կպարտավորեք, եթե խնդիրս կատարելու հաճությունն ունենաք, որքան կարելի է շուտափույթ, որովհետև աշխատությունս (6), որ տպագրվում է, կանգ է առած՝ շնորհիվ այս պարագայի: Շահան Ջրպետը (7), ճիշտ է, հրատարակել է սույն ձեռագրից Դիոնիսիոսի քերականությունը (8), բայց թվում է, որ հարազատորեն չի վերաբերվել ձեռագրերին: Կանխավ շնորհակալությամբ:

Հարգանքով՝ Ն. Ադոնց

P.S. Ամառը բացակա էի քաղաքիցս և ամեն ինչ թողած էի Ս. Տիգրանյանին (9): Դրկածդ բողջուրը (10) նորերս ցրեցիմք, ամառը խուլ ժամանակ համարելով՝ պահեցիմք մինչև այժմ: Եթե փաշայի (11) և Սազանովի (12) տեսակցության մասին (13) բան գիտեք, կամ նոր տեղեկություն կա, խնդրեմ ևս հայտնեք: Հասարակությանս անդամները տակավին չեն ժողովված: Քանի մը ոուս գործիչներ ցանկություն են հայտնում մասնաժողով կազմակերպելու ոուսներից և հայերից՝ Հայոց հարցը վերստին արծարծելու համար (14): Այս շաբաթ պիտի գումարեն:

30 սեպտեմբերի, Ս. Պ[ետերբուրգ], [1913]

Հասցես՝ Казанская 8/Kazanskaja 8

53. ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

Միրելի՛ բարեկամ Ա. Չոպանյան,

Ներեցեք, որ այսբան ուշ եմ պատասխանում վերջին նամակիդ, պատճառը, հարկավ, անփութությունը չէր, այլ այն, որ սպասում էի տեղիս խորհրդակցական մարմնի (1) գումարման, որպեսզի կարող լինեի Ձեզ հետաքրքրող քանի մը խնդիրների մասին որոշ բան գրել, մասնավորապես գրքիդ թարգմանության (2) կամ տարածման վերաբերյալ: Բայց տեսնում եմ, որ գումարումն օրեցօր հետաձգվում է, ուստի գոնե պարտքս կատարելու հաճույքից չզրկվելու համար ուղղում եմ Ձեզ այս տողերը՝ սրտագին շնորհակալություն հայտնելու խնդրիս կատարման համար (3): Պատվական «Երազներդ» (4) ստացա, բայց նույն օրն և իսկ ինձնից վերցրին կարդալու համար և մինչև այժմ չեն դարձրած: Ռուսաց թերթերի լուրջությունը գրքիդ մասին զարմանալու չէ, որովհետև օրաթերթերը գրեթե չեն հետաքրքրվում ընթացիկ գրականությամբ, իսկ ամսաթերթերից միայն նրանք են ուշադիր, որոնք նոր ուղղության գրողների ձեռքին են: Այդ թերթերից մեկում շուտով կտպվի Ռ. Ջարդարյանի (5) վեպերից մինը: Նրա խմբագիրներից մեկը անձնական բարեկամս է, նորերս հարցրի Ձեր գրքի մասին, նա ոչինչ տեղեկություն չուներ. անշուշտ, խմբագրությունը չի ստացել:

Մեր հարցի (6) մասին ոչինչ չեմ կարող ասել, քանի որ ինչպես ասացի, դեռ ժողով չենք ունեցած և սպասում ենք գումարման մոտիկ օրերումս:

Մի շարք կորուստներ ունեցանք Քալանթարի (7), Խատիսյանի (8) և Ջավարյանի (9) մահվամբ, այսօր իմացա, որ Աղանայում մեռել է ևս Առանձարը (10), ավստ՝ ս տղա, շնորհքով գրող էր:

Բարեկամական ողջույններով՝

Ձերդ Ն. Արմն

5 նոյեմբ[երի], [1913]

Ա. Պետերբուրգ

54. ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԳԵՎՈՐԳ

Ե ՍՈՒՐԵՆՅԱՆՅԻՆ

Վեհափառ՝ Տեր,

Համբուրելով օծյալ աջդ՝ դիմում եմք Ձեզ հետևյալ խոնարհ խնդրով: Վերջերս թերթերում տարածված լուրերը պ[արոն] Մառի վերաբերյալ մեծապես խոցեցին մեր սիրտը: Ցավալի է, որ անարդար լուրերը շոշափում են մի մարդու անուն, որին լավ ճանաչում ենք, և որն արժանի չէ բնավ այդպիսի վերաբերման: Տա՛ Աստված, որ ամեն մի հայ այդքան սրտացավ լինի մեզ համար, որքան պ[արոն] Մառ: Չէինք ուզում ծանրանալ խնդրի վերա ըստ էության: Այդ թողնում ենք ուրիշ անգամվա: Ամեն ինչ մեզ հայտնի է, և կարող ենք վստահեցնել Վեհափառությանդ, որ ոչ մի վտանգ չէ սպառնում Անիին ոչ որի կողմից. իրերի դրությունը կմնա այնպես, ինչպես եղել է մինչև այժմ: Մեզ համար այս հարցում ամենից անախորժն այն է, որ անհիմն գրույցները կապվում են **Մայր Աթոռի և նորա Քարձր Տիրոջ անվան հետ**: Շատերիս, [նաև] Մառի համար և՛ վիրավորականը, և՛ ցավալին այն չէ, որ անհեթեթություններ են գրում նորա մասին, այլ այն, որ տարածելով այն լուրը, որ Վեհափառությանդ ընդունելի է Հ[այր] Միքայելի (1) գանգատը, գործն այնպես են ձևացնում, որ Հայրապետդ նշանակություն է տվել գանգատին: Անախորժ և մեզ համար անպատվաբեր լուրերի առաջն առնելու է օր առաջ, մանավանդ որ, ինչպես մեզ հայտնի է, նորանոր անհաճությանց պատճառ կարող է լինել: Մեր սեպուհ և քաղցր պարտավորությունն ենք համարում մեր սեփական կարծիքն հայտնել Ձերդ Վեհության բարձր տրամադրության և բարի հայեցողության: Անհրաժեշտ է, որ Դիվանդ նախաձեռն լինի՝ երկտող հայտարարությամբ ցրելու տարածված լուրերը մոտավորապես այն մտքով, որ ճշմարիտ է՝ Հ[այր] Միքայելը դիմել էր Վեհափառին գանգատով, բայց Նորին Վեհափառությունը, թյուրիմացության արդյունք համարելով, անհետևանք է թողել՝ քաջ ճանաչելով պ[արոն] Մառին և մեծապես գնահատելով նորա գործունեությունը Անիում:

Կրկնում ենք, որ միայն ծանր պարտք կատարելու գիտակցությունը և պահանջն է, որ ստիպում է մեզ գրությամբ դիմել Ձերդ Վեհությանը:

Համբուրելով Հայրապետիդ աջը
և ցանկանալով արևշատություն
և հաջողություն բոլոր ձեռնարկներիդ:

Մնանք՝ **Վ. Վարդանյան (2)**

Ն. Աղոնց

16 նոյեմբերի, 1913 թ.

Ս. Պետերբուրգ

55. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԳ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

Արժանապատիվ Հ[այր] Ակինյան,

Կատարի՞նե կայսրուհու (1) ուկազն ղրկած եմ Ձեր խնդրանք Անտոնյան (2) վարդապետներից մեկին, որի անունը մոռացել եմ: Տարաբախտաբար նորա նամակը... (3): ... «Վիեննայի վարդապետներից մեկի խնդրանքով է դիմում ինձ», ուստի բարվոք համարեցի անմիջապես Ձեզ հասցնել: Անտոնյան միաբանության մեջ կա՞ Սրապիոն վարդապետ (4), թերևս նա էր ինձ դիմողը: Արդ կխնդրեմ՝ նեղություն քաշեք իմանալու՝ ո՞ւմ է պետք այդ ընդօրինակությունը, և ըստ այնմ՝ տնօրինել, թերևս ղրկել Անտոնյանց:

Ուզածդ գրքերդ կղրկեմ, իսկ մյուս խնդրի վերաբերմամբ դեռևս գրույց չեմ ունեցած:

Քանի մը օրերս հետո կղրկեմ:

Հարգանքներով **Ն. Աղոնց**

16 նոյեմբերի, [1913 թ. 7] (5)

56. ԿԱՐԱՊԵՏ ԿՈՍՏԱՆՅԱՆԻՆ

Մեծապատիվ և սիրելի՛ բարեկամ

պ. Կոստանյան,

Քանի մը գրքերի պետք ունեմ և ոչ մի տեղից գտնել չեմ կարողանում. ո՛չ համալսարանի և ո՛չ էլ գիտության ճեմարանի գրադարաններում չկան՝ Սրվանձտյանի «Հնոց և նորոց» (1) և Սիմեոն Ջուղայեցու «Տրամաբանությունը»՝ 1728-ին Կ. Պ[ոլսում] հրատարակված (2): Արդյո՞ք բարի չէիք լինել կամ Ձեր անձնական գրադարանից, կամ ճեմարանի (3) ղրկել ինձ հիշյալ գրքերը մի քանի շաբաթով: Գուցե հնարավոր գտնեք շնորհել ինձ նաև մի օրինակ հանգուցյալ Խալաթյանցի վերջին աշխատությունից («Հայոց պատմություն») (4), որ հեղինակը խոստացել էր ղրկել, բայց չստացա:

Մեծապես կպարտավորեցնեիք: Ընդունեցեք շնորհակալությունս և ողջույնս, և նույնը վկայեցեք հարգելի տիկնոջը:

Հարգանքով՝ Ձերդ **Ն. Աղոնց**

Հասցե՝ Казанская ул. 8, кв. 85

[1913 թ.] (5)

57. ԱՐԻՍՏԱԿԵՍ ՎՐԳ. ՎԱՐԳԱՆՅԱՆԻՆ

Արժանապատիվ Հ[այր] Արիստակես,

Պիտի ներեք, անշուշտ, որ ժամանակին չկարողացա շնորհակալությունս հայտնել այն սիրալիք ուշադրության համար, որով ղրկեցիք ինձ խնդրածս քերականի ընդօրինակությունը (1): Դեպքն այնպես բերեց, որ ծննդյան տոներին Պոլիս գնացի (2): Հուսով էի, որ Վիեննայով կվերադառնայի տեղս, բայց անկարող եղա: Գուցե թե ամառը տեսնվինք: Հայր Ներսեսին (3) ասած էի այդտեղ եղածս ժամանակ և թե Էջմիածին, որ ցանկացածդ հրատարակությունները ստանալու արգելք չկա, միայն պետք է պաշտոնական քրքով դիմեք

քե՛ տեղվույս գիտությանց ճեմարանին և քե՛ Հնագիտական ընկերության (4)՝ առաջարկելով հրատարակությանց փոխանակումը: Այս մասին արդեն խոսած եմ և հաջողությունը նախապատրաստած:

Առայժմ այսքան: Առիթից օգտվում եմ ուրախությունս հայտնելու գեղեցիկ և միշտ ուշագրավ գրությունների համար, որ հաճույքով կկարդացվին (5):

Շնորհակալությունս հայտնեք Հ[այր] Աղեքսանդրին իր գրքույկին համար (6): Հաջող առիթով մատենախոսական պետք է գրեմ և ցույց տամ, որ իմ «Անանունս» ուշադրությամբ չէ կարդացած և աչքաբող է արել շատ կարևոր հարցեր և կնճիռներ, որ կապված են սույն խնդրի հետ (7): Թեև անուրանալի է, որ նրա գլխավոր թեզը Փավստոսի վերաբերյալ վիճարանությունից դուրս է: Բայց այս չէ կնճիռը...

Ողջույններս միաբանակից եղբայրներուն:
Հարգանքով՝ **Ն. Ադոնց**

Հասցես՝

Казанская ул. 8, кв. 85

(Կարծեմ մարկաներ էիք ուզած):

<1913 թ.> (8)

58. ԽՈՐԵՆ ԵՊ. ՄՈՒԻԱԳԲԵԳՅԱՆԻՆ

Խորհուրդ

Ս. Պետերբուրգի

Հայոց եկեղեցական կալվածքների

կառավարության

№ 584

Ս. Պետերբուրգ

13 հոկտեմբերի, 1914 թ.

ՆՈՐԻՆ

ԳԵՐԱՊԱՏՎՈՒԹՅԱՆ

ԱՌԱՋՆՈՐԳԻՆ ԵՐԵՎԱՆԻ

ԹԵՄԻ [Խորեն եպ.

Մուրադբեգյանին]

Ընթացիկ տարվա ապրիլի 18-ին համար 134 գրությամբ խորհուրդս ուղարկել էր Սրբազանությանդ մի հարյուր ռուբլի՝ ի նպաստ թեմիդ Ղուշչի գյուղի (1) եկեղեցու մոտոգության՝ խնդրելով հասցնել սույն գումարը ըստ պատկանելության:

Այժմ Հին Նախիջևանի հոգևոր կառավարության միջոցով հիշյալ գյուղի քահանան՝ Գարեգին Աբրահամյանը, վերստին դիմելով մեզ, խնդրում է նպաստ, ինչպես երևում է, տակավին անտեղյակ արդեն հատկացրած օգնության:

Խնդրում ենք Սրբազանությանդ հաղորդել այս մասին հիշյալ քահանային և նրան հասցնել գումարը, եթե դեռ ուղարկված չէ:

Նախագահող՝ **Ն. Ադոնց**

Մեծարգո՛ և սիրելի՛ բարեկամ,
Հաճելի պարտք եմ համարում վերստին շնորհակալություն հայտ-
նել «Հնոց և նորոց»-ի համար (1), որն արդեն ստացած պիտի լինեք:
Ողջույն Ձեզ և արգո Տիկնոջդ:

Միշտ անձովեր՝ Ն. Ադոնց

13 հոկտ[եմբերի]

1914 թ., Ս. Պ[ետերբուրգ]

60. ԿԱՐԱՊԵՏ ԿՈՍՏԱՆՅԱՆԻՆ

Մեծարգո՛ և սիրելի՛ բարեկամ,
Ներեցեք, որ աղետի և վիատության օրերում (1) Ձեզ եմ դիմում
հետևյալ փոքր խնդրով:
Արդյո՞ք ճեմարանիդ հին հրատարակություններից կան այժմ՝
«Собрание актов» (2) և այլն ու «Պատմություն կաթողիկոսաց Էջ-
միածնի» Մսերյանի (3) գործերը: Եթե հնարավոր կգտնե՞ք տնօրինել
և մի օրինակ ինձ դրկել: Դեռ հանգուցյալ Գ. Խալաթյանը խոստա-
ցել էր խնդիրս կատարելու, բայց խոստումը մնաց խոստում:
Կխնդրեի նաև Աճառյանի վերջին երկը՝ բառարանը (4): Մեծապես
կպարտավորացնեք, եթե որևէ կերպ գոհացնեք ինձ կամ վերադիր
վճարով, կամ հաշվեգրով:

Ողջույն և հարգանքներ՝
Ն. Ադոնց

30 մարտի, [1915]

Ս. Պետերբուրգ

19 նոյեմբերի, 1916 թ.

Պեր[րոգրատ]

(Խնդրեմ՝ դրկե՛ք դպրոցական ծրագիրը (1), որ նոր հրատարակել
եք):

Միրելի՛ Հայր Տիրայր (2),

Վերստին հիշեցնում եմ Տարասովի (3) աղջկա՝ Գևորգյանի
ամուսնալուծության խնդիրը և հուսով եմ, որ Հ[այր] Գևորգի (4) հետ
միասին ամեն ջանք և ճիգ կգործադրեք, որ հաջող ելքի հանգի:
Չավրյանը (5) հարկավոր թուղթը՝ իր մեկնությամբ՝ հիմնված «Դա-
տաստանագրքի» վրա, արդեն դրկել է Մինոդ: Հայերեն թարգմանու-
թյունը քիչ անհաջող է, ուստի քո անվամբ, իմ խորհրդով դրկել է նաև
ռուսերեն բնագիրը:

Քեզ երկիցս դիմելս երկու հիմն ունի, մեկը, որ կուզենայի Չավր-
յանին լավություն արած լինել, երկրորդ, որ ավելի կարևոր է, և որի
մասին այժմ հարմար եմ համարում գոնե քեզ հետ խոսել, հետևյալն
է: Տիկնոջ հայրն օրերս վախճանվել է և Էջմիածնի տրամադրության
թողել մոտ 60.000 [ռուբլի] գումար, այս մասին կտակ չկա, այլ նորա
բանավոր ցանկությունն է, որ ժառանգներն ուզում են հարզել: Հաս-
կանալի է, որ իմ կողմից աշխատանք է թափվում, որ գումարը հատ-
կացվի Էջմիածնի ճեմարանին մասնավորապես, եթե ոչ ամբողջո-
վին, գոնե 50 հազարը: Մնացած տասն հազարով մտադիր են Լա-
զարյան ճեմարանում թոշակավոր պահելու: Չավրյանի հետ համա-
ձայնության եմ եկել, որ նա ևս աշխատի նույն նպատակի համար, և
գործը գրեթե շտկված է: Երկյուղ եմ կրում, որ մարդուն հատուկ
թուլությամբ, ի դեպ ամուսնալուծության մերժմամբ, հրաժարվին կամ
ուրիշ բանի հատկացնեն: Չավրյանի թուղթը կարդացի և գտա ավելի
իմաստալից, քան որևէ պատճառաբանությունս նույնատեսակ հար-
ցերի վերաբերյալ, որ կատարվում է Մինոդումդ: Ուրեմն ունենալով

argumentum ex silentio՝ խուլ և համը փաստ՝ աշխատի՛ր հապահովու-
թյուն ճեմարանին:

Հարկավոր են համարում նաև ասել, որ թեև խորհրդի անդամ չեն,
բայց անձամբ նիստին զնացի և նամակիդ հիման վրա միջնորդեցի,
որ ճեմարանին օգնության հասնին: Ի միջի այլ հիմքերի՝ [պետք է]
հիշեցվի, որ խորհուրդը հորեյանի առթիվ վճիռ էր կայացրել դպրո-
ցական ֆոնդին տարեկան 10 հազար ռուբլի նվիրաբերել: Քանի տա-
րի է, որ խորհուրդը լուռ է և, որովհետև էջմիածնից էլ չեն պահանջ-
ում, իր պարտքը չէ համարում խոստումն կատարել: Ես առաջար-
կում էի, որ երեք տարուց, թե որքան ժամանակի, կարծիքս մոտ
25.000 ռուբլի ապառիկը դրկեն էջմիածին՝ դպրոցական ֆոնդին
հարելով, սակայն, գրությամբ, որ խորհուրդը ընդդեմ չէ: Եթե վեհա-
փառի տնօրենությամբ հիշյալ գումարը հատկացվի ճեմարանին,
ինչպես մի դպրոցական հաստատություն, որ էապես մտնում է այն
կրթարանների թվի մեջ, որոց օժանդակելու է կոչված դպրոցական
ֆոնդը: Դժբախտաբար, մոտոս չկա ճեմարանի ել և մուտքը գոնե հին
տարիների, որ անդամների հետաքրքրության բավականություն
տալի, որպեսի դեպքում վճիռն կայացրած և գումարն արդեն դրկված
կլիներ Ձեզ: Կխնդրեի, որ շտապեիր կամ Հ[այր] Գարեգինին (6)
շտապեցնեիր՝ շուտով դրկելու ինձ ճեմարանի այս տարվա ել ու
մուտքը մանրամասնորեն: Թող հոգ տանի և խորհրդի թոշակավոր-
ների ցուցակը պատշաճ բացատրությամբ դրկի խորհրդին. միշտ
տրտունջ կա, որ ճեմարանի վարչությունը անփույթ է այս նկատ-
մամբ և մեր համեմատումին Լազարյան ճեմարանի հետ՝ ի վնաս
Ձեզ: Հաշվետվությունը և ճշտապահությունը միակ նեցուկներն են,
որ կարող են ներկա դեկավարները և՛ պահել ու պահպանել, և՛
համակրություն ու պաշտպանություն ապահովել հասարակության
մեջ: Հիշեցե՛ք այս միշտ: Ընդունի՛ր ողջույնս և բաժին հանիր Հ[այր]
Գարեգին, Գեորգ և մյուս միաբանակից եղբայրներուն:

Քո՛ Ն. Աղոնց

Հ. Գ. Չմոռնամ հիշել, որ Չավրյանը պատրաստ է նույնիսկ
այդտեղ գալ հարկավոր բացատրության համար, եթե Սինոդը պետք
և հարկավորություն զգա նրա գալստյան:

Իհարկե, Հայրապետիդ մեր որդիական ողջույնը և օրինաբան-
վելու հայրը:

62. ՏԻՐԱՅՐ ՎՐԳ. ՏԵՐ-ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԻՆ

Պատվական Հայր,
Չավրյանի գործի առթիվ գրած նամակիս (1) պատասխանը
չստացա: Բանից երևում է, որ նա ևս քանիցս հեռագրել է և նույնպես
պատասխանի չի արժանացել: Գործը հետաձգվում է, բայց մինչ
ե՞րբ: Խնդրում եմ շուտով մի որոշ բան գրել գործի դրության մասին,
քանի որ Չավրյանը ամեն անգամ տեսնելիս հիշեցնում է և ցավ
հայտնում, որ հետաձգումը միայն այն տխուր հետևանքն է կունենա,
որ իրենք այլ կերպ կվերջացնեն, և Սինոդիդ որոշումը տարադեպ
դուրս կգա:

Շնորհավոր տոնդ: Շնորհակալություն օրացույցի համար: Հուսով
եմ, որ շուտով Ֆրիկդ (2) կուղարկես: Բարև Հ[այր] Գարեգինին (3),
թող որ շարունակի իր գործը:

Բարևներով՝ Ն. Աղոնց

6 հունիսի, [1917]

Պեղրոզրատ

63. ԿԱՐԱՊԵՏ ԿՈՍՏԱՆՅԱՆԻՆ

Սիրելի՛ և մեծարգո՛ բարեկամ,

Այս րուպեիս ստացա Ձեր նամակը և շտապում եմ պատասխանելու, որ, դժբախտաբար, Ձեր հիշյալ գրությունները ինձ չեն հասած: Օգոստոսի գրված նամակը, թերևս, հասկանալի է, որ կորած է, որովհետև այդ ամսին ես քաղաքումս չէի, այլ գնացել էի դեպ հայրենի երկիր (1), իսկ որ հոկտեմբերի նամակն է անհայտացած, այդ ինձ ևս զարմացնում է: Հին հասցեիս դրկված փոստը ստանալիս եմ տղել, ինչպես ինձ էր թվում՝ կանոնավոր: Շատ ցավում եմ, որ անհաջող դեպքը գրկել է ինձ հաճույքից՝ միանգամայն ևս ցույց տալու Ձեզ և՛ հարգանքս, և՛ մշտական պատրաստակամությունս Ձերդ կամակատարության:

Խորին հարգանքներով և ողջույններով՝

Ձերդ **Ն. Ադոնց**

28 ապրիլի, [1917]

64. ՀԵՌԱԳԻՐ

ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՏՎԻՐԱԿՈՒԹՅԱՆԸ (1)

Պեկորոգրադ, 14 հունվարի, 1918 թ.

Պետրոգրադի Հայկական կոմիտեեն ստացված է հետևյալ հեռագիրը.

Այսօր հետևյալ պաշտոնական հրովարտակը հրատարակված է. «Ժողովրդական կոմիսարներու խորհուրդը կհայտնե հայ ժողովրդին, թե Ռուսաստանի գործավարների կառավարությունը կպաշտպանե Ռուսաստանի կողմն ռազմակալված «Տաճկահայաս-

տանի» հայերի ազատ ինքնորոշման իրավունքը՝ ընդհուպ մինչև լիակատար անկախություն...» (2):

[**Ն. Ադոնց**] (3)

65. ՀԵՌԱԳԻՐ ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆԸ

Գերմանիայի արտաքին գործոց նախարարության հեռագիրը

Կ. Պոլսում դեսպանին

Բեռլին, 14 ապրիլի, 1918 թ.

Մոսկվայից (1) ստացվել է հետևյալ ռադիոհաղորդագրությունը. «Ելնելով ստեղծված դժոխային ու անտանելի վիճակից՝ Հայոց ազգային խորհուրդը (2)՝ որպես հայ ժողովրդի կամքի դրսևորման բարձրագույն մարմին, դիմում է Ձեզ:

Հայաստանը, որն արնաշաղախ հազիվ էր ազատվել դարավոր ճնշման վիճակից, դարձյալ նետվեց նոր տառապանքների գիրկը: Օգտվելով ռուսական բանակի նահանջից՝ թուրքական զորքերն անմիջապես ներխուժեցին անպաշտպան երկիրը, ընդ որում՝ նրանք բնաջնջեցին ոչ միայն թուրքահայերին, այլև բոլոր ռուսահայերին: Հակադրվելով խաղաղության պայմաններին, որոնցով ճանաչվում էր ամբողջ Կովկասի ինքնորոշման իրավունքը, թուրքական զորքը շարժվեց դեպի Կարս ու Արդահան՝ ամայացնելով երկիրը և ոչնչացնելով քրիստոնյա բնակչությանը (3):

Հայերի հետագա ճակատագրի ամբողջ պատասխանատվությունն ընկնում է Գերմանիայի վրա, քանզի նրա պնդելով էր, որ ռուսական զորքերը դուրս բերվեցին հայկական տարածաշրջաններից: Այժմս էլ Գերմանիայից է կախված թուրքական զորքերին հերթական անկարգություններից հետ պահելը, որոնց հիմքում ընկած են վրեժն ու կատաղությունը:

Դժվար է հաշտվել այն մտքի հետ, որ այնպիսի մի քաղաքակիրթ պետություն, ինչպիսին Գերմանիան է, որը հնարավորություն ունի ազդելու իր դաշնակից Թուրքիայի վրա, թույլ կտա, որ Բրեստի հաշտության պայմանագիրը հայ ժողովրդի համար, որը հակառակ իր կամքի էր ներգրավվել համաշխարհային այս պատերազմի մեջ, ծառայի անթիվ տառապանքների աղբյուր: Այդ պատճառով Ազգային խորհուրդը հավատացած է, որ Դուք անհրաժեշտ և Ձեզ տրված հնարավոր բոլոր միջոցները ձեռք կառնեք թուրքական իշխանությունների վրա ազդելու, հայ ժողովրդին նոր սարսափներից պաշտպանելու համար:

Որպես Ազգային խորհրդի լիազոր՝
Նիկոլայ Ադոնց (Պետրոգրադի համալսարանի պրոֆեսոր)
Հովհաննես Չավրիս (երդվյալ հավատարմատար) (4)

66. ԼՈՐԴՈՆԻ «ԹԱՅՄՍ» ԹԵՐԹԻ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

Ազնվամեծա՛ր խմբագիր,

Ձեր լրագրի (1) բարյացակամ վերաբերմունքը՝ հանդեպ հայ ժողովրդի և նրա քաղաքական դատի, ինձ հիմք է տալիս կարծելու, որ չեք մերժի մի համեստ անկյուն հատկացնել իմ նոթին (2):

Ձեր երկիրն այժմ տոնում է խաղաղության հանդիսությունը (3), իսկ իմ հայրենիքը շնչահեղձ է լինում արյան մեջ: Ձեր իսկ թղթակցի հաղորդագրության համաձայն՝ թուրքերը, բուլշևիկները, քրդերը՝ այդ նոր մարգարենները, գառամյալ աշխարհի վերանորոգիչները, գաղափարական միասնությամբ բոլոր կողմերից վրա են տալիս Հայաստանի Հանրապետությանը:

Պատասխանատու տերություններն անտարբեր դիտում են այդ արյունալի տեսարանը: Նրանց քաղաքագետները զբաղված են պատերազմի դադարի, խաղաղության հաստատման տարելիցի առթիվ հանդիսություններով:

Այո՛, թնդանոթները լռեցին Եվրոպայում, բայց նրանք դեռ թնդում են հայկական բարձունքներում, այնտեղ հեղվում է և՛ զինվորների, և՛ անգեն մարդկանց, և՛ կանանց ու երեխաների արյունը: Գլխավոր գազանը (4) սանձված է, բայց նրա ձագուկները դեռ շարունակում են վայրագությունները՝ անատամ գայրույթը թափելով մի փոքրիկ ժողովրդի վրա, որի մեղքն այն է համարվում, որ նա այնքան նվիրված է դաշնակիցներին: Բայց դաշնակիցներն ընդունո՞ւմ են արդյոք, որ հայերն այժմ, հիրավի, տառապում են նրանց համար: Հարստագույն Թիֆլիս քաղաքը՝ ամբողջ երկրամասի բուրժուազիայի կենտրոնը, որ համեղ պատառ է բուլշևիկյան ախորժակի համար, դուրս է մնում կոմունիստների գայրույթի սահմաններից (5): Հենց միայն այդ պարագան բավական է, որպեսզի կույրերը տեսնեն, թե ում անտեսանելի ձեռքն է կուլիսների հետևում ուղղություն տալիս թուրք-թաթարական և բուլշևիկյան հրոսակների շարժմանը:

Հայ ժողովուրդը վստահել է իր ճակատագիրը դաշնակիցներին, նա հանգուցել է իր նավակը նրանց հզոր նավերին: Հավատալով նրանց խոսքերին՝ նա զոհաբերեց մարդկային բյուրավոր կյանքեր: Եվ առ այսօր էլ զուր սպասում է փոխհատուցման:

Դաշնակիցների խոսքերը, հավաստիացումները, խոստումները հավասարազոր են համաձայնագրի այն ակտին, որի սրբության մասին անդադրում պնդում էին նրանք և վստահեցնում, որ իրենք զենք են վերցրել հանուն այդ սրբության, և որ իբր դրա խախտումն է առաջ բերել մեծ արյունահեղությունը:

Քաղաքակիրթ աշխարհն իրավունք ունի սպասելու, որպեսզի դաշնակիցները կատարեն իրենց հանձնառությունը հայ ժողովրդի հանդեպ: Տխուր է գիտակցել, որ երկամյա զինադադարի ընթացքում նրանք չեն կատարել և ոչ մի հաստատուն քայլ այդ ոգով: Այն, ինչ այժմ վերապրում է Հայաստանը, տրամաբանական արդյունքն է այն քաղաքականության, որին հետապնդում էին դաշնակիցները զինադադարը կնքելիս և նրանից հետո: Հայաստանը պարզապես մոռացվեց և թողնվեց ճակատագրի քմահաճույթին: Դաշնակիցներն իրենց զորաբանակները թողեցին Միջագետքում և Սիրիայում, իսկ Հայաս-

տանում թողնվեց թուրքականը: Նրանք ծայտուն իսկ չհանեցին Հայաստանից թուրքական բանակը դուրս բերելու կամ զինաթափելու մասին, որպեսզի դրանով հնարավորություն ընձեռեն դժբախտ փախստականներին վերադառնալու իրենց հայրենի օջախները: Սա արդեն յոթերորդ տարին է, ինչ վտարված իրենց բնակավայրերից՝ նրանք թափառում են և մի հանգիստ անկյուն չեն գտնում այս ստոր աշխարհում:

Դաշնակցային նախարարների սպառնալիքները հայկական կոտորածների և տեղահանության մեղավորների հասցեին, որոնք այնպես իշխանաբար հնչում էին պատերազմի ժամանակ, մնացին դատարկ խոսքեր: Մեծագույն եղեռնագործները և հանցագործները ման են գալիս ազատության մեջ և անպատժելիությունից խրախուսված՝ հանդգնում են ոգեշնչել և կազմակերպել նոր ելույթներ՝ ընդդեմ հայերի (6): Վերջապես երկու տարվա հոգնեցուցիչ սպասումներից հետո դաշնակցային դիվանագիտությունը Սևրում հայերին մատուցեց ինչ-որ անորոշ մի բան, կարծես թե ճիշտ այն բանի համար, որպեսզի առաջ բերի թուրքերի կատաղությունը: Մի խոսքով՝ հաշտության սկզբից իսկ դաշնակիցներն այնպիսի վարքագիծ էին որդեգրել, որ միայն մեկ բան կարող էր ներշնչել թուրքերին. վերաբերմունքը Հայկական հարցի նկատմամբ լուրջ չէ, և անկախ Հայաստան ստեղծելու գաղափարը մտացածին բան է:

Ամոթ է նշել, որ որոշ...¹ անտարբերությունը տվեց բացահայտ անբարյացակամություն:

Դեռևս երեկ Ֆրանսիան, հեղձախեղղ լինելով թնդանոթների ծխի մեջ, դիմում էր մարդկային լավագույն զգացմունքներին, իսկ այժմ նրա խրոխտ զենքավորները հուպտում են, սեթևեթում թուրքական ավազակների հետ Կիլիկիայում ապաստանած մի բոտ հայերի դիակների վրա:

¹ Ռուսերեն բնագրում մի բառ անընթեռնելի է (Պ. Հ.):

Իտալիան, հակառակ բանականությանը, մարդկային ըմբռնողությանը, անհասկանալի դրդապատճառներով այդ նույն թուրք ավազակներին զենք է մատակարարում:

Անգլիան՝ առավել պատասխանատուն, լուռ ու մունջ դիրքով, ինչպես միշտ սպասում է իրադարձությունների զարգացմանը:

Հայաստանն իրենց պաշտպանության տակ վերցրած դաշնակից տերությունների հոգսը չէ, թե պատերազմի ժամանակի ամայացուցից փրկված նրա տարածքի մի ծվենը այժմ վերջնականապես կհոշոտվի, բնակչության վերապրուկը կկործանվի միմյանց արժանի զինակիցների՝ թուրք-թաթարների և բուլշեիկների գազանություններից:

Մի քանի հարյուր անգլիացի գերիների պատճառով Անգլիան հնարավոր համարեց իջնել իր բարձրությունից անարժան մարդկանց հետ բանակցությունների, որոնց մասին նա որոշակի կարծիք ուներ: Մեծ տերությունը, մեծ ժողովուրդը դադարում է այդպիսին լինելուց, երբ նա, քանկ գնահատելով իր մարդկանց կյանքը, անտարբեր դիտում է օտարների անմեղ թափվող արյունը:

Հայկական արյունը իրավունք ունի Անգլիայի ուշադրությանը, առավել ևս, որ Հայաստանն էլ հնարավորություն ուներ դեռ երկու տարի առաջ ընդունելու նոր Ռուսաստանի տիրակալների խաղաղ առաջարկությունը և ապահովագրելու իրեն ներկայիս դժբախտություններից: Բայց նա արիաբար դիմադրեց գայթակղությանը՝ ցանկանալով հավատարիմ մնալ իր դաշնակցային պարտավորություններին և այդ բուռն ձգտման մեջ խրախուսվեց դաշնակիցներից:

Հայկական հարցը ծանր քարի պես ընկած է տերությունների խղճի վրա: Կես դար է՝ հայերը պարտասում են կեղծիքի ու դավաճանության ճնշման տակ: Այժմ, երբ կատարվել է գրեթե անհնարինը, և նրանց մեջքին է իջել ռուսական կոմունիզմը այս անգամ արդեն թուրքական բարբարոսության հետ: Այդ ամենը դաշնակիցների պատճառով է: Այս ճակատագրական պահին հայերը դաշնակիցներից սպասում են բաց սիրտ և վճռական խոսք, որպեսզի վերջապես դուրս գան մոլորությունների լաբիրինթոսից: Գուցե այնժամ նրանք մեկընդմիջտ կշրջվեն Եվրոպայից տառապալից համոզմամբ, որ

մարդկային արժանիքներից լավագույնը՝ խիղճը, այնտեղ անհույս խլացել է:

Նիկոլայ Ադոնց

Պետրոգրադի համալսարանի պրոֆեսոր

[1920 թ., նոյեմբեր] (7)

67. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԴ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

Hotel Russell
London

Սիրելի՛ Հայր Ակինյան,

Լայպցիգից անցյալները գրված նամակ առա պ. Մառից (1): Նամակը գրված է նոյեմբերի 14-ին, իսկ ես ստացա դեկտեմբերի 2-ին: Հեռագրեցի նորան, և մինչև այժմ պատասխան չկա:

Նամակում ասված է, որ դեկտեմբերի սկզբներին պիտի Վիեննա գա, ուստի հավանորեն կամ Չեզ մոտ է արդեն, կամ պետք է շուտով ժամանի (2): Եթե նրա ուր լինելը գիտեք, խնդրեմ՝ երկտողով հայտնեք ինձ:

Ուրախ եմ, որ ողջ եք և շարունակում եք Ձեր խաղաղ աշխատությունը: Մեր Հայրենիքի գլխին վերստին դիզվեցին ամպեր, և ո՞վ գիտե, դեռ ինչ հուսախաբություն է սպասում մեզ (3):

Ողջուն միաբանակիցներիդ:

Հուսով եմ, որ տեսնվելու առիթ պիտի ունենանք:

Սիրով՝ Չերդ **Ն. Ադոնց**

6 դեկտեմբերի, [1920 թ.] (4)

68. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԴ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ (1)

Պատվական Հայր,

Երեկ ուղարկեցի «Հանդես»-իդ համար մի փոքր հոդված (2): Ներեցե՛ք՝ ծուլացա արտագրելու: «Յուլա՛ տարեք»: Չեզ կկամենայի մի թեթև խնդրով թերևս ներդրյուն պատճառել: Եթե Տեր-Պողոսյանի հոդվածները Փավստոսի մասին վերջացած են (3) և առանձին գրքով հրատարակված (4), խնդրեմ՝ մի օրինակ դրկեք ինձ: Վաղուց է՝ «Հանդես» չեմ կարդացել: Ընորիվ անկայուն և անհաստատ դրությամբ՝ անկարող եմ առայժմ (5) կանոնավոր ստանալ «Հանդես»-ի համարները:

Սիրալիք կլինեք, եթե միևնույն ժամանակ հայտնեիք՝ պատվելի Հ. Տաշյանից հարցնելով, եթե ինքներդ չեք հիշում՝ ո՞ր հանդեսում էին գետնեղված Marquart-ի (6) և Gelzer-ի (7) հետազոտությունները նույն Փավստոսի մասին (8):

.....(9):

Մնամ համբույրով աջույդ:

Ողջույններ մյուս ծանոթ[ներին]՝ Հ. Հ. Տաշյանին, Վարդանյանին:
Հարգանքներով՝ **Ն. Ադոնց**

Paris, Rue de t 6

Poissonnière, 159

[1921] (10)

69. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԴ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ (1)

Պատվական Հայր,

Ցավոք սրտի, պիտի հայտնեմ, որ մինչև այժմ չեմ ստացած պ. Գրիգոր Տեր-Պողոսյանի խոստացյալ աշխատությունը (2): Եթե

առանձին արգելիք չկա, և միայն մոռացությանն է վերագրելու, վերստին կխնդրեմ հաճել կատարելու խնդիրս:

Սիրալիք ողջույններով՝

Չերդ՝ **Նիկ. Ադոնց**

Հասցես՝ Paris, B. Montmartre (3)

[1921]

70. ԳԱՐԲԻԵԼ ՆՈՐԱՏՈՒՆԿՅԱՆԻՆ

Hotel Regina

Place Rivoli

Paris

Առ նախագահին

Ազգային պատվիրակության (1)

Ազնի՛վ Տիար,

Ի պատասխան գրությանդ 3 դեկտեմբերի (2)՝ սեպուհ պարտքս կհամարեմ վկայելու Չերդ գերագանցության հարգանացս հետ իմ պատրաստակամությունս՝ պիտանի լինել հիշածդ աշխատությանց Չերդ տնօրինությանը և իմս կարողության չափով (3):

Խնդրեմ՝ ընդունեք հարգանացս հավաստիքը:

Ն. Ադոնց

3 դեկտեմբերի, 1921

71. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԳ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

Պատվելի՛ Հայր,

Այսօր ստացա Չերդ դրկած Գաթրոճյանի «Պատմությունը» (1), որի համար հայտնում եմ խորին շնորհակալություն: Լիահույս եմ, որ ապագայում էլ չեք զրկի ինձ նույն հաճույքից, եթե այլևս նման դեպք պատահի:

Ողջույն միաբանակիցներիդ:

Հարգանք՝ **Ն. Ադոնց**

Պարիս, rue Colonel,

Renarol 4

17 ապրիլի, [1922 թ.]

72. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԳ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

Սիրելի՛ Հ[այր] Ակինյան,

Տեղիս պատվիրակության քարտուղար Հակոբ Քոչարյանը (1) երեկ ճանապարհվեց Վիեննա, անշուշտ, կայցելե Չեզ: Մեծապես շնորհակալ կլինեի Չեզ, եթե քանի մը գրքեր՝ ստորև նշանակված, գտնել կարողանայիք, նորա միջոցով դրկեք ինձ: Վիեննայում է հրատարակված V. Erchert-ի «Die Sprachen des Kavkasischen» (1895) գիրքը: Արդյո՞ք կարող եք մի օրինակ գտնել: Անշուշտ, տեղվույդ գրավաճառանոցներում կարելի է, թերևս, գտնել նաև... (2)

Եթե բարի լինեիք Քոչարյանին ցույց տալու, որտեղ կարելի է ձեռք բերել այս երկու գիրքը, և միաբանությանդ վերջին հրատարակությունների հետ գուցե և Էջմիածնի, թե Երևանի «Գիտական բանբերի» (3) ավելորդ օրինակ ևս դրկելու կամ վաճառելու հաճությունը ունենայիք, մեծապես կպարտավորեցնեք:

Ողջույններ միաբանությանդ:

Հարգանքով՝ **Ն. Ադոնց**

[1922] (4)

73. ԱՐՇԱԿ ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆԻՆ

1923 թ.

Վենետիկ

(1) «Գեմուգամուս» - լիարժեք ճանդի դեժ ազգայնական
դո Սիրելի՛ Սաֆրաստյան (1), ինչպես նաև ինչպես ճանաչում էր
զգաբանաբար, որ Չեզ հետ կխոսիմ Վենետիկեն, ուրկե՛ ջերմ
ողջույնս կդրկեմ Ձերդ հայրենասեր հոգուն:

Իր ժամանակին իմացա, որ Ամերիկա գացիք առաքելությամբ մը:
Արդ բարեհաջող դարձեր եք հետ, խնդրեմ բանի մը տողով զիս ալ
իրագել ընեք բաղաբական անցքերուն մեր հարցին շուրջը: Արդյո՞ք
բան մը կընեն... (2), հունական զենքի հաջողութենեն մեզ ևս մաս մը
կհանե՞ն, թե՞ ընդհակառակը, այս անգամ ևս հողն ու ջուրը մեր
զվստուն պիտի բափվի: Բարեկամներիցս մեկը Փարիզ հրատարակ-
վող ռուս թերթի համարներից մինը հղած էր ինձ, ուր կհաղորդվի, որ
իբր դաշնակցական Ջանգեղուրը նորից ոտքի է կանգնել. Քաջագ-
նունու և Օհանջանյանցի առաջնորդությամբ Կարմիր բանակը ջար-
դել է և այլև, և այլև, խնդրեմ՝ հայտնեք, թե որքան ստույգ է այդ լուրը
(3):

Եթե կրնաք Ձեր թերթի, ինչպես և Պոլսի թերթերից ավելորդ հա-
մարներ ինձ դրկել, շատ շնորհակալ պիտի լինիմ:

Կհուսամ, որ անմիջապես ինձ կպատասխանեք Չեզ հատուկ
ձեռնհասությամբ, և ան ատեն իմ ասելիքն ալ կլսեք:

Ողջույն բոլոր բարեկամներուն:

Առայժմ:

Ձերդ՝ Ն. Ադոնց

74. ԱՐԻՍՏԱԿԵՍ ՎՐԳ. ՎԱՐԳԱՆՅԱՆԻՆ

Պատվական Հայր Արիստակես,
Ի՞նչ եղավ հողվածս (1): «Հ[անդէս]-ի թվերը ելա՞ն, թե՞ կանգնած
են (2): Ցավում եմ, որ ոչ մի լուր չստացա: Եթե այսբան ուշանալու էր,
կրնայիր թերթի փորձերն ինձ դրկել՝ աչքի անցնելու:

Ողջույն միաբանակից եղբայրներիդ:

Հարգանքով՝ Ն. Ադոնց

20 մարտի, [1925] (3)

75. ՀԱՄԱՉԱՍՊ ՎՐԳ. ՈՍԿՅԱՆԻՆ

Արժանապատիվ Հ[այր] Համազասպ (1),
Խնդրեմ բարեհաճեք դրկել տպարանիդ հայ տառերի նմուշներ:
Մի պարոն ուզում է գնել իր տպարանի համար: Չմոռանաք և արժո-
ղությունը նշանակել:

Բասմաջանին (2) եկեղեցու բակում տեսա: Ասաց, որ «Հ[անդէս]
ա[մսօրեայ]»-ի համարը արդեն լույս է տեսած: Բայց ինձ դրկել չե՞ք
ուզում, թե՞ մոռացել եք:

Հենց որ հողվածս վերջացնեք (3), պիտի կարենամ դրկել Եզնիկի
վերաբերյալ մի հետաքրքրական հիշատակարան (4):

Ողջույն միաբանակիցներիդ:

Հարգանքներով՝ Ն. Ադոնց

12 հունիսի, [1925 թ.] (5)

76. ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

Սիրելի՛ Չոպանյան,
Խնդրեմ, եթե կարող եք, երեքշաբթի ժամը 4-ի մոտերքը հանդիպենք Café de deut՝ Չեզ արդեն հայտնի խնդրի առթիվ գրուցելու:

Չերդ՝ Ն. Ադոնց

26 հոկտեմբերի, 1925 թ.

Հասցե՝ 15 Rue, Henri Martin

77. ԱՐՏԱՇԵՍ ՉԻԼԻՆԿԻՐՅԱՆԻՆ

Փարիզ, 7 հունիսի, [1926 թ.]

Սիրելի՛ Արտաշես (1),

Եթե չես մոռացել, անցյալ տարի խոսք եղավ «Հայրենիք»-ում հրատարակելու քանի մը լայն ընթերցանության մատչելի ուսումնասիրություններ: Նրանք այն ժամանակ պատրաստ չէին տպագրության, այլ իբր հրապարակային դասախոսության նյութ ուրվագծած էին թերթիկների վրայ: Այնպես էլ մնում են ցայժմ:

Քանի մը հանգամանքներ ստիպում են ինձ մշակել այդ նյութերը և դրկել քեզ: Հետաքրքրությանդ համար ասեմ, թե որոնք են առայժմ՝ «Հին հայոց աշխարհայացքն իր վերապրումների մեջ» (2) և «Քաղաքական հոսանքները հին Հայաստանում» (3), քիչ հետո թերևս՝ «Բյուզանդական ժողովրդական վեպը և հայերը», որ ֆրանսերեն և ռուսերեն է գրված (4):

Ճշմարիտ է՝ այս հողվածներս մատչելի են հասարակության և նեղ բանասիրական հետազոտության բնույթ չունին, բայց էլի առանց բանասիրական ապարատի չեն: Կան կոչումներ հին լեզուներից, որ գուցե դժվարացնեն գործը: Կարելի է կոչումների թարգմանությունը

տալ հողվածում, իսկ բնագիրը մյուս ծանոթությունների հետ վերապահել և կցել արտատպության:

Մյուս հետազոտություններս, որ ինձ և գիտության համար շատ ավելի կարևոր են, վիճակված են [անտիպ] մնալու տակավին:

Արդ, բարեկամս, նախքան տրամադրությանդ տակ դնելը, ավելի կասեմ, նախքան ձեռնարկել մշակելը հիշածս հողվածները, կուզեի իմանալ հետևյալը:

Նախ՝ արդյոք հարմա՞ր են նրանք հանդեսիդ (այսինքն՝ «Հայրենիք» ամսագրին-Պ. Հ.): Ընթերցողներիդ շրջանը և նրանց պահանջը նույնքան կարևոր են խմբագրիդ համար, որքան գրությանց արժեքը:

Երկրորդ՝ եթե ընդունելի են, հարմարությո՞ւն կա տպագրական տեսակետից պատմական-բանասիրական հետազոտություններն սպելու՝ իրենց գիտական թարմատարներով հանդերձ (5):

Երրորդ՝ ի՞նչ պայմաններով ես լույս ընծայում, գուցե դու ևս «Հանդես ամսօրեայ»-ի և «Բազմավեպ»-ի նման դեռևս բաժնեզին պահանջես հրատարակությանդ համար, և կամ, ինչպես այստեղի հրատարակիչներն են առաջարկում, տպես, վաճառես ու մուտքից մի բան, մի մասը բաժին հանես:

Ես ծանոթ չեմ թերթիդ ներքին դրության և հարկավոր համարեցի քեզ հարցնել, մանավանդ որ հանդեսդ, կուսակցական բնավորություն ունենալով (6), նախապես պետք կա իմանալ, ձայնդ լսել: Բացի դրանից՝ ներկա պայմաններում բնական պիտի համարես այս հարցադրությունը:

Մերձավոր առիթը գրությանս Հայկի (7) նամակն է, որ գրում է, թե հիվանդ պառկած է Ցարսկոսելսկի հիվանդանոցում և չի կարող օգնել պառավ մոր (8) և ազգականներին, որ տառապում են Բաբու (9): Հայագետի բա՞նն է ուրիշներին օգնել: Չար ոգին երբեմն շշջում է վերադառնալու միտքը: Դրությունս հետզհետե այնպիսի ձև է ստանում, որ գուցե մի օր դարձյալ դեպի Պետերբուրգ նայենք:

Խնդրեմ՝ պարզ գրիր ինձ ամեն բան:

Մոռացա ուրախությունս և գովքս հայտնեմ գործիդ ավելի քան հաջող վարումի և ընթացքի առթիվ: Ողջույնս տիկնոջդ: Փորձված մարդ ես և պիտի զգուշացնեիր մեզ հեռու մնալ ամուսնական ծանր լծից:

Սիրով և բարևով **Ն. Աղոնց**

78. ՀԱՄԱԶԱՍՊ ՎՐԳ. ՈՍԿՅԱՆԻՆ

Սիրելի՛ Հայր Համազասպ,

Հուսով եմ, որ տակավին Դուք եք «Հ[անդէս] ա[մսօրեայ]»-ի տնօրենը (1): Ուղարկում եմ կցյալ հողվածս «Հանդէսիդ» համար (2): Խնդրեմ՝ ի տրիտուր հաճեք դրկելու ինձ «Հ[անդէս] ա[մսօրեայ]» առաջիկա տարին՝ սկսած հունվարից:

Գաղթականներինս դրությունը վաղուց արդեն աննախանձ է դարձել և քիչ է մնում բեռնակրությունը գերադասել համարվի անպտուղ բանասիրությունից: Անցյալ տարի խնդրեցի դրկել «Հ[անդէս] ա[մսօրեայ]», բայց անուշադիր եղաք, կարծյո՞ք մոռացությանը: Եթե սովորություն ունեք, գուցե հետ տպագրության քանի մը օրինակ հանված դրկեք ինձ:

Թույլ տվեք շնորհավորելու մոտալուտ տարին և տոները Ձեր և արգո միաբանությանդ՝ ցանկալով հաջողություն և աստք գործունեություն վանքիդ և «Հ[անդէս] ա[մսօրեայ]»-ին:

Ողջույն եղբայրակիցներուդ:

Հարգանքով՝ Ձերդ **Ն. Աղոնց**

25 դեկ[տեմբերի], [1926 p.]

15 Rue, Henri Martin, 15

Paris 16-e (3)

79. ԱՐՇԱԿ ԶՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

Հարգելի՛ հայրենակից,

Ընդառաջ գնալով վաղուց և բազմիցս արտահայտված ցանկություններին՝ իրագործելու հայ մտքի անդաստանի մշակների միություն, ստորագրողներս խնդրում ենք Ձեզ շնորհ բերել մասնակցելու այս առթիվ տեղի ունենալիք առաջիկա խորհրդակցության (1):

Ժողովը տեղի կունենա պրոֆ. Աղոնցի բնակարանում՝ 15 Rue, Henri Martin (Métro Passy), հունվարի 9-ին՝ երեկոյան ժամը 8 և կեսին:

Ն. Աղոնց
Ա. Ահարոնյան
Կ. Զարյան

[30 դեկտեմբերի, 1926 p.]

80. ՀԱՄԱԶԱՍՊ ՎՐԳ. ՈՍԿՅԱՆԻՆ

Սիրելի՛ Հ[այր] Համազասպ,

Եթե Մաշտոցը առանձին գրքով արդեն լույս է տեսել, խնդրեմ՝ չմոռանաք մի քանի օրինակ դրկել ինձ (1):

Ողջույն և հարգանք բոլորիդ
Ձերդ՝ **Ն. Աղոնց (2)**

[1926 p.]

7 հունվարի, 1927 թ.

Փարիզ

Միրելի՛ Մրբազան,

Շնորհավոր Նոր տարիդ:

Հազիվ սկսել էինք խոսել երկարատև լուսնային հետո, երբ վերստին ընդհատվեցին մեր գրույցները: Շատ սպասեցի խոստացած գրությանդ: Մինչև այժմ լուր չունիմ: Ով գիտե, եթե հիշյալ ուսումնասիրությունդ դրկած լինեիր, գուցե՛ս իմ ձեռնարկությանս սայլը չխրվեր ցեխի մեջ: Եղանարիտն ասած՝ ո՛չ նպատակ և ո՛չ ախորժակ ունիմ և ունեի պարբերական սովորական հրատարակությունների: Փափագս ավելի մասնագիտական, բանասիրական հողվածների մի վայելույժ ժողովածուի կողմն էր: Բայց հենց որ լուրը տարածվեց, ամեն տեսակ ձայներ ներս խուժեցին և գործին վնասեցին: Հրատարակիչն (1) էլ է հակված ավելի ընդհանուր բնավորության հանդեսի՝ նվիրած գրական-հասարակական և նման խնդիրների:

Մի անգամ ևս հիշեցնում եմ. խորհի՛ր այս մասին: Երևակայի՛ր, որ ինքդ ուզում ես «Շողակաթի» (2) նման մի ձեռնարկություն գլուխ բերել, **հավաքի՛ր** շուրջդ աշխատող բանասերների եղած նյութերը և ուղարկի՛ր ինձ: Հայագիտությունը ևս ճգնաժամի մեջ է: Բոլոր կենտրոնները՝ տկարացած: Եթե տարին երկու խոշոր հատոր հաջողեցնել կարենանք, մեծ բան է: Լսում եմ, որ շատերը այդտեղ գտնված ուժերից ձգտում են հրատարակելու իրենց աշխատությունները և հնարավորություն չունեն: Չկարծես, որ այստեղ այդպիսի հնարավորությունների շտեմարան կա: Ո՛չ, նույնչափ դժվար է և այս միջավայրում, բայց կարելի է գլուխ բերել, եթե մի շարք ուսումնասիրություններ անմիջապես սեղանի վրա դրվեն:

Ես ինքս ստիպված եմ Ամերիկայի «Հայրենիքում» տպելու մի քանի ուսումնասիրություններս: Իմաստ չունի առածին գրքով հրա-

տարակել: Որքան մտածում եմ՝ հավաք հրատարակություններն են միակ նպատակահարմարը:

Տեղիս եպիսկոպոս Վոստանյանի (3) մի քանի քայլերից տեսա, որ վանքիդ դրսից խոստացած օգնությունը չի հասցված: Քանիցս անգամ հարցրել եմ, ուր հարկն է, և միշտ ասել են, որ օգնությունն դրկվում է: Այս մասին էլ քանի մը խոսք գրի՛ր:

«Կաթողիկոսական պատվիրակի» տիտղոսը առաջնորդական ընտրությունից հետո պահելը բացարձակ անտեղիություն է, և առիթից օգտվելով, որ մի անգամ ընդմիջտ ետ առնե՛ք այդ շնորհը և ավելորդ նորաձևությամբ չվնասեք և՛ եկեղեցուն, և՛ նրա պետի դիրքին:

Լսեցի, որ գալիս ես այս կողմերը: Սկզբում լուրեր էին տարածել, որ Ռումինիա ես, հետո պարզվեց, որ այն ուրիշ Գարեգին եպիսկոպոս է եղել:

Մանրանկարներիդ վիճակի մասին ևս գրի՛ր:

Դառնալով վերստին նույն հարցին՝ ասեմ, որ սկզբունքով ընդդեմ չեմ, որ ենթադրելի «Հանդեսը» ընդհանուր բնավորության լինի, ինչպես ցանկանում է Աբրահամ [Ղուկասյանը], բայց ես կարող եմ մասնակցել և կամ ղեկավարել միայն այն դեպքում, եթե հայագիտականը իր պատվավոր տեղն կունենա: Այլապես պիտի հրաժարվիմ: Տարաբախտաբար ուրիշներին էլ չի վստահում: Ես նրա օձիքից եմ բռնել հայագիտական քաթերովս, իսկ նա ինձ չէ մերժում, բայց պայման է դնում, որ ընդհանուր բնավորություն լինի: Մնում է հուշել երկու ցանկությունները:

Ողջույն բոլոր ծանոթներին:

Քո՛՛ Ն. Աղոնց

[Հ. Գ.] Գրադարանս մնաց իր տեղը (4), և բլում է, քե անհետացավ: Ոչ մի գիրք ստանալ չեմ կարողանում: Այստեղ հայագիտական գրքերի սով է: Պետերբ[ուրգ], Էջմիածին, ռուսակ[ան] հրատարակություններ չկան [°]: Խնդրեմ, թե կարող ես (գուցե վանքում գտնես)

վերջին հրատարակության] Խորենացի, Ագաթանգեղոս և Ղազար Փարպեցի մի-մի օրինակ դրկի ինձ, եթե Սեբեոս, Ասողիկ, Ղևոնդ Վարդապետ էլ միացնես, շատ շնորհակալ կլինեմ, փոխարենը քեզ կուղարկեմ նոր գրքեր գործիդ վերաբերյալ:

Ն. Արոնց

82. ՀԱԿՈՒՔ ՄԱՆԱՆԳՅԱՆԻՆ

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԵՎ ՏԱՌԵՐԻ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ (1)

Մեծարելի՛ նախագահին (2),

Որպես պատասխան պատվական Հանձնաժողովիդ դիմումի՝ պատիվ ունեմ դրկելու Ձեզ կից համեստ նպաստ ուղղագրական և տառերի վայելչության խնդրին: Ցանկամ հաջողություն:

Ընդունեցե՛ք հարգալից ողջույններս:

Ն. ԱՂՈՆՑ

18 ապրիլի, 1927, Փարիզ

15 Rue, Henri Martin 15, Paris 16-e

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԵՎ ՏԱՌԵՐԻ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻՆ

Ստացա աղյուսակդ: Այս առթիվ պարտք եմ համարում ասել հետևյալը: Խորթ, նորալուր ուղղագրությունը, որ քննելու է կոչված Հանձնաժողովդ, խորշելի է ամենե՛ն առաջ նորանով, որ մի մեծ և անտեղի խրամատ է բաց անում, հին և նոր գրական ճյուղը կտրում է

իր բնից և վտանգում նրա գոյությունը: Ուղղագրությունը մեկե՛ն ավելի պահանջներ ունի իր առաջ, որոնց բոլորին պարտավոր է գոհացնել: Բացի հնչական հավատարմությունը, որ պահանջում է լեզվագիտությունը, բացի միակերպությունը, որ կարևոր է մանկավարժական տեսակետից, կա և այլ հանգամանք, որ հաճախ մոռացվում է վերանորոգիչների կողմից, այն է՝ լեզվապատմական պահանջ, որի հիմամբ գիրը պետք է պատկերացնի լեզվի ամբողջությունը գեթ այն չափով, որքան արգելք չեն հարուցանում մյուս հիշյալ պահանջները:

Նոր գրական լեզուն կապված է սերտորեն գրաբարի և աշխարհաբար բարբառների հետ: Երկու դայակներից մեկը գրեթե զոհ գնաց քաղաքական ձախողանքի, և կենդանի բարբառների մնացորդները այսօր անտուն, անտեր թափառում են կորստյան և աղավաղման ճանապարհների վերա:

Մնում է հին լեզուն որպես մայր ու սնուցիչ նորի: Մոտիկ անցյալի վեճերը գրական լեզվի զարգացման շավիղների շուրջը չարդարացրին նրանց հեղինակների գուշակությունները: Գրական լեզուն, պահելով հանդերձ իր ինքնուրույնությունը, բնավ պետք չտեսավ հրաժարվելու իր պատմական ժառանգությունից և լայնարձակ շահավետեց հին լեզուն: Արդի լեզուն կիսով չափ գրաբար դարձավ, և հին շտեմարանը դեռ սպառված չէ նոր գրականի համար:

Այս նկատումով խոտելի է այն ամենը, ինչ որ խտրոց է ծառայում հնի և նորի մեջ:

Եթե աշխարհաբարը սեփական ուղղագրություն մշակե, որպիսին է այժմյան պաշտոնական նորածն ուղղագրությունը, բնական է, որ արտաքուստ պիտի անջատվի իր մորից, պիտի դժվարացնե հնի ուսուցումը, որով ամենից առաջ և մեծապես վնասելու է աշխարհաբարի շահերին:

Ահա ինչու համար չի կարելի բարեկամ լինել այն ուղղագրական հեղաշրջումների, որոնք այլ բան չեն, եթե ոչ լեզվական բռնություն:

Ինչ և լինին հայ գրի թերիքները, ամեն դեպքում նա այն սակավաթիվ օրինակներից է իր հասակակիցների թվում, որ կարիք չունին

արմատական փոփոխության: Քաղաքակիրք լեզուների գրեթե բոլորի մեջ վաղուց բացված է անանցանելի խորխորատ գրի և հնչյունի միջև: Թեպետ դյուրութեան մասին սրտացավները պակաս չեն, քան մեզանում, դարձյալ չեն նկրտում ուղղագրական բուռն խիզախումների, պահում են հին, շատ դեպքերում գրեթե գաղափարագիր դարձած գրությունը, որպեսզի չեղծեն լեզվի պատմական պատկերը և մոռացության չտան այդ լեզվով ամբարված դարավոր հարստությունը, անցյալի ճոխ գրականությունը՝ վնասելով նրա մատչելիության:

Եթե զորավոր լեզուներն այսքան զգույշ են և սիրում են մնալ կառչած իրենց անցյալին, որքան ավելի իրավունք ունի մեր տկար և անպաշտպան լեզուն նույնն անելու, մանավանդ որ իր գոյության համար ուրիշ ավելի զորեղ և վստահելի խարխիս չունի, քան իր անցյալը:

Կասկած չունիմ և ուրախ եմ, որ ճիշտ այս տեսակետն ունի և պատվական Հանձնաժողովը, որի հետևանքով և վերաքննության գործը դրված է պատմական և ավանդական հողի վերա: Հանձնաժողովը ջանացել է և հաջողել վերականգնել Մեսրոպյան ուղղագրությունն ընդդեմ նորամոլ ոտնձգությունների, ինչպես կարելի է տեսնել Համադրական աղյուսակից: Սակայն այստեղ՝ այս խնամքով մշակված գործի մեջ, կան սայթաքումներ, որոնք, թվում է, թե մի տեսակ զիջումն են նոր ուղղագրության, և չէի կամենալ դրանք անձամբ թողնել առանց ուշադրության: Խոցելի են համարում ամենից առաջ 14-րդ և 15-րդ կետերը:

14-րդ կետը առավելություն է տալիս **վ** (վկին) ընդդեմ **ւ** (ւյունի) և **ու**-ի:

Միանգամայն ապօրինի են համարում այս աչառու վնասիրությունը: Երեք գրերի գործածությունը հին և նոր գրական լեզուներում այնքան պարզ և որոշ է, որ թյուրիմացության տեղիք չէ տալիս: Հյունի **ւ** հնչյունը նույնքան հին է, որքան և վկի: Այն հանգամանքը, որ հյունը կազմում է **ու** ձայնավորը և **իւ** երկբարբառը, բնավ **հիմ** չէ, որ նա զրկե իր հինավուրց **ւ** ձայնից: Այս որոշումը զարմանալի է,

մանավանդ որ Հանձնաժողովը հնարավոր է գտնում **ու**-ն և **իւ**-ը փոխարինել միատառով՝ ըստ 23-րդ կետի:

Ասել է, թե հյունը վտարվում է հայ այբբենաարանից: Անարդար հալածանք: Վկի գործածությունը շատ սահմանափակ է: Մի քանի տասնյակ բառեր, այն էլ մեծ մասամբ իրանական փոխառություններ, որոնք ունին սկզբում **վ**-, հետո **-ով** վանկը կազմում են սույն տառի ամբողջ հաշվեկշիռը: Մինչդեռ հազարավոր բառեր կան **ւ**-ով: Թողնենք այլ նկատումները, առնենք միայն թվական պարագան. ի՞նչ կարիք կա այլայլելու հիմնովին մեր գրության պատկերը՝ բազմաթիվ **ւ**-երը վեր ածելով **վ**-ի, այսինքն՝ մեծամասնությունը զոհելով փոքրամասնության: Արդարամիտ դատաստան չէ և ոչ հաշվետես քաղաքականություն:

Ոչ միայն հյունը, այլ անգամ **ու**-ի **ւ** հնչյունը՝ ձայնավորի նախադաս, փոխել վկի անընդունելի է:

Անցյալներում ուրիշների թվում ես ևս կարելի էի գտնում ձայնավորից նախադաս **ու**-ն տղել **ւ**-ի:

Անգամ այս թեթև նորաձևությունը, որ գեթ տնտեսական արժեք ուներ, ժողովրդականություն չգտավ, և նախկին **ու**-ն պահեց իր դիրքը: Հանրության հուտառությունը նաև ուղղագրական խնդիրներում անտես առնելու չէ: **Ու**-երի տղումը **ւ**-երի կարծես խճողում է լեզուն նոր բաղաձայնով և վնասում նվազայնության: Մեր լեզվի քերություններից մեկը հենց բաղաձայների կուտակումն է, և նրանց թիվը նորեն գորացնել ցանկալի չէ: Թվում է, թե մի երանգ կա **հայրված** կամ **հայրւած** և **հայրուած** արտասանության մեջ. մեկը ակամայից պիտի հնչվի **հայրված**, **հայրւած**, **հայրւած** կամ **հայրւած**, մյուսը՝ **հայրուած**, **հայրուած**, **հայրուած**, այսինքն **т'во** ռուսերեն՝ **тво** և ոչ **т-во**, ինչպես արտասանում են հայերից շատերը:

Համենայն դեպս **հայրւած** գերադասելի է, քան **հայրված**, եթե միայն ստիպված ենք թողնել պապենական **հայրուածը**:

Վերջապես մոռանալու չէ մանավանդ Հանձնաժողովը, որ շահագրգռված է նաև տառերի վայելչության խնդրով, որ ամփոփի հյունը

անհամեմատ ավելի հարազատ է հայ գրերի ոճին, քան երկարածիզ վեր:

Այսպես **v** հնչյունի եռակի գրությունը՝ վ՝ բառերի սկզբում և *ով* վանկում, ու՝ բաղաձայնի և ձայնավորի մեջ (*լեզուի, հասրուած*) և լ՝ մյուս դեպքերում, մանավանդ ձայնավորների մեջ (*հրաւէր*=*hra vaeba*, *Արշաւիք*=*vira*), ահա մեկուկես հազար տարի է, որ ոչ մի անպատեհություն չեն հարուցել, խաղաղ ապրել են իրար կից, և այժմ էլ լեզուն բողոք չունի նրանց դեմ: Ջենդայբուրենը նույն երեք գիրն ունի՝ ,=**u**, **ու**, ,=**v**, **ւ**, *h*=**վ**, որ է նույն կրկնակի ,+պոչ՝ **ւ**: Տառերի բարեփոխության ժամանակ կարելի է վեր գծագրությունը մոտեցնել կրկնակի լ՝ կարճելով նրա ոտները, և նրա դեմ հալածանքը կմեղմանա:

(Իսկ եթե բուռն բաղձանք կա տառերի թիվը կրճատելու, գոհը պիտի լինի վեր, որովհետև ամենեւնի քիչ գործածությունն ունի: Այն ատեն բառասկզբում *և* գրելու է, իսկ *ո-ից՝* հետո **ւ**, ինչպես ֆր, *ա*՝ և *ai*:

Սակայն դժվար թե ստիպողական պետք այս տնտեսության):

15-րդ կետը նմանապես խոտելի են համարում, ուր առաջարկվում է **ոյ** երկձայնը ընդլայնել **ույ**:

Հայտնի է, որ աշխարհիկ բարբառներից և ոչ մին չէ խնայել հին երկձայնները՝ **այ**, **եա**, **իւ** և **ոյ**: Սրանց փոխարեն ունի պարզ ձայնավորներ՝ **է**, **ե**, **ի**, **ու** (կամ **ւ** – ֆրանս. *u*):

Գրական լեզուն, հետևելով գրաբարին, վերակենդանացրել է հին երկբարբառները և յուրացրել հին **լոյս**=*loys* հնչյունը փոխանակ աշխարհիկ *լիս* կամ *լուս*, *լուս* ձևերին: Արդ ի՞նչ բանավոր հիմք կա հին *լոյսը* փոխել *լույսի*, և ինչ առավելություն: Եթե առաջարկվեր վերականգնել աշխարհաբարի իրավունքը, և ամենուրեք հին երկբարբառը դարձնել *ու* պարզ ձայնավոր և գրել՝ *լուս*, *ճկութ*, *երևութ*, *բութ* (փոխանակ՝ *լոյս*, *ճկոյթ*, *երևոյթ*, *բոյթ*), այս հասկանալի կլիներ, գուցե և հավանելի: Բայց պահել հին հնչյունը և փոխել նրա սրբագործված գիրը, նշանակում է ավելորդ շփոթ հարուցանել և զատել միմյանցից հին և նոր գրական լեզուները: Ենթադրյալ դյուրությունն էլ կասկա-

ծելի է և մանավանդ պարզությունը: Դժվար է համոզել, որ երեք տառ *ույ* հաճելի է, քան երկտառ *ոյ*:

Այս հեղաշրջումը, անշուշտ, այն նպատակն ունի, որ *ոյ*-ին վերապահի *ոյ* հնչյունը: Բայց արդյո՞ք պետք կա այս հնչման: Ամբողջ հայ բառարանում մի հատ բառ կա *ոյ* հնչյունով՝ *խոյ*, գուցե և կասկածելի *կոյ* (փոխանակ կու-ի): Մի բառի համար հեղեղել հին ուղղագրությունը նշանակում է դարձյալ նույն սխալն անել, ինչ որ *ւ-ի* և *վ-ի* նկատմամբ, այսինքն՝ մեծամասնության շահերը զոհել: Սա շինարարական գործ չէ:

Հայ լեզուն հնուց խոսափում է **ույ** գրությունից, այսպես՝ գրաբարի անցյալ անկատարի երրորդ դեմքը (*հեղուլ*, *զեհուլ* և նման բայերի դեպքում) գրվում է *զեհոյր* (*զեհուի*, *զեհուիր*, *զեհոյր*), երբեք *զեհույր*: Այստեղից երևում է նաև, որ հին *-ոյ* շատոնց հնչվում էր *ույ*. պահել այժմ էլ հին գրությունը և արտասանությունը ոչ մի անպատեհություն չի ներկայացնում: Նոր հունարենը պահում է հին՝ **ւ**, **ս**, **ու**, **աւ** գրությունը, թեև արտասանում է միակերպ *i* հնչյունով: Խոսքը և գիրը շատ հին ու համերաշխ դաշնակիցներ են, և ոչ միայն ականջը, այլև աչքն իր իրավունքներն ունի գրության մեջ և ուզում է այն պահել և այնտեղ ավելի բան տեսնել, քան ականջն է լսում:

10-րդ և 18-րդ կետերը առաջարկում են զեղչել բառերի վերջում *-յ* գիրը, ուրեմն գրել՝ *վկա*, *Սաքո*:

19-րդ կետում նախատեսվում է նաև հապավել *-յա* և *ի* ձայնավորների միջև: Միայն ոչինչ չէ ասված՝ արդյո՞ք *ո* և *ի* ձայնավորների մեջ *-յ-* ևս զեղչելու է՝ *վկա*, *վկաի*, իսկ *Սաքո*, *Սաքոի*, թե՞ *Սաքոյի*: Ենթադրվում է, որ *ա* և *ո*, *ա* և *ու*, *ա* և *է* ձայնավորների միջև *-յ-* պահվում է: Այս առաջարկով գրելու է՝ *վկա*, *վկաի*, հավանորեն և՛ *Սաքո*, *Սաքոի*, բայց՝ *վկայով*, *վկայում*, *վկայէ*, *Սաքոյով*, *Սաքոյում*, *Սաքոյէ*:

Այս կանոնը հետևողական չէ և ոչ էլ համաձայն հայ հնչաբանության, որ չէ հանդուրժում ձայնական հորանձ (*hiatus*) ընդհանրապես: Բացառական հոլովի երկու ձևերից մեկը գրել առանց *-յ-ի*, մյուսը՝ *յ-ով*՝ *վկաից* և *վկայէն*, չի նշանակում դյուրացնել ուղղագրությունը:

Ինչպես ասացի, հայր չէ կարող արտասանել երկու կից ձայնավորը առանց միջնորդ յ-ի կամ ռ-ի՝ նայելով երկրորդ ձայնավորին: Ճիշտ այնպես, ինչպես անընդունակ է երկու կից բաղաձայն հնչել առանց միջանկյալ ռ-ի: Այս հիմնական օրենքը հայ հնչաբանության հարկադրում է հրաժարել 19-րդ կետից և գրել՝ *վկայի, վկայով, վկայէն, Սաքոյի, Սաքոյէն* կամ *ազգային* և այլն:

Ընդունելի է յ-ի հապավումը լոկ ուղղականում եզակի և հոգնակի՝ *վկա, վկաներ, Սաքո, Սաքոներ*:

Այս խնդրի հետ կապ ունի իսկապես 3-րդ կետը, որը հանձնարարում է վերջահանգ և հնչյունը գրել է: Պետք է հուսալ, որ հետևողականության աղազավ է առաջարկվեր գրել վերջին *e ոչ թե է*, ինչպես ընդունված է գրաբարում, այլ *ե՝* զեղչելով է (=ե+յ)-ի յ որպես *վկա, Սաքո*, փոխան՝ հին *վկայ*, Սաքոյ=հաճոյ: Հետևապես պետք էր գրել՝ *բազե, նանե, մարգարե*: Հետևությանը *վկա, վկայի, Սաքո, Սաքոյի* թեք հոլովներում գրելու էր *բազեյի, բազեյով*, որ է *բազեի, բազեով* (է=եյ): Այս դեպքում մնում է ուղղականում ևս գրել *բազէ* և *ոչ բազե*՝ հանուն միօրինակության:

Եթե անգամ ընդունելու լինենք, որ *ե* չէ խուսափում hiatus-ից, և ուրեմն ներելի է գրել՝ *բազեի, մարգարեով, մարգարեակլան* (համաձայն գրաբարի *սիրեի, սիրեիր, սիրեաք, սիրեիք* հին գրության), այն ժամանակ ե՛ն (=էն), ե՛ա (=էա) հնչյունները պիտի շփոթի տեղիք տային, քանի որ եա=ya՝ ըստ 21-րդ կետի և եո=yo՝ ըստ 22-րդի:

Միակ լուծումն է հաշտվել ավանդական ուղղագրության հետ՝ համաձայն 2-րդ և 3-րդ կետերի:

5-րդ կետը, հակառակ 4-րդ կետի, պաշտպանում է է-երը բայերի էր, էք վանկերում: Գրաբարի -էր և -էք ստուգաբանական հիմն ունին՝ *սիր-էր <սիրե -*t-ro, աղայր <*a-t-ro*: Աշխարհաբարն ունի՝ *աղամ, աղաս, աղար* և *ոչ աղայր*. հետևապես և *սիրեմ, սիրես, սիրեր* և *ոչ սիրեյր = սիրէր*: Նմանապես *աղայր, սիրէք* փոխված է աշխարհաբարում՝ *աղաք*, ուրեմն՝ *սիրեք*: Ասել է թե՛ աշխարհաբարը յ զեղչում է, որով և *սիրեր, աղար, սիրեք, աղաք* գրություն արդարաց-

վում է ստուգաբանորեն: Եթե հներին հետևելով՝ թույլ տայինք hiatus եչի վերաբերյալ, կունենայինք նրանց նման՝ *սիրեի, սիրեիր* և (փոխանակ *սիրէր* ձևի) *սիրեր, սիրեիք* և այլն: Ներկայում ևս՝ *սիրեմ, սիրես, սիրեք, սիրեիք*, որպես՝ *աղամ, աղաս, աղա, աղանք, աղաք*: Որոշ չէ՝ արդյոք *աղա* գրությունը առանց յ-ի մտնում է 18-րդ կանոնի մեջ, թե յ բողմվում է գրել ըստ հին ուղղագրության: Եթե հանձնարարվում է գրել *աղա*, ապա պետք է գրել և *սիրե* (փոխան *սիրէ*)՝ հակառակ 3-րդ կետի:

Է-երի խնդիրը, մանավանդ վերջահանգ է-երի, պետք ունի վերաբնություն:

4-րդ կետի տրամադրությունը միայն ընդունելի է, որ որքան հնար է կրճատել է-երի գործածությունը, բայց ոչ այնպես կտրուկ, ինչպես ձևակերպված է կանոնը այն աստիճան, որ շփոթե *սիր* և *սէր, զէր* և *զէր* և նման բառեր: Մի շարք բառեր կան, որ բարվոք է *ե*-ով գրել, ինչպես *երբեք, մեկ (<միակ>), հեք, աղեսր, թերևս* բառերի մեջ և այլն:

11-րդ կետը ծանր վճիռ է կայացնում խեղճ և մի հատիկ *ով* դերանվան հանդեպ, բաժանում է նրան իր գուգորդ *ո*-ից և զոհում օտար բառերի հաճույքին, որպիսին է *օլրեսպէս*: Քանի որ *ով* բացարձակ եզակի է, նրա գրության փոփոխությանը հայ ուղղագրությունը ոչինչ չէ շահում, այլ միայն հրաժարվում է հին անմեղ ավանդից: Օտար բառերի մասին ստորև:

23-րդ կետի նախազգծված միատառ գրերը *ու, ի, ես* հնչյունների համար ավելորդ են գտնում, ինչպես և բնավ ցանկալի չէ *և* փակագրի գործածությունը՝ ըստ 14-րդ կետի ծանոթության: Տպագրության մեջ լավ կլինի *և* փոխարինել *և*-ի: Գրաշարի գորոցների թիվը շատացնել ավելորդ փակագիր տառով նշանակում է ծանրացնել շարելու գործը: Հայ այբուբենը առանց էն էլ բազմատառ է:

Գրեթե բոլոր կետերին, գլխավոր կանոններին անդրադարձա: Իմ հայացքները չեն տանում դեպի արմատական փոփոխությունների կողմը: Ոչ թե նրա համար, որ բնական խորշանք կամ նախապաշարում ունիմ նորամոլության հանդիման: Ո՛չ զուտ լեզվագիտական, ո՛չ

մանկավարժական և ոչ անգամ գործնական որևէ լուրջ հիմ չեն տեսնում շեղվելու ավանդական ուղղագրության սկզբունքներից: Եթե արդի մանուկ լեզվի շահը պահանջեր, կանցնեի առանց տատանվելու բոլոր հիշյալ կամուրջները: Սակայն հենց այդ շահի գիտակցությունն է, որ հակառակն է թելադրում: Պահել, պահպանել ամեն կարգի կապեր մայր լեզվի, հին գրական լեզվի հետ աշխարհիկ լեզվի կենսական շահերից էականն է: Նոր գրականում չկա ոչ մի հնչական տարր, որ անծանոթ լինի գրաբարին: Այս մի հաստատուն *հիմ* է ուղղագրական համերաշխության: Անգամ կրավորական բայերը, որ թվում է, թե հատուկ են միմիայն աշխարհաբարին, ունեն իրենց նախատիպը գրաբարի՝ *հայրուած, յօդուած* և նման ձևերում: Իսկ գրաբարի՝ *հոգոյ, զինոյ* գրությունը արդարացնում է աշխարհաբարի՝ *հանվում եմ, ասվում է* ուղղագրությունը: Իմ եզրակացությունն այն է, որ արդի ուղղագրության մեջ ներելի են այնպիսի սրբագրություններ և գուցե հարկավոր, որոնք ընդունելի են նաև գրաբարի տեսակետից, այնպիսի սրբագրություններ, այնպիսի մասնակի ուղղումներ, որոնք չեն խախտում, չեն կտրում նորը հնի հետ կապող օղակները: Միայն ծայրահեղ, ստիպողական հարկը կարող է արդարացնել այս սկզբունքի խաթարումը:

Ինչպես ամեն լեզվում, մանավանդ զառամյալ լեզուներում, գրաբարի մեջ ևս կան անհարթություններ, շեղումներ, ուղղագրական կանոններից: Նրանցից շատերն են անցել աշխարհաբարին: Չգտել կոկել ամեն մի անհարթություն, որն իր պատմական նստվածքն ունի, վտարել այն, ինչ որ խոչընդոտ է թվում, նշանակում է կենդանի լեզուն հասցնել արհեստական վոլայայուկի (3) տափակության: Ցանկալի է միակերպությունը, բայց արհամարհելի չէ բնավ և պեսպետությունը: Ամեն բան իր չափն ունի, և միօրինակությունն էլ պետք է ազատ պահել տարտամ շաբլոններից: Յ-երի զեղչը կամ փոխարինումը հ-ով, որ նախատեսում են 16-րդ և 17-րդ կետերը, ինչպես *սեր* և *սէր*, *հուր* և *հօր* և նման համանունների հավասարեցումը, համաձայն 4-րդ և 9-րդ կետերի, սրանք թելադրանք են այն շեշտակի շաբ-

լոնականության, որ իմաստն անգամ զոհվում է ձևին: Եվ ցավալին այն է, որ շաբլոնը ձևակերպված է թվում երբեմն օտար բառերի ազդեցության տակ:

ՕՏԱՐ ԲԱՆԵՐԻ ՈՒՂԱԿԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մտադիր չեն եկամուտ բառերին տալ այն պատիվը, որին արժանացրել է Հանձնաժողովը ծայրահեղ ներողամտությամբ: Ուղղագրական ցուցակի մեջ օտար բառերը վայելում են համաքաղաքացիական հավասար իրավունք և հարգի տեղ են բռնում հայրենի աթոռների վերա: Հարազատ *ով* դերանունը նստած է այնտեղ, որ անծանոթ *օվրհայրը, էգ* բառը ընկեր է *էքսպերտ* և *էդիսոն* անուններին, *ոյ* երկբարբառը դառնում է *ոյ* օտար *օյ-ի* դրոմամբ: Հայ բառերն են, որ խոնարհվում են եկվորների առաջ, որ նրանց հաճույքով միևնույն գիրն ստանան:

Հաճելի չեն ցուցակի վերնագիրները՝ «Եվրոպական» այս կամ այն հնչյունը, որ կարող է կարծել տալ իբր թե վերաքննությունը նպատակ ունի համակերպել, հարմարացնել հայ այբուբենը եվրոպական հնչյուններին:

Մինչդեռ կուզեմ հուսալ, որ հարցը լատին տառերով արտահայտված հնչյունների մասին է, և քննելի նյութը եվրոպական հնչյունները չեն, այլ հայ հնչյունների և դրանց գրերի փոխհարաբերությունը:

Յուրաքանչյուր լեզու ուղղագրական ներդաշնակ սիստեմ կարող է մշակել միայն իր սեփական բառամթերքի հնչական շրջանում, որովհետև սրանք, միևնույն պատմական ճանապարհն անցած լինելով, ենթարկվեն համերաշխ օրենքներին: Օտարամուտ բառերը եթե միջամտեն ուղղագրական կանոններ մշակելիս, առաջ կբերեն շփոթ, քանի որ ծագում են լեզվական և հնչական ուրիշ մթնոլորտից և իրենց հատկությամբ կարող են հաճախ անմարսելի լինել հյուրընկալող լեզվի համար:

Ուրիշ ազգեր բնավ հոգս չեն անում օտար բառերը ճշգրտորեն արտասանելու, այլ հնչում են այնպես, որպես ներում է իրենց սեփական լեզվի կարողությունը:

Մեզանում ևս փոխառյալ բառերը, եթե միայն պատահական անցորդներ չեն, այլ ընդունվում են որպես մնայուն բնակիչներ մեր լեզվի շենքի մեջ, պետք է համակերպվեն և ենթարկվեն մեր լեզվի օրենքներին, այսինքն՝ հայանան: Երբ որ օտար բառը ժողովրդի բերանից է անցնում գրական լեզու, նա, իրոք, նախապես տաշվում է և հայտնվում, ինչպես *կկեղեցի*, հույն *έχχλησία* բառը, որ դասական օրինակ է օտարի հայացման: Բայց եթե միջնորդը գրականությունն է, օտարը մնում է անձեռնմխելի իր տարազի մեջ: Շատ անգամ արդեն հայացած բառը նորեն օտարանում է գրականի գրչի տակ կամ բերանում. *Գրիգորը* դառնում է *Գրիգորիոս*, *Գրիգորիս*, նույնիսկ *Արիստակը՝ Արիստակես*: Կարծում եմ՝ այսօրինակ բժախնդրությունը բոլորովին խորշելի է: Ֆրանսիացին կարող է արտասանել ռուս-հայ չ, *ց* տառը, բայց գերադասում է նեղություն չտալ իր լեզվի կապանքներին և *Черновеу* արտասանում է *Շերնովիչ*: Բայց մենք ուզում ենք, որ ռուսերեն *Горький* հայն արտասանեն *Գորկիյ*՝ ծամածռելով իր լեզուն, մինչդեռ եվրոպացիք բավականանում են *Gorki* ձևով, որ և հարմար է մեր լեզվին:

Ինձ թվում է, որ օտար բառերը ուղղագրության մեջ առանձին գլոխ պիտի կազմեն, ուր մշակելու է տառադարձի կանոնները՝ որքան հնարավոր է հարմարեցնելով հայ հնչման և գրի ոգուն: Ուստի կուզեի գատել օտար բառերի գրության հարցը և քննել առանձին այն չափով, որքան շոշափված է Հանձնաժողովիդ աղյուսակի մեջ:

Ամենակարևորը *օ* և *ե* գրերի տառադարձի խնդիրն է, որ կատարյալ քմահաճույքի նյութ է դարձել գրողների գրչի տակ: Շատերը խաբվելով օտար *օ*-ի և հայերեն *օ(=աւ)*-ի նմանությունից՝ գրում են ամեն տեղ *օ*: Ուրիշները կարծելով, որ *ե*-ի հնչյունն է *յե*, օտար *ե* ամեն տեղ դարձնում են *է*:

Հանձնաժողովդ սահմանում է գրել բառամիջում *ն* և *հ* ըստ 4-րդ և 9-րդ կետերի, բառավերջում *ն* և *է* ըստ 19-րդ և 3-րդ կետերի և բա-

ռասկզբում *օ* և *է* ըստ 1-ին և 7-րդ կետերի: Այս կանոնը շատ որոշ է և ընդունակ է վերջ դնելու խառնակ գրություններին: Եթե հայ բառերի վերաբերմամբ այս կանոնը վիճելի է ինչ-ինչ կետերում, օտար բառերի համար անխոցելի է: Թեև սկզբի *ե* և *ն*, ինչպես և վերջի է կարող են առարկության նյութ լինել: Որպեսզի *է* և *օ* գրերը, որ զուտ հայկական ծագում ունին, կարելի է լինի պահել սահմանափակ շրջանում՝ համաձայն Հանձնաժողովիդ անթարուստ տրամադրության, արդյո՞ք ներելի չէ օտար բառերում ամենուրեք *ե* և *ն* գրել, անգամ բառի սկզբում:

Ռուս լեզուն մի կետում մնան է մեզ. սկզբի *е* արտասանվում է *յե*, մի հատիկ բառ ունի *э-ով՝ это*: Ոչ միայն սլավոներենում, այլև մոտիկ անցյալ ռուսերենում ընդունված էր հունական *ε* արտահայտել *е-ով*: Ցայժմ էլ սլավոն լեզվի ազդեցությամբ գրում են *епархия, Евлогий, епискуи, Евламый, Евграфий*, առաջները գրում էին *Ератосфен, Евклид, Епаминиод, Епикур*. այժմ եվրոպական, գլխավորապես գերմաներենի հետևությամբ փոխել են՝ *Эратосфен, Эвклид* և այլն:

Մեր նախնիք էլ գրում էին *կկեղեցի, էպարքոս, էպիսկոպոս, Եղեսա, Եղիս, Եփեսոս, Եւրիքես, Ելամպիս* և այլն: Հանձնաժողովդ պատվիրում է այժմ գրել *Էվրիքես, Էվլամպիոս, Էվրիպիս*, կամ եթե վեհ տեղ է գրենք՝ *Էւրիպիդ, Էլիլիդ*:

Թվում է, թե անպատեհություն չկա բառասկզբում ևս գրել *ե*՝ կանոն դնելով, որ օտար բառերում սկզբի *ե* հնչվում է որպես *է*՝ առանց խորշելու, եթե ոմանք կարտասանեն *յե*: Այժմ անհարմարություն չեն զգում վերև բերած բառերի հին արտասանությունից՝ *էպիսկոպոս*, փոխ. *էպիսկոպոս, Եղեսա*, փոխ. *Էղեսա*:

Չպետք է մոռանալ, որ եչի *յե* արտասանությունը գրական պատվաստ է և հատուկ է գրական լեզվին, ինչպես և *ն*-ի *vo* հնչյունը: Կենդանի բարբառները ավելի ազատ են և ընդհանուր առմամբ շատ ավելի խուսափում են *յե*-ից և *vo*-ից, քան սիրում: Կան բառեր, որոնք այս կամ այն բարբառում արտասանում են *յե*, *vo*, բայց գրեթե չկա մի բառ, որ բոլոր բարբառների մեջ ունենա *յե* կամ *vo* հնչյունը

անպայման: Անգամ *ես* դերանունը Թիֆլիսի բարբառում **իս** է: *Երես, երեք, երեկ, երազ, երանի, երդում, երկաթ, երկանք* արտասանվում է՝ *էրես կամ իրես, իրեք, էրեկ, արազ, հրենակ* (=երանակ), *ծրդուն՝ էրդում, արկաթ, արկանք* և այլն: Նմանապես՝ *ոսկի, Թիֆլիս՝ օսկի, ողորմի, օղորմի* կամ *ղորմի*, այլն *ըղորմի, ոչխար՝ օչխար, որթ՝ հորթ, ոսպն՝ հոսպը, ոջիլ՝ հյճիլ, ոլորես՝ հոլորես, ոզնի՝ կոզնի* և այլն:

Գպրոցի և գրականության շնորհիվ է, որ չարաբախտ **ye** և **vo** հնչյունները ընդհանրացել են: Կարծում են՝ հմուտ և բանիբուն ուսուցիչները վերջ պիտի տան դպրոցական բռնության և թողնելու են աշակերտներին իրենց անհատական արտասանությունը:

Եթե մայրենի բառերում **ե** և **ո** կարող են հնչվել ըստ ցանկության **ե** և **օ** կամ **ye** և **vo**, կարծում են, որ օտարոտի չպիտի թվա մաս օտար բառերում սկիզբը գրել **ե** և **ո**՝ երկկերպ արտասանությունը հավասարապես ընդունելի համարելով ուրեմն *եկապերտ, Եղմունդ, Ետրուսկ, Որմիզդ, Ողիսես, Որիզեն, Որեստ* կամ *Ովրեստ, Որիոն* կամ *Ովրիոն*, ինչպես և *Որդան, ոսկերաց(իս), կո-(ո)սկերաց(իս)* և այլն:

Այս հանգամանքը, որի վերա պնդել չեմ ուզում, այն առավելությունն ունի, որ կրճատում է **օ** և **է** գրերի գործածությունը և նախապատրաստում նրանց վտարումը և հայերեն բառերից, որոնց քանակը մեծ չէ: Երկուսից մեկը. կամ հայ գրագետը չի կարող արտասանել բառերի սկզբում հստակ **օ** և **ե**, այլ **vo** և **ye**, այն ժամանակ այդպես պիտի վարվի և օտար բառերի հետ, կամ կարող է արտասանել, ապա կարիք չկա կանոն դնելու, որ **ո** և **ե** բառասկզբում դառնում են **vo** և **ye**:

Այս բացատրություններից հետո պարտքս լիովին կատարած չէի լինի Հանձնաժողովիդ հանդեպ, եթե լռությամբ անցնեի նաև այլ կարգի մի հանգամանք:

Արևմտյան հայությունը միշտ պահպանողական է եղել լեզվի խնդրում և ավանդապահ: Ներկա ցան և ցրիվ գաղութները, որ նրա բեկորներն են, պահում են իրենց նախկին տրամադրությունները:

Այնքան կորուստներից և տապալումներից հետո հայրենագուրկ հայությունը սարսուռով է մայրում ամեն մի փոփոխության, որ շոշափում է լեզուն, եկեղեցին և մյուս ավանդները:

Նոր ուղղագրությունը համակրության նշույլ անգամ չգտավ սահմանից դուրս և անգամ անհատական հետևողներ չունեցավ: Կասկած չկա, որ Հանձնաժողովիդ աշխատանքը իր շեղումներով մույն բախտին է արժանանալու: Հրամաններն ու սաստերը այս դեպքում անգոր են և անհետևանք:

Խորապես ցավելու է, եթե այն պահին, երբ հայրենիքն իր կառավարչական և հասարակական ուժերով ջանալու է իրեն քաշել աշխարհահալած զավակները, ուղղագրության խնդիրը նոր անջրպետ հանդիսանար և փոխանակ մերձեցնելու երկու գրական լեզուները ուղղագրական սեպով ընդլայներ եղած պատակտունը:

Հայ գրական աշխարհի երկփեղկունը ավելի մեծ աղետ է, քան ուղղագրության խոստացած բարիքը: Ուղղագրությունը ի վերջո պայմանական խնդիր է, և ամեն ուղղագրություն ընդունելի է, եթե հանրության կարծիքն ու հավանականությունը շահած է:

Հասարակական պայմանները պարտադրում են ուղղագրական հարցը հրապարակ հանել առանձին զգուշությամբ:

1) Նորալուր ուղղագրությունը, որի վրա ծանրանում է պետական կնիքը, ջնջելու է իսպառ և վերականգնելու ավանդականը: Այս անկասկած է:

2) Հանձնաժողովիդ վերաքննության վերջնական արդյունքը, ինչ և լինի, չպիտի ունենա ստիպողական հանգամանք: Պետությունը ևս իր հեղինակությունը անխոց պահելու համար ձեռնպահ պիտի մնա վաղաժամ միջամտությունից: Հանձնաժողովիդ աշխատանքը պետք է հայտարարվի իբրև ուսումնական գործ՝ պատրաստված հեղինակավոր մարմնի կողմից որպես հանձնարարելի սրբագրություն ավանդական ուղղագրության: Գրական աշխարհին է թողնելու վերջնական վճիռը: Ուղղագրությունը միայն մասնագետների գործ չէ, այլև համայն մտավորականության, ընթերցող և գրող հասարակու-

քյան: Սա է իսկական սպառողը մշակած նյութի: Հանրության վերաբերմունքը կորոշեն գործի ելքը և թե՛ հաջողության, թե՛ ձախողանքի չափը:

3) Որպեսզի հասարակությունը գիտակցորեն վերաբերե Հանձնաժողովիդ աշխատանքին, անհրաժեշտ է հրատարակել մի ժողովածուի մեջ բոլոր այն զեկուցումները և թեր ու դեմ կարծիքները, որոնք արտահայտված են հարցի շուրջը և մանավանդ այն հիմքերը, որ բերել են Հանձնաժողովիդ որոշ եզրակացություն:

ՏԱՌԵՐԻ ՉԵՎԻ ԲԱՐԵՓՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆ

Կուզեի մի քանի խոսք ասել նաև այս հարցի մասին:

Տառերի վայելչության խնդիրը ինձ զբաղեցնում էր վաղուց: Հետաքրքրությունս միայն տեսական չէ եղել: Գործնական քայլեր էր արված, և փայփայած ծրագիրս մարմնանալու վրա էր, երբ քաղաքական հորիզոնները մթազնեցին, և իմ գործս գնաց անհայտություն:

Ողբացյալ բարեկամս, հայտնի նկարիչ Վարդգես Մուրենյանցն էր համակիր և անձնվեր աշխատակիցս: Նոր տառերն արդեն պատրաստ էին և հանձնված մայրաքաղաքի (4) ձուլարաններից մեկին՝ մայրեր կտրելու համար: Մի բարի մարդ հանձնառու էր եղել հոգալու բոլոր ծախսերը և անմիջապես վճարել էր մոտ ութ հազար ռուբլի առհավատչեք:

Տառերի մեծագույն մասը արդեն ձուլված էր: Բոլոր ջանքերն իզուր անցան:

Ի՞նչ էր իմ հայացքը տառերի ձևափոխության մասին: Մեր գրերի գլխավոր թերությունը, եվրոպականի հետ համեմատած, այն է, որ բավականին մարմնեղ չեն. փոքր իրան ունեն և երկայն վերջավորություններ:

Հին գիրը, որ անվանում ենք երկաթագիր, այլ նկարագիր ուներ: Հույն և լատին տպագիրը շատ ավելի հարազատ է իր երկաթագրին, քան մեր բոլորգիրը (որ և մեր տպագիրն է)՝ մեր երկաթագրին: Էա-

կան զանազանությունն այն է, որ լատին և հույն գրերը՝ հին թե՛ նոր, ընդհանուր առմամբ ամփոփվում են երկու զուգահեռ տողերի մեջ: Միայն քանի մը տառեր դուրս են գալիս տողից վեր կամ վար:

Հակառակ ոճն ունի արաբական գիրը, որ շարվում է մի տողի վերա: Հայերեն տառերը բռնում են միջին տեղը. ո՛չ գեր են ինչպես լատին և հույնը, ո՛չ նիհար և վտիտ արաբականի նման, այլ միջին իրանով և երկար ոտ ու ձեռով տառեր են: Այսպես՝

հույներ՝	ΜΑΚΡΟΒΙΩΤΑΙΟΣ	μακροβιώτατος
լատիններ՝	LIBERTAS	libertas
հայեր՝	ԲԼԲԵԿԱՄ	բարեկամ
արաբներ՝	المسلم على	المسلم على

Մեր հին բոլորգիրը շատ ավելի մարմնեղ էր և ավելի մոտ լատինական ոճին, քան հետագա դարերի գիրը: Չեռագիրների համեմատությունն այն տպավորությունն է թողել վրաս, որ Արևելյան Հայաստանի, մասնավորապես Այրարատյան վանքերի գիրը զգալի զանազանություն ուներ Կիլիկյան գրությունից: Արևելյան տառերը գեր են և խոշոր, ուղորուն գծերով, մինչդեռ Կիլիկյան ձեռագիրները սիրում են ընդհանրապես փոքրադիր և ուղղանկյուն տառեր:

Ափսոս, որ ձեռքիս տակ չունեմ գեթ Գարեգին վարդապետի հրատարակած նմուշները (5), որ օրինակներով պարզեմ միտքս: Գուցե հետևյալ փորձը մի թեթև հասկացողություն տա շեշտած տարբերության մասին:

Արևելյան գիր՝	Վատք հատր եր որ.
	Գ.Ի.Մ. Եր հոգւոյն սրբոյ
Կիլիկյան՝	Վատք հատր և որդւոյ և հոգւոյն սրբոյ ամէն

Այս մանր բոլորգրից զարգանում է հետագայում նոտրգիրը, անշուշտ, մուսուլման գրի ազդեցության տակ՝

Վառք հաւր և որիւոյ և հո-
գւոյն սրբոյ ամէն.

Հայ անդրանիկ տպագիր տառերը, որ կտրվեցին Եվրոպայում, քվում է, թե ավելի մոտ էին Արևելյան բոլորգրին: Միսիթարյան տպարանները գերադասություն տվին Կիլիկյան ոճին և ժողովրդակա-նացրին:

Արդ գոնե իմ ծրագրած ձևափոխությունը մոտենում էր Արևելյան բոլորգրի ոճին, մինչ այսօրվա ընդունված տպագիրը հավատարիմ է Կիլիկյան ոճին:

Մեծացնելով տառերի իրանը՝ մեծանում է նաև նրանց ծավալը, որ ցանկալի չէ: Ամբողջ դժվարությունը կայանում է նրանում, որ տառերը բարեփոխել այնպես, որ այս ներհակ պահանջներին գոհացում տա խոշոր իրանով, բայց ոչ մեծ ծավալով և հավատարիմ ավանդա-կան գծագրության:

Նկարիչ Վ. Սուրենյանցին տրված էին հետևյալ հրահանգները, որոնցով պիտի առաջնորդվեր նոր տառեր գծելու համար:

1. Նախ տառերը պիտի լինեն ուղղածիզ, նման եվրոպականին և ոչ թեք, ինչպես ընդունված է մեզանում, որ ցանկալի չէ ամենից առաջ աչքի առողջապահ տեսակետից:

2. Տառերը պետք է լինեն փորավոր, մարմնեղ, բայց կարճ պոչե-րով:

3. Գծերը՝ նորր և բաց, նման եվրոպական տպագրին, և ոչ սև, հաստ, ինչպես ընդունված է մեզանում:

4. Գծերը պետք է միանան ոչ ուղղանկյունով և ոչ կամարով, այլ միայն կոր անցումով:

Ախիւնքն ոչ՝ ա ո ե ղ
և ոչ կլոր՝ ա ո ե ղ
աւ միւրն՝ ա ո ե ղ

5. Տառերի ծավալը և բռնած տեղը աշխատելու է, որ հավասար լի-նին, ուստի առանձին հոգ տանելու՝ վ, գ, խ, դ, պ, ա և նման լայնա-նիստ տառերի գծագրությունը բարեփոխելու, առանց վնասելու դրանց ավանդական պատկերին:

Այսպես՝ ե բ ր ղ ո ի
վ ա վ տ ; 1/4

Այս պահանջներից շատերը նախատեսված են Արամյան և Այտընյան կոչված նոր (moderne) տառերի գծագրության մեջ: Բայց սրանց թերությունն այն է, որ շղագիր բնավորություն ունին (курсив) իրենց մազային գծերով: Նաև տառերի ձևը բավականին գեղեցիկ չէ:

Հանգուցյալ Վ. Սուրենյանցը ամբողջ տարի աշխատեց այս գոր-ծի վերա, բազմաթիվ տախտակներ պատրաստեց մեծ դիրքով և հե-տո լուսանկարում էր ավելի փոքր և պեսպես մեծությամբ: Փորձերը քննում էինք միասին և մտցնում ուղղումներ:

Վերջապես հաջողեցինք. նորակերտ տառերը բոլոր եղած պա-հանջների լիակատար մարմնացումն էին: Վարդգեսի տաղանդն այն հատկությունն ուներ, որ ողողված էր անհուն սիրով և կարոտով դեպի ամեն ինչ, որ հայրենի էր: Շնորհիվ այս հանգամանքի նա, իրոք, հրաշալի գործ արեց: Ինչպես ասացի, հերթն արդեն ձուլարանին էր,

և հույս ունեինք, որ շուտով ծրագրած հրատարակչական մեծ ձեռնարկը իրագործել կսկսենք:

Պատրաստել էինք «Հագարան բլրուլը», բնագիրը ինչ-ինչ մշակման ենթարկել, սրբագրել լեզվի և բովանդակության կողմից՝ հարմարեցնելով մանկական ընթերցանության: Հանգուցյալը պատրաստել էր զարդանկարներ, որոնք ընդհանուր ցուցահանդեսում անգամ գովեստի արժանացան:

«Հագարան բլրուլը» նորակերտ տառերով, գեղարվեստական անմման պատկերներով, պիտի լինեն մեր հրատարակության երախայրիքը: «Բայց, ափսո՛ւ, որ երազ էր»: Կա մի անողոք բան, որ ծանրանում է մեր բոլոր տենչանքների և գործերի վերա, հետապնդում և ձախողում թե՛ մեծը, թե՛ փոքրը, կարևորը, թե՛ չնչինը՝ բողոնելով անփարատելի կակիծ:

Ն. Ադոնց

83. ՀԱՄԱԶԱՍՊ ՎՐԳ. ՈՍԿՅԱՆԻՆ

Պատվական Հայր Համազասպ,
Բարեկամ մարդու խնդրանք կգրեմ Ձեզ իմանալու՝ արդյոք չէի՞ք կարող գտնել մի օրինակ Lukácsi «Historia Armenorum Transylvaniae», որ լույս տեսած է 1859 թվին (1): Կհուսամ, որ թերևս Ձեր գրադարանի մեջ ավելորդ օրինակ ունենաք վաճառելու և կամ փոխարենը նոր գիրք ստանալու պայմանով: Կխնդրեի նաև դրկել «Ազգային մատեն[ադարան]»-ի 92-րդ թիվը՝ Ալիսյանի աշխատությունը (2): Արժեքը երկու գրքերի անմիջապես կորկվի Ձեզ: Իսկ եթե առաջին գրքի ծախս օրինակ չգտնվի, արդյո՞ք վանքի գրադարանը կարող է առժամանակ փոխ տալ՝ օգտվելու համար, որ և շուտով հետ կորկվի: Գերադասելի է... (3) գնել նոր օրինակ:

Ամիսներ առաջ հողված դրկեցի պատվական «Հանդէսիդ», բայց ցայժմ ո՛չ «Հ[անդէս] ա[մսօրեայ]» ստացա և ո՛չ էլ հողվածիս ինչ լինելն իմացա (4):

Բայց և այնպես Ձեր անուշադրության փոխարեն ընդունեցեք հարգալիր բարեկամությանս հավաստիքը լրիվ չափով՝ հանդերձ ջերմ ողջույնիվ նաև արգո միաբանակից եղբայրներիդ:

Միշտ անձնվեր՝

Ն. Ադոնց

7 մայիսի, [1927 թ.]

15 Rue, Henri Martin, Paris 16-e

84. ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊ. ՀՈՎՍԵՓՅԱՆԻՆ

[1927], Փարիզ

Հաացես՝ 15 Rue, Henri Martin, Paris XVI-e

Սիրելի՛ Հ[այր] Գարեգին,

Այնպիսի ժամանակներ ենք ապրում, որ լուրջունն ավելի շատ բան է ասում, քան պերճախոս ճառերը: Ուստի պիտի ներողամիտ լինես, որ ոչինչ չեմ գրում, թեև հեռվեն հետևել և հետևում եմ կյանքիդ մեծ ու մանր դարձվածքներին:

Այժմ գրում եմ քեզ մի ձեռարկի առթիվ, որ մեզ բոլորիս համար միակ մխիթարականն է այժմ, և այդպես է եղել միշտ, և որը վերաբերում է մի գրավոր օրգանի հրատարակության:

Ա. Ղուկասյանը համաձայն է և հոժար իր սեփական տպարանում հնարավորություն տալ այդպիսի ձեռնարկի իրագործման: Հարկավ ինձ և քեզ և մեզ նմաններին ցանկալի էր գուտ գիտական մի հանդես՝ մեր անտիպ գրվածները լույս աշխարհ հանելու, էլ չեմ ասում տակավին գրելիքների մասին: Բայց շատերը գտնում են, որ ավելի կենսունակ կլինի գրական-գիտական բնավորության հանդեսը: Համենայն

դեպս, հրատարակչին խրախուսելու և գործին ավելի ջերմ կաչելու փափագով կուզեի հայագիտական-գրական և հասարակական բովանդակությամբ մի քանի համար ի լույս ածել: Այստեղ եղած ուժերի երկերը հրապարակ հանելու և նրանց գոնե այդ մխիթարությունը տալու ցանկությունս առաջնակարգ մղան է ինձ համար: Ճշմարիտ է, որ այստեղ եղածներն ևս հնարավորություն չունեն, մանավանդ գիտական աշխատությունները հրատարակելու, բայց մի հույս միշտ վառ է մնում, որ երբևիցե կարող են հրատարակել: Բայց այդպիսիների համար այդտեղ այդ հույսը չկա: Երբեմն նամակներ են գալիս այդ բովանդակությամբ, և բնական է, որ երկրի ուշն ու կարողությունն այլ կողմն է դարձած:

Արդ խնդրեմ՝ ինքդ և շուրջդ եղած բան ի բուն մարդկանց աշխատեք դրկել այստեղ՝ տպելու գոնե այն, ինչ որ չեք կարող այդտեղ տպագրելու (1):

Ցավալի է, որ հայագիտական կենտրոնները կամ չբացան և կամ, եթե մնում են, շատ թուլացել են: Վիեննացիք զանգատվում են, որ միջոց չունեն, իսկ Վենետիկ սոցիություն է: Ուր է եթե ճեմարանը կարողանայիք բաց անել և նորա շուրջը խմբել և կենդանացնել մարող ավանդությունները: Մինչ այն սկսենք այստեղ, տեղափոխվելը դժվար չի լինի աջող պարագային: Ուժերը՝ ցան և ցրիվ, կուսակցական կրքերի գերի, իզուր և աննպատակ վատնում են և հրապարակում ամեն կարգի դատարկություն՝ սկսած գրականից:

Ի՞նչ եղավ մինեստյուրներիդ ժողովածուն, արդյո՞ք հրատարակվում է: Եթե չի կորել, խնդրեմ, ուղարկիր, կարծում եմ՝ Աբրահամը կհոժարե այդպիսի մի մնայուն երկը և հավիտենական գոհարի հրատարակության պատիվը իրեն վրա առնել:

Բարևի՛ր միաբաններից մյուս անդամներին՝ սկսած Մեսրոպից (2): Հուսով եմ, որ խոստացյալ օգնությունը, որ իմ գիտենալով դրկվում է Ձեզ, փոքրիշատե թեթևացնում է վանքի դրությունը:

Միրով՝ քո Ն. Ադոնց

85. «ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ»-Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ (1),

Երեկ պ[արոն] Բերբերյանից (2) միայն ստացա խմբագրությանդ վերջին կարտը, ուր կհայտնեք, որ ստացել եք հողվածս (3) և կհարցնեք Դիոնիսիոս [Թրակացու] թարգմանության մասին (4):

Դիոնիսիոսի ռուս բնագիրը չկար հոս և պետք կար ապսպրել Պետերբուրգից: Հազիվ նորերս ստացվեց շնորհիվ Մառի: Պ[արոն] Բերբերյանը կարծեմ պ[արոն] Փաշայանի (5) հետ նախապես պիտի ուղղե թարգմանությունը, հետո գուցե պետք լինի աչքի անցնելու:

Չեմ հասկանում՝ ինչո՞ւ գրություններդ պ[արոն] Բերբերյանի միջոցով եք դրկում: Մի՞թե խնամակալի կամ միջնորդի պետք կա:

Հասցես խմբագրությանդ հայտնի է:

Հարգանքով՝ Ն. Ադոնց

17 Rue, Massenet 15

Paris 16-e

12 հունվարի, [1928 թ.]

86. ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

Միտլի՛ պ. Չոպանյան,

Առանց ամբողջ գրության ծանոթանալու և հեղինակի ոճի և լեզվին հատկությանց մտադիր լինելու (1)՝ դժվար է դրական լուծում տալ խնդրական բառիդ: Այս վերապահությամբ կառաջարկեմ Ձերդ ուշադրության մի մեկնություն, որ առաջին ընթերցման զլուխս եկավ:

Հավանական է, որ **յագարփուշտ** նախ երկու բառ է: Առաջինը թոշունի անուն է, որ այլապես կոչվում է կամ գրվում **արքար** (2): Տար-

բերությունը բարբառային է՝ արևմտյան և արևելյան, կամ, թերևս, հին և նոր (յնչպես՝ **թագավոր** և **թաքավոր**, **ագի** և **աքի** և այլն):

Իսկ թե ի՞նչ է **աքար** թռչունը եվրոպական լեզուներով, այս բուսական չեմ կարող ասել՝ առանց ստուգելու բառարանների միջոցով (3): Ինչ կվերաբերի **փուշտ** բառին, կարծեմ՝ Դուք մոտեցած եք ճշմարտության, միայն թե հղելու է ավելի **բուշտ**, **բշտիկ** (հավանորեն մերձ փամ-փուշտին)՝ **ուռուցք**, **ուռած** նշանակությամբ:

Նույն հարաբերությունն է հնչական, ինչ որ (յ)ագար և **աքար**, **բուշտ/փուշտ**՝ բարբառային կամ հին և նոր արտասանությամբ և գրությամբ:

Այս մեկնությամբ **գալլագռավը** կուշտ ուտելուց հետո պարծենում է, որ դարձել է **աքար փուշտ**՝ (հ)ագար **բուշտ**՝ «**ուռած ագար թռչուն**»: Երևում է՝ **ագար** թե **աքար** մեծ և գեր թռչուն է (4):

Ցանկամ աջողություն գրական աշխարհում:

Սիրով՝ Չերդ **Ն. Աղոնց**

18 հուլիսի, [թվականը նշված չէ] (5)

15 Rue, Massenet

87. ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՂ. ՀՈՎՍԵՓՅԱՆԻՆ

26 նոյեմբերի, 1928 թ.

Փարիզ

15 Rue

Massenet 15, Paris 16-e

Սիրելի՛ Սրբազան,

Ուրախությամբ ստացա նոր աշխատությունդ (1), որ և շնորհավորում եմ և ողջունում: Շատ շնորհակալ եմ, որ չես մոռացել ինձ մոռա-

ցության այս չար դարում: Աշնան տերևների պես թափառում ենք՝ առանց ցանկության և հաճույքի:

Աչքի անցրի աշխատությունդ: Խոսք չունիմ գովելու և՛ եռանդդ, և՛ մանրակրկիտ ու կարևոր աշխատությունդ: Հույս ունեմ, որ մատենախոսության պես մի հաշիվ տալ կարող կլինեմ (2): Գիտես, որ այստեղ ևս և՛ ամեն տեղ, և՛ ամեն ժամանակ մեր բանասիրությունը ամենից աննախանձն է օրգանների տեսակետից ևս: Մխիթարյանների մոտ գրելու ախորժակս փակվել է: Արդյո՞ք ձեռքդ ընկավ Մաշտոցին նվիրած գործս:

Գրելու և՛ շատ բան կա, և՛ ոչինչ չկա:

Սպասում էինք, որ կգաս որպես թեմակալ: Չգիտեմ՝ ինչո՞ւ ես քաշքշում գալի: Արդեն ուշացել ես, դպրոցական կարևոր խնդիրը կար մեջտեղ: Ափսո՛ս, որ այլ վախճան ունեցավ: Եթե այստեղ լինեիր, գիտեմ, որ գործը ուրիշ կերպ պիտի վճռվեր: Բայց և այնպես աշխատիր հաջողացնել գալի: Որքան և ծանր լինի հայ ժողովրդի դրությունը այդտեղ, դարձյալ հայրենիք է, որ իր էությանը լցնում է շատ պակաս և ամենից առաջ կորուստը, որին ենթարկված են հայրենիքից դուրս հաժող ահագին բազմությունները: Հերոսական միջոցներ են հարկավոր՝ վերահաս ձուլումից և փչանալուց նրանց փրկելու...

Չգիտեմ՝ ում ես պատահում ծանոթներիցս, բարևի՛ր բոլորին: Երևանից ոչ ոք գրելու տրամադրություն չունի, ես էլ, ասենք, շատ չեմ գրում, բայց ինչ որ գրել եմ, անպատասխան է մնացել:

Մի անգամ ևս շնորհակալություն գրքիդ համար:

Սիրով՝ քո **Ն. Աղոնց**

88. ԱՐՇԱԿ ՍԱՖՐԱՍՅԱՆԻՆ

17 ապրիլի, 1929 թ.

Փարիզ

Մեծարգո՛ հայրենակից,

Ինչպես հավանորեն տեղեկացած եք թերթերեն և ինչպես պիտի տեսնեք ներփակ շրջաբերականեն, որոշված է առաջիկա աշնան հանդիսավորապես տոնել մեր ազգային վաստակավոր մեծ գրագետ Ավետիս Ահարոնյանի գրական գործունեության քառասունամյակը (1) և այդ առթիվ հիմնել գրական ֆոնդ մը իր անունին:

Հորեյանական կեդրոնական հանձնաժողովի անունով և նույնին հատուկ հանձնարարությամբ ներկայումս պատիվն ունինք Ձեզ դիմելու՝ խնդրելով, որ հաճիք ընդունիլ Անգլիո մեջ կազմվելիք Հորեյանական հանձնաժողովին:

Ձեզ հետ միասին Անգլիո հանձնաժողովը կազմելու հրավիրված են՝

Տ. Տ. Ա. Աբրահամյան, Ճ. Ամասյան, Ս. Էտկար, Ս. Թոփալյան, Ն. Կյուլպենկյան, Ս. Մ. Կրեկորի, Ս. Ճրրճրրյան, Ժ. Ա. Մալբուժ, Կ. Միքայել, Ա. Հակոբյան, Յ. Շահինյան, Ա. Ունճյան, Ա. Պոտիկյան, Է. Պենյան, Ա. Պեկյան, Ա. Բաֆֆի, Ա. Սաֆրաստյան, Բժ. Տինճյան, Կ. Տիլպեր, Մ. Քեշիշյան, Հ. Քեհայան, Ն. Քըլճըք:

Ծանոթ Ձեր հայրենասիրական բարձր զգացումներուն՝ մենք վստահ ենք, որ Դուք սիրահոժար պիտի ընդունիք մեր հրավերը՝ Ձեր աջակցության քանկազին բաժինը բերելու շինարարական այս գեղեցիկ ձեռնարկին, որուն կմասնակցին ամեն հոսանքի և դավանանքի պատկանող ազգայիններ:

Այդ հույսով կխնդրենք դարձյալ, որ բարի ըլլաք՝ նախաձեռնությունն ստանձնելու ի մի բերելու վերև հիշված անձնավորությունները, որոնց յուրաքանչյուրին առանձին դիմում կատարված է արդեն մեր կողմէ՝ կազմելու համար Ավետիս Ահարոնյանի Անգլիո հանձնաժողովը:

Հեռավորության և տեղվույդ պայմաններու անգիտակցության հետևանքով, եթե մոռացումներ եղած են մեր կողմէ, այդ մասին Ձեր ներողամտությունը կխնդրենք և կճանչնանք բացարձակ իրավունք Հանձնաժողովիդ պետք եղած լրացումներն ու հավելումները կատարելու իր կողմին վրա:

Սպասելով Ձեր պատասխանին՝ ընդունեցե՛ք, Մեծարգո՛ հայրենակից, մեր խորին հարգանաց հավաստիքը:

[Ավետիս Ահարոնյանի գրական քառասունամյա գործունեության տոնակատարության]

Վ. Հորեյանական գործադիր մարմնի
ատենապետ՝ Ն. Ադոնց

89. «ՅԱՌԱՋ» ՕՐԱԹԵՐԹԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ

ԽՈՍՔ ԱՊՐԻԼԻ 11(24)-Ի ՍԳԱՀԱՆԳԵՄԻՆ (1)

Տասնչորս տարիներու շարքը անգոր էր մոռցնելու անցած օրերու հիշատակը: Համաշխարհային պատերազմի ատեն մեծ ու փոքր պետությունները երկու ճակատի բաժնված էին: Մեր արյունալի դատն ալ նժարին մեջ դրված էր:

Մենք ըրինք ամեն ինչ՝ այդ դատը շահելու համար:

Մեծ դաշնակիցներն ամեն տարի կտոնեն իրենց հաղթանակը, անոնք միշտ ծաղիկներով կզարդարեն իրենց նահատակներու գերեզմանը, իսկ մե՞նք: Մենք ամեն տարի կհավաքվինք ոչ թե մեր հաղթանակը տոնելու, այլ մեր պարտությունը սգալու:

Ես կոզեկոչեմ մեր անթաղ մեռելներու ուրվականները, որպեսզի տեսնեն, թե ինչպես հարգալի կտոնենք իրենց հիշատակը:

Մեր գոհերը ջարդվեցան անոր համար, որ գերադասեցին ապրել իբրև Հայ և ոչ թե իբրև ստրուկ: Հերոսն այն է, որ կարհամարհի մահը հանուն որևիցե բարձր գաղափարի: Մեր ապրիլյան նահատակները

կերթան միանալու Հայոց պատմության մյուս անհամար գոհերուն, որոնք իրենց արյունը տվին՝ պահպանելու համար հայությունը և անոր քաղաքակրթությունը: Գաղութներու մեջ մեր պարտականությունն է պահպանել մեր գոյությունը: Չկա հաղթանակ՝ առանց պարտության: Երբ ծառի մը ճյուղերը կտրեն, անիկա թարմ ծիլերը կարձակե: Չեզմե յուրաքանչյուրը պետք է կատարե իր պարտականությունը՝ հանուն ազատագրության:

Ն. Ադոնց

[1929, 30 ապրիլի]

90. ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

Սիրելի՛ Չոպանյան,

Ստացա Ձերդ պատվական հատորը (1), որի համար կհայտնեմ խորին շնորհակալություն: Կհուսամ, որ հետևյալ հատորը կբերե մեզ հայրենների ամբողջական հավաքածուն (2):

Ողջույն, Ձերդ՝ **Ն. Ադոնց**

[1929 թ.]

91. ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊ. ՀՈՎՍԵՓՅԱՆԻՆ

9 հունիսի, 1929 թ.

Փարիզ

Սիրելի՛ Սրբազան,

Եթե հիշում ես, Պոլիս Սաքրզ անուն պաշտոնյա կար պալատական (1), սրա որդին՝ Արմենակ Սաքրզյան (2), պարապում է արևելյան մանրանկարչության պատմությամբ: Նորերս հրատարակեց

պարսիկ մանրանկարներին նվիրած մի խոշոր աշխատություն՝ 400 ֆ. արժողությամբ: Ասում են, որ գրեթե ցրված է ամբողջապես:

Նրան հասկացնել տվի, որ Սրբազանությանդ մի օրինակ դրկել հաճելի կլիներ և խիստ պիտանի մեր նույնանման արվեստի ուսումնասիրության համար: Առ այժմ հետևանք չկա, թվում է, թե գլխավորապես այն պատճառով, որ համարները պատկանում են հրատարակչական տան: Տեսնենք՝ ինչպե՞ս կվերջանա:

Նորերս մոտս էր այս պարոնը, ցույց տվի վերջին աշխատությունդ (3), պարզեցի անելիքդ և այլն: Ցանկություն հայտնեց մի օրինակ ունենալ՝ պատրաստ գնելու: Լավ կլիներ, եթե կարենայիր քանի մը օրինակ դրկել հոս՝ ի վաճառահանելու, թերևս փոխարեն կարելի լինի պարսկական մանրանկարչության վերաբերյալ երկը դրկել:

Նամակս ստանալուն պես խնդրեմ գոնե մի օրինակ դրկիր հիշածս պարոնի համար:

Հասցես փոխված է՝ 8 Rue Yacques Mawas, Paris 15-e:

Կարոտով և ողջույնիվ՝ **Ն. Ադոնց**

[Հ. Գ.] Այստեղ գրական ակումբ եմ հիմնել, ուր մի հաշիվ տվի գրքիդ մասին, բայց տակավին չեմ հրատարակել (4):

Փարիզ

1929 թ.

92. ՎԻԵՆՆԱՅԻ ՄԻՍԻԹԱՐՅԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆԸ (1)

Ա. Ահարոնյանի Հոբելյանական կեղ[րոնական] հանձնաժողովի գործադիր մարմինն այսու կհայտնե հայ հասարակության և հորելյանական հանձնաժողովներուն, որ որոշված է Ավետիս Ահարոնյանի գրական քառասնամյա գործունեության հոբելյանը հանդիսավորապես տոնել առաջիկա ապրիլի 6-ին՝ կիրակի օրը, Փարիզի մեջ (2):

Այս առիթով հոբելյանական գործադիր մարմինը կխնդրե, որ գանազան շրջաններու մեջ կազմված և կամ տակավին կազմելի տեղա-

կան հանձնաժողովները, ինչպես և այն անձնավորությունները, որոնք հոժարություն են հայտնաբերում գործել անհատաբար կամ անդամակցիլ իրենց տեղվույն մասնաժողովին, հանին փութացնել կազմակերպչական աշխատանքներս և սկսել իրենց գործունեությունը՝ հետամուտ լինելով գլուխ հանելու նվիրատվություններու ժողովման գործը:

Կհուսանք, որ այն շրջաններուն մեջ, ուր կեդրոնական հանձնաժողովը դիմում չէ կատարած մոռացությամբ կամ անգիտությամբ, առանձին անհատներ կամ տեղական մարմիններ իրենք կստանան նախաձեռնությունը՝ կազմելու իրենց տեղական հանձնաժողովը:

Կհասկամ չունիմք, որ հոր[եյլանական] հանձնաժողովները ոչ մի ջանք չպիտի խնայեն և ամեն միջոց պիտի գործադրեն՝ ապահովելու լայն հասարակական խավերու մասնակցությունը՝ բարոյական և նյութական, որպեսզի երախտագիտական պարտքը մեծագույն չափով կատարած ըլլանք առ վաստակավոր Հորեյլարն (3) և անոր անվամբ կազմելի գրական հիմնադրամը:

Բոլոր գրություններն ուղղել նախագահ պրոֆ. Ն. Ադոնցին՝ հետևյալ հասցեով՝ Prof. N. Adontz, 8 Rue Yacques, Paris (15), իսկ դրամական բոլոր առարկաները ուղղել զանձապահ պ[արոն] Արմ. Համբարձումյանի (4) անունին՝ հետևյալ հասցեով՝ Arm. Hambartzoumian, 53 Foubourg, Montamarte, Paris (9-e):

Հորեյլանական գործադիր մարմնո առեմապետ՝
Ն. Ադոնց

2 նոյեմբերի, 1929, Փարիզ

93. ԱՆՀԱՅՏ ԱՆՆՆԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆԸ

Փարիզ, [1929]

Սիրելի բարեկամս (1),
...Մինչև հիմա մեր վիպական գրականությունը եղած է ավելի շատ հրապարակագրություն: Այդ, իհարկե, պայմաններու արդյունք էր:

է: Մեր գրողները կյանքը նկարագրած են ոչ թե այնպես, ինչպես որ կա, այլ ինչպես կուզեին, որ ըլլար: Համաստեղի (2) տեղը գրականության մեջ, եթե շատ խորը մտնենք, Աբովյանի շարքին կրնանք դասել: Թե՛ Աբովյան և թե՛ Պռոշյան մը նկարագրած են մեր գյուղը: Համաստեղ առաջին անգամ է, որ կկանգնի իսկական իրական պատվանդանի վրա, ուր և պետք է կառուցել նոր շենքը (3):

94. ՎԻԵՆՆԱՅԻ ՄՍԻԹԱՐՅԱՆ՝ ՏՊԱՐԱՆԻ ՎԱՐՉՈՒԹՅԱՆԸ

Պատվական Հայր (1),

Խնդրեմ՝ բարի լինեք որկելու ինձ հետևյալ գրքերը՝ իրենց հաշվով.

Գալենքեարյան

1. Սարգիս եպս. Սարաֆյան,
2. Երկու հայ պատիրարք և 10 եպիսկոպոսներ (2),

Պալճյան

3. Աթոռ Ս. Պետրոսի՝ 1853 (3),
4. Պատմություն Կաթողիկե վարդապետության՝ 1878 (4),

Ակինյան

- «Ազգային Մատենադարան»՝ 59, 60, 65, 71-րդ համարները, որոնք են
5. Չաքարիա եպ[իսկոպոս] Գնունյանց (5),
6. Կյուրիոն կաթողիկոս (6),
7. Միջնադարյան ազգ[ային] տաղաչափություն և
8. Հովնաթան Նաղաշ (7):

Մեծապես պիտի պարտավորեք ինձ, եթե բարի լուր տայիք Հ[այր] Ակինյանի մասին՝ հակառակ լրագրական լուրերի (8):

Ողջույնով բոլոր միաբանությանդ:

Չեզ անձնվեր՝ Ն. Ադոնց

Հասցես՝ 15 Rue, Massenet, 9

Paris, 16-e

N. Adontz

[1929 p.]

95. «ԱՊԱԳԱՅ» ՕՐԱԹԵՐԹԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ

Ձույգ հարյուրամյակ (1)

Պարիսի Հայ գրական միությունը պատիվ է համարում հիշեցնել հայ հասարակության, որ հոկտեմբերի 27-ին լրանում է Միքայել Նալբանդյանի և նոյեմբերի 8-ին Գամառ-Քաթիպայի (Ռ. Պատկանյան) ծննդյան հարյուրամյակը:

Հայությունը պարտաճանաչ չէր լինի, եթե մոռացության տար այդ նվիրական օրերը: Երկուսն էլ՝ Նալբանդյան և Գամառ-Քաթիպա, ոգեշունչ երգիչներ են մեր երեկվա երազների, երազներ, որ տակավին կենդանի են, [նրանք] մեր նոր և վերածնյալ կյանքի առաջատար կարապետներն են: Երկուսն էլ գաղութահայ զավակներ են՝ ծնված Նոր Նախիջևանում, անգուգական դեմքեր, որ մանավանդ ներկա պայմաններում խրախուսիչ օրինակներ են տարաշխարհիկ հայության համար, մշտավառ ջահեր՝ նրա գիտակցությունն ու գործունեությունը պահելու և առաջնորդելու հայրենի ուղիների վրա:

Հայ գրական միությունն նախաձեռնել է տոնել երկու մեծ հայրենասերների երևման հարյուրամյա տարեդարձը՝ հատուկ և հանդիսավոր երեկույթ նվիրելով նրանց կյանքին և գործերին: Եվ այսուհրավիրում է բոլոր նրանց, որոնց համար թանկ են Նալբանդյանի և Գամառ-Քաթիպայի հայրենաշունչ ավանդները՝ գալ հարգելու նրանց հիշատակը:

Երեկույթը տեղի կունենա հոկտեմբերի 31-ին՝ Societés Savantes-ի շենքին մեջ երեկոյան ժամը 8:30-ին:

Հայ գրական միության վարչության կողմից՝

Ն. Ադոնց

23 հոկտեմբերի, [1930 p.]

96. «ԱՆԱՀԻՏԻ» ԱՐԳՈ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ

Սիրելի՛ պ. խմբագիր,

Ուղարկելով Չեզ ներփակ գրությունս (1)՝ խնդրեմ մի անկյուն շնորհեք պատվական հանդեսիդ մեջ և հաճեք ներկա գտնվել Մ. Նալբանդյանի և Գամառ-Քաթիպայի հիշատակին նվիրված երեկույթին: Հարգալիր ողջույններով՝

Հայ գրական միության վարչության կողմից՝

Ն. Ադոնց

23 հոկտեմբերի, [1930 p.]

97. ԱՐՏԱՇԵՍ ՉԻԼԻՆԿԻՐՅԱՆԻՆ

Փարիզ, 17 նոյեմբերի, [1930 p.]

Սիրելի՛ Արտաշես,

Ղրկում եմ պատասխան-գրությունս Հ[այր] Ղազիկյանի դեմ (1):

Երկար է, բայց կտեսնես, որ այլակերպ չէր կարելի: Այնքան հարցեր է շոշափում, որ թողնել անպատասխան նշանակում է խրախուսել ամբարտավանությունը: Արդեն մամուլը այնքան գովեստներ է շոռայել այդ «հայկաբան»-ին, որ փչացրել է:

Շատ ուշ իմացա Հ[այր] Ղազիկյանի հողվածի մասին (2): «Բազմավեպ»-ի այդ համարը ինձ չեն ուղարկել, երևի այլևս չպիտի ուղարկեն: Մխիթարյանները վարժ են անհաշիվ գովեստների, բայց ոչ

քննադատության: Դիպվածով Ա. Ահարոնյանից իմացա: Պատվիրակության համարը՝ «Բազմավեպ»-ի, ինձ դրկեցին, և ահա պատասխանը:

Երևի կտպես օրագրում (3): Բայց լավ կլինեք, եթե չզլանայիր մի անկյուն տալ նաև ամսագրում, որ անհետ չկորչեր: Բնագրային ուղղումներ կան: Օրագրում բոլորը չեն կարդում: Լավ կանես նաև խմբագրական ծանոթություն դնես այն իմաստով, որ ինչպես «Հայրենիք»-ը արտատպեց «Բազմավեպ»-ի հողվածը, այնպես «Բազմավեպ»-ը պարտ կհամարե նույնն անել մեր աշխատակցի ներկա պատասխանի վերաբերմամբ, այսինքն՝ կարտատպե, որպեսզի հարցը անաչառորեն պարզվի: Անպատճառ դիր այսպիսի ծանոթություն:

Խնդրեմ՝ հետևիր սրբագրության:

Ողջույն քեզ և կնոջդ:

Սիրով՝ Ն. Արոնց

98. «ՅԱՌԱՋ» ՕՐԱԹԵՐԹԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ

Ջարմանքով կարդացի այն անհեթեթությունները, որ վերագրվում են ինձ (1): Հողվածագիրը հիմնել է իր դատողությունները և վճիռները այն հաշվետվության վրա, որ տպված է [«Յառաջ»-ի] ուրբաթ օրվա համարի մեջ՝ Ս. Զ. ստորագրությամբ (2), և որի մեջ ճիշտ չէ արձանագրած Պեշիկթաշյանի մասին հայտնած կարծիքս (3):

Դասախոս Օհանյան Կարոն (4) ներկայացրեց մեզ Պեշիկթաշյանին երեք կողմից՝ որպես 1) բանաստեղծ, 2) հասարակական գործիչ և 3) սոսկ մարդ: Նույն դասախոսը բնորոշեց Պեշիկթաշյանի գրական երկերը իբրև կեղծ-դասական՝ գրված գրաբարով և մասամբ ռոմանտիկ՝ գրված աշխարհիկ լեզվով:

Իբրև հասարակական գործիչ՝ Պեշիկթաշյան, դարձյալ դասախոսի կարծիքով, հայրենասեր էր, կրոնական պատմեշից դուրս և ընդունակ խոսելու առաջին անգամ «գնդակի և վառողի մասին»: Եվ

վերջապես Պեշիկթաշյան՝ իբրև անհատ, առաքինի էր, բարեկիրթ, համեստ՝ երկչոտության չափ, գրեթե կանացի բնավորությամբ: Այդ բանախոսության առթիվ ես նախ ցանկություն հայտնեցի, որ հայության երկու մեծ հատվածներից մեկի գրական և հասարակական կյանքի և գործիչների մասին խոսելիս չմոռանալ մյուս հատվածը և միշտ զուգընթացաբար ուսումնասիրել:

Այդ պակասը նույն օրվա դասախոսության պարտք համարեցի լրացնել մի քանի խոսքով: Պեշիկթաշյանը մշակում էր կեղծ դասական գրականություն և մոտենում ռոմանտիզմին, երբ արևելյան հայ գրականությունը տասնյակ տարիներ առաջ տվել էր Արովյան: Դորպատի գերման հստակ ակունքից բերել էր նա ռոմանտիզմի ջուրը, բերել էր և գիտակցորեն արտադրել «Վերք Հայաստանի» վեպը:

Այս տեսակետից իր գրականությունը հետ է արևելահայ Արովյանի գրականությունից:

Պեշիկթաշյան՝ որպես հասարակական գործիչ, չի կարող համեմատվել իր ժամանակակից և հասակակից արևելահայ Միք. Նալբանդյանի հետ ո՛չ հասարակագիտական պարտաստությամբ և ո՛չ անհատական խառնվածքով: Նալբանդյան պայքարող էր և իբրև այդպիսին կարող է պատիվ բերել ամեն մի ազգի:

Պեշիկթաշյան, ասում են, մեղմ և անուշ բնավորություն ուներ, բարեկիրթ և ամաչկոտ: Այս առթիվ նկատեցի, որ այս հատկությունները մասամբ վերագրվել են թերևս Մխիթարյան դպրոցին, այսինքն՝ վանական դաստիարակության, ինչպես և իր գրականությունը կրում է Մխիթարյան դրոշմ (5):

Նաև այն միտքը հայտնեցի, որ անցյալ դեմքեր տոնելը միմիայն երախտագիտական պարտ չպիտի համարել: Գրական մարդիկ իրենց գործերով նման են պտղատու ծառերի: Ժամանակ առ ժամանակ պետք է թափ տալ և տեսնել՝ ինչ է մնում ծառի վրա և ինչ թափվում, վայր ընկնում որպես հնացած անճաշակելի միրգ՝ համաձայն հարափոփոխ գրական ճաշակների և պահանջների:

Արդ եթե ներկայումս քափահարենք Պեշիկթաշյանի ծառը, շատ բան չի մնա ծառի վրա, մի քանիսը գուցե ընդմիջտ մնան, մյուսները և խոշորագույն մասը բաժին է Լեւոա գետի (6):

Եթե ուզենք չափի տակ առնել Պեշիկթաշյան, պիտի խոստովանենք, որ ո՛չ գրական և ո՛չ հասարակական մարզում մեծություն չէ. մեծ բանաստեղծ լինելու համար պակասում էր դեպի երկինք տանող քները և երկրի վրա մնալու հանդգնությունը. չկար փոթորկող արյուն և ավյուն, մեծ գործիչ լինելու համար ջիղ չուներ, զայրանալու և հառաջ մղելու ձայնը չուներ: Ահա ինչու միջակություն էր: Այս ճշմարտությունն ավելի հարգի է, քան սուտ և պատիր գովասանքները (7):

Ն. Ադոնց

1930 թ.

99. ԱՐՏԱՇԵՍ ՉԻԼԻՆԿԻՐՅԱՆԻՆ

Փարիզ, 1 հունվար, [1931 թ.]

Սիրելի՛ Արտաշես,

Ստացա նամակդ հանդերձ բովանդակությամբ: Շնորհակալ եմ: Միայն չհասկացա՝ այս գումարը Հ[այր] Ղազիկյանի դեմ գրած հողվածիս համա՞ր էր, թե՞ ոչ (1): Այսպիսի ժամավաճառության համար քեզնից կրկնակի դրամ է պահանջելու:

Պոլսահայ մտավորականության զուխը այլ կերպ է կազմված ոչ միայն լեզվական, այլև գրական և հասարակական խնդիրներում: Բա՛ քեզ ի՞նչ է եղել: Այնքա՛ն համալսարաններ ես ավարտել, այնքա՛ն լեզուներ սովորել և տակավին կարծում ես, որ աշխարհումս լեզու կա, որ ենթական պահանջն հայցական հողով: Դեռ զանազան նպարավաճառ հայագետների գովասանքներն ես տպում Ղազիկյանի հասցեին, որ իր ամբարտավան տգիտությամբ խայտառակություն բերեց հայ բանասիրության և Վենետիկի միաբանության:

Հետո ի՞նչ իմաստ ունին լեզվական վեճերը, եթե որպես խմբագիր կարծում ես, որ ձիգ էջեր նվիրելով մի երկու բառի ուղղագրության՝ հնարավոր է նորեն հարցը թողնել հին վիճակի մեջ և գրել *չէգոք, ամէն*: Մի՞թե այսքան դժվար է ճշմարտությունը զատել ստությունից: Եթե խմբագրությունը ձեռնհաս չէ ընտրություն անելու, ինչո՞ւ ապա շարունակում եք սրբագրել իմ անձնական գրությունները՝ *չէգոք, ամէն*: Տգիտությունն այնքան համատարած է, որ ինձ ասացին, թե «Յուսաբեր»-ը (2) հայտարարել է, որ պիտի հետևի Ղազիկյանի ուղղագրության: Երջանի՛կ խմբագրություն: Ղազիկյանը ի՞նչ ուղղագրություն ունի, որ չլիներ «Առձեռն» բառագրքի մեջ:

Վերջին օրերս տկար եմ: Շնորհակալ եմ բարեմաղթությանդ համար: Միայն չգիտեմ, թե պիտի կարողանամ շարունակել աշխատակցությունս նույն եռանդով: Ցանկան հաջողություն և խնդրեմ ողջունիր կնոջդ:

Միշտ սիրով՝ **Ն. Ադոնց**

100. ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

Սիրելի՛ պ. Չոպանյան,

Չգիտեմ՝ ո՞ւր պատահենք, որ Չեզ հանձնեմ հանձնելին: Թերևս Մատենադարանում (1) հանդիպենք երեքշաբթի օրը կամ ավելի լավ՝ անկյան սրճարանում, ուր ուրիշ անգամ նստած խոսել ենք: Ժամը երեքի մոտերքը: Թե կարող եք, տեսնվենք այնտեղ:

Հարգանքներով՝ **Ն. Ադոնց**

25 հունվարի, 1931

Cafe-ի անունը մոռացել եմ, Delasert փողոցի վերը՝ Vase de centrale հրապարակի անկյունը:

101. ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊ. ԳՈՒՇԱԿՅԱՆԻՆ

21 հունիսի, 1931

Փարիզ

Գերապատիվ և Սրբազան Հայր,
Նոր ստացա Ձեր ընտրության բերկրալի լուրը և շտապում հայտնելու Ձերդ Հայրության անհուն ուրախությունս և ջերմագին շնորհավորությունս (1): Արժանավոր հաջորդ՝ արժանավոր նախորդի (2):

Հարկավ, ավելի հաճելի կլիներ տեսնել Ձեզ Լուսավորչի թափուր գահի վերա, բայց, ափսոս, որ հանգամանքներն այնպիսի մի վիճակ են ստեղծել, որ գերադասելի է մնալ առայժմ տեղակալով (3): Խորապես համոզված եմ, որ Երուսաղեմ նստելով հանդերձ՝ պիտի ընդգրկեք հայությունը և գործեք էջմիածնական լայնությամբ, մանավանդ որ պիտի մնաք ընտրյալ նվիրակ կաթողիկոսի (4):

Նորերս Բրյուսելի խնդիրը լուծվեց (5), և առաջիկա հոկտեմբերից պիտի սկսեմ դասախոսությունս: Գիտեմ, որ գոհ չպիտի մնաք: Թերևս իրավունք ունիք (6): Սակայն հիշելու է, որ լավագույնը միշտ թշնամի է եղել լավի:

Խնդրելով Հայրական օրհնությունդ՝

Մնամ՝ Ն. Աղոնց

8 Rue Jacques - Mawas,
Paris 15

102. ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

Սիրելի՛ պ. Չոպանյան,

Շնորհակալ եմ բարեմաղթությանդ համար (1): Սակայն, թվում է, թե տակավին վաղաժամ է: Մարտիսանյանը (2) շտապել է օղը ցնել լուրերով՝ առանց սպասելու պաշտոնական գրության (3):

Երկու շաբաթեն ի վեր տկար եմ և տանից դուրս չեմ գալիս: Ուստի ներողամիտ եղեք, որ ակամայից անճշտապահ եղա քանի մը օրով և

չկարողացա վերադարձնել պարտքս: Երկուշաբթի կելնեմ տանից և հառաջիկա շաբաթվա մեջ կկատարեմ պարտքս, եղեք անփույթ:

Ողջույն, սիրով՝

Ն. Աղոնց

15 հոկտեմբերի, [1931 թ.]

103. ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

Սիրելի՛ բարեկամ,

Նոր դարձա Բրյուսելեն և գտա նամակդ: Ուրախ եմ հանդիպելու, եթե կուզեք:

Նոյեմբերի սկզբներին հեռանալու եմ ընդմիշտ:

Ողջույններով՝

Ն. Աղոնց

22 հոկտեմբերի, [1931 թ.]

104. ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

5 դեկտեմբերի, 1931

Սիրելի՛ բարեկամ,

Նոյեմբերի 24-ին տեղի ունեցավ Արևելյան ինստիտուտի բացումը հանդիսավոր կերպով: Հանդեսը բաց արեց տեսուչը: Խոսք առավ Գրեգուարը (1) և պատմեց գործի էությունը:

Այնուհետև ես բացատրեցի հայերենի կարևորությունը ընդհանուր գիտությանց մեջ: Ինձնից հետո Պարիսից հրավիրված դր. Պրոֆ-լինսկի՝ College de France-ի անդամ, երկար դասախոսություն արեց:

Գիտեմ, որ Ձեզ կհետաքրքրի խոսածս նյութը և տպավորությունը: Դատավորը ես չեմ, բայց թվում է, որ գոհ մնացին և շատերը շնորհավորեցին՝ ասելով, թե նոր բան իմացան, որ հայերենի մասին թույլ

հասկացողություն ունեին: Գրեգուարը ներկայացրեց ինձ որպես մեկը, «որ եղել է Պետերբուրգի նշանավոր պատմալեզվական դպրոցից», և որ կարծում էմ, թե «Բյուզանդիան պետք է անվանել Հայբյուզանդական պետություն» (2):

Ինչևէ:

Պ[արոն] Մալեզյանը (3) ոչինչ չարավ՝ համաձայն, թե հավատարիմ այն նկարագրին, որ գծեցինք մի անգամ:

Առայժմ ապրում եմ համալսարանական կյուրում: Բնակարանի խնդիրը բարդ է: Բավականին սուղ են, որովհետև փոքր բնակարաններ չկան, մեծ բնակարաններ են, երբեմն տներ, որ վարձու են տրվում՝ փոքրիկ տներ, երկու-երեք հարկանի:

Խնդրեմ «Անահիտը», մաս «Ապագան» պատվիրեք դրկել այս հասցեով առայժմ:

Ողջույն բոլոր հարցնողաց, ինչպես ասում էին մեր պապերը:

Միշտ անձնվեր՝ **Ն. Ադոնց**

105. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԳ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

Բրյուսել,

5 դեկտեմբերի, [1931 թ.]

Սիրելի՛ Հ[այր] Ակինյան,

Գրում եմ Ձեզ Բրյուսելից: Արևելյան ինստիտուտը՝ տեղիս համալսարանին կից, բացվեց, և դասախոսությունները սկսվեցին: Տեսնենք՝ ինչ դուրս կգա:

Իր ժամանակին ստացել եմ շնորհակալությամբ Խորենացուն նվիրված աշխատությունը (1): Բայց ցարդ չկարողացա անդրադառնալ: Թեև արդեն այդ մասին դասախոսություն արի Նուբարյան գրադարանում (2): Գրքերս տակավին արկղների մեջ են և սպասում են, որ բնակարան գտնեն: Հուսով եմ, որ Եղիշե (3) ևս մի օրինակ կդրկեք: Դժբախտաբար, չկարողացա հետևել՝ գլուխս խառն լինելով:

Միաժամանակ խնդրեմ՝ պատվիրեցեք դրկել ինձ մի քանի օրինակ «Մաշտոց» գրքույկիցս: Անցյալ, թե նախանցյալ տարի մի քանի գրքեր էի պատվիրել Մատենադարանիդ (4): Գրքերս բոլորն էլ պ[արոն] Չավրյանի համար էր: Կարծեմ, որ արդեն վճարած պետք է լինի: Ամեն պարագային ես պարտք չունեմ: Այստեղ ևս պիտի գրադարան հիմնենք: Միաբանությանդ և հրատարակությանդ պետք ունենք: Երբ պատվիրենք, հուսամ՝ որոշ գեղչ կանեք:

Հայր Հ. Ոսկյանը Բուլղարիայից հողված էր խնդրել մի ժողովածուի համար, դրկեցի, բայց պատասխան չկա (5):

Հ[այր] Վարդանյանին (6) այնպես էլ չտեսա: Չգիտեմ՝ ի՞նչ է անում և ի՞նչ կարող է անել, բայց այն, որ վերադառնա իր բույնը:

Ողջույն Հ[այր] Տաշյանին և մյուս միաբանակիցներին:

Հարգանքներով Չերո՛

Ն. Ադոնց

106. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԳ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

Սիրելի՛ Հ[այր] Ակինյան,

Ցավում եմ, որ չկարողացա Ձեզ տեսնել վերջին անգամ: Հունվար և փետրվար ամիսները շատ ձախտող եղան ինձ համար՝ պաշարելով ինձ երկարատև տկարությամբ, սակայն, ընդմիջումով: Խոսելու շատ քան կար:

Լսեցի Հ[այր] Գովրիկյանի և Մատիկյանի կորուստը: Խնդրեմ՝ հայտնեք միաբանությանդ խորին ցավակցությունս, մանավանդ Հ[այր] Մատիկյանի մահվան առթիվ: Արբահայրը ծեր էր, ավելի մոտ մահվան, քան տակավին երիտասարդ Մատիկյանը (1):

Հուսամ, որ արժանավոր հաջորդ կընտրեք հանգուցյալ արբա-յին (2):

Ողջույններով՝ **Ն. Ադոնց**

Ք. Տ. Հ[այր] Մեննիշյանի (3) մեկնությունը «Ամեն» բառի կարդացի: Չեմ կարող համաձայնել (4): Երևում է՝ չի կարդացել հողվածս Հ[այր] Ղազիկյանի դեմ: Ջարմանում եմ, որ գտնում է, որ վերջինս լավ պաշտպանեց «Ամեն»-ը, որով նորեն մոլորեցնում է այս մոլորյալին և ամբարտավան «Հայկաբան»-ին:

Փարիզ, [1931 թ.] (5)

107. ԱՐՏԱՇԵՍ ՉԻԼԻՆԿԻՔՅԱՆԻՆ

Բրյուսել, հունվարի 5, [1932 թ.] (1)

Սիրելի՛ Արտաշես,

Գրում եմ քեզ, ինչպես տեսնում ես Բրյուսելից: Նախ՝ ցավակցությունս Չեր ընտանեկան կորուստի համար: Բոլորս էլ հոգեպես նույն զառիվայրի վերա ենք կանգնած. բավական է մի ցնցում, որ գլորվենք խորխորատ:

Ռուսական համալսարանից հետո ընկա ահա ֆրանսիականը: Երկուսն էլ օտար: Չեղավ, չհաջողվեց մնալ հայ լեզվի շրջանում: Գիտությունը դեռ ծանր է հայերիս համար: Եթե հայագետն անգամ չի կարող ապաստան գտնել հայության անկյունում, ապա ի՞նչ պիտի լինի մյուս գիտնականների վիճակը:

Երևում է՝ պետք է համաձայնել հարուստներին, որոնք գտնում են, որ գիտությունը մեզ համար չէ. մենք պետք է փող աշխատենք, հարստանանք:

Ավա՛ղ, հարստությունը ևս չի փրկում հայերիս, այլ օտարանալու դյուրին խողովակն է դառնում: Պարիսի մթնոլորտը ծանր է. մտավորական ուժերը հազիվ շնչում են: Կարոտությունը ավելի ևս ուժ է տալիս բացասական գծերի բազմանալու:

Ամսի 24-ից սկսվում է դասախոսությունս:

Չմոռանաս հանդեսն ու օրաթերթը դրկել այսուհետև դրկածս նոր հասցեով: Առայժմ այստեղ եմ, մինչև որ բնակարան գտնեմ, որ դյուրին գործ չէ:

Հուսամ՝ այնպես չեն ծանրաբեռնի, և կարող կլինեմ շարունակել աշխատակցությունս, թեև իմ ապրանքս այնքան էլ դյուրամարս չէ ընթերցողների համար: Մի քանի հավատարիմ ընթերցողներ ունեմ, որ ոչ միայն հետևում են, այլև հարցեր են ուղղում ինձ, որոնց պատասխանելը, դժբախտաբար, երկար պատմություն է, ուստի և հաճախ անտես եմ անում:

Ցանկամ հաջողություն, և դու էլ ինձ ցանկա:

Միշտ անձնվեր՝ **Ն. Ադոնց**

108. ԹՈՐԳՈՍ ԱՐՔԵՊ. ԳՈՒՇԱԿՅԱՆԻՆ

Bruxelles II, 25 հունվարի, 1932

Rue O'Egmont

Ամենապատիվ Հայր,

Ստացա նամակդ ամենայն շնորհակալությամբ (1): Պարոնիկյան ազգայինի մասին (2) ավելի բան չգիտեմ, քան հաղորդեցին թերթերը: Ո՛չ լավը գիտեմ և ո՛չ վատը: Միանգամայն համամիտ եմ Սրբազնությանդ, որ այսպիսի անորոշ ձեռնարկների հանդեպ պետք է միշտ ձեռնպահ մնալ: Մանավանդ միաբանությանդ նման պատկառելի հաստատությունը պիտի խուսափե կապվել որևէ կերպիվ անվստահելի երևույթներին (3):

Ինչ կվերաբերի գերմանական կրթության մասին հայտնած ցանկությանդ, եթե հաջողի ուսուցիչ ստանալ, թերևս, լավագույնն է (4): Սակայն, չեմ կարծում, որ Պարոնիկյանի ընկերությունը ընդառաջե որևէ նյութական զոհաբերություն և իր հաշվով ուսուցիչ դրկե Երուսաղեմ: Փորձը ցույց է տալիս, որ Եվրոպայում, այսպես կոչված, հայանպաստ ընկերությունները միշտ աչք են ունեցել հայերից ստանա-

լու նյութական օգնություն: Սրբազնությանդ, անշուշտ, հայտնի է, որ գերման, ֆրանս և թե անգլիական ուսումը բարեբեր է միայն այն դեպքում, երբ նա լրացնում, կատարելագործում է ազգային դաստիարակությունը: Ասել կուզեմ, որ նախքան օտար համալսարան դրկելը պետք է տղայոց տալ զուտ ազգային կրթություն: Պետք է, որ նրանք անցնեն հիմնովին ազգային միջնակարգ դպրոց: Էջմիածնի [Գևորգյան] ճեմարանից և կամ թեմական դպրոցներից Գերմանիա գնացողները վերադարձել են, իրոք, առողջ գլխով և հոծ գիտական պաշարով: Ռուսական դպրոցների հայ աշակերտները, որքան էլ արտասահմանում դեգերեն, մնում են խորթ մեր կյանքին, չեն հասկանում մեր ոգին և ներկայանում են որպես օտարականներ, թեև երբեմն տոգորված են վեհագույն ցանկություններով:

Տարաբախտաբար չգիտեմ վանական դպրոցիդ (5) ինչ լինելը: Եթե կներեք որևէ ներշնչում, կասեմ, որ միաբանությունը աշխատելու է ամենից առաջ հիմն դնել մի կանոնավոր միջնակարգ վարժարանի: Երուսաղեմը այժմ մեր Էջմիածինն է, և քանի որ հորիզոնները մութ են, և արշալույսը հեռու, Երուսաղեմը պետք է լռելյայն, առանց թմբուկի անե այն, ինչ որ անում էր Էջմիածինը կիրթ ազգային գործիչներ պատրաստելու գործում: Մի ճեմարան Երուսաղեմում. ահա առաջին և անհետաձգելի պահանջը՝ թե՛ վանականներ և թե՛ աշխարհիկ գործիչներ սնուցանելու համար: Թող լինի փոքր ծավալով, միայն գիշերօթիկ դպրոց՝ ընտիր աշակերտներից կազմված, որոնցից լավագույնները կդրկվեն օտար համալսարաններ՝ կատարելագործվելու համար: Եղած դպրոցներից և ոչ մեկը չի կրնա կատարել այն, ինչ որ պահանջվում է: Հասկանալի են պատճառները. ոմանք միջոց չունեն ընտիր ուսուցիչներ պահելու, մյուսները կուսակցական աշխարհայացք ունեն՝ բոլորն էլ անկայուն և վստահություն չներշնչող: Հայության համար այս դառն և ծանրագին ճգնաժամ[ան]ին, եթե մի խարխիս կա, այդ ազգային դպրոցն է: [Հռոմի] պապը լավ է հասկացել և ամմիջապես հրահանգել Մխիթարյաններին Փարիզում դպրոց հաստատել (6):

Գիտեմ, որ Սրբազնությանդ իղձերը հանգում են ի վերջո միևնույն բանին, ինչ որ գրում են: Եթե հաջողի վանքի նյութականը կարգի բերել այնպես, որ հնարավորություն ունենաք գիշերօթիկ վարժարան պահելու, լավագույնն է, ինչ որ կարելի է անել: Դրսից թոշակառուներ ևս կունենաք: Անգլիական միջավայրը և լեզուն ամենամեծ հրապույրը կլինեն մեր ծնողների համար իրենց զավակները վստահանալ Երուսաղեմին:

Մոռանալու չէ նաև, որ դպրոցը կրերե վանք կիրթ ուսուցիչներ, որոնք պիտանի կլինեն միաբանությանդ, ինչպես Էջմիածնի [Գևորգյան ճեմարանի] ուսուցիչները, որ երկար տարիներ եղան կաթողիկոսական քաղաքականության իսկական ներշնչողները:

Լսեցի, որ Ռսկան Մարտիկյանին (7) հրավիրել եք վանքի տնտեսությունը հսկելու և վարելու համար: Ուրախ եմ և ողջունում եմ Ձեր այս քայլը: Մարտիկյանը Պոլիս եղած ժամանակ լավագույն տպավորություն թողեց վրաս (8), լիահույս եմ, որ վանքի այդ ցավոտ հարցը վերջապես կբուժվի:

Մնամ համբույրով աջույդ,
Ձերդ՝ Ն. Աղոնց

Հ. Գ. Սրբազան Հայր, մի համեստ խնդիր ունեմ, որ թողնում եմ Ձերդ հաճության: Հայկական նորաբաց ամբիոնը (9) պետք ունի համապատասխան գրադարանի, որի հիմը դնելու է պրոֆ. Գրեգուարը, որ միևնույն ժամանակ հայասեր է, շատ է աշխատել ամբիոնի հաջողության համար: Եթե հաճեիք վանքի հրատարակություններից մի գիրք մի շնորհավորական գրությամբ ուղղել պ. Գրեգուարին, կարծեմ՝ վատ չէր լինիլ և ուշադրության մի դույզնաքյա նշան կլիներ, որը զլացան մեր հաստատությունները (10): Համենայն դեպս նշանակում եմ պարոնի հասցեն՝

Prof. Henri Greguire, president de la faculte de lettres et Philosophie de l'Univiersite libre de Bruxelles

45 rue Bollandistes.

Կամ համալսարանի հասցեով՝

50 Avenue des Nations.

24 մայիսի, 1932

98 rue Baron de Castro, 98

Bruxelles

109. ԿՈՍՏԱՆ ՉԱՐՅԱՆԻՆ

Սիրելի՛ Չարյան,

Նամակդ ստացել եմ իր ժամանակին և ցավում եմ, որ քիչ ուշ եմ պատասխանում (1): Գիտես, որ մարդ տեսնել պետք եղած ժամանակ այնքան էլ դյուրին բան չէ: Վերջապես տեսա Միհրդատյանին (2), խոսեցի հետը՝ նախ իմանալու համար՝ արդյո՞ք ազատ թոշակ ունին այս տարի: Թոշակավորները մեկն ինձ ասել էր, որ անգլիական դրամի անկյունով թոշակների քանակը նվազեցրել են: Միհրդատյանը գործին շատ էլ տեղյակ չէր: Համենայն դեպս, ասաց, որ ամենից առաջ պետք է շտապես խնդիրդ, թե դիմումդ դրկել. քննություններից հետո միայն կպարզվի, թե քանի տեղ ունին: Կոմիտեի անդամներին, ֆրանսիացի անդամներին անձամբ ծանոթ եմ և վստահ եմ, որ խնդիրդ կհարգվի, եթե միայն, կրկնում եմ՝ ազատ թոշակ ունենան: Հետևապես շտապիր դրկել խնդիրդ:

Ինչ վերաբերում է լրագրային հայհոյանքներին, այո՛, ցավալի երևույթ է: Մամուլը անպատրաստ մարդկանց ձեռքին է: «Յառաջ»-ը զեռունների մի բույն է, անկիրթ և անզետ լակոտներ (3), որոնց հետ խոսել և վեճի բռնվել կնշանակե պատվել նրանց և նսեմացնել սեփական արժանապատվությունը: Բայց ի՞նչ կարելի է ասել, եթե [Ավ.] Ահարոնյանի պես մարդը իր վարմունքով ավելի խրախուսում է բերանբաց գյաղաներին, քան սանձում: Ականջ մի՛ դնիր, շարունակիր գործդ: «Յառաջ»-ը պաշտպան է կանգնել Չարելին (4), բայց մոռա-

ցել է, որ Չոպանյանին ինքն է, որ անվանել էր «պսակավոր սողուն»:
Ի՞նչ կարելի է անել այսպիսի մարդոց հետ:

Սիրով և ողջունիվ՝

Ն. Ադոնց

110. «ԶՎԱՐՔՆՈՑ» ՊԱՐԲԵՐԱԹԵՐԹԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ (1)

Փարիզ, 1932 թ.

Խորապես ցավում եմ, որ ընթացիկ պայմաններն այնպես դասավորվեցին, որ անկարող եղա կատարել խոստումս: Տանը ծանր հիվանդ (2) ունենալով՝ ամսե ի վեր գրիչ չեմ առել ձեռս, այն ինչ կարևոր նախապատրաստական աշխատանքներ պետք է անել նախքան այստեղից հեռանալս: Խոստացած հոդվածս՝ պատմագեղարվեստական նյութ մը, օրվան պահանջ չէ և կարելի է հետաձգել: Խորհեցի մի ուրիշ հոդված տալ, բայց այս ևս պահանջում է ժամանակ:

Ցանկամ հաջողություններ «Զվարթոց»-ին:

Ն. Ադոնց

111. ԹՈՐԳՈՍ ԱՐՔԵՊ. ԳՈՒՇԱԿՅԱՆԻՆ

Ամենապատիվ և Սրբազան Հայր,

Ստացա նամակդ: Գրքերի մասին ես Ձեզ շատնց գրած եմ և հայտնած շնորհակալությունս, գրած եմ գրքերը ստանալուց քանի մի օր հետո: Ինչ վերաբերում է Գրեգուարին, նա այնքան բազմազբաղ անձ է և մոռացկոտ, որ անփույթ է եղել գրելու: Տեսա և հարցրի նրան: Ասաց խնդալով, որ հայերեն պիտի գրե, ուստի հետաձգել է, որ մի քիչ հառաջադիմե հայերենում և ցույց տվավ հայերեն գրված քանի մը տող բավականին հաջող, երևի կստանաք (1):

Այսքան ժամանակ չկարողացա Ձեզ գրել, մանավանդ կաթողիկոսական և այլ խնդիրների մասին, որովհետև վեց ամսե ի վեր խելքս գլուխս չէ կնոջս ծանր հիվանդության հետևանքով: Գիշեր-ցերեկ հանգիստ չունեմ, բժիշկները ամեն ինչ խոստանում են, բայց ոչինչ չեն կարողանում անել: Ջրաղմուքներս խանգարված են: Չգիտեմ, ինչով պիտի վերջանա:

Ցավալի է, որ Հայրապետական ընտրությունները (2) անշուք անցան: Տարաշխարհիկ հայությունը ապիկար հանդիսացավ և հարկ եղած վերաբերումը ցույց չտվեց ընտրության՝ ազգային առաջնակարգ հարցը դրամական ուղղության գոհելով: Դաշնակցականներին վատաբանում ենք միշտ, բայց անտարակույս է, որ եթե նրանք մասնակցեին ընտրության, մեծ շարժում առաջ կգար հասարակության մեջ և համապատասխան հետաքրքրություն և արժանավայել վերաբերում: Ընտրությունների արդյունքը, կարծեմ, Ձեզ ևս հաճելի է:

Ուրախ կլինեի, եթե լրացնել կամենայիք թերթերեն բաղած պակասավոր տեղեկություններս վանքիդ գործերի մասին: Հուսով եմ, որ վանքիդ տնտեսությունը բարվոքված է շնորհիվ Ձերդ ջանքերի: Ի՞նչ է այս վերջին խռովությունը և մի քանի անձանց հեռանալը վանքից (3):

Միրալիր ողջույնով, հայցող օրհնությանդ խոնարհ ծառա՝

Ն. Ադոնց

4 դեկտեմբերի, 1932

L'Université Libre de Bruxelles 50

Avenue des Nations 50

112. ԱՐՇԱԿ ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆԻՆ

12 հուլիսի, 1933 թ.

Բրյուսել

Միրելի՛ բարեկամս,

Ժամանակով «Հայրենիք» ամսագրի երկու համարները առիթ ինձնից, որպեսզի հողվածս թարգմանաբար հրատարակեիր թերթիդ մեջ (1): Հողվածը, կարծեմ, կիսատ մնաց (2), և ամսագրի համարները մնացին մոտո: Կուզեմ հողվածներս ժողովել ի մի, որպեսզի կարելի լինի թերևս մի հատորով ի լույս ընծայել: Ուստի կխնդրեմ, եթե չեք կորցրել, անմիջապես դրկեք «Հայրենիք»-ի համարները: Մի տասն օրեն Փարիզ պիտի գնամ, եթե Դուք ևս հոն գնալու ցանկություն ունեք, կտեսնվենք:

Առայժմ ողջույն և բարեկամներին:

Ն. Ադոնց

113. ԱՐՇԱԿ ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆԻՆ

Հոկտեմբեր, 1933 թ.

Բրյուսել

Միրելի՛ Մաֆրաստյան,

Բնակարանս փոխել եմ և կխնդրեմ «Մասիսը» դրկեք նոր հասցեովս, որպեսզի անկորուստ տեղ հասնի: Եվ եթե բարի լուրեր ունեք մեր աշխարհեն, այն ևս գրեցեք:

Ողջույնով մեր ծանոթներին

Ձերդ՝ **Ն. Ադոնց**

114. ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊ. ԳՈՒՇԱԿՅԱՆԻՆ

2 հոկտեմբերի, 1933 թ.

Գերապատիվ և սիրելի՛ Սրբազան,

Ընտանեկան պայմաններս այնքան հուսահատ են և այնքան ծանր դրություն են ստեղծել ինձ համար, որ թերացա անգամ շնորհակալությունս հայտնել Ձեր սքանչելի աշխատության (1) համար, որի մի օրինակը հաճել էիք դրկել ինձ: Մտադիր էի նաև քանի մը տող գրել թերթերում, այն ևս չկարողացա:

Տարին շատ վատ անցավ ամեն նկատումով: Ոչ միայն նոր բան չկարողացա գրել, այլ անգամ հին, վաղնջուց գրած գործերս ի վիճակի չեղա կարգի բերել: Եթե այդպես շարունակվի կնոջս հիվանդությունը, կամ ես ևս կհիվանդանամ, կամ առնվազն կկորցնեմ աշխատելու հնարավորությունս:...(2) իրենց բարձրության վրա չեն: Միջոցներս պակասում են զետեղելու որևէ ապաքինարան: Մնացել են խռոված և անճարակ: Ուրախ կլինեի, եթե հնարավոր լիներ մի ամառ գալ այդտեղ..., վաղեմի երագս է: Բայց տեսնում եմ, որ այս ևս հնարավորությունից դուրս է:

Այսպիսի պայմաններում միակ մխիթարությունն է տեսնել, որ գոնե ուրիշները կարենային նույն գործով զբաղվել, ինչ որ ես, և ամեն տարի մի-մի հատոր ելներ Սրբազնությանդ թովիչ գրչեն:

Կարոտով և բարեկամությամբ, սիրով և հարգանքով, Հայրական օրհնությանդ հայցող՝

Ն. Աղոնց

Bruxelles

125 rue des Atrebatas, 125

115. ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊ. ԳՈՒՇԱԿՅԱՆԻՆ

25 հունվարի, 1934

125 rue des Atrebatas, 125

Գերապատիվ և սիրելի՛ Հայր,

Մեծապես շնորհակալ եմ Ձեր պատվական նվերի համար. Ե. Դուրյանի «Դիցաբանություն»-ը (1) ստացա: Եթե դժվարություն չկա, կխնդրեի որ հաճեք և նորա Մատենագիտության պատմությունը (2) դրկել: Հուսով եմ Սրբազանությանդ ջանքերով լույս տեսած հրատարակությանց մասին դիտողություններ հայտնելու պատիվն ու հնարավորությունը կունենամ (3):

Վաղուց է, որ Սրբազնութենեդ տեղեկություն չունեմ: Թժվում է, թե վերջին նամակս Ձեզ չի հասել:

Ղևոնդ սրբազանի նահատակությունը (4) խորապես վրդովեց ինձ, և այսու հայտնում եմ Ձեզ՝ որպես եկեղեցու պետի, անհուն ցավակցությունս: Եկեղեցին վտանգի մեջ է: Այս առթիվ էլ ասելիք ունեմ: Բայց վիճակս շարունակում է նույնը մնալ՝ խանգարելով ոչ միայն հրապարակախոսական, այլ մինչև իսկ ընթացիկ զբաղմունքներիս համար պետք եղած տրամադրությունը:

Ընդունեցեք ջերմագին ողջույններս և համակրության ու սիրո արտահայտության հավաստիքը: Օրհնությանդ կարոտ և միշտ անձնվեր՝

Ն. Աղոնց

116. ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊ. ՀՈՎՍԵՓՅԱՆԻՆ

23 մարտի, 1934 թ.

Բրյուսել

Սիրելի՛ Սրբազան,

Ստացա օրացույցը: Ընդհակալ եմ, շատ և շատ հիշատակներ և խոհեր հարուց:

Վերջին նամակս տարիներ առաջ ետ եկավ Նախիջևանից՝ մակագրված, որ հասցեատերը ծանոթ չէ քաղաքումս: Հասկացա, որ բացակա ես եղել: Այսպիսով՝ մեր գրագրության քելը կտրվեց, և այժմ ուրախ եմ, որ բարի առիթ ընծայեցիր վերսկսելու, այլևս չընդհատելու հուսով:

Ինչպես գիտես, այստեղի համալսարանում (1) դասախոսում եմ, հայագիտական և հայ-բյուզանդական խնդիրների սահմաններում: Բոլորովին առանձնացած եմ, և արտաքին աշխարհի, մանավանդ ազգային աղմուկների շուրջը հազիվ է հասնում ինձ:

Գու էլ երևում է, այժմ վարչական գործերով ես զբաղված, կիսասամ, որ ժամանակ կգտնես շարունակելու գիտական աշխատություններդ: Հին ծանոթներից և բարեկամներից ոչինչ լուր չունեմ: Միայն Ղափանցյան է (2), որ երբեմն հիշում է՝ դրկելով իր ուսումնասիրությունները, որի համար մեծապես շնորհակալ եմ, և տեսնելիս հայտնիք ողջույններս, ինչպես և Աշխարհբեկին (3) ու Խաչիկ Սամվելյանին:

Աճառյանի բառգիրքը (4) չտեսանք: Եթե արգելք կամ դժվարություն չկա, ուրախ կլինեի ստանալու այդտեղի հայագետների ուսումնասիրությունները, որոնց մասին «Byzantion» հանդեսում կարելի էր հաշիվ տալ և եվրոպական գիտնականների ծանոթացնել:

Եթե կարող ես, Կոստանյանի հր[ատարակած] Մագիստրոսի քղբերը (5) և Խոսրովիկիդ (6) մի-մի օրինակ դրկելիք, փոխարենը քեզ կուղարկեմ ուզածդ աշխատությունները:

Գրի՛ր, խնդրեմ և գրե՛լ տուր մյուսներին, ողջունի՛ր միաբանությանդ բոլոր անդամներին, ի մասնավորի Մեսրոպ եպիսկոպոսին: Չոպանյանը դժգոհ էր Մեսրոպից (7):

Կարոտով և սիրով՝
Ն. Ադունց

Հասցեն մշտական՝ l'Université Libre de Bruxelles
Այժմյան հասցեն՝ 125 Bue des Atre, bates

Ամենապատիվ Պատրիարք Հոր Տ. Թորգոմ
արքեպիսկոպոսին

Հա՛յր Սրբազան,

Ցավում եմ, որ ավելի կանուխ կատարել Ձեր հանձնարարությունը հնարավոր չեղավ, որքան և հաճելի և քաղցր պարտականություն կնկատեմ ինձ համար շուտափույթ ընդառաջել Ձեր բոլոր ձեռնարկներից: Այժմ էլ գրում եմ տողերս այնպիսի վիճակում, որ հուսամ ներողամիտ պիտի լինիք, եթե չկարենան լիովին գոհություն տալ Ձեզ (1):

Կարդացի Հ. Աճառյանի նոր գործը, և ահա՛ տպավորություններս քանի մը տողով: Չգիտեմ՝ պետք կա հայտնելու սկզբն և եթ, որ Սրբազնությանդ ընտրությունը միանգամայն հաջողակ է, և գործը արժանի այն վարձատրության կամ պարգևատրության, որ ի նկատի ունիք (2):

«Հայոց լեզվի պատմություն»-ը մի համադրական փորձ է, մի ամփոփումն այն գիտական հանգումների, որ հին և նոր հետազոտությունները արձանագրել են ցարդ որպես ստույգ և կամ հավանական այս կամ այն չափով: Հեղինակը կատարել է այս փորձը ամենայն ձեռնհասությամբ և հավատարիմ այն սկզբունքներին և ղեկավար մեթոդներին, որոնցով ձեռք են բերված ամփոփելի նյութերը: Շնորհիվ ներկա աշխատության ունինք այժմ մեր առջև հայ լեզվի պատմական հասակը իր զարգացման և կամ կյանքի բոլոր շրջաններում, և բնականաբար դյուրին պիտի լինի այսուհետև լրացնել պակասը կամ հապավել ավելորդը և ճոխացնել գիտությունը նորանոր բերքերով և փոփոխել փոփոխելին: Հեղինակը փույթ է ունեցել ներկայացնել լեզվի կրած փոփոխությունները քաղաքական պատմության համապատասխան շրջանակների մեջ և հանել է այն եզրակացությունները, որոնք ծառայում են ուրվագծելու և մեր քաղաքակրթության հարահոլով պատկերը:

Գործի մի խոշոր մասը նվիրված է լեզվական **բառամթերքին**: Հայ լեզվի բնիկ ատաղձը կազմում է, ըստ հեղինակի, 600 բառ: Հաջորդ շերտերն են փոխառյալ բառեր՝ իրանական՝ 750 բառ, հունական՝ 776, արաբական կամ արաբ-պարսիկ՝ 801 և այլն: Այս վիճակագրական թվերն այն տպավորությունն են թողնում, որ կարծես հեղինակը վերջնական և անվերաքննելի է համարում այն, ինչ որ ցարդ կատարված է, մինչդեռ խոհեմությունը պահանջում է ձեռնպահ մնալ թվական սահմանափակումներից (3): Ամեն մի նոր հետազոտություն կարող է խանգարել այդ ժամանակավոր հաշիվները: Մեզ թվում է, որ բացեր կան գրեթե բոլոր բառախմբերում: Առանց որևէ ջանքի՝ աչքիս ընկավ, որ բնիկ հայ բառերի թվում պակասում են՝ *աղեղն, քանր, պտուղ*: Իրանական խմբի մեջ չգտա՝ *հրամանալար* (framatar) (ոչ հրամանատար), *խորավարան*, որպես թե նշանակում է «սպարապետական աստիճան», մինչդեռ պահլ. ar(a)varán բառն է և նշանակում է «արևմուտք»: Վիրական բաժնում պակաս է՝ *սեփծուղ*, հունական՝ *զառնախա «պարկերագործ»* (Ստեփանոս Օրբելյան) = h. Ζωγράφος, կամ *տելխարիս* (Ուռհայեցի), որ բուզանդ. *եպերիարիս* կամ *հեպերիարիս* = εταπειραρχός բառի աղճատումն է, չկա մաս **էմպուիոն** (բշխ.): Ասորերեն՝ Թշրին և Իլոզի կից մոռացել է հիշել **քոլթ** (Տիմ.), **խյար, փոպի, փիքոն** («Գիրք թղթոց»): Արաբերեն բաժնում չտեսա՝ **ճալար, րառայպուլա** (Թլկուրանցիի բառերը): Այլ չեն հիշում, որ **բոկեղ** դնում է որպես թե փոխառյալ վրացերեն, մինչդեռ Βουχέλλος = «կլոր հաց», հունարեն (բյուզանդական) բառն է: *Մահի, հոռի* ոչ մի կապ չունին վրացերեն *օրի* և *սամի*, «երկու, երեք» բառերի հետ, ինչպես ենթադրել է Ք. Պատկանյան և ընդունել Հ. Աճառյան: Իմ կարծիքով՝ հին ասոր. *Airu, Simanu* երկրորդ և երրորդ ամիսների անուններն են: Այնտեղ է ծագում իրանական և մեր տոմարը: Վրաց ամիսները հայտնի են, և այնտեղ ո՛չ օրի և ո՛չ սամի հետքեր չկան: Գալատոս «որմնադիր» բառը ևս վրացի ծագում չունի, այլ պարզապես *Գաղարացի* է նշանակում, ինչպես երևում է, հնում հայտնի են եղել Գաղարացիք որմնադրության արիեստում: Այս ավելի քան

թուցիկ օրինակները բավ են ցույց տալու համար, թե որքան հանճարարելի չեն թվական սահմանագծումները: Քանի մը տարի առաջ առիթ ունեցա ծանոթանալու Հ. Ս. Նիբերգ պահլավագետին, որ հայտնեց ինձ, ի միջի այլոց, որ ավելի քան հազար իրանական նոր փոխառություններ է գտել հայերենում պահլավիկ մատենագրության հիշատակարանները վերծանելիս (4):

Մի ուրիշ հանգամանք: Հ. Աճառյան նպատակ ունի ներկայացնել լեզուն որպես քաղաքակրթության հայտարար: Այս դեպքում անհրաժեշտ է խստիվ պատնեշ քաշել երկու կարգի օտարամուտ բառերի միջև, այն է՝ փոխառությունների (Lehnwörter) և օտար բառերի (Fremdwörter): Մեկը կազմում է լեզվի բաղկացուցիչ մասը, ծուլվում է և այս դեպքում հայանում, մյուսը մնում է իր օտարության մեջ՝ ի բնե մեռած տարր լեզվի համար և անարժեք քաղաքակրթության պատմության համար: Հ. Աճառյան, հարկավ, քաջ գիտե այս զանազանությունը և գործի ընթացքին ստիպված է եղել անջատել որևէ կերպ հիշած երկու տարրերը: Ավելի լավ կլիներ, անտարակույս, հենց սկզբից անտես անել օտար բառերը՝ ի նպաստ հարցի պարզության և առանց ավելորդ բեռն դնելու լեզվի վերա:

Հեղինակը լայնորեն է գծել իր աշխատանքը՝ բաժին հանելով ընդհանուր լեզվագիտության: Կանգ է առել միջերկրական քաղաքակրթության ազդեցության լեզվական հետքերի վրա հունականում: Բայց զարմանալի է, որ հազիվ մի քանի բառ է գրավել նրա ուշադրությունը, այն բառերը, որ հիշել է Ա. Մեյեն իր մի աշխատության մեջ: Սակայն նորագույն գործերը հաշվում են այդպիսի փոխառություններ հարյուրավոր բառերով՝ թված օրինակի համար¹:

Հայ-փոյուզիական առնչության մայրղ վերջին հետազոտությունները անձանոթ են մնացել մեր հեղինակին², դրանք միանգամայն նոր տեսություն առաջ բերին, որ փոյուզ. լեզուն ոչ թե **satem**, ապա **centum** լեզվախմբին է պատկանում: Այսու կարծես հայի և փոյուզ.

¹ G. D. Glotz, La Civilisation Égéenne, p. 441.

² R. Meister, Ind. For. 25, p. 312, նաև՝ E. Hermann (K. Z., 50):

անջատը ավելի մեծանում է, բայց մյուս կողմից պարզվում է, որ հնչաբանական մեծ օղակով կապվում են երկու լեզուները (մանավանդ *mutaiter consonantique*, այսինքն՝ միջակների լերկացումը): Հայերենը կապվում է նաև թուխարերենի հետ, և այս կարևոր է: Ինձ թվում է, որ այս նոր կապը մեզ հասկանալի պիտի դարձնե *Թուխարք* բերդի կոչումը Տայքում, ինչպես և *Տուհ* կոչված ժողովուրդի ինքնությունը և թերևս մի նոր վարկածի դուռ պիտի բաց անե Մամիկոնյանների ծագման ավանդության:

Հ. Աճառյան շատ անգամ դուրս է եկել Հ. Հյուբշմանի զգուշավոր սահմաններից՝ ընդունելով ստուգաբանություններ, որ նա ժխտել է կամ կասկածելի է համարել: Շատ խնդիրներում աշխատել է ուրույն տեսակետ ունենալ և միշտ չէ հաջողած: Սակայն նման երևույթները չեն վնասում գործի ընդհանուր պատկերին: Մասնավորապես այժի է ընկնում այն մեծ բաժինը, որ Աճառյան հատկացրել է վրացի և խաղական փոխառությանց՝ հակառակ Հյուբշմանի դրականորեն հայտնած տրամադրության: Հայ-վրացական լեզվական աղերսին հատկացրած գլուխը, կարելի է ասել, գործի տկարագույն էջերն են: Մեր հեղինակը թվում է, թե հաստատապես որդեգրել է այն համոզումը, որ բոլոր այն տարրերը, որ ո՛չ իրանական են, ո՛չ սեմական, ո՛չ գուտ հայկական, ծագում են խաղական լեզվից: Չափազանցություն է և, ըստ էության, առանձին կարևորություն չունի, քանի որ լեզվագիտությունը ոչինչ չի շահում, անհայտը մի ուրիշ անհայտի է վերածում: Բացի սրանից՝ նախահայ բնիկների լեզուն միայն խաղերենը չէր: Խաղերի նման տասնյակ ցեղեր կային, որոնց փոխադարձ լեզվական կապը մնում է անհայտ: Ավելի խոհեմ կլիներ հայ բառարանի տակավին անվերծանելի մթերքը համարել մի շտեմարան, ուր առնելիք ունի և՛ գուտ հայկականը, և՛ իրանականը, և՛ անձանոթ նախաբնիկ լեզուները:

Բառամթերքի քննությունից հետո Հ. Ա[ճառյան] անցնում է գրական լեզվի ծագման և ընթերակից հարցերի: Տեղ-տեղ հեղինակի գրիչը սայթաքում է դեպի հակասություններ, որ պետք է բացատրել

ամուշադիր կամ շտապ գրությամբ: Հին *pater* ձևը, հեղինակի կարծիքով, «շատ ուշ և այն V դարում է միայն եղել հայր» (էջ 32): Հաջորդ էջում կարդում ենք, որ *հայր* ձևը գոյություն ունի Ք. հ. 200 թվից: Երկու վկայություններն էլ հավասարապես սխալ են: Հ. Ա[ճառյան] երկար ու բարակ քննում է, թե գրաբարը խոսակցական լեզու էր, թե՞ արվեստական, և գալիս է այն եզրակացության, որ գրաբարը V դարում «ճշտիվ ժողովրդի խոսակցության լեզուն է» (էջ 244): Հետևյալ գլխում ոսկեդարյան հեղինակների մոտ եղած բազմաթիվ անհարթությունները և սխալները ուզում է բացատրել նրանով, որ հեղինակները գործ են ածել «արվեստական լեզու» և «ոչ ժողովրդի» բառը (էջ 268): Այս ակներև հակասությունը հասկանալի կդառնա, եթե ընդունենք, որ հեղինակը ճշգրտորեն չի արտահայտել իր միտքը: Ամեն մի լեզու, որ արձանանում է գրով, արդեն դառնում է արվեստական՝ համեմատությամբ կենդանի և շրջուն լեզվի: Բայց այս չէ նշանակում քնավ, որ գրականը այնքան է հեռանում կամ V դ. այնքան էր հեռացել իր ծննդյան տարիքեն, որ ժողովրդյան հասկանալի չէր: Հ. Ա[ճառյան], սակայն, պետք է զգացել շեշտելու չափից ավելի գրաբարի ժողովրդական լինելը, որպեսզի առաջ տանի իր մյուս կարծիքը, որ V դարում հայ լեզուն բարբառներ չուներ, և պատրաստ է ժխտելու Ստեփանոս Սյունեցու բացահայտ վկայությունը՝ աղավաղ և անհիմն մեկնաբանությամբ (5): Եթե Հ. Ա[ճառյանը] այն դրությունը պաշտպաներ, որ բարբառների բացատր մեծ չէր V դարում, ինչպես հետագայում, կարելի է համաձայնել: Բայց հիմնովին բացասել, ոչ մի բանավոր հիմք չկա: Նույնիսկ իր բերած քաղվածներում նկատվում են աշխարհաբարի հետքերը, ինչպես ստորադասականի զեղչը և ներկայի գործածությունը ստորադասականի իմաստով «(եթե **գայ** ինձ)», «ես ոչ սպանանեմ»: Ինչպես և մեկնենք բարբառների ծագումը, պետք է ընդունինք, որ այս խնդրում առաջնակարգ դեր են ունեցել այլացեղ բնիկները: Եթե հայ զանգվածը բավական ուժ է ունեցել հարկադրելու իր լեզուն երկրի կենտրոնական մասերում, ուր հոծ մեծամասնություն է կազմել, նրա ազդեցությունը համեմատաբար տկար պետք է լիներ ծայրագավառներում,

ուր բնակչությունն ավելի խառն էր: Այս հանգամանքը արդարաց-
նում է հիմնովին եզերական բարբառների գոյությունը: Հ. Ա[ճառ-
յանը] հնարավորություն ունի դիտելու, թե ինչպես Երևանի բարբառը
հետզհետե և գրեթե աստիճանաբար փոխվում է Ղարաբաղի (Արցա-
խի) բարբառին՝ անցնելով Սիսիանի բարբառից դեպի Տաթև և այն-
տեղից դեպի Շուշի:

Նորագույն բարբառների մասին նույնպես Հ. Ա[ճառյանը] այն
կարծիքն է հայտնում, որ նրանք ոչ առաջ, քան IX-XII դարեր են ծա-
գել: Բայց, դժբախտաբար, չի բացատրում, թե որոնք էին այն նոր
ազդակները, որոնք հանկարծ ծվատեցին նախկին միապաղաղ
լեզվին զանազան բարբառների: IX-XII դարի համեմատաբար պայ-
ծառ շրջան է Հայոց պատմական անցյալում, երբ փոքր նախարա-
րական տները միանում են խոշոր կենտրոններ ստեղծելու, և իրենք
անհետանում են մեծ միությանց մեջ: Հ. Ա[ճառյանի] տեսակետը այս
խնդրում անհատական է, գոնե մերը չէ, և այն փաստաբանությունը,
որ բերում է ի նպաստ իր տեսության, ի վիճակի է որոշելու բարբառ-
ների **Terminis ad quem**, բայց ոչ **a quo**:

Բարբառների գոյությունը ժխտելուց հետո, երբ անցնում է Նորայ-
րի տեսության ոսկեդարյան չորս կարգի հեղինակությանց վերաբեր-
յալ և արդարացի քննության է ենթարկում և Նորայրի տեսությունը (6),
նրա դիտած տարբերությունները վերածելով պարզ ոճաբանական
խտրությանց՝ հանկարծ նահանջում է բռնած շավղից և ընդունում, որ
կային **Եզնիկյան** և **Կորյունյան** բարբառներ: Այս ևս մեր տեսակետը չէ:

Աշխատության այն մասը, որ նվիրված է ժամանակակից բար-
բառների նկարագրության և դասավորության, շատ ավելի պետք է
բարձրացնեին աշխատության արժեքը, եթե ավելի մանրամասն
լիներ: Հ. Աճառյան այս կալվածում կատարյալ տեր և տիրական է:
Ոչ ոք չգիտե նրա նման մեր բարբառները: Որքան ցանկալի կլիներ,
որ այս մասը ավելի ճոխ լիներ, ստորաբաժանումները լիովին թված
հանդերձ հնչաբանական և ձևաբանական հատկություններով, քանի
որ բարբառները կորստյան վտանգի առաջ են կանգնած, և հետա-
գային անհնարին պիտի դառնա նրանց ուսումնասիրությունը:

Չերկարեմ այլևս: Նկատողություններս ցույց են տալիս, որ
Հ. Ա[ճառյանի] երկը իրապես կարևոր է և արժանի Չերդ Սրբազնու-
թյան քաջալերության և գնահատման: Չեմ կարծում, որ հայտնածս
կարծիքները օտարոտի թվին Չեզ, վստահ եմ, որ նույնանման տալա-
վորություն է գործել նաև Սրբազանությանդ վերա:

Մնամ սպասավոր պատրաստական Ամենապատիվ Հայրու-
թյանդ:

Հարգալիր ողջույնիվ,

միշտ անձնվեր՝
Ն. Ադոնց

1934 թ.

118. ՈՌԻՔԵՆ ԱՐԲԱՀԱՄՅԱՆԻՆ

8 դեկտեմբերի, [1934],

Բրյուսել

Հարգելի՛ բարեկամ (1),

Ստացա նամակդ և աշխատությունդ (2): Նախ շնորհավորում եմ
ի սրտե պատվական գործդ և ցանկանում հաջող պաշտպանություն:

Ինչ վերաբերում է Չեր խնդրին (3), պետք է ասել, որ ես տեղյակ
եմ Գարեգին Սրբազանի (4) առաջարկության, բայց չէի կարծում, որ
անհաջող ելք պիտի ունենա: Կարծեմ՝ լավ կլինի, որ ինքներդ հար-
կավոր բացատրություն գրեք պատրիարքին (5), որ Դուք նախ
հայկաբան եք և ապա՝ պարսկագետ: Ուրիշ ոչինչ:

Ժամանակե ի վեր ես այլ ծրագիր ունեմ Չեր նկատմամբ:
Կցանկալի հաջողեցնել Չեզ Մելքոնյան դպրոցում հայերենի կամ
ավելի լավ՝ գրաբարի և հին գրականության դասերը ստանձնել:
Ներկայումս դպրոցի տեսուչն է Թովյան (6), ճեմարանի սաներից
[է] և իմ բարեկամը՝ որպես ժամանակակից ճեմարանական: Նրա մի
խնդիրը ես կատարել եմ և հուսամ, որ չի մերժի, եթե դիմեմ նորան
Չեր գործի առթիվ: Չգիտեմ միայն, թե որքան իրավասու է տնօրինել

ուսումնական մասը՝ առանց Մալեգյանի (7) մասնակցության: Այսօրևեք գրում եմ նրան և արդյունքը կհաղորդեմ Չեզ անմիջապես: Ենթադրում եմ, որ ինքներդ ևս ավելի հարմար կդատեք Մելքոնյան դպրոցում ծառայել, քան Երուսաղեմ, մանավանդ, երբ գործը ծուռ ընթացք է ստացել:

Որքան զիտեմ՝ այժմ Փարիզի դպրոցի տեսուչը ոմն Կիրակոսյան [է]: Եթե առիթ ունենաք, ծանոթացեք, տեղեկություններ առեք՝ առանց հայտնելու գործի էությունը:

Առայժմ ընդունեցեք ողջույնս և բարի ցանկություններս:

Ն. Ադոնց

Bruxelles, 31 av. Des Coureeses

119. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԴ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

Սիրելի՛ Հայր Ներսես,

Երանի Չեզ, որ ընտանիք չունեք: Կինս այնպի՛սի ծանր հիվանդության մեջ է: Ահա մի ամբողջ տարի է (1), որ չեմ կարողանում անգամ հետևել, թե ինչ է անցնում աշխարհումս:

Հ[այր] Տաշյանի մահվան լուրը (2) ժամանակից ուշ ստացա: Խնդրեմ հայտնեք միաբանությանդ խորին ցավակցությունս այդ անփոխարինելի կորուստի համար: Մխիթարություն է, որ գոնե հանգուցյալը արավ, ինչ որ կարող էր անել (3), մինչդեռ մեզանից շատերն այս դժնդակ պայմաններում թերևս չկարողանանք անել, ինչ որ կարող էինք:

Սիրալիր ողջույններով՝

Չերդ **Ն. Ադոնց**

P.S. Խնդրեմ՝ չնոռանաք տպարանի վարչությանը հայտնել, որ հասցեիս դրկեն մի օրինակ Չեր Աբերկիոսին նվիրված հետազոտությունը (4):

Խորենացիի և Ղևոնդի առթիվ գրածս հոդվածը տակավին կիսատ մնջում է, հուսամ քիչ ատեն վերստին ձեռք առնել և «Հայրենիք»-ին դրկել (5):

95 rue Commandawe Ponthier

Prof. N. Adontz

Bruxelles

[1934](6)

120. ԱՐՇԱԿ ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆԻՆ

[1934 p.]

Բրյուսել

Սիրելի՛ Սաֆրաստյան,

Շնորհակալ եմ, որ չեք մոռացել «գմեզ» և դրկել եք «Massis»-ը: Վերջին համարները չեմ ստացել: Ցավում եմ, որ չկարողացաք Հայաստան գնալ, նորանոր և ավելի հավաստի տեղեկություններ կրերիք, մանավանդ մեր բարեկամ գիտնականների և մտավորականների մասին: Չոպանյանի՝ ինձ մասնավոր մամակով հաղորդածը չբավականացրեց: Ասաց՝ ինչ որ կարող էր ասել և առանց այնտեղ գնալու (1):

Մի անգամ ասացիք ինձ, եթե չեմ սխալվում, որ Աշխարհբեկ Քալանթարյանի մի հնագիտական աշխատությունն ունիք (2): Եթե կարող եք, խնդրեմ, դրկեցեք ինձ մի բանի ժամանակով: Կվերադարձնեմ Չեզ հանդերձ շնորհակալությամբ, և «վարձք Չեր լիցին բազումք յերկինս»:

Այստեղ գրքերի սով է, որ շատ է դժվարացնում աշխատությունս: Ի՞նչ եղան մեր սրտակից բարեկամները՝ Մալկոլմ (3) և Տոնապետ-

յան (4), շատ բարևներ: Այս վերջինին հիշեցրու, որ խոստացավ Լինչի բարտեզից մի օրինակ դրկել, և «աչքերս ջուր կտրեցին»՝ մինչև այժմ սպասելով:

Տարաբախտաբար, կինս հիվանդ է մոտ մի տարի (5) և մեծ մտահոգություն է պատճառում ինձ և արգելք լինում պարապմունքներիս:

Բարև երկուսիս կողմից:

Ձերդ՝ **Ն. Ադոնց**

Մշտական հասցես՝ 11 Rue d'Egmont

Իսկ արդի բնակարանիս հասցեն՝ 95 Rue Commandant Ponthier

121. ԱՐՏԱՇԵՍ ՉԻԼԻՆԿԻՐՅԱՆԻՆ

Բրյուսել

2 հունվար, [1935 թ.]

Սիրելի՛ Արտաշես,

Վաղուց է՝ լուր չունեմ քեզնից: Շատ ծանր օրեր եմ անցնում: Տարին բոլորեցի գրեթե կոշմարի մեջ, և տակավին շարունակվում է: Կինս հիվանդ է և ջղային հազի վերա: Մենակ եմ, ամբողջ հոգսը վրաս է, որ մեծ արգելք է զբաղմունքներիս: Հազիվ հաղթահարում ես մի դժվարություն, գալիս է ավելի դժոխայինը: Չգիտեմ՝ ինչո՞վ պիտի վերջանա, գուցե և իմ հիվանդության հանգի: Միջոց չունեմ, որ զետեղեմ որևէ ապաքինարան կամ խնամածու ձեռք վարձեմ: Մնացած եմ շվարած, բեկված հոգով և մոլորված գլխով:

Թույլ տուր անցողակի հիշեմ, որ բավական է հանած աղմուկը, և ժամն է դադարեցնել դրոշակի և եպիսկոպոսի խնդիրը: Քեզնից չեի սպասում, որ այդպիսի չնչին հարցի ամիսներ նվիրեիր (1): Այստեղ նման մի դեպք տեղի ունեցավ. մի abbe կարգադրել էր վերցնել իրենց ազգային դրոշակը պատերազմի ինվալիտներից մեկի թաղման: Թերթերը գրեցին, որ ցավալի երևույթ է, և կհուսանք, որ հոգևոր

«կառավարությունը պատշաճ նկատողությունը թե սաստը կանն», և որով հարցը փակվեց:

Կողմնակի դիտողի համար շատ օտարոտի է թվում մամուլի աղմուկը այնպիսի մի ժամանակ, երբ այնքան կարևոր խնդիրներ կան: Հրդեհի մեջ ես և չես նկատում: Երևի դրսից նայողի աչքում հրդեհը մի փոքրիկ կայծ է և անարժան թափած եռանդիս:

Ողջույն կնոջդ և մյուս ծանոթներին, մասնավորապես Տիրայր եպիսկոպոսին (2):

Միշտ անձնվեր՝ **Ն. Ադոնց**

122. ԱՐՏԱՇԵՍ ՉԻԼԻՆԿԻՐՅԱՆԻՆ

Բրյուսել

12 փետրվար, [1935 թ.]

Սիրելի՛ Արտաշես,

Շատերը շնորհավորեցին «Հայրենիք»-իդ (ամսագրի-Պ. Հ.) տասնամյակը (1): Ոչ ոք խոսք չասաց խմբագրի մասին (2), այլ, ընդհակառակը, ասողներ եղան, որ կուսակցությունն է վարողը, և նրան է պատկանում փառքը և պատիվը: Միակողմանի տեսակետ է և հատուկ սոցիալիստներին: Ես կարծում եմ, որ հաջողության խոշոր մասը վերագրելու է խմբագրի անհատական ձեռներեցության: Ուստի ուղարկում եմ քեզ և խնդրում առանց քաշվելու տպել ինչպես կա, որպեսզի սոցիալիստներդ վերջապես հասկանաք, որ **անհատը** մեծ գործոն է պատմության և կյանքի:

Տրամադրությունս շատ վատ է: Կինս տարուց ավելի է՝ ծանր հիվանդ է: Վախենում եմ նյարդային քայքայումով վերջանա: Հոգիս խռովում է և բավականին ժամանակ խլելով՝ արգելք լինում պարապմունքներիս, որովհետև մեն-մենակ եմք այս երկրում, ծանոթ չունենք, և ամեն ծանրություն վրաս է ընկած:

Ողջույն կնոջդ և քեզ:

Միշտ սիրով՝ **Ն. Ադոնց**

123. ԱՐՏԱՇԵՍ ՉԻԼԻՆԿԻՐՅԱՆԻՆ

Բրյուսել

6 հուլիս, [1935 թ.]

Միրելի՛ Արտաշես,

Երկու նամակդ ստացել եմ իր ժամանակին (1): Շնորհակալ եմ հայտնած ցավակցությանդ համար: Ի՞նչ վերաբերում է աշխատակցության, հուսով եմ՝ կարող լինեմ մի բան ուղարկել (2):

Տարաբախտաբար, դեռ խելքս գլուխս չէ եկել, այնքա՛ն անսպասելի էր աղետը: Խեղճ կինս տկար էր, բայց մահվան երկյուղ չկար բնավ, ինչպես հավատացնում էին բոլոր բժիշկները: Հանկարծ ամեն ինչ փոխվեց. միայն 4 օր առաջ, բան մահը, բժիշկը հայտնեց վերահաս վտանգը: Թողեց այս անիծյալ աշխարհը՝ տանելով իր հետ իր բոլոր ձիրքերը գեղարվեստի ճյուղերում (3):

Առաջին անգամ է, որ տեսա աչքերովս և շոշափեցի մահը, այդ ահեղ հրեշը, և աշխարհը կորցրեց ինձ համար իր իմաստը:

Ցավում եմ, որ հարկավոր տրամադրությունը չունեմ գրելու մի բանի խնդիրների մասին, մասնավորապես Էջմիածնի և նրա նվիրակ Գարեգին Սրբազանի դեմ ուղղված հողվածներիդ մասին (4):

Ողջություն և կորով քեզ և տիկնոջդ՝

Ն. Ադոնց

124. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԴ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

31 avenue des Courses, 31

Bruxelles

Միրելի՛ Հայր Ակինյան,

Ցավում եմ, որ չկրցա ծանոթանալ Եղիշեին նվիրված աշխատությանդ (1): Խնդրեմ ուղարկեք մի օրինակ: Գրկեք նաև Մեյեի նոր աշխատությունը կամ նոր հրատարակությունը «Քերականության»

(2): «Հանդես ամսօրեայ»-ն այս տարվա սկզբին բարի եղեք նաև դրկելու:

Չգիտեմ՝ ով ում վերջին անգամ գրեց: Կարծեմ ես պատասխանեցի Չեր մի նամակին գրված երկու տարի առաջ ծանր օրերին: Այնուհետև լուր չունեցա: Աշխարհքից կտրված վանականի, քե անպատականի մենավոր կյանք եմ վարում (3): Միակ ընկերս ծերությունն է (եթե չհաշվենք Մարուխանին, որ միշտ երիտասարդ է):

Հայաստանի հետ կապեր ունեք երևի՞: Ուրախ կլինեի զիտցածդ զիտնալ:

Ողջուն միաբանականից եղբայրներիդ:

Ն. Ադոնց

29 ապրիլի, [1936] (4)

P. S. Խնդրեմ հայտնել, քե Տաշյանի «Ցուցակ»-են (5) կարելի է օրինակ մի ունենալ, և ի՞նչ է արժեքը: Համալսարանը մի բան պատվիրելիս նախ արժեքն է հարցնում և ապա քննում, քե կարող է գնել, քե չէ: Հարմար պարագայի եմ սպասում, բացի Տաշյանի ցուցակից, ուրիշ գրքեր ևս պատվիրել վանքիդ հրատարակություններից:

Ն. Ադոնց

125. ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

1936, հոկտեմբեր

Բրյուսել

Միրելի՛ Չոպանյան,

Ահա կատարում եմ խնդիրդ, պատվական խմբագիր (1): Ասացիք, որ գործը լուրջ է և վկայված (2), և ինձ պարտավորեցիք զբաղիլ մի հարցով, որ ներկայումս դուրս է հետաքրքրությանս շրջանեն: Գրքի վերնագիրն արդարև պարտիչ է: Ժամանակով Էջմիածնի միաբան և հայտնի բանասեր Գալուստ Տեր-Մկրտչյանը, ճեմարանի սաներեն

մեկից լսելով ուտի լեզվի -պի վերջավորությամբ բայաձևը, այն միտքն էր հայտնել, որ ուտիերենը խնամություն ունի ուրարտական կամ խալդ լեզվի հետ (3): Ողբացյալ Ն. Մառը հերքեց ուտի պի-ի և խալդական պի- լծորդի ենթադրյալ նույնությունը՝ առանց ժխտելու, որ սեպագիր անձանոթ լեզուն կարող է և պետք է, որ կովկասյան լեզվախմբի հետ մերձավոր առնչություն ունենա: Մի ենթադրություն, որ գործնական արդյունք տալ չէր կարող, նախքան կովկասյան լեզվական առեղծվածը չլուծվեր: Խալդագիտությունը այժմ բավականին հառաջացել է. իր դիվանն ունի, ուրույն բառամբերքը, քերականական ինչ-ինչ կանոններ երևան հանած: Կովկասյան առեղծվածը թեև մնում է տակավին իր նախկին վիճակի մեջ, բայց հայտնի է, որ այլևս հույս չկա բնավ կապելու խալդերենը վրացերենի հետ, ինչ որ երազում էր խալդագիտության հիմնադիրը՝ Ա. Մեյսը (4): Վրացերենը լավագույն ներկայացուցիչն է կովկասյան լեզվախմբի՝ այն մտքով, որ անցյալում հայտնի է, դարավոր գիր ու գրականություն ունի և ուրեմն համեմատության համար նպաստավոր պայմաններից զուրկ չէ: Սորա անհաջողությունը հուսադրիչ երևույթ չէ մյուս հարևան լեզուների հավակնության նկատմամբ, նրանց թվում՝ և ուտիերենի:

Հասկանալի է, թե ինչու «Խալդերենի բանալին» մեզ մեծ հավատ չի ներշնչում: Գիրքը տեսնելուն պես ավելի ևս սաստկացավ մեր թեքահավատությունը: Արտաքին տեսքն արդեն հուսահատիչ է: Խոսքս թղթի մասին չէ և ոչ տիպի, այլ գրության մեթոդային, որ հատուկ է ամեն մի գիտական աշխատության:

Սակայն պարոն Հ. Աճառյան իր հանձնարարական առաջաբանում մեծապես դրվատում է պ. Պայազատի գործը: «Նորակերտ նորանշան չնաշխարհիկ գործ» է անվանում և «ոչ վայրապար, այլ գուշակ կամիմ լինել,- ասում է նա,- զի այս գործ լինելոց է գլուխ անկյան նորոգ բևեռագիտության»: Նույն առաջաբանը ավետում է, որ պ. Պայազատը գտել է ուտիերենի մայրենի լեզվի մեջ 49 բառ, որ հար և նման են խալդերենին թե՛ հնչումով և թե՛ իմաստով, և որ այս պարագան մի կատարյալ «սքանչանք» է: Եվ որպեսզի իր վկայու-

թյունը անխտենություն չհամարվի, օրինակ է բերում *sidiistuni* բառը, որ խալդերեն է, և որին որպես թե համագոր է ուտիերեն *sidastune* բառը, և երկուսն էլ նշանակում են «կառույց, շինեաց»: Հայտարարությունը հանդուգն է և անհավատալի. այսպիսի մի երկար և դժվարահնչյուն բառ անփոփոխ մնալ յոթերորդ դարից ն. Ք., մինչև քսաներորդ դարը Ք. հ., իրոք, լեզվագիտական հրաշք է: Բնական է, որ ցանկանայինք ամենից առաջ ստուգել այս նմուշը:

Ահա ի՞նչ է ասում հեղինակը այս առթիվ. *sidustuni* բայը «կազմված է երկու բայարմատից և *tesun* օժանդակից՝ *sid, us, tesun*: Ներկա ուտիերեն լեզուն ունի դրանցից կազմված հետևյալ բայերը՝ *sid-besun*=բանդել, *sid-phesun*=քրքրել, *us besun*=փայտեղեն շինել, փայտ անել, *us-tesun*=փայտել, շենքը փայտով կառուցանել: Հետևաբար նշանակում է քանդվածը փայտով կառուցանել: *Sidust* բայը լեզուն մոռացության է տվել» (էջ 20):

Ռուսերեն բաժնում, նույն բառին անդրադառնալով, տալիս է հետևյալ մեկնությունը, որ թարգմանում ենք հարազատորեն՝ անտեսելով բնագրի լեզվական թերությունները. «*Sidiistuni* բայ է և ձևով անցյալ կատարյալ եզակի երրորդ դեմք: Այս բայը մոռացված է կենդանի լեզվում, բայց իր կազմից երևում է, որ բուն աղվաներեն բառ է, որովհետև *sid-besun* բայը, որ այժմ գործածական է կենդանի լեզվում, նշանակում է *փորել և անել*՝ շենքերի վերաբերմամբ, այսինքն՝ *կառուցանել*: *Sidiistubi*-ը կազմված է երեք բառից՝ *sid*=փոր(ումն), *iis*=գործ, *besun*=անել՝ կենդանի լեզվում, *as*=գործ, աշխատանք, *tu*=դերանուն երրորդ դեմք, *bi*-անցյալ կատարյալ *besun* բայի» (էջ 81):

Հասկանա՞նք, թե ի՞նչ է ուզում ասել իր կրկնակի մեկնաբանությամբ պ. Պայազատը: Խալդական արձանագրությանց մեջ մի բառ կա, որ կարդացվում է *Si-di-i-is-tu-u-ni*, և որի ենթադրական իմաստն է՝ *շինեց, կարգի բերեց*: Պ[արոն] Պայազատ սխալմամբ, թե դիտմամբ գրում է հայերեն բաժնում՝ *sidustuni*, փոխանակ *sidiistuni*-ի, իսկ ռուսերենում ուղղում է իր սխալը: Առաջին դեպքում բառի մեջ

տեսնում է ուտիերեն *sid*, որ միայնակ ոչինչ չի նշանակում, բայց *si* օժանդակ բայի հետ՝ *sid=besun=քանդել* իմաստն ունի, և *us*, որ դարձյալ օժանդակ բայի հետ՝ *us-besun* կամ *us-tesun*, նշանակում է **փայտ** կամ **փայտեղեն** անել: Երկուսը միասին, ուրեմն *sid-us*, որ համազոր է համարում խալդական *sid-ust-uni*, և պետք է որ նշանակե նրա հաշվով, քանդվածը փայտով կառուցանել: Ավելի անհեթեթ բան դժվար է երևակայել: Սակայն հեղինակը նկատել է, որ քննելի բառը *sidust* չէ, այլ *sidiistuni*, այսինքն՝ երկրորդ վանկը՝ *-us-* չէ, այլ *-iis*, ուստի առանց հիշելու, որ սխալվել է, մի այլ գյուտ անում, իբրև թե այս *iis*-ը ուրիշ բան չէ, քան ուտիերեն *us*-ը՝ **գործ, աշխատանք**:

Հետևապես կատարվի *sid-iis=քանդ+գործ*, նույնքան անհեթեթ կազմություն, որչափ **քանդ-փայտ**: Հայերեն բաժնում չէր բացատրել բառի վերջին մասը՝ *-tuni*, այժմ լրացնում է պակասը՝ հայտարարելով, որ *-tu*-դերանուն է՝ երկրորդ դեմք: Իսկ *-ni* ի՞նչ է, եթե *tu*-դերանուն է. պատասխան չկա: Այնուհետև մեկնում է *sidiistu=bi* բայի վերջին վանկը՝ ասելով, որ *besun* ուտիերեն բայի անցյալ կատարյալն է. ուզում է ասել՝ կատարյալի ընդունելություն: *Sidiistubi=sid* (=քանդ), *-iis*(=գործ), *-tu*(=նա) *-bi*(=արած), նշանակում է վերջի-վերջո՝ «շինեց»: Սա բայի երրորդ դեմքն է, առաջին դեմքը կլինի՝ *sid-iist-zu-bi=շինեցի*, երկրորդ դեմքը՝ *sid-iist-un-bi=շինեցիր*: Այսպես՝ *tu*, որ երրորդ դեմքի հայտարար էր, մնում է նաև երկրորդ և առաջին դեմքերում՝ առանց պատճառելու հեղինակին որևէ մտահոգություն:

Օրինակը պերճախոս է և լավ վկա, թե ինչպես է դիտում, մտածում և դատում ուտիացի լեզվագետը: Որպեսզի ավելի հասկանալի լինին նորա թյուր մտքերը, պետք է գիտենալ հետևյալը: Ուտիերենում, ինչպես հայերենում, մանավանդ ժողովրդական լեզվում, սովորական է *անել=besun* բայի գործածությունը՝ **խաղ անել, վար անել, պատիվ անել**, անգամ օտար բառերի հետ՝ **քոմակ անել, հյուրմասք անել** և այլն: Առնենք **քոմակ անել**=ուտիերեն *komag besun* [ժողովուրդը արտասանում է «քոմագ», ուստի ուտիերենում ևս *komag*]: Ներկան

արտահայտելու համար առնվում է *komag+zu=ես+desa* (=ներկայի ընդունելությունը=հայերեն անող), այսինքն, թե արտահայտենք հայերեն՝ **քոմակ ես անող**, որ նշանակում է՝ **ես քոմակ եմ անում**: **Գ-ու քոմակ ես անում**=*komag+un*(=դու)+*besa*, **նա քոմակ է անում**=*komag e* (=նա) *besa*, և այսպես հոգնակին՝ տեղը դնելով **մենք, դուք, նոքա** դերանունները:

Նույն կերպ արտահայտվում է և անցյալ կատարյալը, միայն, իհարկե, առնվում է կատարյալի ընդունելությունը, որ **bi**, նույն *besun* բայի:

Հետևաբար՝ **քոմակ արի**=*komag-zu-bi*,
քոմակ արիր=*komag-un-bi*,
քոմակ արավ=*komag-e-bi* և այլն:

Իսկ իսկական բայերը, այսինքն, որոնք խոնարհվում են առանց *besun*-ի նման օժանդակների, օրինակ՝ **նստել=artsesun**, կազմված են՝ ներկան ավելացնելով բայարմատին դերանվանական հոդերը: Այսպես՝

Artsi-zu (=նիստ+ես) = նստում եմ,
artsi-n (=նիստ+դու) = նստում ես,
artsi-ne (=նիստ+նա) = նստում է և այլն:

Խալդական սեպագիր արձանագրությանց մեջ հաճախ պատահում են *-ubi et uni* հանգող բանաձևեր, որոցից *-ubi* համարվում է առաջին դեմք և *uni*՝ երկրորդ դեմք՝ անցյալ կատարյալի: Այսպես՝

sidiistu-bi=շինեցի, *sidiistu-ni=շինեց*,
hau-bi=նվաճեցի, *hau-ni=նվաճեց*,
zadu-bi=կառուցի, *zadu-ni=կառուցեց*,
teru-bi=զետեղեցի, *teru-ni=զետեղեց*,
nahu-bi=տարի, *nahi-ni=տարավ և այլն*:

Խալդերենում հայտնի չեն ո՛չ եզակի երկրորդ և ո՛չ հոգնակի առաջին և երկրորդ դեմքերը. երկրորդը վիճելի է: Չմայելով այս հանգամանքին՝ պ. Պայազատը հնարավոր է գտել համեմատության դնել և

այս անձանոք դեմքերը ուտիերենի հետ: Նա համոզված է նախքան ապացուցանելը, որ ուտիերենը հին աղվաներենն է, և սա՝ հին խաղականը: Ուտիերենը նրա համար նոր խաղերեն է, իսկ խաղերենը՝ հին ուտիերեն, մեկը՝ կենդանի, մյուսը՝ մեռած լեզու:

Հիշելով ուտիերենի **komag-zu-bi** և այլն, **artsi-ne** բայերի վերջին **-bi** և **-ne**՝ փորձել է նույնացնել խաղական **u-bi** և **u-ni** վերջավորությունների հետ՝ առանց ուշ դնելու որևէ օրենքի: Տեսանք, որ **-bi** ընդունելություն է **besun** բայի, նշանակում է **արած** և կիրարկելի է բոլոր դեմքերի համար՝ եզակի և հոգնակի: Մինչդեռ խաղական **-bi** թե **ubi** նշան է եզակի առաջին դեմքի, և ծագումը տակավին հայտնի չէ: Կան ոմանք, որ կարծում են, որ երբեմն և երրորդ դեմքի նշանակություն ունի, բայց հավաստի չէ: Պ[արոն] Պայազատը կարծում է, որ խաղերեն **ubi** ոչ թե առաջին, այլ երկրորդ դեմքն է, որին համապատասխանում է ուտիերեն **e-bi**՝ **komag-e-bi** բայում: Ուստի և իրավունք է համարում վերականգնել խաղերենի առաջին և երկրորդ դեմքերը՝ հետևողությամբ ուտիերենի.

sidiis-zi-bi?,	komag-zu-bi,
sidiist-un-bi?,	komag-un-bi,
sidiist-u-bi,	komag-e-bi:

Այսպես էլ **zadubi**, **terubi** և այլ բայերը խոնարհել է ուտիերենի վրա և դեմ առ դեմ ուտիերեն ձևերի, այնպես որ անփորձ ընթերցողը կկարծե, թե խաղական բայի խոնարհումը իսկական է և սեպագրի համաձայն և ո՛չ ուտիացի Պայազատի երևակայության, թե ստեղծագործության արդյունք: Ամբողջ էջեր բռնած են այս անիմաստ կամ, ինչպես ինքն է ասում, «ենթադրական» խոնարհումները:

Նույնը և **-uni** հանգի վերաբերմամբ: Այս անգամ օրինակ է ծառայել **artsi-zu**=նստում է: Մրա հետևողությամբ կերտել է՝

«sidiistu-zu»? = artsi-zu,
«sidiistu-un»? = artsi-n,
sidiistu-ni = artsi-ne:

Իհարկե այ. Պայազատի համար արժեք չունի, որ խաղերեն **sidiistu-ni** անցյալ կատարյալ է, իսկ **artsi-ne** ներկա: Նմանությունն էլ լոկ մի տառի մեջ է:

Ոչ միայն քերականական ձևերը, այլ ամենն առաջ բառերը, դրանց ստուգաբանությունը և համեմատությունը շատ ստոր են գիտական մակերևույթից: Ստուգաբանական փորձերը ժողովրդական կոչված մեկնություններից այն կողմ չեն անցնում: Ո՛չ **sidiistene** և ո՛չ **sidastene** բայ գոյություն չունի ուտիերենում, այլ պ[արոն] Պայազատի հնա[րա]գիտության արդյունք է: **Sid** ի՞նչ կնշանակե, ինքն էլ որոշակի չգիտե՝ **քանդե՞լ**, թե՞ **փորել**, իսկ **as=գործ** հավանորեն թուրքերեն **is=գործ** բառն է, որ ուտիերենում դարձել է **ըջ՝** ի ձայնի խուլ հնչման հետևանքով: Հարևան **ցախուր** բարբառում՝ **is gass=գործ անել**, ուր **gass=besun** ուտիերենի: Ամեն պարագային, ենթադրելով անգամ, որ **as** բուն ուտիական **ինչք** է, **sid+as+te=«քանդելով շինել»** բացարձակ անհեթեթություն է, եթե չասենք ավելին:

Կասկածելի է նաև **arhiuruliani=ընտանիք** և ուտիերեն **arhiur-ulux=«ցեղնումեղը»** համեմատությունը: Հավանական է, որ վերջին տարրը՝ **-ulux**, թուրք՝ **ուլուխ=ընտանիք** բառն է, առաջինը՝ **arhiur**՝ թերևս արաբական **ohl=ուտիական -ur** հոգնակի նշանով:

Ուտիերենը, ինչպես կովկասյան մյուս լեզուները, հաշվելով նաև հայերենը, անհամար փոխառություններ ունի արաբ-պարս-թուրք լեզուներից: Կան նաև հայերեն շատ և երբեմն հին բառեր ուտիերենի մեջ, նաև վրացերեն և դրացի լեռնական լեզուներից: Մեծ զգուշություն է հարկավոր ուրեմն չփոթելու համար օտար բառերը բուն ուտիերենի հետ: Պ[արոն] Պայազատը այս մասին չի մտածում, այնքան որ պատրաստ է նույնիսկ **vartanli**, **yaghubli** և նման ակներև նոր թուրքական **lu** հանգը հին խաղերեն համարել (3): Խաղ. **Kirani**, ուտ. **Kirami**, որ **աղյուս** է նշանակում, հունարեն **keramos**, որից եվրոպական **céramique**: **Sirabo** խաղերեն բառը ուղղում է **zirabo**, որ համեմատի ուտիերեն **zorabu** կամ **zirobu**, որ որպես թե Ղարաբաղի [բարբառի] **zer=խոշոր, հսկայ**:

Այնինչ **zoraba** է պարս. **zorba**=ուժեղ և **zer**=ժողովրդական **զբո** (էջ 51): Խալդ. **usmasini**, որ նշանակում է **բարձր** կամ **թերևս կարողությամբ**, ինչպես վերջերս մեկնեցին, պ. Պայազատ իր սեփական խիզախ կարծիքը ունի: **Xaldinini usmasini** պետք է կարդալ, նրա կարծիքով, **Xaldini ni us ma si ni**, ուրեմն հինգ բառ՝ **nus**=մատաղ, **qnh**, **ma**=ուր, **si**=նա, **ni**=է, իմաստը՝ «**Խալդ (աստծուն) ես մատաղ, ուր որ նա լինի**»:

Այսպիսի անդամահատություններ առատորեն սփռված են գրքում, որոնց վրա կանգ առնել ժամավաճառություն է: Հայ գեղջուկ սրամտությունը իր ստուգաբանական գյուտերն ունի, օր.՝ **մինիստր ministre** բառը ռուսները առել են հայերից, **մինիստր** նշանակում է «**մի ցուսիք**», որովհետև մինիստրը իրավունք չունի նստել թագավորի առաջ: Ցավելով պիտի նկատենք, որ պ. Պայազատի ստուգաբանությունները այս կարգի գյուտեր են: **Vili** և **patara** բառերը մասնավորապես հետաքրքրական են, որովհետև այն հազվագույտ տարրերն են, որոնց նշանակությունը կասկածից դուրս է: Առաջինի մասին պ. Պայազատ նկատում է, որ բառը այժմյան կենդանի բարբառում գոյություն չունի, բայց Վարդաշեն գյուղում այդպիսի ազգանուն կա, որ այդպես կոչվել է ջրաբաշխական գործի հետ կապ ունենալու պատճառով, ինչպես հայերեն Ջրպետյան: Իսկ **patara** մնացել է ուտիերենում և նշանակում նախ՝ «**մաս, կտոր**» և ապա՝ «**առևտրի հավաքավայր**»: Այսպիսի մեկնություններ կարդալուց հետո այլևս հույս չի լինում լրջության որևէ նշույլ գտնել ուտիացի խալդագետի աշխատության մեջ: Պատմական հայտարարությունները խալդերի և աղվանների անցյալի կամ նրանց չինական ծագման վերաբերյալ հեղինակի անձնական կնիքն են կրում և ավելի արժեք չունին, քան իր լեզվագիտական արկածախնդրությունները:

Ո՛չ ցանկություն և ո՛չ իրավունք ունինք պ. Պայազատին խորհուրդ թելադրելու: Կուզեինք միայն որևէ կերպ պիտանի լինել եթե ոչ իրեն, գեթ հայ գրին: Մեզ թվում է, որ խալդական հարցին լրջորեն մոտենալու համար անհրաժեշտ է ամենից առաջ ասորագետ լինել, ընդ-

հանուր գիտական պատրաստություն ունենալուց հետո ավելի ճիշտ՝ սեպագրագետ: Առանձնահատուկ գրականություն է, իր կարգ ու կանոն ունի արտաքին ձևի և մտքերի էության և արտահայտության եղանակի մեջ: Այս բանին տեղյակ գիտունը, երբ ենթադրությանց է դիմում, պահում է չափ ու սահմանը՝ համակերպվելով սեպագիր գրականության ոգուն և ոչ թե ջրից օղ ցատկելով: Այդպիսին երբեք թույլ չի տա մտածել, թե **alsusine** մակդիրը կարելի է հասկանալ՝ **alsu-si-ne՝ վերին գիշերվա-ն տեր**-ին իմաստով:

Մյուս կողմից, ուտի լեզուն որևէ բանալի համարելուց առաջ կարևոր է նախ և առաջ հիմնովին ուսումնասիրել լեզուն. բավական չէ ուտիացու գիտությունը, այլ հարկավոր է այդ գիտությունը անցնել լեզվագիտական հնոցով, որոշել օտարամուտ տարրերը և կազմել գուտ ուտիական բառամթերքը՝ իր քերականական ձևերով հանդերձ: Ոչ մի կասկած չունինք, որ պ. Պայազատը քաջ գիտե ուտի լեզուն, ինչպես որ մի հայ գյուղացի գիտե իր բարբառը վարպետորեն: Այս բնավ բավական չէ լեզվագիտական և մանավանդ ստուգաբանական դաշտում արշավներ կատարելու: Մի բան ևս հարկավոր է, որը, սակայն, դյուրությամբ ձեռք չէ բերվում, և լավ է թողնել և անել, ինչ որ հնարավոր է: Ուտիերենի և ընդհանրապես լեռնականների լեզուների ուսումնասիրությունը անվիճելի է, եթե ոչ հեռավոր խալդագիտության, գոնե հայերենի ուսումնասիրության տեսակետից: Կարիք չկա ուտիերենը համեմատել հին աղվան անձանոթ լեզվի հետ, ինչպես անօգուտ է գրավաստակ լինել խալդերենին մոտեցնելու խժբժանքով: Ուտիերենը ազգակից է իր մերձավոր հարևաններին, օր.՝ Ցախուրի, Ագուլի, Արչինի, Վայկուն (5): Շատ հավանական է, որ Արցախ, Ագուլիս, Հարճղավնի, Վայկուն աշխարհագրական անունները պահելու են երբեմն հին Ուտիքի շրջանում ապրող երեք ցեղերի հիշատակը: Արցախի և Ցախուրի կապը մեզ շատ հավանական է թվում: Նաև Աղահեճ, որ անտարակույս Լահիճ անունով հայտնի ցեղն է: Եթե հիշածս ցեղերի լեզուն լուրջ ուսումնասիրության նյութ եղած լիներ, թերևս մի դիպող առիթ կունենայինք Ղարաբաղի բար-

բառի անհատական գծերի ծագումը լուսարանել, որ և խրատական կլինեն և ուրիշ գավառաբարբառների լուսարանության համար (6):

Անտարակույս, պ. Պայազատ ավելի արդյունավետ գործ կատարած կլինեն, եթե իր եռանդը և ուսումնականի ծարավը նվիրեր ամբողջովին ուտի լեզվի և հետամուտ լիներ հավաքելու և հրատարակելու բոլոր այն նյութերը, որոնք պետք են նույն լեզվի ուսումնասիրությունը գիտական հողին վերա դնելու համար: Գրի առնել զրույցներ, պատմություններ, հավաքել բառամբերք, դարձվածներ, քերականական ձևեր՝ առանց ջանք գործելու մեկնարանել. ահա՛ մի աշխատանք, որի համար երախտապարտ կմնա գիտությունը, և որը պ. Պայազատի ձեռնհասության սահմաններումն է:

Պարիսի Ազգային գրադարանում կա մի ձեռագիր քերականություն ուտի լեզվի, որի հեղինակն է Կարապետ դպիր Ղահրամանյան-Ավթանտիլյան, և նա կատարել է իր աշխատությունը Հարություն արքեպիսկոպոս Սանահնեցու պատվերով: Պրուսայի առաջնորդ Գեորգ արքեպիսկոպոս (7) հետաքրքրվել է այդ գործով և ոմն Ղազար քահանայի ձեռքով ընդօրինակված մի օրինակ ստացել: Ինչպես երևում է, այս օրինակից է արտագրված Պարիսի ձեռագիրը 1859 թվին: Գործը շատ համառոտ է, բայց հետաքրքրական: Ինչ որ զարմանալի է, -պի հանգը ձայնափոխված է փի-ով և ոչ քի-ով. հեղինակն իրեն անվանում է Տաշբուլաղցի: Պ[արոն] Պայազատը կարող է հայթայթել մի օրինակ այս գործից իր աշխատության համար:

Ն. Աղոնց

126. ՓԱՐԻՉԻ ՆՈՒՊԱՐՅԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆԻ ՏՆՕՐԻՆՈՒԹՅԱՆԸ

1937, հունվար

Ի ցավ սրտի, պիտի մերժեն Ձեր խնդրանքը (1): Մտադիր ըլլալով քիչ ատենն մասնավոր և ընդարձակ հողված մը նվիրել թե՛ պրոֆ. Ա. Մեյեի (2) և թե՛ անկից առաջ վախճանված պրոֆ. Ն. Մառի (3) կատարած հայագիտական գործին՝ չպիտի կրնամ մասնակցիլ այս ցույցին:

Ն. Աղոնց

127. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԳ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

Սիրելի՛ Հայր Ակինյան,

Ստացա շնորհակալությամբ պատվական աշխատություններդ (1): Եղիշեն շա՛տ եք ձգձգել: Սպասենք վախճանին (2):

Ողջույններով՝ **Ն. Աղոնց**

27 մարտի [1937]

128. ՎԻԵՆԱՅԻ ՄԽԹԱՐՅԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻ ՎԱՐՉՈՒԹՅԱՆԸ

Կխնդրեմ դրկել ինձ Խալաթյանցի Ջենոթ Գլակ գործեն (1) մի օրինակ՝ իմ հասցեով:

31 avenue, des Courses, 31

N. Adontz

Հարգանքներով՝ **Ն. Աղոնց**

[1937] (2)

129. ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՎՐԴ. [ԱՔՅԱՆԻՆ]

Արժանապատիվ Հայր (1),

Շնորհակալությամբ ստացա պատվիրածս գիրքը (2) և դրկեցի արժեքը փոստատան բարդ հաշիվներեն հետո: Չգիտեմ՝ որքան ճիշտ են հաշվել, եթե պակաս կամ ավել լինի, ներեցե՛ք:

Ինչ վերաբերում է «հետամնա» պարտքին, ես նորեն գրեցի պ[արոն] Ջավրյանին, որի խնդրանքով էի պատվիրած գրքերը և հանձնըված իրեն: Ինձ Ջավրյանը հայտնել է շատ առաջ, որ որպես թե այդ հաշիվը հարդարել է Հ[այր] Ակինյանի հետ (3): Ես էլ հանգիստ էի, որ մի անախորժ պատմություն բարի լուծում ունեցավ: Ցավով իմանում եմ, որ թյուրիմացություն կա: Խոսեցեք Հ[այր] Ակինյանի հետ:

Ողջույն միաբանակից եղբայրներին՝

Ն. Աղոնց

18 մայիսի, 1937

31 av. Des Courses, 31

Bruxelles

130. «ՀԱՆՂԷՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ»-Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ

«Հանդես Ամսօրեայ»-ն տոնում է իր գոյության հիսնամյա տաբեղարձը (1): Շնորհավորում եմ բոլոր սրտով իր տոնը, գնահատում մեծապես իր արդյունավետ և ուղեշ հասակը: Թող տոնակատարությունը պատեհ առիթ լինի և մի լիաբուռն նվեր գա՝ անրապնդելու դրանյութական հիմերը, որպեսզի շարունակե մնալ յուղառատ ճրագ հայրանասիրության:

Հիմնադիրները ծերացան, գնացին (2): Եկան նրանց աշակերտներ (3) և թերթը պահեցին երիտասարդական աշխույժի մեջ: Հարգանք Հ[այր] Տաշյանի հիշատակին և հանձինս նրա բոլոր անցյալ և հանգած խմբագրապետներին և աշխատակիցներին: Ողջույն և

խրախույս ներկա բարեջան խմբագրին՝ Հ[այր] Ակինյանին, իր գրչագիրներին, ողջույն ամբողջ Միաբանության:

Ն. Աղոնց

Բրյուսել,

30 սեպտ[եմբերի], 1937

Հ. Գ. Միաժամանակ տոնվում է և հիսնամյա գրական գործունեությունը պ[արոն] Առաքել Մարութանյանի, որ անօրինակ սիրով և հավատարմությամբ փայփայել է «Հանդես» ա[մսօրեայ]-ն սկզբից ցայժմ (4): Հորեյարը կարող է ասել իր անձի մասին. «Ես աշխարհումս մարդու վնաս չսովի, հայ գրին օգուտ բերի»: Նա պետք է բարի օրինակ ծառայե, թե ինչպես կարելի է ընտրել գրից հեռու մի ասպարեզ (5), բայց սիրել գիրը և իր նպաստը ձգել նրա շտեմարանը:

Սրտագին շնորհավորություններս՝

Ն. Աղոնց

131. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԴ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

Արժանապատիվ Հ[այր] Ակինյան,

Նամակիս մեջ (1), եթե չեմ մոռացել հիշել, խնդրեմ վերստին ուղարկել ինձ Բաֆֆիի «Դավիթ Բեկը» և «Խամսայի մեխիությունները» (2):

Ողջույններով՝ **Ն. Աղոնց**

[1937] (3)

132. ԱՐՇԱԿ ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆԻՆ

Սիրելի՛ Սաֆրաստյան,

Շնորհակալությամբ ստացա նամակդ: Ուրախ եմ գալստյանդ համար (1): Ես սովորություն չունեմ օդափոխության զնալու: Այս տարի եկա այստեղ՝ ազատվելու հույսով մի անախորժ տկարությունե, որն է գլխապտույտ: Դժբախտաբար, քամիներն այնքան զորեղ էին, որ անզգուշությամբ առաջին օրն իսկ մրսեցի, և տակավին խելքս գլուխս չի եկել:

Առաջին հնարավորության կվերադառնամ, բայց չափտի կարողանամ մասնակցել համագումարին, թեև զեկուցման պես մի բան էի ուրվագծել:

Կգամ, մի կուշտ կգրուցենք դեսից-դենից: Երևանից տեղեկություն ունե՞ք:

Հետաքրքրական էր ծանոթանալ Ֆրիդրիխին (2) և Գոցին (3), եթե սա ևս եկել է համագումարին:

Ողջույնիվ

Չերդ՝ Ն. Աղոնց

[1938] (4)

133. ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

Սիրելի՛ պ. Չոպանյան,

Տեսա Ղուկասյանին (1), ներփակ կգտնեք երկու հարյուր ֆր[անկ]: Ինչ վերաբերում է Խոջայանին (2), խոսեցի, բայց անմիջական արդյունքի չհանգա: Թերևս անձամբ գովեք որպես տղային ճանաչող: Գուցե մի բան դուրս գա: Գանգատվում է, որ Բեռլին եղած

իր թոշակավորները շատ սուղ կնստին և մխիթարական բան չեն խոստանում:

Մնամ հարգանքով՝ Ն. Աղոնց

7 հունիսի, [պարեթիվը նշված չէ]

134. ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊ. ՀՈՎՍԵՓՅԱՆԻՆ

15 ապրիլի, 1940

31 av. Des Crusses

Bruxelles

Սիրելի՛ Սրբազան,

Ուրախ եմ, որ վերջապես մի լուր ստացա քեզանից: Հարկավ թերթերից հետևում եմ, որքան հնարավոր է, տեղիդ անցքերին: Բայց անմիջական աղբյուրի ջուրն ավելի անուշ է: Ինչ ասել կուզի, որ խորապես վշտացած եմ անհաճո անցքերի առթիվ (1): Մեր հասարակությունը, երևում է, ի բնե կովազան է և աղմուկ է որոնում և ստեղծում նաև այնտեղ, ուր պիտի տիրի խաղաղություն, և ուր երկպառակության տեղիք չկա: Անձիդ դեմ չէ կռիվը, իհարկե: Կրքերն արդեն լարված և միմյանց դեմ զինված էին: Դու գոհ ես, բայց վիատելու չէ: Կանչի՞ր մոտդ Վրացյանին (2), Դարբինյանին (3), եթե այնքան կրոնական են դարձել, որ կուզեն սեպհական աղոթարան ունենալ և չխառնվել մաքսավորների (4) հետ, թո՞ղ պահեն առանձին եկեղեցի, բայց պիտի հասկանան, որ [եկեղեցու] պետք չի կարող բաժանվել երկուսի: Չեմ կարծում, որ չըմբռնեն: Այնպիսի օրեր չեն, որ ուժեր վատնենք չնչին հարցերի շուրջը: Համառություն է կամ կուսակցական ինքնասիրության թյուր ըմբռնում: Մենք այսօր և վաղվան համար պետք ունենք Ամերիկայում մի և միակ եկեղեցու պետի՝ իբրև Էջմիածնի ներկայացուցչի: Պետք չէ սպասել, մինչև որ վերահաս հանգամանքները և ստիպողական պայմանները մղեն մտածելու այդ մասին: Հուսով եմ, որ Էջմիածնի հետ կապերդ պահում ես սերտո-

րեն: Ես գրել եմ այդտեղ, որոնց հարկ է (5) և բացատրել, որ անձիդ շուրջ հարուցած ցույցերը այլ կերպ կըմբռնվեն մեր երկրում (6), և այնտեղի պետերը կարող են նկատել որպես ցույց իրենց դեմ, մի երևույթ, որ ցանկալի չէ ներկա պայմաններում:

Իմ մասին առանձին ասելիք չունիմ: Յուրաքանչյուր մարդու կյանքում բոլոր կա, երբ վճռական բեկում է առաջանում, ինչպես ասում են՝ «փուքը նստում է»: Իմ բոլորն եկել է: Լուռումունջ, սենյակումս փակված խորհերի, հույզերի և ընթացիկ աշխատանքների մեջ մոլորված: Վհատություն է, անլույս հորիզոնները, որ տկարացնում են մարդու, ավելի քան հիվանդությունները: Ինչ վերաբերում է աշխատանքներիս, պատրաստել եմ Հայոց պատմության Ուրարտական շրջան (Ֆրանսերեն)՝ մոտ 200 էջ (7): Մեկընյան կոմիտեն ցանկություն հայտնեց «Հայրենիք»-ի մեջ երևցած պատմական հոդվածներս վերահրատարակելու: Առանձին տրամադրություն չունեի վերստին նայել, ուղղել սխալաշատ գրություններ, բայց ստիպված եմ անել: Առանձին հատորներ կկազմեն՝

1. Հայ-բյուզանդական դեմքեր, պատմականք,
2. Հայոց պատմության վերաբերյալ հոդվածներ,
3. Բանասիրականք:

Տարաբախտաբար, չկարողացա գնալ Պարիս՝ տեսնելու ի՞նչ վիճակի մեջ է գործը:

Մեր թուրքահայ եղբայրները այլ հասկացողություն ունեն պատմության և գրականության մասին: Տեսնենք:

Ցանկամ առայժմ հաջողություն և առողջություն: Տիրայրին (8) հարկավ տեսնում ես, ի՞նչ է անում: Բարև իմ կողմից:

Կարոտ օրհնությանդ,
միշտ անձնվեր՝ Ն. Ադունց

Սիրելի՛ Արտաշես,

Նամակդ ստացա շատ և շատ ուշ՝ կարծեմ փետրվարի վերջերը, ուստի և հնար չկար ցանկացածդ հողվածը դրկել մարտ ամսվա համար (1):

Հարկավ, խնդիրը միայն ժամանակը չէ: Անցյալ տարի Պարիս մի դասախոսություն արի «Սասունցի Դավիթ» վեպի մասին՝ տարաբախտաբար առանց գրի առնելու: Նույն խնդրին դառնալու համար պետք է նոր աշխատություն քափել, որի համար, ավա՛ղ, ո՛չ ընթացիկ զբաղմունքներս են ժամանակ թողնում, և ո՛չ էլ տրամադրություն կա: Խռովահույզ մթնոլորտն այնպես է ազդել, որ զգացի այն թուլությունը, որ գալիս է ծերությունից, քե վհատությունից: Ո՛չ անձնական, ո՛չ հայրենիքյան և ո՛չ ամենուրեքյան ոչ մի նշույլ չմնաց պայծառ և զվարթ լույսի, որ ողջագուրեր սառած էությունս նոր հույսերով: Վախում եմ, որ ծրագրած գործերս էլ մնան քերի և կամ նույնչափ վհատ, ինչպես ես:

Ուրախ եմ, որ դու տակավին լի ես ավյունով, միշտ նույն հեծյալը, մտրակը ձեռքիդ և պատրաստ մեծ քարավանը մտնելու, ինչպես կասեր Ջիվանին: Սակայն, կարծում եմ, որ վատ չէր լինի, եթե սակավ մի պայքարող եռանդդ խնայեիր, մտրակդ ձգեիր և ավելի հաշտ և սրտացավ աչքով նայեիր մեր աղքատիկ հայրենի հողին, մեր խեղճ սոխակեր հայրենիքին (2): Գիտես, որ մեր ժողովուրդն ուրիշ սնունդ չունի, քան սոխը: Խոհեմություն չէ աննպատակ քննադատություններով սառեցնել տարաշխարհիկ հայությունը հույսի միակ աղոտ ճրագեն, նրա ապագայի միակ երաշխիքեն: Թո՛ղ որ նույնիսկ աշխարհահալած հայության բախտը կապված է դարձյալ նույն սոխ սննդին: Համադամ կերակուրներ առաջարկող չկա:

Այս կարգի մտածությունն է նաև, որ ստիպում է խորապես ցավել ամերիկահայ գծությունների առթիվ (3): Գարեգին Սրբազանի ժա-

մանուր մի առիթ էր՝ վերջ դնելու անհիմաստ երկպառակության (4): Մի քանի քահանաների պատճառով վիրավորել Գարեգինի նման մի պատկառելի անձի, բացարձակապես աններելի է և անհասկանալի: Մոռանալու չէ մանավանդ, որ նրա հանդեպ ցուցադրված վարմունքը մեկնում են հեռու երկրում որպես մի ընդդիմադրական ցույց [այն] երկրի դեմ, որի հետ տակավին կապված է Սրբազանը: Իսկ ի՞նչ շահ ունենք ավելի խորացնելու վիհը, որ արդեն գոյություն ունի:

Նամակիս նյութից հեռացա ակամա: Բայց երբ մարդու գլուխը լի է անհանգիստ և տագնապող մտքերով, շեղումը դառնում է հասկանալի: Եթե ամառը կարողացա, կգրեմ ասելիքս «Մասնա ծոերի» մասին և ուրախությամբ կդրկեմ (5): Ցավում եմ, որ ոչ մի հնարավորություն կա գլուխ հանելու այն հողվածները, որ ծրագրել են տարիներ ի վեր «Հայրենիք»-ի համար:

Մելքոնյան ֆոնդը ցանկություն է հայտնել հրատարակելու առանձին գրքով «Հայրենիք»-ում երևցած պատմական գրություններս: Եշմարիտն ասած՝ ես ընդդիմացա, բայց վերջը հոժարություն տվի այն հույսով, որ այս առթիվ մի անգամ ևս աչքի կանցնեմ այդ հողվածները և կսրբագրեմ բազմաթիվ սխալները և թերևս քարմացնեմ:

Վրացյանին բարև. թո՛ղ շատ չխոսի քիչ խոսելի նյութերի մասին, մանավանդ հրապարակավ:

Ողջույն կնոջը և հաջողություն քեզ՝

Ն. Աղոնց

1. «ԱՐՁԱԳԱՆՔ» [ԼՐԱԳՐԻ] ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

(էջ 13)

Բնագիրը անհայտ է: Լույս է տեսել գրական և քաղաքական «Արծազանք» շաբաթաթերթում (Թիֆլիս, 1893, 6 հունվարի, № 3, էջ 2): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Խոսքը հայագետ, Լազարյան ճեմարանի հայոց լեզվի դասախոս Խաչատուր Քույունկ-Հովհաննիսյանի (1852-1920) մասին է:

2. Նկատի ունի ավստրիացի հայագետ, Վիեննայի համալսարանի պրոֆեսոր Ֆ. Մյուլլերի «Kleine Mittheilungen» ուսումնասիրությունը» (տե՛ս «Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes», Band V, heft 3, Wien, 1891):

3. Տե՛ս «Արծազանք», 1892, 11 դեկտեմբերի, № 144, էջ 3:

4. Խոսքը մանկավարժ, գրող Սամվել Գյուլզադյանի (1830-1912) մասին է:

5. Խ. Հովհաննիսյանը հարկ է համարել առանձին հոդվածով անդրադառնալ Ադոնցի այս թուղիկ նկատողությանը և հայտնել իր անհամաձայնությունը [տե՛ս Խ. Հովհաննիսյան, «Գերեզման» բառի ստուգաբանությունը (պատասխան պարոն Ադոնցի), «Արծազանք», 1893, 29 հունվարի, № 12, էջ 12]:

6. Խ. Հովհաննիսյանին տարօրինակ է քվացել անձանոթ հոդվածագրի ազգանունը, և կասկած է առաջացել՝ «Ադոնց», թե՞ «Ազոնց»:

2. ԿԱՐԱԿԵՏ ԵԶՅԱՆԻՆ

(էջ 14)

Ինքնագիրը պահվում է Ռուսաստանի ԳԱ արևելագիտության ինստիտուտի Ս. Պետերբուրգի բաժանմունքի արխիվում (Կարապետ Եզյանի թղթեր, ֆ. 58, ցուցակ 2, № 10): Հրատարակել է Պ. Հ. Հակոբյանը (տե՛ս Պ. Հակոբյան, Նիկողայոս Ադոնցի նամակներից, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1975, № 11, էջ 80-81): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Կարապետ Եզյան (1834-1905) – Ռուսական կայսրության պետական գործիչ, Ն. Ադոնցի հովանավորը: Նիկողայոս Ադոնց - Կարապետ Եզյան հարաբերությունների մասին տե՛ս մեր հրատարակումը՝ «Էջմիածին» ամսագիր, 2012, № 11, էջ 53-57:

2. 1895 թվականի սկզբներին Ն. Ադոնցը, թողնելով Ս. Պետերբուրգի համալսարանի իրավագիտության բաժինը, մի որոշ ժամանակ հետո անցնում է Դորպատ՝

գերմաներեն լեզվի մեջ հմտանալու և այնուհետև, թերևս, տեղի համալսարանում ուսումը շարունակելու մտադրությամբ: Այնանը, սակայն, նա կրկին վերադառնում է Ս. Պետերբուրգ և հետևում պատմաբանասիրական ֆակուլտետի պարապմունքներին:

3. Լեոնիայոյ Կարլովիչ Մազինգը (ծն. 1845) սլավոնական լեզուների քաջ գիտակ էր և Դորպատի համալսարանում դասավանդում էր ռուսաց լեզու և գրականություն: 1895 թվականին նա պատրաստվում էր ուղևորվել Կովկաս՝ տեղական լեզուների հնչյունաբանությունը ուսումնասիրելու նպատակով:

4. Խոսքը ապագա հայագետ Մսրոպ Տեր-Մովսիսյանի (Մազիստրոս) մասին է (1864-1939), որ Դորպատի համալսարանի շրջանավարտներից էր (1891):

5. Խոսքը բժշկություն ուսանող, ծնունդով ախալքալացցի, 1896 թվականի վերջին համալսարանն ավարտած Լևոն Ստեփանի Օհանջանյանի (ծն. 1865) մասին է:

1896

3. «ՀԱՆԳԷՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ»-Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ

(էջ 15)

Ինքնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Այդ ժամանակ՝ 1896 թվականին, «Հանդես ամսօրեայ»-ի խմբագիրն էր Գրիգորիս վրդ. Գալենքեարյանը (1862-1917):

2. Նիկողայոս Ադոնցը սովորում էր Ս. Պետերբուրգի համալսարանի պատմաբանասիրական ֆակուլտետի գրականության և արևելյան լեզուների բաժիններում (1895-1899):

3. Իրականում Ն. Ադոնցը բաժանորդագինն ուղարկել է 1897 թվականի հունվարի 2-ին (տե՛ս № 4):

1897

4. «ՀԱՆԳԷՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ»-Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ

(էջ 16)

Ինքնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Այսինքն՝ 1897 թվականի փետրվարի 27-ը:

5. «ՀԱՆԳԷՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ»-Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ

(էջ 16)

190

Ինքնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Հասցեատերը հավանաբար Գրիգորիս վրդ. Գալենքեարյանն է:

1898

6. ԲԱՌՆԱԲԱՍ ՎՐԳ. ՊԻԼԵԶԻԿՅԱՆԻՆ

(էջ 17)

Ինքնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Բառնաբաս վրդ. Պիլեզիկյան (1867-1921) - Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության մատենադարանապետ (1898-1921), Ն. Ադոնցի հասցեատերերից: Հասցեատիրոջ անունը վերականգնել ենք՝ հիմք ընդունելով այն իրողությունը, որ այդ և հետագա տարիներին Ն. Ադոնցը Պիլեզիկյանից էր ստանում ինչպես «Հանդես ամսօրեայ»-ի համարները, այնպես էլ իրեն հույժ հետաքրքրող գրականությունը:

2. Նկատի ունի իր ավարտական «Հայկական Վարք-սրբոց ժողովածուներն ըստ Գրիգոր Շերենցի վերջին՝ ժամապաշտական խմբագրության» շարադրանքը: Այս աշխատանքը Ս. Պետերբուրգի համալսարանի վարչությունը ներկայացնում է մրրցանակաբաշխության: Հանձնաժողովն այն գնահատել է «գերազանց», իսկ հեղինակին՝ պարգևատրել ոսկե մեդալով:

Ի դեպ, համալսարանի 1898 թվականի տարեկան հաշվետվության մեջ այս աշխատության մասին ասված է. «Նյութերի հարստությամբ... լուսաբանությունների նորությամբ և դիպուկ նկատողություններով պ. Ադոնցի աշխատությունը ծանրակշիռ ավանդ է մասնագիտական գրականության մեջ և արժանի է համալսարանի միջոցներով տպագրվելու (տե՛ս Պ. Հ. Հակոբյան, նշվ. աշխ., էջ 84, ծան. 1): Հետաքրքիր է, որ Ն. Ադոնցի այդ աշխատությունը այդպես էլ այն ժամանակ լույս չտեսավ: Հետագայում, սակայն, փարիզյան տարագրության տարիներին նա ֆրանսերենով տպագրեց մի առանձին հատված («Note sur les synaxaires arméniens» տե՛ս «Revue de L'Orient Chrétien», Paris, 1924, t. 24, pp. 211-218):

3. 1898 թվականին՝ ամառային արձակուրդների շրջանում, Ն. Ադոնցը համալսարանի կողմից գործուղվել էր Վիեննա և Վենետիկ՝ տեղի հայերեն ձեռագրերին ծանոթանալու և ավարտական թեզի շարադրանքն ամփոփելու համար: Հենց այս ժամանակ է, որ նա ծանոթանում է Վիեննայի Մխիթարյան միաբանությանը և մտերմանում միաբանակիցներից շատերի, հատկապես Բառնաբաս վրդ. Պիլեզիկյանի և Ներսես վրդ. Ալիմյանի հետ:

191

7. ԲԱՌՆԱԲԱՍ ՎՐԴ. ՊԻԼԵՁԻԿՃՅԱՆԻՆ

(էջ 17)

Ինքնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. N. Nilles – ավստրիացի պատմաբան, Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության քարեկամներից: «Հանդես ամսօրեայ»-ում տպագրվել է նրա շնորհավորական բացիկը՝ Արսեն Այտընյան արքեպիոս քահանայական ձեռնադրության հիսնամյա հոբելյանի առթիվ (տե՛ս «Հանդես ամսօրեայ», 1895, էջ 354):

2. Խոսքը Հայոց կաթողիկոս Գրիգոր Բ Վկայասերի (1066-1105) մասին է: Կազմել է «Տօնամակ» ժողովածուն ու կայունացրել տոնակարգը, կարևոր դեր կատարել «Յայսմաուրք»-ի վերջնական խմբագրման գործում:

3. Արսեն Այտընյան (1825-1902) – Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության արքեպիոս (1886-1902), բանասեր, քերականագետ, «Հանդես ամսօրեայ»-ի հիմնադիր:

4. Հակոբոս Տաշյան (1866-1933) – պատմաբան, ձեռագրագետ, դրամագետ, «Հանդես ամսօրեայ»-ի խմբագիր (1890-1895):

5. Տե՛ս № 6, ծան. 2:

6. Ալնարկում է Հ. Դաղբաշյանի «Փավստոս Բուզանդացի և յուր Պատմության խարդախողը: Մովսես Խորենացու աղբյուրների ուսումնասիրություն» (Վիեննա, 1898), որը նախապես լույս էր տեսել «Հանդես ամսօրեայ»-ի 1897-1898 թվականների համարներում:

7. Այսինքն՝ 1899 թվականի փետրվարի 8-ից հետո:

8. «Նոր-Դար» – քաղաքական-գրական ամենօրյա թերթ (Թիֆլիս, 1894-1916): Ն. Աղոնցն այստեղ է տպագրել իր առաջին թղթակցությունները:

9. Խոսքը Վարդան վրդ. Մելիսեղեկյանի (1874-1941) մասին է: Եղել է «Հանդես ամսօրեայ»-ի խմբագիրը (1899-1900):

10. Նամակը թվագրել ենք՝ հիմք ընդունելով բովանդակության տվյալները:

8. ԲԱՌՆԱԲԱՍ ՎՐԴ. ՊԻԼԵՁԻԿՃՅԱՆԻՆ

(էջ 18)

Ինքնագիրը գտնվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Նկատի ունի իր ավարտական շարադրանքը (տե՛ս № 6, ծան. 2):

2. Նամակը թվագրել ենք՝ հիմք ընդունելով բովանդակության տվյալները:

9. ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՄԱՌԻՆ

(էջ 19)

Բնագիրը պահվում է Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիայի Ս. Պետերբուրգի արխիվում (Ն. Մառի թողուններ, ֆ. 800, ցուցակ 3, № 20): Հրատարակել է Պ. Հ. Հակոբյանը (տե՛ս Պ. Հակոբյան, նշվ. աշխ., էջ 83-85): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Խոսքը XII դարի առաջին կեսի մատենագիր, նշանավոր տոմարագետ Տեր Իսրայելի մասին է, որին էլ պատկանում է հայկական «Հայսմաուրք»-ի նոր խմբագրությունը:

2. Գրիգոր Անավարզեցի (1240-1307) – Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գրիգոր Է (1293-1307), մատենագիր: 1293 թվականին նոր խմբագրության է ենթարկել Հայսմաուրքը:

3. Գրիգոր Վկայասեր – տե՛ս № 7, ծան. 2:

4. Խոսքը նշանավոր մատենագետ Գարեգին վրդ. Ջարբխանյանի մասին է (1827-1901):

5. Նկատի ունի աշխարհագետ Բարսեղ վրդ. Սարգիսյանին (1852-1921):

6. Ալնարկում է Ն. Մառի կնոջը՝ Ալեքսանդրա Ալեքսեևնա Ժուկովսկայա-Մառին (1863-1940):

7. Խոսքը վերաբերում է Ն. Մառի որդուն՝ ապագա իրանագետ Յուրի Մառին (1893-1935):

10. ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՄԱՌԻՆ

(էջ 21)

Ինքնագիրը գտնվում է Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիայի Ս. Պետերբուրգի արխիվում (Ն. Մառի թողուններ, ֆ. 800, ցուցակ 3, № 20): Հրատարակել է Պ. Հ. Հակոբյանը (տե՛ս Պ. Հակոբյան, նշվ. աշխ., էջ 85-86): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Կարլ Կրումբախեր (1856-1909) – Մյունխենի համալսարանի պրոֆեսոր, բյուզանդագետ:

2. Խոսքը վերաբերում է Ս. Պետերբուրգի համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի ուսանող, ապագա նշանավոր իրավաբան ու պատմաբան Խաչիկ Սամվելյանին (1873-1940):

3. Հ. Հ. Մանանդյան (1873-1952) – Եմայի, Ս. Պետերբուրգի և Դորպատի համալսարանների շրջանավարտ, ապագա ականավոր պատմաբան:

4. «Esprit» (ֆր.) - սրամտություն:

5. Այսինքն՝ տրամադրության մարդ:

6. Կարապետ վրդ. Տեր-Մկրտչյան (1866-1915) – հայագետ, եկեղեցական գործիչ, Գևորգյան ճեմարանի տեսուչ (1899-1902):

7. Ս. Ֆ. Օլյենբուրգ (1863-1934) – հին և միջնադարյան հնդկական գրականության, սանսկրիտի խորագիտակ, Ս. Պետերբուրգի համալսարանի պրոֆեսոր:

8. Նկատի ունի Կարապետ Եզյանին:

9. Նամակի ավարտին Ն. Մառը մակագրել է՝ «Отвечал 8 ноября, 99 г.»:

1900

11. ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՄԱՌԻՆ

(էջ 22)

Ինքնագիրը գտնվում է Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիայի Ս. Պետերբուրգի արխիվում (Ն. Մառի թողոցներ, ֆ. 800, ցուցակ 3, № 20): Հրատարակել է Պ. Հ. Հակոբյանը (տե՛ս Պ. Հակոբյան, նշվ. աշխ., էջ 85-86): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Խոսքը VI դարի բյուզանդացի նշանավոր պատմիչ Պրոկոպիոս Կեսարացու մասին է:

2. Նկատի ունի իր «Начальная история Армении» у Себеоса в ее отношениях к трудам Моисея Хоренского и Фауста Византийского» երկասիրությունը (տե՛ս «Византийский временник», т. VIII, вып. 1-2, 1901, стр. 64-105):

3. Խոսքը Հակոբ Մանանդյանի մասին է:

12. ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՄԱՌԻՆ

(էջ 23)

Ինքնագիրը գտնվում է Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիայի Ս. Պետերբուրգի արխիվում (Ն. Մառի թողոցներ, ֆ. 800, ցուցակ 3, № 20): Հրատարակել է Պ. Հ. Հակոբյանը (տե՛ս Պ. Հակոբյան, նշվ. աշխ., էջ 87-88): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Տե՛ս № 11, ծան. 2:

2. Հմմտ. Մովսես Խորենացի, Ա, գլ. իր:

13. ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՄԱՌԻՆ

(էջ 25)

Ինքնագիրը գտնվում է Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիայի Ս. Պետերբուրգի արխիվում (Ն. Մառի թողոցներ, ֆ. 800, ցուցակ 3, № 20): Հրատարակել է Պ. Հ. Հակոբյանը (տե՛ս Պ. Հակոբյան, նշվ. աշխ., էջ 88-89): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Տե՛ս Ա. Մ. Գարագաշյան, Զննական պատմություն հայոց, մասն Բ, Թիֆլիս, 1895, էջ 262:

2. Ա. Գուտշմիդ (1831-1887) – գերմանացի նշանավոր արևելագետ, որը Իրանի և Օսրոյենեի թագավորության I-II դարերի պատմությանը նվիրված աշխատություններում լայնորեն անդրադարձել է նաև Հայաստանում ծավալված իրադարձություններին:

3. Տե՛ս Մովսես Խորենացի, Բ, գլ. ձա, հմմտ. «Աշխարհացոյց Մովսեսի Խորենացոյ», Վեներտիկ, 1881, էջ 46:

4. Խոսքը ապագա նշանավոր հայագետ, Մյունխենի և Ստրասբուրգի համալսարանների շրջանավարտ Ս. Կամայանցի (1860-1937) մասին է:

5. Ակնարկում է իր հովանավոր - մեկենաս, ազգային անգուգական բարերար Ալեքսանդր Մանթաշյանին (1849-1911):

14. ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՄԱՌԻՆ

(էջ 26)

Ինքնագիրը գտնվում է Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիայի Ս. Պետերբուրգի արխիվում (Ն. Մառի թողոցներ, ֆ. 800, ցուցակ 3, № 20): Հրատարակել է Պ. Հ. Հակոբյանը (տե՛ս Պ. Հակոբյան, նշվ. աշխ., էջ 89-92): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Նկատի ունի Մերետսի (Անանուն) համապատասխան հատվածի՝ (տե՛ս Սեբեոս, Պատմություն, Երևան, 1979, էջ 62) իր առաջարկած մեկնաբանությունը:

2. Ակնարկում է Ս. Մալխասյանցի «Մերետսի պատմությունը և Մ. Խորենացին» գրքույկը (Թիֆլիս, 1899), որն էլ հենց առիթ է դարձել իր «Հայոց նախնական պատմությունը» Սեբեոսի երկում և դրա աղբյուրները Մովսես Խորենացու և Փավստոս Բուզանդի երկասիրությունների հետ» աշխատության ստեղծման:

3. Մովսես Խորենացու վերաբերյալ Նիկողայոս Ադոնցի տեսակետների մանրամասն քննությունը տե՛ս մեր հոդվածում [«Մովսես Խորենացի և Նիկողայոս

Աղոնց», «Հայոց պատմության հարցեր», Գիտական հոդվածների ժողովածու (ՀՀ ԳԱ ակադեմիա, Պատմության ինստիտուտ), № 6, Երևան, 2005, էջ 307-316]:

4. Գ. Խալաթյանը Անանունի խնդրին անդրադարձել է «Անանունը որպես ուշ պարականոն» (տե՛ս «Армянский эпос в Истории Армении М. Хоренского», М., 1896, стр. 58-105) և «Մարաթա Սմուրնացի և Կեղծ Սեբեոս» (Վենետիկ, 1898) գրվածքներում:

15. ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՄԱՌԻՆ

(էջ 30)

Ինքնագիրը գտնվում է Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիայի Ս. Պետերբուրգի արխիվում (Ն. Մառի թողոններ, ֆ. 800, ցուցակ 3, № 20): Հրատարակել է Պ. Հ. Հակոբյանը (տե՛ս Պ. Հակոբյան, նշվ. աշխ., էջ 92-93): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Ակնարկում է Ալեքսանդր Մանթաշյանին:
2. Saco-Anzug (գերմ.) – բաճկոն-տարատ:
3. 1893-1897 թվականների ընթացքում Հ. Մանանդյանը ուսանել է Եմայի համալսարանում, միաժամանակ հետևել Լայպցիգի և Ստրասբուրգի համալսարանների իրեն անհրաժեշտ մասնագիտական դասընթացներին:
4. Խոսքը Ա. Մանթաշյանի Թիֆլիսյան գրասենյակի գլխավոր հաշվապահ Գ. Փանդյանցի մասին է, որի միջոցով էր կատարվում սաների (որդեգիրների) ֆինանսավորման գործընթացը:
5. Ակնարկում է Կարապետ Եզյանին:

16. ԿԱՐԱՊԵՏ ԵԶՅԱՆԻՆ

(էջ 31)

Ինքնագիրը պահվում է Ռուսաստանի ԳԱ արևելագիտության ինստիտուտի Ս. Պետերբուրգի բաժանմունքի արխիվում (Կարապետ Եզյանի թողոններ, ֆ. 58, ցուցակ 2, № 10): Հրատարակել է Պ. Հ. Հակոբյանը (տե՛ս Պ. Հակոբյան, նշվ. աշխ., էջ 93-95): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Խորապես ըմբռնելով Ն. Աղոնցի վիճակի ծանրությունը՝ Կ. Եզյանը նրա խնդրանքն անմիջապես ներկայացնում է Ա. Մանթաշյանին: Իր հերթին վերջինս էլ 1900 թվականի մայիսի 26-ին անհապաղ պատասխանում է Եզյանին:

«Ամենահարգելի Գերասիմ Արտեմիչ, Ձեր նամակն ստանալով՝ իսկույն Աղոնցին ուղարկեցի 250 րուբլի» (տե՛ս ՀՀ ազգային արխիվ, Կ. Եզյանի թողոն, ֆ. 56, ց. 2, գ. 1056, ք. 23):

17. ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՄԱՌԻՆ

(էջ 34)

Ինքնագիրը գտնվում է Ռուսաստանի գիտությունների ակադեմիայի Ս. Պետերբուրգի արխիվում (Ն. Մառի թողոններ, ֆ. 800, ցուցակ 3, № 20): Հրատարակել է Պ. Հ. Հակոբյանը (տե՛ս Պ. Հակոբյան, նշվ. աշխ., էջ 95-98): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Տե՛ս № 18, ծան. 3:
2. Խոսքը Եմայի համալսարանի պրոֆեսոր, հայտնի հայագետ Հ. Գեյցերի (1847-1906) «Geistli ches und Weltliches aus dem türkisch-griechischen Orient. Selbsterlebtes und Selbstgeschenes, Leipzig, 1900» մենագրության մասին է:
3. Ակնարկը վերաբերում է Մոսկվայի Լազարյան ճեմարանի նշանավոր գրագիր Ավետարանին (887 ք.):
4. Խոսքը իրավաբան Գրիգոր Գևորգի Եվանգոլյանցի մասին է: Բայց, թե Աղոնցն ինչ է ակնարկում, պարզ չէ:
5. Beilage (գերմ.) – խավարտ, ճաշարաց (գարնիր):
6. Խոսքը «Արտավան Արշակունի» ուսումնասիրության մասին է, որ լույս տեսավ տարիներ անց «Հայրենիք» ամսագրում (1929, № 11, էջ 96-109):
7. Խոսքը նշանավոր արևելագետ Ս. Պետերբուրգի համալսարանի պրոֆեսոր, ակադեմիկոս Սեբեյ Ֆեոդորովիչ Օլդենբուրգի (1863-1934) մասին է:

18. ԿԱՐԱՊԵՏ ԵԶՅԱՆԻՆ

(էջ 38)

Ինքնագիրը գտնվում է Ռուսաստանի ԳԱ արևելագիտության ինստիտուտի Ս. Պետերբուրգի բաժանմունքի արխիվում (Կարապետ Եզյանի թողոններ, ֆ. 58, ցուցակ 2, № 10): Հրատարակել է Պ. Հ. Հակոբյանը (տե՛ս Պ. Հակոբյան, նշվ. աշխ., էջ 98-100): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Շարլ Դիլ (1859-1944) – ֆրանսիացի ակադեմիկոս բյուզանդագետ: Վիթխարի ազդեցություն է գործել Ն. Աղոնցի բյուզանդագիտական հետաքրքրությունների

ձևավորման վրա: Նրա «Հուստինիանոս I-ը և բյուզանդական քաղաքակրթությունը» ուսումնասիրությունը ուղեցույց է դարձել Ադոնցի համար:

2. «Pro Armenia» – ֆրանսիական հայանպաստ երկչարաթաթերք (Փարիզ, 1900-1914): Խմբագրական հանձնախմբի մեջ էին մտնում Պիեր Քիյարը (խմբագիր), Ժան Լոնգեն, Ժորժ Կլեմանսոն, Ֆրանսիա Պրեսանսեն, Անատոլ Ֆրանսը, Ժան Ժորեսը և ուրիշներ:

3. Խոսքը գրող, քարգմանիչ, հրապարակախոս Սիմոն Գ. Հախումյանի (1859-1905) կողմից Փարիզում լույս տեսնող գրական, գիտական, գեղարվեստական և քաղաքական վեցամսյա «Ժամանակ» հանդեսի (1901-1902) մասին է:

19. ԿԱՐԼՊԵՏ ԵԶՅԱՆԻՆ

(էջ 41)

Ինքնագիրը պահվում է Ռուսաստանի ԳԱ արևելագիտության ինստիտուտի Ս. Պետերբուրգի բաժանմունքի արխիվում (Կարապետ Եզյանի թողոններ, ֆ. 58, ցուցակ 2, № 10): Հրատարակել է Պ. Հ. Հակոբյանը (տե՛ս Պ. Հակոբյան, նշվ. աշխ., էջ 100-101): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Կ. Եզյանը ստիպված դարձյալ միջնորդել ու Ա. Մանթաշյանն էլ դարձյալ ընդառաջել է այդ միջնորդությանը և շարունակել ֆինանսավորել Ադոնցի արտասահմանյան ուսումնառությունը՝ ժամկետ սահմանելով մինչև 1902 թվականի հունիսը: Բացի այդ, ինչպես ակներև է № 20-ից, 1901 թվականին Ադոնցը Փարիզում հանդիպել է Ա. Մանթաշյանին և անձամբ բացատրել իր կացությունը: Բարեբարը սիրով է ընդառաջել որդեգրին և հեռագրել իր թիֆլիսյան գրասենյակ՝ շարունակելու Ադոնցի թոշակավորումը:

1901

20. ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՄԱՌԻՆ

(էջ 42)

Ինքնագիրը գտնվում է Ռուսաստանի ԳԱ Ս. Պետերբուրգի արխիվում (Ն. Մառի թողոններ, ֆ. 800, ցուցակ 3, № 20): Հրատարակել է Պ. Հ. Հակոբյանը (տե՛ս Պ. Հակոբյան, նշվ. աշխ., էջ 101-103): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Խոսքը վերաբերում է Փարիզի ուսանողական քաղամասին:

2. Ա. Ա. Իսան (1851-1924) – Ս. Պետերբուրգի համալսարանի քաղաքատնտեսության պրոֆեսոր:

3. Յու. Ս. Ղամբարով (Ղամբարյան, 1850-1926) – իրավաբան, Մոսկվայի և Ս. Պետերբուրգի համալսարանների պրոֆեսոր, ռուսական սոցիոլոգիական դպրոցի հիմնադիր, Երևանի պետական համալսարանի առաջին ռեկտոր (1919-1920):

4. Ալեքսանդր է Կասարական գործիչ, բանասեր Մ. Հ. Թամամշյանին (1852-1908) և ճարտարապետ, հնահավաք Հ. Էքիզյանին (Էքիզեր, 1873-1930):

5. Խոսքը ազգային նշանավոր գործիչ, հրապարակախոս Մինաս Չերազի (1852-1929) մասին է:

6. Ալեքսանդր է Գ. Տեր-Պողոսյանի «Նկատողություններ Փավստոսի Պատմության վերաբերյալ» հոդվածաշարը (տե՛ս «Հանդես ամսօրեայ», 1900, էջ 97-101, 158-165, 197-201, 239-243, 270-279, 357-362, տե՛ս նաև առանձին գրքով, Վիեննա, 1901):

7. Տե՛ս Մ. Աբեղյան, Հայ ժողովրդական առասպելները Մ. Խորենացու «Հայոց պատմության» մեջ, «Արարատ», 1899-1901, տե՛ս նաև առանձին գրքով (Վաղարշապատ, 1901):

8. Մեսրոպ վարդապետ Տեր-Մովսիսյանն իր ատենախոսությունը («Աստվածաշնչի հայերեն քարգմանության պատմությունը») պաշտպանել է Ս. Պետերբուրգի համալսարանի արևելյան լեզուների ֆակուլտետում 1902 թվականին:

9. Խոսքը Ն. Մառի կրտսեր որդու՝ Վլադիմիրի մասին է:

1902

21. ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՄԱՌԻՆ

(էջ 45)

Ինքնագիրը գտնվում է Ռուսաստանի ԳԱ Ս. Պետերբուրգի արխիվում (Ն. Մառի թողոններ, ֆ. 800, ցուցակ 3, № 20): Հրատարակել է Պ. Հ. Հակոբյանը (տե՛ս Պ. Հակոբյան, նշվ. աշխ., էջ 103): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Թվագրել ենք ըստ փոստային կնիքի:

2. Խոսքը Հովհաննես Դրասխանակերտցու Պատմության էմինյան հրատարակության մասին է (Մոսկվա, 1853):

22. ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՄԱՌԻՆ

(էջ 45)

Ինքնագիրը գտնվում է Ռուսաստանի ԳԱ Ս. Պետերբուրգի արխիվում (Ն. Մառի բողոքներ, ֆ. 800, ցուցակ 3, № 20): Հրատարակել է Պ. Հ. Հակոբյանը (տե՛ս Պ. Հակոբյան, նշվ. աշխ., էջ 103-108): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Թվագրվել է ըստ փոստային կնիքի:
2. Նկատի ունի Մովսես Խորենացու համապատասխան խոսքերը («Ռ՞վ այսուհետև զմերս յարգեսցէ գոտումն», գիրք Գ, գլ. կը):
3. Concierge-ku (ֆր.) – դռնապան:
4. Ակնարկում է «Հայկական Վարք-սրբոց ժողովածուներն ըստ Գրիգոր Ծերենցի վերջին՝ ժամապաշտական խմբագրության» իր համալսարանական ավարտական շարադրանքը (տե՛ս № 6, ծան. 2):
5. Գալուստ Տեր-Մկրտչյան (Միաբան, 1860-1918) – ականավոր հայագետ, քարզմանիչ և խմբագիր:
6. Կարապետ Կոստանյան (1853-1920) – նշանավոր հայագետ, մանկավարժ: Գևորգյան ճեմարանի (1894-1899, 1902-1905), Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցի (1891-1894) և Մոսկվայի Լազարյան ճեմարանի (1911-1920) տեսուչ:
7. Նիկողայոս Քարամյան – մանկավարժ, պատմաբան, քարզմանիչ, «Արաբատ» ամսագրի խմբագիր:
8. Խոսքը Հակոբ Մանանդյանի մասին է:
9. Լևոն Սարգսյան (1862-1927) – գրական, հասարակական գործիչ, մանկավարժ, խմբագիր, հրապարակախոս:
10. Խոսքն իր «Կասիա միանձնուհին և հայերը» հոդվածի («Հանդես ամսօրեայ», 1901, № 5-6, էջ 129-132) մասին է:

23. ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՄԱՌԻՆ

(էջ 52)

Ինքնագիրը գտնվում է Ռուսաստանի ԳԱ Ս. Պետերբուրգի արխիվում (Ն. Մառի բողոքներ, ֆ. 800, ցուցակ 3, № 20): Հրատարակել է Պ. Հ. Հակոբյանը (տե՛ս Պ. Հակոբյան, նշվ. աշխ., էջ 109-110): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Խոսքը Բյուզանդիայի կայսրեր Լևոն V Հայկազնի (813-820) և Միրայել II Թլվատի (820-829) մասին է:

2. Նկատի ունի իր «Начальная история Армении», у Себеоса в ее отношениях к трудам Моисея Хоренского и Фауста Византийского» («Византийский современник», т. VIII, вып. 1-2, СПб., 1901, стр. 64-105) հոդվածի առանձնատիպը:

24. ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՉՅԱՆԻՆ

(էջ 53)

Ինքնագիրը պահվում է Ռուսաստանի ԳԱ արևելագիտության ինստիտուտի Ս. Պետերբուրգի բաժանմունքի արխիվում (Կարապետ Եզյանի բողոքներ, ֆ. 58, ցուցակ 2, № 10): Հրատարակել է Պ. Հ. Հակոբյանը (տե՛ս Պ. Հակոբյան, նշվ. աշխ., էջ 110-111): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Ինչպես ցույց են տալիս իրադարձությունները, Ադոնցին նման հնարավորություն ընձեռել է, իսկ մագիստրոսական աշխատանքը նա պաշտպանել է 1909 թվականի ապրիլի 5-ին:

1903

25. «ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ»-Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ

(էջ 55)

Ինքնագիրը պահվում է Վիեննայի Միսիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը իշխան Բարսեղ (Բորիս) Արդուրյան - Երկայնաբազուկի մասին է: Եղել է Վիեննայի Միսիթարյանների համակիրներից ու քարեկամներից: Տարիների ընթացքում զգալի մվիրատվություններ է կատարել միաբանությանը:

2. Նկատի ունի իղվանդացի հայագետ, աշխարհագետ Հենրի Լինչի (1862-1913) «Armenia: Travels and Studies» (v. 1-2, London, 1901) աշխատությունը:

3. Խոսքը Ս. Պետերբուրգի հայկական եկեղեցական խորհրդի կանոնադրության մասին է: Տարիներ շարունակ Ադոնցը եղել է եկեղեցական խորհրդի անդամ, փոխնախագահ, ապա՝ նախագահ:

4. Նկատի ունի Վ. Թորգոմյանի «Բժիշկ դոկտ. Նահապետ Ռուսինյան» ուսումնասիրությունը (տե՛ս «Հանդես ամսօրեայ», 1902, էջ 40-43, 69-73, 98-108, 139-145, 205-209, 249-252, 297-302, 321-326, 345-349, 390-398: 1903, էջ 23-26, 49-52, 82-87,

157-159, 169-173, 201-205, 305-309, 363-368): Ադոնցի կասկածը («կարծեոր») տեղին է, քանզի Վ. Թորգոմյանի սույն ուսումնասիրությունը առանձին գրքով լույս չի տեսել:

26. ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻՆ
(էջ 55)

Ինքնագիրը պահվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի քանդարանի արխիվում (Հ. Թումանյանի ֆոնդ 59, № 461): Հրատարակել ենք մենք (տե՛ս **Պ. Հ. Հովհաննիսյան**, Նիկողայոս Ադոնցի անտիպ մամուլ-ներից, «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 1988, № 3, էջ 87-88): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. 1903 թվականի առաջին կեսին Ն. Ադոնցը բնակվում էր Թիֆլիսում: Մագիստրոսական թեզը գրելու համար նրան անհրաժեշտ էր մաս վրացերենի իմացություն, և նա այդ ժամանակ ուսումնասիրում էր այն քիֆլիսյան միջավայրում:
2. Խոսքն իր խմբագրությամբ Ս. Պետերբուրգում լույս տեսնող «Բանբեր գրականության և արվեստի» գրական-գեղարվեստական վեցամյա հանդեսի մասին է:
3. «Բանբերի» առաջին համարում (1903) լույս է տեսել Հ. Թումանյանի «Պանդուխտ եմ, քույրիկ» բանաստեղծությունը (էջ 131-132):
4. Խոսքը լրագրող, թղթակից Լ. Ք. Քալանթարյանի (1879-1964) մասին է:
5. «Բանբեր» հանդեսում լույս է տեսել Լևոն Շանթի (1869-1951) «Ես-ի մարդը» հինգ արարով դրաման (հատ. Բ, 1904, էջ 1-47):
6. Ա. Շիրվանզադեի որևէ երկ «Բանբեր» հանդեսում չի տպագրվել:
7. Նկատի ունի գրող, գրաքննադատ, գրականության պատմաբան, մանկավարժ Վ. Մ. Փափագյանին (1864-1920): «Բանբերի» Բ հատորում տպագրվել է նրա «Արդա՞ր, թե՞ մեղավոր» պատմվածքը (էջ 82-90):
8. «Բանբերի» Բ հատորում տպագրվել է Ա. Ահարոնյանի «Մահը» պատմվածքը (էջ 48-58):

27. «ՀԱՆԴԷՍ ԱՍՏՕՐԵԱՅ»-Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
(էջ 56)

Ինքնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Նկատի ունի գերմանացի մշակավոր հայագետ Յոզեֆ Կարստի (1871-1942) «Historische Grammatik des Kilikisch-armenischen» մեծարժեք աշխատությունը (Ստրասբուրգ, 1901):

2. Տե՛ս № 25, ծան. 1:
3. Նամակը թվագրել ենք՝ հիմք ընդունելով բովանդակության տվյալները:

1904
28. ԲԱՌՆԱԲԱՍ ՎՐԴ. ՊԻԼԵՉԻԿՆՅԱՆԻՆ
(էջ 57)

Ինքնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Նկատի ունի Մխիթարյան միաբան, հայագետ Գ. Մենկիշյանի (1864-1936) «Կենսագրական ակնարկ հիսնամյա հորեղենի առթիվ Գերայ. Արսեն արքեպիսկոպոս Այտընյանի կենսաց և գործունեության» մեմագրությունը (Վիեննա, 1895):
2. Ակնարկում է Գ. Տեր-Պողոսյանի «Նկատողություններ Փավստոսի Պատմության վերաբերյալ» (հատ. Ա, Վիեննա, 1901) աշխատությունը:

29. ՊԵՏԵՐՔՈՒՐԳԻ ՀԱՅՎԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՅԻՆԵՐԻ
ԳՈՒՅՔԵՐԻ ՎԱՐՉՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԳԻՆ
(էջ 57)

Բնագիրը պահվում է ՀՀ ազգային արխիվում (ֆոնդ 399, ցուցակ 1, գործ 93): Հրատարակել ենք մենք (տե՛ս **Պ. Հ. Հովհաննիսյան**, Ադոնցյան մատուցներ, «Հայկազյան հայագիտական հանդես», հատ. 13, Բեյրութ, 1993, էջ 108): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Սիամանթոն եղել է Սորբոնի համալսարանի գրականության բաժնի ազատ ունկնդիր (1897-1901), մեկամյա ընդմիջումից հետո շարունակել է հետևել նույն համալսարանի փիլիսոփայության և համաշխարհային գրականության դասընթացներին (1902-1903):
2. Սիամանթոն ծնվել է 1878 թվականին, հետևաբար 1904 թվականին նա 26 և ոչ թե 22 տարեկան էր:
3. Սիամանթոնի առաջին քերթվածը՝ «Աքսորված խաղաղություն» խորագրով, լույս է տեսել 1898 թվականին Մանչեստրում հրատարակվող «Վաղվան ձայնը» թերթում: Այնուհետև նա տպագրվել է «Անահիտ», «Ազատամարտ» և այլ պարբե-

բականներում: Հետաքրքիր է նշել, որ Ն. Աղոնցն իր խմբագրած «Բանքեր գրականության և արվեստի» վեցամսյա հանդեսի Ա և Բ հատորներում (Ս. Պետերբուրգ, 1903-1904) տպագրել էր Սիամանթոյի «Հոգեվարքի և հույսի ջահեր» շարքի մի շարք բանաստեղծություններ՝ «Աղոթք», «Չարչարանքի երազ», «Թաղում», «Գթություն», «Ծարավ» (հատ. Ա, էջ 143-147), «Հոգիս», «Արյուն» (հատ. Բ, էջ 115-116):

4. Թոքախտի (հյուծախտի) նախանշաններն ի հայտ էին եկել 1904 թվականի հունվարին:

5. Ակնարկում է Մինաս Չերազին, Ա. Չոպանյանին, Վ. Թեքեյանին և ուրիշների:

6. Սիամանթոն բուժվում էր Եվեյցարիայի Լեյզեն առողջարանում:

7. Ն. Աղոնցի սույն գրության վրա մակագրված է՝ «Տալ տեղեկանք»:

30. ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

(էջ 58)

Ինքնագիրը պահվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի բանգարանի արխիվում (Ա. Չոպանյանի ֆոնդ, I բաժին, 133, № 26): Հրատարակել ենք մենք (տե՛ս Պ. Հ. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 88-89): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Նկատի ունի Ս. Պետերբուրգի Հայոց եկեղեցական խորհուրդը, որին անդամակցում էր ինքը:

2. Առաջին երկու համարներից հետո (1903-1904) «Բանքեր»-ը ընդմիջտ դադարեց: Նյութական ծանր վիճակն ու անհրաժեշտ աշխատակիցների բացակայությունը, ցավոք, բույլ չտվեցին շարունակել այս հույժ խնամված ու կարևոր հրատարակությունը:

31. «ԲԱՆՔԵՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԻ» ՀԱՆԴԵՍԻ ԸՆԹԵՐՑՈՂՆԵՐԻՆ

(էջ 60)

Բնագիրը հայտնի չէ: Հրատարակել է Ն. Աղոնցը (տե՛ս «Բանքեր գրականության և արվեստի», գիրք Բ, Ս. Պետերբուրգ, 1904): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Գ. Արխատակեսյան – ցավոք, ինքնությունը պարզել չկարողացանք:

2. Վարդգես Սուրենյանց (1860-1921) – մեծատաղանդ նկարիչ, բարգմանիչ, Ն. Աղոնցի մտերմագույն բարեկամը:

1905

32. ԳՐԻԳՈՐ ԽԱԼԱԹՅԱՆՑԻՆ

(էջ 61)

Ինքնագիրը պահվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի բանգարանի արխիվում (Գ. Խալաթյանցի ֆոնդ, V բաժին, № 99): Հրատարակել ենք մենք (տե՛ս Պ. Հ. Հովհաննիսյան, Նիկողայոս Աղոնցի անտիպ նամակներից, էջ 89-90): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Խոսքը վերաբերում է արևմտահայ բանաստեղծ, դրամատուրգ և մանկավարժ Թովմաս Թերզյանին (1840-1909):

2. Նկատի ունի հետևյալ շարքը՝

Этнографический фонд Эмина при Лазаревском институте восточных языков, выпуск II: Исследования и статьи Н. О. Эмина по армянской мифологии, археологии, истории и истории литературы (за 1858-1884 гг.), М., 1889, выпуск III: Переводы и статьи Н. О. Эмина по духовной армянской литературе (за 1859-1882 гг.), М., 1897, выпуск IV: «Սկստիչ էմինի երկասիրությունները հայոց լեզվի, գրականության և պատմության մասին (1840-1855 թթ.)», Մոսկվա, 1898:

3. Խոսքը Լազարյան ճեմարանի հրատարակած և Գ. Խալաթյանցի խմբագրած «Էմինյան ազգագրական ժողովածու» հանդեսի մասին է (1901-1905):

4. Տե՛ս Գ. Խալաթյանց, Армянские Аршакиды в «Истории Армении» Моисея Хоренского, М., 1903: «Գիրք մնացորդաց ըստ հնագույն հայ բարգմանութեան», մասն Ա և Բ (աշխատասիրութեամբ Գ. Խալաթյանցի), Մոսկվա, 1899: «Մովսես Խորենացու աղբյուրները: Խորենացին և Գրիգոր Նազիանզացին», Վաղարշապատ, 1898: «Նազար Փարպեցի և գործք նորին», Մոսկվա, 1883:

5. Խոսքը մեզ հասած հայերեն ամենահին ամբողջական ձեռագրի մասին է, որի գրչության թվականն է ՅԼԶ (= 887 թ.):

6. Նամակը թվագրել ենք՝ հիմք ընդունելով բովանդակության տվյալները:

33. ԳՐԻԳՈՐ ԽԱԼԱԹՅԱՆՑԻՆ

(էջ 62)

Ինքնագիրը պահվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի բանգարանի արխիվում (Գ. Խալաթյանցի ֆոնդ, V բաժին, № 100): Հրատարակել ենք մենք (տե՛ս Պ. Հ. Հովհաննիսյան, Նիկողայոս Աղոնցի անտիպ նամակներից, էջ 90-91): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Տե՛ս Գ. Халатянци, Армянский эпос в «Истории Армении» Моисея Хоренского. Опыт критики источников, М., 1896:

2. Այդ ժամանակ Բառնարաս Պիլեզիկյանը Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության մատենադարանապետն էր:

3. Նամակը թվագրել ենք՝ հիմք ընդունելով բովանդակության տվյալները:

1906

34. ԳՐԻԳՈՐ ԽԱԼԱԹՅԱՆՑԻՆ

(էջ 62)

Ինքնագիրը պահվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանի արխիվում (Գ. Խալաթյանցի ֆոնդ, V բաժին, № 101): Հրատարակել ենք մենք (տե՛ս Պ. Հ. Հովհաննիսյան, Նիկողայոս Ադոնցի անտիպ մամակներից, էջ 91): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Ավնարկում է Մ. Էմինի աշխատասիրությանը լույս տեսած «Ստեփանոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի պատմութիւն տանն Սիսական» (Մոսկվա, 1861) և «Մովսէսի Կաղանկատուացոյ Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի» (Մոսկվա, 1860) երկասիրությունները:

2. Նկատի ունի ֆրանսիացի հայագետ Էդուարդ Դյուլորիեի (1807-1881) «Recherches sur la chronologie arménienne technique et historique, t. 1, Paris, 1859» աշխատությունը:

3. Նամակի առաջին էջի վերին մասում Գ. Խալաթյանցը նակագրել է՝ «Գրքերն ուղարկված են»:

4. Խոսքն իր «Армения в эпоху Юстиниана» մագիստրոսական աշխատանքի մասին է:

5. Նամակը թվագրել ենք՝ հիմք ընդունելով բովանդակության տվյալները:

35. ՄԵՍՐՈՊ ՎՐԳ. ՏԵՐ-ՄՈՎՍԻԱՅԱՆԻՆ

(էջ 63)

Բնագիրը պահվում է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի արխիվային բաժնում (Մեսրոպ Տեր-Մովսիսյանի ֆոնդ, թղթ. 237, վավ. 161, թ. 1): Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքն իր մագիստրոսական թեզի մասին է:

2. Նամակը գրված է փոստային քարտի վրա, հետևաբար եղել է բաց:

1907

36. ԲԱՌՆԱԲԱՍ ՎՐԳ. ՊԻԼԵԶԻԿՅԱՆԻՆ

(էջ 63)

Ինքնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Այսինքն՝ Ռուսաստանի գիտությունների կայսերական ակադեմիայի:

2. Այսինքն՝ 1906 թվականի դեկտեմբերի:

3. Խոսքը Հ. Աճառյանի «Յուզակ ձեռագրաց Թավրիզի» հոդվածում ներկայացվող ձեռագրացուցակի մասին է (տե՛ս «Հանդես ամսօրեայ», 1906, էջ 377-383):

4. Ավնարկում է այն հանգամանքը, որ դեռևս 1850-ական թվականներին Արսեն վրդ. Այտընյանը գծագրել էր մի քանի տեսակ հայերեն տպագրական տառեր, որոնցից պատրաստվեցին ինչպես պարզ, այնպես էլ զարդագիր տառեր:

5. Առարկայորեն դժվար է ասել, թե խոսքը Ն. Մառի ո՞ր աշխատության մասին է: Այդ շրջանում ամենանշանակալիցը Մառի «Այրտութիւն հայոց, վրաց, արաբական և արևմտյան ի Սրբոյն Գրիգորէ» ուսումնասիրությունն էր (Ս. Պետերբուրգ, 1905):

6. 1900-ական թվականներին «Հանդես ամսօրեայ» պարբերականում ինչպես Ն. Ադոնցի, այնպես էլ վրաց հայագետ Ի. Ա. Ջավախովի որևէ գրախոսական լույս չի տեսել:

7. Թվագրել ենք՝ հիմք ընդունելով մամակի բովանդակությունը:

37. ԲԱՌՆԱԲԱՍ ՎՐԳ. ՊԻԼԵԶԻԿՅԱՆԻՆ

(էջ 65)

Ինքնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. «Արևելք» – ազգային, գրական և քաղաքական օրաթերթ (Կ. Պոլիս, 1884-1896, 1898-1912):

2. «Բիզանդիոն» – ազգային, քաղաքական, գրական և գիտական օրաթերթ (Կ. Պոլիս, 1896-1918):

3. «Պետական դոմա» – Ռուսական կայսրությունում ներկայացուցչական, օրենսդրախորհրդակցական մարմին (1906-1917):

4. Հնարավոր չեղավ պարզել, թե Ն. Ադոնցի այս խնդրանքը կատարվել է, թե ոչ: Սակայն փաստը ցուցում է նրա հասարակական գործունե խառնվածքի ու քաղաքական կյանքի նկատմամբ բուռն հետաքրքրությունների մասին:

5. Թվագրել ենք՝ հիմք ընդունելով մամակի բովանդակությունը:

38. ԲԱՌՆԱԲԱՍ ՎՐԳ. ՊԻԼԵԶԻԿՆՅԱՆՆԵՐ

(էջ 66)

Ինքնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Ցավոք, հնարավոր չեղավ պարզելու, թե ինչն էր պատճառը տպագրական տառերը Ս. Պետերբուրգ չուղարկելու: Հայտնի է, որ Վիեննայի Մխիթարյաններն էին եվրոպական հայագիտական բոլոր կենտրոններին մատակարարում այդ տառերից:

2. Թվագրել ենք՝ հիմք ընդունելով բովանդակության տվյալները:

39. ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔԵՊ. ՕՐՄԱՆՅԱՆՆԵՐ

(էջ 66)

Բնագիրը անհայտ է:

Հրատարակել է Վահան եպս. Տերյանը (տե՛ս Վահան եպս. Տերյան, Մեծանուն և վաստակաշատ պատմաբաններ Լեոյի և Ն. Աղոնցի նորահայտ նամակները Կ. Պոլսի պատրիարք ամենապատիվ Մաղաքիա արքեպս. Օրմանյանին, «Էջմիածին», 1974, № 3, էջ 27): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Խոսքը «Ատենագրությունը երեսփոխանական ընդհանուր ժողովոյ» հրատարակության մասին է, որը պրակ առ պրակ լույս էր տեսնում Կ. Պոլսում՝ 1870, 1873, 1874, 1887 թվականներին և հետագա տարիներին ևս:

1908

40. ԳԱՆՈՒՍՏ ՏԵՐ-ՄԿՐՏՅԱՆՆԵՐ

(էջ 67)

Ինքնագիրը պահվում է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի արխիվային բաժնի Գալուստ Տեր-Մկրտչյանի ֆոնդում (թղթ. 24, վավ. № 4): Հրատարակել է Ա. Հ. Աղամյանը (տե՛ս Ա. Հ. Աղամյան, Քերտվեք Պատկանյանի և Նիկողայոս Աղոնցի անտիպ նամակները, «Բանբեր Հայաստանի արխիվների», 1966, № 3, էջ 112): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Խոսքը վերաբերում է Կարապետ Տեր-Մկրտչյանի և Երվանդ Տեր-Սիմասյանի աշխատասիրությանը լույս տեսած «Տիմոթեոսի եպիսկոպոսապետի Աղեքսանդրեայ հակաճառութիւն առ սահմանեալսն ի ժողովոյն Քաղկեդովնի» երկասիրության (Ս. Էջմիածին, 1908) մասին է:

2. Նկատի ունի V դարի առաջին կեսի եկեղեցական նշանավոր գործիչ, Ալեքսանդրիայի եպիսկոպոսապետ Դիոսկորոսին (Դեոսկորոս):

3. Ծաթ - միջնադարյան հայ մատենագիրները այս անվան ներքո հասկացել են քաղբեղոնիկ, ապա նաև կաթոլիկ հայերին: Ինչպես Գ. Տեր-Մկրտչյանը, այնպես էլ Ն. Աղոնցը ծաթերին նույնացրել է զնչունների (ցիգանների) հետ:

4. Ինչպես նշել է Պ. Հ. Հակոբյանը, իրոք, Գ. Տեր-Մկրտչյանը փորձել է պարզել ծաթերի առեղծվածը և սկսել գրել ուսումնասիրություն: Այդ խնդրի վերաբերյալ պահպանվել են մի քանի պատառիկներ, որոնք գտնվում են Գ. Տեր-Մկրտչյանի թողոնում (տե՛ս Մաշտոցի անվան Մատենադարան, արխիվային բաժին, Գ. Տեր-Մկրտչյանի ֆոնդ, № 18/43): Ծաթերի վերաբերյալ այս դիտողությունը հայտնաբերել և հրատարակել է Պ. Հ. Հակոբյանը (տե՛ս Գ. Տեր-Մկրտչյան, Հայագիտական ուսումնասիրություններ, գիրք Ա, Երևան, 1979, էջ 482-483):

5. Ծաթերի մասին Ն. Աղոնցի ուսումնասիրությունը լույս է տեսել 1911 թվականին (տե՛ս Н. Адонц, О происхождении Армян - Цатов, «Журнал Министерства народного просвещения», 1911, т. 32, стр. 238-249, տե՛ս նաև սույնի հայերեն թարգմանությունը «Հանդես ամսօրեայ», 1912, № 5, էջ 257-271):

1909

41. ԳՐԻԳՈՐ ԽԱՆԱԹՅԱՆՆԵՐ

(էջ 68)

Ինքնագիրը պահվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի քանգարանի արխիվում (Գ. Խալաթյանցի ֆոնդ, V բաժին, № 102): Հրատարակել ենք մենք (տե՛ս Պ. Հ. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 91-92): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Գ. Խալաթյանցի թողոնում պահպանվել է 1909 թվականի մարտի 28-ին Ն. Աղոնցին ուղղված նրա նամակի սևագրությունը, որտեղ մասնավորապես նշում է. «Դեռ կգրուցենք Ձեզ հետ թեզի մասին մանրամասն, եթե կարողացա գալ Պետերբուրգ և ներկա լինել Ձեր գիտական տոնախմբությանը: Համենայն դեպս ցանկանում եմ շնորհավորել այդ առթիվ Ձեր հաջողությունները և ողջունել Ձեր գիտական կոչումը, որ Դուք ամենայն իրավունքով ձեռք եք բերել ներկա Ձեր

ծանրակշիռ հաջողության շնորհիվ (տե՛ս Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի քանգարանի արխիվ, Գ. Խալաթյանցի ֆոնդ 69, V բաժին, № 2):

2. Նույն նամակից պարզվում է, որ Գ. Խալաթյանը ևս ծրագիր է ունեցել ուսումնասիրելու նախարարական համակարգը, նախարարական տների ու աստիճանակարգության պրոբլեմը (նույն տեղում):

3. Ն. Մառը խրախուսում էր իր այն սաներին, որոնք առավելապես զբաղվում էին տեքստարանական-բնագրագիտական, լայն առումով՝ դասական քանասիրության հարցերով:

42. ԳՐԻԳՈՐ ԽԱԼԱԹՅԱՆՑԻՆ

(էջ 69)

Ինքնագիրը պահվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի քանգարանի արխիվում (Գ. Խալաթյանցի ֆոնդ, V բաժին, № 103): Հրատարակել ենք մենք (տե՛ս Պ. Հ. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 91): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Խոսքն իր մագիստրոսական թեզի մասին է:

2. Այսինքն՝ հրապարակային պաշտպանությունը: Պաշտոնական ընդդիմախոսներն էին Ն. Յա. Մառը և Ի. Ա. Ջավախովը:

43. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԴ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

(էջ 69)

Ինքնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Հավանաբար խոսքն իր «О происхождении Армян-Цатов» հոդվածի մասին է, որը լույս է տեսել 1911 թվականին:

2. Այնպես որ «Յուշարձան: Գրական ժողովածոյ առթիւ 100-ամեայ յոբելինի հաստատման Մխիթարեան միաբանութեան ի Վիեննա (1811-1911) եւ 25-ամեայ տարեշրջանի «Հանդէս ամսօրեայ», ուսումնաբերքի (1887-1911)», ժողովածուն, որը լույս է տեսել Վիեննայում 1911 թվականին:

3. «Յուշարձան»-ում տպագրվել է Ն. Ադունցի «Տորք աստված հին Հայոց» հոդվածը (էջ 389-394):

1910

44. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԴ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

(էջ 70)

Ինքնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս № 43, ծան. 3:

2. Նամակը քվագրել ենք՝ հիմք ընդունելով բովանդակության տվյալները:

45. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԴ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

(էջ 70)

Ինքնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը 1910 թվականի ամռան մասին է:

46. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԴ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

(էջ 71)

Ինքնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Ս. Լիսիցյան (1865-1947) – բանաստեղծ, ձեռագրագետ, խմբագիր: «Հանդէս ամսօրեայ»-ի աշխատակիցներից:

2. Մատնանշում է Եսայի Նչեցու «Քերականության» ձեռագիրը (տե՛ս № 47, ծան. 1):

3. 1910 թվականին Ն. Ադունցը բնակվում էր նշված հասցեում, որը և հիմք է ծառայել նամակը քվագրել 1910 թվականով:

1912

47. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԴ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

(էջ 71)

Բնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Ակնարկում է «Մեկնութիւն քերականի, արարեալ Եսայեա վարդապետի» բնագիրը, որ գտնվում էր Վիեննայի Մխիթարյանների ձեռագրատանը: Այս գրական հուշարձանը Ադոնցը ուսումնասիրել է 1911 թվականի ամռանը, որի մասին հիշատակել է իր «Դիոնիսեայ Բերականի» ուսումնասիրությունում (տե՛ս էջ LIX):

2. Արիստակես (Արիս) Վարդանյան (Կառլոս Հովսեփի Երզրայան, 1887-1941) – բանասեր, լեզվաբան: Եղել է «Հանդես ամսօրեայ»-ի խմբագրապետ (1924-1929):

3. Այնուհանդերձ, Ն. Ադոնցի խնդրած ընդօրինակությունը Մխիթարյաններն ուղարկել են նրան, որի մասին հայագետը հարկ է համարել հատուկ հիշատակել իր «Դիոնիսիոս Թրակացի» ուսումնասիրության Առաջաբանում. «Առաջին ցանկը վերաբերում է 1360 թվականին, որ պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների մոտ, և որը համարյա ժամանակակից է հեղինակին: Մենք այն օգտագործել ենք տեղում, իսկ հետագայում ընդօրինակության միջոցով, որը հատուկ մեզ համար կատարել են Մխիթարյան հայրերը, որի համար նրանց հայտնում ենք մեր երախտագիտության զգացումները (տե՛ս «Դիոնիսիոս Թրակացի», էջ LIX):

48. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԴ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

(էջ 72)

Բնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Իր «Արուեստ Դիոնիսեայ Բերականի եւ հայ մեկնութիւնք նորին» ուսումնասիրության համար ատաղձներ հավաքելու նպատակով Ն. Ադոնցը 1911 թվականի ամռանը այցելում է Վիեննա և պարապում տեղի Մխիթարյանների ձեռագրապահոցում: Այդ ժամանակ էլ նա խնդրել է Ներսես Ակինյանին իրեն տրամադրել քերականագիտական որոշ բնագրերի կրկնօրինակները:

2. Խոսքը Եսայի Նչեցու «Մեկնութիւն քերականին» բնագրի մասին է:

1913

49. ԲԱԳԻՍՏ ՎՐԴ. ՎԱՐԴԱԶԱՐՅԱՆԻՆ

(էջ 72)

Բնագիրը պահվում է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի արխիվային բաժնում (Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի դիվան, ֆ. 57, ցուցակ 2, գ. 685, ք. 46): Հրատարակել ենք մենք (տե՛ս Պ. Հ. Հովհաննիսյան, Հայկական հարցին աղերսվող Նիկողայոս Ադոնցի նորահայտ նամակները, «Էջմիածին», 2010, № 11, էջ 106): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Նամակն ուղղված է Մայր Աթոռի դիվանապետ Բագրատ վարդապետ Վարդապարյանին (1869-1938): Բագրատ վարդապետն ավարտել է Ս. Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանը և Մոսկվայի համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետը: 1912-1916 թվականներին եղել է Գևորգյան ճեմարանի տեսուչ, Մայր Աթոռի դիվանապետ, Վանական խորհրդի անդամ: Տարբեր տարիներին զբաղեցրել է Հնդիրանական, Շամախու և Աստրախանի թեմական առաջնորդի պաշտոնները:

2. Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ Ե-ն իր գահակալությունից անմիջապես հետո դիմել է ռուսական կառավարությանը (2 հոկտեմբերի, 1912) և անձամբ Նիկոլայ II-ին (24 դեկտեմբերի, 1912) Հայկական հարցը վերաբացելու խնդրանքով: Ստանալով ռուսական կառավարության դրական վերաբերմունքը՝ կայսրության տարբեր հայաշատ կենտրոններում, այդ թվում՝ Ս. Պետերբուրգում, ստեղծվել են Հայկական հարցի արծարծմանը աջակցող կոմիտեներ: Այստեղ խոսքը վերաբերում է 1912 թվականի նոյեմբերի կեսերին Ս. Պետերբուրգի Հայկական խմբակի նախաձեռնությամբ հրավիրված խորհրդակցությանը:

3. Ակնարկը վերաբերում է Գրիգոր Տիգրանյանի և Նիկողայոս Ադոնցի ուղևորությանը (դեկտեմբեր 1912 - հունվար 1913) Կ. Պոլիս (այդ ուղևորության մանրամասների և ձեռք բերած արդյունքների մասին տե՛ս Ն. Ադոնց, Հայկական հարց, կազմել, ծանոթագրել և ներածությունը գրել է Պ. Հ. Հովհաննիսյանը, Երևան, 1996, էջ 25-49):

4. Այդ փաստաթուղթը, որ հայտնի է «Հայկական հարցի շուրջ Թուրքիայում. Հաշվետվություն Ս. Պետերբուրգի Հայկական խմբակի կողմից նրա երկու գործուղված անդամների Կոստանդնուպոլիս կատարած ուղևորության մասին» վերտառությամբ, այժմ պահվում է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի արխիվային բաժնում (տե՛ս Կաթողիկոսական դիվան, թղթապանակ № 238, վավերագիր 95, ք. 1-17):

5. Միքայել Հովհաննեսի Պապազանյան (1868-1929) – Ռուսաստանի IV Պետական դումայի (1912-1917), Անդրկովկասյան հատուկ կոմիտեի (1917) և Հայոց ազգային պատվիրակության (1919-1922) անդամ:

6. Պողոս (Պավել) Հովսեփի Ղուկասյան (1860 - ?) – նավթարդյունաբերող, «Բարվի նավթարդյունաբերողների համագումարի» նախագահ, Ռուսաստանի պետական խորհրդի անդամ (1906-1917), ազգային բարերար:

7. Գրիգոր Թադևոսի Տիգրանյան (1859-1930) – հասարակական-մշակութային գործիչ, Ս. Պետերբուրգի Հայկական խմբակի ղեկավարներից:

8. Ինչպես ցուցում է Մայր Աթոռի դիվանապետ Բագրատ վրդ. Վարդապարյանի նակագրությունը, սույն նամակը ստացվել է 1913 թվականի մարտի 22-ին:

50. ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԼՆՅԱՆԻՆ

(էջ 73)

Բնագիրը պահվում է ՀՀ ազգային արխիվում (ֆոնդ 282, ց. I, գ. 6): Հրատարակել ենք մենք (տե՛ս Պ. Հ. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 108-109): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Այսինքն՝ 1913 թվականի ապրիլի 9-ին:
2. Նկատի ունի Ս. Պետերբուրգի Հայկական խմբակի նախաձեռնությամբ ստեղծված Հայկական հարցի վերաբացմանը աջակցող խորհրդակցական ժողովը:
3. Մաքսիմ Կովալսկի (1851-1916) – ռուս նշանավոր պատմաբան, ազգագրագետ, սոցիոլոգ: Ռուսաստանի I Պետական դումայի (1906-1907) և Պետական խորհրդի (1907) անդամ, Սահմանադիր-միապետական կուսակցության հիմնադիր և նախագահ:
4. Ալեքսանդր Գուչկով (1862-1936) – Ռուսաստանի III Պետական դումայի նախագահ (1907-1912), Օկտյաբրիստների կուսակցության պարագլուխ, Ժամանակավոր կառավարության ռազմածովային ուժերի նախարար (1917):
5. Պավել Միլյուկով (1859-1943) – պատմաբան, հրապարակախոս, Կադետական կուսակցության նախագահ, Ժամանակավոր կառավարության արտաքին գործերի նախարար (1917 թ. մարտ-մայիս):
6. 1913 թվականի երկրորդ կեսին նախատեսված էր Լոնդոնում հրավիրել Եվրոպայի հայասեր գործիչների կոնֆերանս՝ նվիրված Հայկական հարցին:
7. Խոսքը բժիշկ Հովհաննես Լորիս-Մելիքյանի մասին է: Ավարտել է Փարիզի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը: Եղել է ՀՀ Դաշնակցության հիմնադիրներից, աշխատակցել է «Դրոշակ» հանդեսին: Եվրոպական երկրներում զբաղվել է Հայ դատի քարոզչությամբ, հիմնադրել և խմբագրել է «Pro Armenia» ֆրանսերեն պարբերաբերը:
8. Ակնարկը վերաբերում է Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ Ե Սուրենյանցի՝ 1912 թվականի դեկտեմբերի 1-ի կոնդակով Հայ դատի պաշտպանության համար Եվրոպայում ստեղծված պատվիրակությանը, որի կազմում ընդգրկված էին Պողոս Նուպար փաշան, Հակոբ Արթին փաշան, Գևորգ արքեպ. Ուրուճյանը, Մրմաս Չերազն ու Հարություն Մոսախյանը:
9. Այսինքն՝ Պողոս Նուպար փաշային:

51. ԳԱՐԵԳԻՆ ԼԵՎՈՆՅԱՆԻՆ

(էջ 75)

Ինքնագիրը պահվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանի արխիվում (Գարեգին Լևոնյանի ֆոնդ 66, № 1207): Հրատարակել ենք մենք (տե՛ս Պ. Հ. Հովհաննիսյան, Նիկողայոս Ադոնցի անտիպ նամակներից, էջ 92): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Առողջարանային քաղաք Չեխիայում՝ Պրագայից 120 կմ արևմուտք, այժմ՝ Կարլովի Վարի:
2. Նկատի ունի Վենետիկի Ս. Ղազար վանքը, որտեղ այդ ժամանակ Գ. Լևոնյանը տպագրում էր «Գեղարվեստ» հանդեսի 5-րդ համարը (1913 թ.):
3. Ըստ երևույթին, խոսքը քանդակագործ, արվեստագետ Ա. Տեր-Մարությանի (1871-1919) մասին է:
4. Ակնարկում է Վենետիկի Մյիսթարյան վարդապետներին:
5. Նամակի առաջին էջի ձախ անկյունում դրոշմված է Կարլսբադի այն հյուրանոցի հասցեն, որտեղ իջևանել էր Ն. Ադոնցը՝ «Atlantic Palace, Karlsbad»:

52. ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԼՆՅԱՆԻՆ

(էջ 76)

Ինքնագիրը պահվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանի արխիվում (Արշակ Չոպանյանի ֆոնդ, I բաժին, 133, № 27): Հրատարակել ենք մենք (տե՛ս Պ. Հ. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 93-94): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Խոսքը Փարիզի ազգային գրադարանի մասին է (Bibliothèque Nationale):
2. Դիոնիսիոս Թրակացին ք. Ա. II դարի հույն բերական է: Նրա «Քերականական արվեստ» աշխատությունը, որը հունական դպրոցներում գործածվել է որպես դասագիրք, հայերեն է թարգմանվել V դարում: Թրակացու «Քերականական արվեստ» մեկնել են հայ մեկնիչներ Մովսես Քերթոզը, Դավիթ Մեկնիչը, Ստեփանոս Մյունեցին, Համամ Արևելցին, Գրիգոր Մագիստրոսը, Հովհաննես Երզնկացին և ուրիշներ: Աշխատության հայերեն թարգմանությունը հիմք է դարձել հայ քերականական ուսման ստեղծման ու զարգացման համար:

3. Ֆրեդերիկ Մակլեր (1869-1938) – ֆրանսիացի հայագետ, հայագիտական շուրջ 100 աշխատությունների հեղինակ: Հիմնադրել ու խմբագրել է Փարիզում լույս տեսնող «Revue des E'tudes Arméniennes» համադեսը:

4. Ֆ. Մակլերը Փարիզի ազգային գրադարանում գտնվող հայերեն և վրացերեն 323 ձեռագրերը նկարագրել է հետևյալ ցուցակում՝ «Catalogue des manuscrits arméniens et géorgiens de la Bibliothèque Nationale» (Paris, 1908):

5. Նկատի ունի Փարիզի ազգային գրադարանի հայերեն ձեռագրերի նախորդ ցուցակը, որը 1739 թվականին կազմել էր հայագետ Գույիելմուս Վիլֆրուան (1690-1777)՝ «Catalogus codicum manuscritorum Bibliotheca Regiae», t. I, Paris, 1739:

6. Ակնարկում է իր «Արուեստ Դիոնիսեայ Քերականի եւ հայ մեկնութիւնք նորին» ուսումնասիրությունը, որը լույս տեսավ 1915 թվականին և անմիջապես պաշտպանվեց որպես դոկտորական ատենախոսություն (տե՛ս **Ն. ԱճՈՒՆ**, *Дионисий Фракийский и армянские толкователи*, Петроград, 1915):

7. Շահան-Ջրպետ (Շահան Սարգսի Ջրպետյան, 1772-1837) – նշանավոր լեզվաբան, հիմնադրել է Սորբոնի համալսարանի հայոց լեզվի ամբիոնը:

8. Նկատի ունի հետևյալ հրատարակությունը՝ «Քերականութիւն Դիոնիսիոսի Թրակացոյ» (տե՛ս «Mémoire de la Societe de linguistique de Paris» Փարիզ, 1824, կա նաև առանձին գրքով՝ Փարիզ, 1830):

9. Խոսքը իրավաբան, հոգեբան, մանկավարժ Սիրական Թադևոսի Տիգրանյանի (1875-1947) մասին է: Հեղինակն է «Древнеармянская книга канонов» (Петроград, 1918) մեծագրության, եղել է Երևանի համալսարանի առաջին դասախոսներից:

10. Ըստ երևույթին, խոսքը վերաբերում է Հայկական հարցին նվիրված ֆրանսերեն ինչ-որ հրատարակության:

11. Ակնարկում է հայ հասարակական-քաղաքական նշանավոր գործիչ Պողոս Նուպար փաշային (1851-1930):

12. Խոսքը Ռուսաստանի արտաքին գործոց նախարար (1910-1916) Սերգեյ Դմիտրովիչ Սազոնովի (1861-1927) մասին է:

13. Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ Ե-ն Բալկանյան պատերազմների ժամանակ (1912-1913) հայկական բարենորոգումների հարցը եվրոպական պետությունների առջև վերստին արծարծելու նպատակով Պողոս Նուպար փաշային նշանակում է Ազգային պատվիրակության նախագահ: Ն. Արոնցն այստեղ ակնարկում է այդ խնդրի շուրջ Պողոս Նուպարի և Սազոնովի փարիզյան ինչ-որ տեսակցության մասին:

14. Առաջին աշխարհամարտի նախօրյակին Ռուսաստանի ակտիվ միջամտությամբ Հայկական հարցը վերստին վերաբացվեց: Ռուսաստանը ձգտում էր դիվանագիտական քննարկման առարկա դարձնել հայկական վեց վիլայեթներում բարենորոգումներ իրականացնելու, մեկ միասնական մահամզապետություն ստեղծելու հարցերը:

53. ԱՐԵԱԿ ԶՈՊԱՆՅԱԼԻՆ

(էջ 78)

Ինքնագիրը պահվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի քանդարանի արխիվում (Արշակ Չոպանյանի ֆոնդ, I բաժին, 133, № 28): Հրատարակել ենք մենք (տե՛ս **Պ. Հ. Հովհաննիսյան**, նշվ. աշխ., էջ 94-95): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Ակնարկում է Հայկական հարցը արծարծելու ուղղությամբ Ս. Պետերբուրգում կազմակերպված խորհրդակցական մարմնի գործունեությունը:

2. Որքան մեզ հայտնի է, Ա. Չոպանյանի որևէ երկասիրություն այդ տարիներին ռուսերեն չի քարգմանվել՝ բացառությամբ հետագայում՝ 1916 թվականին, Վ. Բրյուսովի «Поэзия Армении» ժողովածուում տեղ գտած բանաստեղծությունների:

3. Տե՛ս նախորդ՝ № 52 մամակը:

4. Ակնարկում է Ա. Չոպանյանի «Կյանք և երազ» ստեղծագործությունների ֆրանսերեն («La vie et le rêve.. Poèmes en prose contes, fantaisies», Paris, 1913) ժողովածուն, որը լույս է տեսել Էմիլ Վերիտեի առաջաբանով:

5. Խոսքը արևմտահայ նշանավոր գրող, հրապարակախոս և խմբագիր Ռ. Ջարդարյանի (1874-1915) մասին է:

6. Այսինքն՝ Հայկական հարցի:

7. Քալանթար – հասարակական-քաղաքական գործիչ, հայտնի գյուղատնտես, «Մշակ» թերթի խմբագիր Ալեքսանդր Հայրապետի Քալանթար (1855-1913):

8. Խատիսյան – գրական-հասարակական գործիչ, «Չանգ» շաբաթաթերթի խմբագիր Կոստանդին Հ. Խատիսյան (1864-1913):

9. Ջավարյան – հասարակական-քաղաքական գործիչ, Դաշնակցություն կուսակցության ղեկավարներից Միմոն Ջավարյան (1865-1913):

10. Առանձար (Միսաք Քերովբեի Գոյումճյան, 1877-1913) – նշանավոր գրող, նովելագիր, երգիծաբան, մանկավարժ:

54. ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԳԵՎՈՐԳ Ե ՍՈՒՐԵՆՅԱՆՅԻՆ

(էջ 79)

Ինքնագիրը պահվում է ՀՀ ազգային արխիվում (ֆոնդ 57, ցուցակ 1, գործ 540, թ. 7): Հրատարակել ենք մենք (տե՛ս **Պ. Հ. Հովհաննիսյան**, Նիկողայոս Արոնցի անտիպ հուշերը ուսուցչապետ Նիկողայոս Մառի մասին, «Ակադեմիկոս Նիկողայոս Մառ», ժողովածու, Երևան, 2005, էջ 144): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Խոսքը Անիի եկեղեցիների հոգևոր սպասավոր Միքայել վարդապետի մասին է: Վերջինս խոր տարածաշրջաններ ունեւր Անիի հնագիտական արշավախմբի, մասնավորապես նրա ղեկավար Ն. Մառի հետ:

2. Վարդանյան Վարդան (Վարդանով, 1853-1919) – Ս. Պետերբուրգի Հայոց եկեղեցական խորհրդի նախագահ, հայտնի բժշկապետ և հասարակական գործիչ:

55. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԳ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

(էջ 80)

Ինքնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Դժվար է հստակեցնել, թե Ռուսաց կայսրուհի Եկատերինա II-ի (1762-1796) որ հրովարտակի մասին է խոսքը: Եկատերինա II-ի՝ հայ իրականության հետ աղերսված հրովարտակներից հիշատակման են արժանի՝ 1768 թվականի հրովարտակը, որով վերահաստատվում էին Ս. Էջմիածնի իրավունքները Ռուսաստանում բնակվող հայերի նկատմամբ, 1770 թվականի մայիսի 22-ի հրովարտակը, որով չեղյալ էր համարվում Ռուսաստանում հայկական եկեղեցիների կառուցումն արգելակող 1740 թվականի հրամանագիրը, 1779 թվականի հրովարտակը՝ Նոր Նախիջևան քաղաքի հիմնադրման ու ինքնավարության մասին և այլն: Թերևս վերջինիս մասին է խոսքը:

2. Հայ կաթոլիկական միաբանություն, որը ստեղծվել է Լեոնալիքանանում 1705 թվականին:

3. Մեկ տող անընթեռնելի է:

4. Սրապիոն վարդապետի ինքնությունը պարզել չկարողացանք:

5. Թվագրել ենք մոտավորապես:

56. ԿԱՐԱՊԵՏ ԿՈՍՏԱՆՅԱՆԻՆ

(էջ 81)

Ինքնագիրը պահվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի քանգարանի արխիվում (Կարապետ Կոստանյանի ֆոնդ 19, № 600): Հրատարակել ենք մենք (տե՛ս Պ. Հ. Հովհաննիսյան, Նիկողայոս Արոնցի անտիպ նամակներից, էջ 95): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Խոսքը բանասեր-բանահավաք, ազգագրագետ Գ. Ա. Սրվանձտյանցի (1840-1892) «Հնոց և նորոց» (Կ. Պոլիս, 1874) ժողովածուի մասին է:

2. Նկատի ունի քերական, տրամաբան, փիլիսոփա Սյունեոն Ջուղայեցու (1595-1657) «Գիրք տրամաբանութեան» (Կ. Պոլիս, 1728) երկասիրությունը:

3. Այսինքն՝ Լազարյան ճեմարանի:

4. Ակնարկում է Գ. Խալարյանցի «Очерк истории древней Армении» (Մ., 1910) երկասիրությունը:

5. Նամակը թվագրել ենք՝ հիմք ընդունելով բովանդակության ընձեռած տվյալները:

57. ԱՐԻՍՏԱԿԵՍ ՎՐԳ. ՎԱՐԳԱՆՅԱՆԻՆ

(էջ 81)

Բնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս № 47, ծան. 1:

2. Ն. Արոնցի՝ Կ. Պոլիս այցելելու (1912 թ. դեկտեմբեր - 1913 թ. հունվար) իրական հանգամանքների վերաբերյալ մանրամասն տե՛ս Ն. Արոնց, Երկեր, հատոր 2 (հրատարակատություն), Երևան, 2012, էջ 429-438:

3. Նկատի ունի Ներսես վարդապետ Ալիեյանին:

4. Խոսքը «Ռուսաստանի հնագիտական ընկերության» (1846-1917) մասին է:

5. Ակնարկում է Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության «Ազգային մատենադարան» մատենաշարով լույս տեսած գրքերը:

6. Նկատի ունի Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության անդամ Հայր Աղեքսանդր Մատիկյանի (1886-1930) «Անանունը կամ Կեղծ Մեքեոս. քննական ուսումնասիրություն» (Վիեննա, 1913) երկասիրությունը:

7. Խոսքն իր ««Начальная история Армении» у Себеоса...» աշխատության մասին է: Բոլոր դեպքերում Ն. Արոնցը որևէ գրախոսություն չի գրել Ա. Մատիկյանի վերը նշված ուսումնասիրության վերաբերյալ:

8. Նամակը թվագրել ենք՝ հիմք ընդունելով բովանդակության ընձեռած տվյալները:

1914

58. ԽՈՐԵՆ ԵՊ. ՄՈՒՐԱԳԲԵԳՅԱՆԻՆ

(էջ 83)

Բնագիր-մեքենագիրը պահվում է ՀՀ ազգային արխիվում՝ ֆոնդ 48, ց. 1, ք. 49: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Դուշյի – այժմ Վայոց ձորի մարզի Վայքի տարածաշրջանի Կեչուտ գյուղը:

59. ԿԱՐԱՊԵՏ ԿՈՍՏԱՆՅԱՆԻՆ

(էջ 84)

Ինքնագիրը պահվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի քանդարանի արխիվում (Կարապետ Կոստանյանի ֆոնդ 19, № 601): Հրատարակել ենք մենք (տե՛ս Պ. Հ. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 96): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Տե՛ս № 56, ծան. 1:

1915

60. ԿԱՐԱՊԵՏ ԿՈՍՏԱՆՅԱՆԻՆ

(էջ 84)

Ինքնագիրը պահվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի քանդարանի արխիվում (Կարապետ Կոստանյանի ֆոնդ 19, № 602): Հրատարակել ենք մենք (տե՛ս Պ. Հ. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 96): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Այնպիսով է 1915 թվականի սկզբներին Արևմտյան Հայաստանում տեղի ունեցող հայտնի իրադարձությունները:

2. Տե՛ս «Собрание актов, относящихся к обозрению истории армянского народа», ч. I-III (М., 1833-1838):

3. Խոսքը հրապարակախոս, խմբագիր, պատմաբան Մ. Գ. Մսերյանի (1808-1873) «Պատմություն կաթողիկոսաց Էջմիածնի ի Սիմեոնե մինչև ցՅոհաննես» (Մոսկվա, 1876) երկասիրության մասին է:

4. Սա Հ. Աճառյանի՝ հայերենի 40 բարբառներին ու ենթաբարբառներին նվիրված «Հայերեն գավառական բառարան» (Թիֆլիս, 1913) մեծածավալ ու մեծարժեք աշխատությունն է:

1916

61. ՏԻՐԱՅՐ ՎՐԳ. ՏԵՐ-ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԻՆ

(էջ 85)

Բնագիրը պահվում է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի արխիվային քաժնի Տիրայր վրդ. Տեր-Հովհաննիսյանի ֆոնդում (թղթ. № 126, վավ. 116):

Հրատարակել է Ա. Հ. Աղամյանը (տե՛ս Ա. Հ. Աղամյան, նշվ. աշխ., էջ 113-114): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Տե՛ս «Ծրագիր Գեորգեան հոգևոր ճեմարանի դպրոցական քաժնի ստորին դասարանն ընդունվելու համար», Վաղարշապատ, 1916:

2. Տիրայր Տեր-Հովհաննիսյան (Տիրայր Հովսեփի Մելիք-Մուշկամբարյան, 1867-1956) - եկեղեցական նշանավոր գործիչ, հայագետ: Կարևոր դերակատարություն է ունեցել Ադոնցի ճակատագրում որպես ուսուցիչ ու հովանավոր: Մայր Արոտ Ս. Էջմիածնի դիվանապետ (1915-1921), հետագայում Հյուսիսային Ամերիկայի հայոց քեմի առաջնորդ (1921-1928):

3. Խոսքը մոսկվայաբնակ հայ մեծահարուստ Ալեքսանդր Ասլանի Թարասյանի (Տարասով) մասին է, որը 1917 թվականին 64.000 ռուբլի գումար է կտակել Գևորգյան ճեմարանի կարիքները հոգալու համար:

4. Նկատի ունի Գևորգ վրդ. Չորեքյանին (1868-1954): Ապագա Ամենայն Հայոց կաթողիկոս (1945-1954): 1916 թվականին նա Սինդի անդամ էր և Մայր Տաճարի լուսարարապետ:

5. Հովհաննես Չավրյան (Չավրիս, 1880-1945) – ազգային-հասարակական գործիչ, իրավաբան, երգվյալ հավատարմատար, Ն. Ադոնցի անձնական բարեկամը:

6. Նկատի ունի Գարեգին վրդ. Հովսեփյանին, որը 1916 թվականին Գևորգյան ճեմարանի տեսուչն էր:

62. ՏԻՐԱՅՐ ՎՐԳ. ՏԵՐ-ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԻՆ

(էջ 87)

Բնագիրը պահվում է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի արխիվային քաժնի Գարեգին Հովսեփյանի ֆոնդում (թղթ. № 134, վավ. 1): Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս № 61, ծան. 3:

2. Տիրայր Տեր-Հովհաննիսյանը տարիներ ի վեր զբաղվել է Ֆրիկի անձի և գրական ժառանգության ուսումնասիրությամբ, հրատարակել է մի շարք հոդվածներ և «Ֆրիկ. Գիվան» մեծածավալ աշխատությունը (Նյու Յորք, 1952, 765 էջ): Հետաքրքրությունից զուրկ չէ այն փաստը, որ Ադոնցը ժամանակին հուշել է Տիրայրին «Ֆրիկ» բառի և ոչ թե անվան իր մեկնաբանությունը՝ «ժաղկող, նկարիչ» (տե՛ս նույն տեղում, էջ 88):

3. Նկատի ունի Գարեգին եպ. Հովսեփյանին:

1917

63. ԿԱՐԱՊԵՏ ԿՈՍՏԱՆՅԱՆԻՆ

(էջ 88)

Ինքնագիրը պահվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի քանդաքանի արխիվում (Կարապետ Կոստանյանի ֆոնդ 19, № 603): Հրատարակել ենք մենք (տե՛ս **Պ. Հ. Հովհաննիսյան**, նշվ. աշխ., էջ 96): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Ենթադրելի է, որ Ն. Ադոնցը ակնարկում է 1916 թվականի ամռանն իր կատարած ճանապարհորդությունը Վան, Մուշ, Կարին, որի ընթացքում մասնակցել է Վանի հնագիտական արշավախմբին:

1918

64. ՀԵՌԱԳԻՐ ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՏՎԻՐԱԿՈՒԹՅԱՆԸ

(էջ 88)

Մեքենագիր-բնագիրը պահվում է ՀՀ ազգային արխիվում (ֆոնդ 282, ցուցակ 1, գործ 45):

1. Հայ ազգային պատվիրակությունը՝ Պողոս Նուպար փաշայի գլխավորությամբ, 1912 թվականից սկսյալ գործում էր Փարիզում (տե՛ս № 50, ծան. 8):

2. Այնուհետև բերվում է «Տաճկահայաստանի մասին» հրովարտակի ամբողջական տեքստը:

3. Հեռագիրն անստորագիր է, սակայն վստահելի սկզբնաղբյուրներից հայանի է, որ այն ուղարկել է Ն. Ադոնցը, որն այդ ժամանակ Հայոց ազգային խորհրդի լիազոր ներկայացուցիչն էր Պետրոգրադում:

65. ՀԵՌԱԳԻՐ ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆԸ

(էջ 89)

Մեքենագիր ռուսերեն բնագիրը գտնվում է Ռուսաստանի Դաշնության արտաքին քաղաքականության արխիվում (Архив внешней политики РФ, Референтура по Закавказью, ф. 148, оп. 3, п. 2, д. 6, л. 48): Բնագիրը հայտնաբերել է պատմաբան Ռեն Դազանյանը, որը հետազայում այն տրամադրել է մեզ: Հեռագրի հայերեն թարգմանությունը առաջին անգամ լույս է

տեսել Ն. Ադոնցի «Հայկական հարց» ժողովածուում (Երևան, 1996, էջ 63): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Նշված ժամանակաշրջանում (1918 թ. մարտ) Ն. Ադոնցը բնակվում էր Մոսկվայում, ուր նա տեղափոխվել էր քաղաքական իրադարձություններին մոտ լինելու, հայությանը հուզող խնդիրներին առավել օգտակար լինելու մտադրությամբ:

2. Հայոց ազգային խորհուրդը ստեղծվել է 1917 թվականի սեպտեմբերի 29-ին Թիֆլիսում գումարված Արևելահայերի ազգային խորհրդաժողովում:

3. Թուրքական բանակը Արդահանը գրավել էր դեռևս 1918 թվականի մարտի 3-4-ի մարտերի ժամանակ, իսկ Կարսը՝ ապրիլի 25-ին:

4. Հեռագրի վերջում Գերմանիայի արտաքին գործերի նախարարի տեղակալ ֆոն Բուշեն Կ. Պոլսում Գերմանիայի դեսպանին տվել է հետևյալ գրավոր ցուցումը. «Խնդրում ենք տեղի կառավարությանը (իմա՝ թուրքական - Պ. Հ.) տեղեկացնել սույնի մասին և կանխել թուրքական կասկածելի ներխուժումը և այդ մատնանշել»:

1920

66. ԼՈՆԴՈՆԻ «ԹԱՅՄՍ» ԹԵՐԹԻ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

(էջ 90)

Ռուսերեն ինքնագիրը պահվում է Համազգայինի Բեյրութի գրական պահոցի Նիկողայոս Ադոնցի ֆոնդում (պահարան I, գրոց Դ/Ա-7): Հայտնաբերել և հրատարակել ենք մենք (տե՛ս Ն. Ադոնց, Հայկական հարց, Երևան, «Հայագիտակ», 1996, էջ 116-118: Թարգմանությունը ռուսերենից՝ Վ. Ա. Դիլոյանի): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. «Թայմս» («The Times») – անկախ օրաթերթ, որը լույս է տեսնում Լոնդոնում 1785 թվականից առ այսօր:

2. Ցավոք, հնարավոր չեղավ պարզել, թե Ադոնցի սույն նամակը երբևիցե տպագրվել է «Թայմս»-ում, թե ոչ:

3. Նկատի ունի 1920 թվականի նոյեմբերյան տոնակատարությունները Լոնդոնում՝ ի նշանավորումն Առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտի երկրորդ տարեկիցի:

4. Այսինքն՝ Գերմանիան:

5. Ն. Ադոնցը չի կռահել, որ բուլնիկների եզրափակիչ հարվածն ի վերջո 1921 թվականի փետրվարին ուղղվելու էր Վրաստանի դեմ:

6. Ակնարկում է հայ ժողովրդի դահիճ Էնվեր փաշային, որի հայտարարությունը՝ ներկայացված Բաքվում հրավիրված Արևելքի ժողովուրդների առաջին համագու-

մարին (1920 թ. սեպտեմբերի 1-7), ուներ ոչ միայն շեշտված հակահայկական միտում, այլև պատերազմի անսրող կոչ՝ ընդդեմ Հայաստանի Հանրապետության:

7. Նամակը թվագրել ենք՝ հիմք ընդունելով բովանդակության ընձեռած տվյալները:

67. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԳ. ԱԿՆՅԱՆԻՆ

(էջ 94)

Բնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Ն. Մառը արտասահմանյան գործուղման է մեկնել 1920 թվականի սեպտեմբերի 12-ին, որը շարունակվել է մինչև 1921 թվականի հունիսը:

2. Ն. Մառը Վիեննայի Մխիթարյաններին է այցելել 1920 թվականի դեկտեմբերին:

3. Նկատի ունի 1920 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին քեմալականների հարձակումը դեպի Հայաստան և այստեղ նրանց կազմակերպած վայրագոթյունները, թուրք-ռուս համաձայնագիրը՝ Հայաստանը միմյանց միջև բաժանելու վերաբերյալ, և Հայաստանի խորհրդայնացումը:

4. Նամակը թվագրել ենք՝ հիմք ընդունելով բովանդակության տվյալները:

1921

68. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԳ. ԱԿՆՅԱՆԻՆ (1)

(էջ 95)

Բնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Հասցեատերը ենթադրական է:

2. 1920-1924 թվականների ընթացքում Ն. Ադոնցի որևէ հոդված (թեկուզ և «մի փոքրիկ հոդված») վիեննական հանդեսում չի տպագրվել: Մնում է ենթադրել, որ Ադոնցի այդ անձանոթ ձեռագիր հոդվածը շարունակում է պահվել միաբանության դիվանում: Միգուցե հետագա արդատումներն ի հայտ բերեն Ադոնցի ինչպես այս, այնպես էլ այլ չիրապարսկված աշխատություններ:

3. Ինչպես հայտնի է, Փավստոսի մասին Գ. Տեր-Պողոսյանի առաջին հոդվածաշարը «Հանդես ամսօրեայ»-ում լույս էր տեսել դեռևս 1900 թվականին, իսկ առանձին գրքով՝ 1901 թվականին: Այստեղ խոսքը Հ. Ա. Մատիկյանի «Ամանունը կամ Կեղծ-Սեբեոս» մեմագրության վերաբերյալ Գ. Տեր-Պողոսյանի գրախոսականի մասին է,

որը լույս էր տեսել «Նկատողություններ Փավստոսի Պատմության վերաբերյալ» խորագրի ներքո (տե՛ս «Հանդես ամսօրեայ», 1914, էջ 183-206, 480-500, 623-633: 1916, էջ 149-170):

4. Գ. Տեր-Պողոսյանի սույն մատենախոսականը առանձին գրքով լույս է տեսել 1919 թվականին՝ որպես Բ հատորը «Նկատողություններ Փավստոսի Պատմության վերաբերյալ» ուսումնասիրության:

5. Նկատի ունի 1920-1921 թվականներին իր անընդհատ տեղափոխումները՝ նախ Ս. Պետերբուրգից Լոնդոն (ապրիլ, 1920), ապա՝ Լոնդոնից Փարիզ (աշուն, 1921):

6. Յո. Մարկվարտ (1864-1930) – գերմանացի հայագետ, Բեռլինի համալսարանի հայկական բանասիրության ամբիոնի վարիչ (1920-1930), «Հանդես ամսօրեայ»-ի թղթակիցներից:

7. Հ. Գեյցեր (1847-1906) – գերմանացի հայագետ: Հեղինակ է հայկական մատենագրությանը և միջնադարյան հայոց պատմությանը նվիրված բազմաթիվ աշխատությունների: Աշխատակցել է «Հանդես ամսօրեայ»-ին:

8. Յո. Մարկվարտի տվյալ ուսումնասիրությունը լույս է տեսել նախ գերմաներենով հետևյալ խորագրի ներքո՝ «Untersuchungen zur Geschichte von Eran. 5. Zur Kritik des Faustus v. Byzanz», տե՛ս «Philologus», Band LV, Heft 2, Göttingen, 1896, S. 213-244: Սույնի համատարբությունը տպագրվել է «Հանդես ամսօրեայ»-ում՝ «Փավստոս Բուզանդ» խորագրի ներքո (տե՛ս «Հանդես ամսօրեայ», 1896, էջ 346-347):

Հ. Գեյցերի հոդվածն է՝ «Die Anfänge der armenischen Kirche (Sonderabdruck aus den Berichten der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften), տե՛ս «Philosophisch-historische Classe», Sitzung vom Mai, 1895, S. 109-174: «Հանդես ամսօրեայ»-ում լույս է տեսել այս հոդվածի միայն մի հատվածը՝ «Սկզբնավորություն հայկական եկեղեցվո» (տե՛ս «Հանդես ամսօրեայ», 1897, էջ 56): Իսկ բուն ուսումնասիրությունը լույս է տեսել Վենետիկում առանձին գրքով (տե՛ս Հ. Գեյցեր, Փավստոս Բուզանդ կամ հայկական եկեղեցվո սկզբնավորություն: Թարգմ. Հ. Թորոսյան, Վենետիկ, 1896):

9. Մեկ տող անընթեռնելի է:

10. Թվագրել ենք՝ հիմք ընդունելով բովանդակության ընձեռած տվյալները:

69. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԳ. ԱԿՆՅԱՆԻՆ (1)

(էջ 95)

Բնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Հասցեատերը ենթադրական է:

2. Խոսքը Գ. Տեր-Պողոսյանի «Նկատողություններ Փափստոսի Պատմության վերաբերյալ» մեծագրության 2-րդ հատրի (Վիեննա, 1919) մասին է:

3. Նշված հասցեով Ն. Աղոնցը Փարիզում բնակվել է միայն 1921-1922 թվականների ընթացքում:

70. ԳԱՔՐԻԵԼ ՆՈՐԱՏՈՒՆԿՅԱՆԻՆ

(էջ 96)

Մեքենագիր բնագիրը պահվում է ՀՀ ազգային արխիվում (ֆոնդ 430, ց. 1, գ. 139, ք. 6): Հրատարակել ենք մենք (տե՛ս Ն. Աղոնց, Երկեր, հատ. Զ. Հրատարակախոսություն, Երևան, 2012, էջ 15): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Գաբրիել Նորատունկյան (1852-1936) – Օսմանյան կայսրության պետական գործիչ, առևտրի ու հանրային շինության (1906-1912) և արտաքին գործոց (1912-1913) նախարար, 1920 թվականից՝ Հայկական ազգային պատվիրակության նախագահ:

2. Չափազանց կարևորելով Գ. Նորատունկյանի գրությունն առ Ն. Աղոնց՝ անհրաժեշտ ենք համարում այն ներկայացնել ամբողջությամբ:

«Մեծարգո՝ տիար,

Մեր ազգային դատին կապված ինչ-ինչ իրավաբանական խնդիրներ սերտելու և պատասխանելու համար, Ազգային պատվիրակությունս հարկ տեսավ իրեն գործակից առնել իրավագետ խորհրդականներու հանձնախումբ մը:

Ծանուցանելով Ձերդ ազնվությանը, թե անդամ նշանակված եք սույն հանձնախմբին, պատվիրակությունս մեծ հույս ունի, որ չեք զբանար Ձեր փորձված կարողության և արժանյանց նպաստը բերել այս առթիվ իր աշխատությանց:

Մնամ հատուկ հարգանք՝

նախագահ

Գ. Նորատունկյան (տե՛ս Համազգայինի Բեյրութի գրական արխիվ, պրոֆ. Ն. Աղոնցի ֆոնդ, պահարան I, զգրոց Ե, Ա-8, ք. 22):

3. Ազգային պատվիրակության իրավագիտական հանձնախմբի կազմում, քացի Աղոնցից, ներգրավված էին նաև Մ. Պապաջանյանը, Գ. Սնապյանը և Մ. Ս. Դավիթ-Բեկը: Այստեղ Աղոնցը Հայաստանի սահմանների, բնակչության կազմի ու քաղաքականի վերաբերյալ կազմել է մի շարք հուշագրեր և տեղեկագրեր:

1922

71. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԳ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

(էջ 97)

Բնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը նշանավոր պատմաբան, Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության անդամ Հովսեփ Գաբրըճյանի (1820-1882) «Տիեզերական պատմություն» (Վիեննա, հատ. Ա-Բ, 1849, 1852) աշխատության մասին է:

72. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԳ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

(էջ 97)

Բնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Հակոբ Քոչարյան (1865-1933) – մանկավարժ, հրապարակախոս, հանրային գործիչ: Եղել է Հայոց ազգային բյուրոյի և ՀՀ պատվիրակության քարտուղարը:

2. Մեկ տող անընթեռնելի է:

3. Նկատի ունի Հայաստանի գիտական ինստիտուտի «Բանբերը» (գիրք Ա և Բ, էջմիածին, 1921, 1922), որը լույս էր տեսնում Ե. Տեր-Մինասյանի խմբագրությամբ:

4. Թվագրել ենք հիմք ընդունելով նամակի հաղորդած տվյալները:

1923

73. ԱՐԸԱԿ ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆԻՆ

(էջ 98)

Բնագիրը պահվում է ՀՀ ազգային արխիվում (Արշակ Սաֆրաստյանի ֆոնդ, Պ-42, ցուցակ 1, գործ 872, ք. 6): Հրատարակել է Ալվարդ Ղազիյանը (տե՛ս Ա. Ղազիյան, Նիկողայոս և Հայկ Աղոնցների նամակներն Արշակ Սաֆրաստյանին, «Բանբեր Հայաստանի արխիվների» 2003, № 2, էջ 52): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Արշակ Սաֆրաստյան (1886-1958) – պատմաբան, լրագրող, ազգային-հասարակական գործիչ:

2. Մեկ տող անընթեռնելի է:

3. Անշուշտ, «այդ լուրը» անստույգ էր. 1923 թվականին Ջանգեզուրում նման շարժում չի եղել:

Բնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը «Անձանոթ էջեր Մաշտոցի և նրա աշակերտների կյանքից՝ ըստ օտար աղբյուրների» հոդվածաշարի մասին է (տե՛ս «Հանդես ամսօրեայ», 1925):

2. Այդ շրջանում (1924-1929) Արիստակես վրդ. Վարդանյանը եղել է «Հանդես»-ի խմբագրապետը:

3. Թվագրել ենք՝ հիմք ընդունելով նամակի հաղորդած տվյալները:

75. ՀԱՄԱՁԱՍՊ ՎՐԳ. ՈՍԿՅԱՆԻՆ

(էջ 99)

Բնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Համազասպ վրդ. Ոսկյան (1895-1968) – պատմաբան, ձեռագրագետ, մանկավարժ: Եղել է «Հանդես ամսօրեայ»-ի խմբագրապետ (1938-1946, 1963-1968):

2. Խոսքը հայագետ, խմբագիր Կարապետ Բասմաջյանի (1864-1942) մասին է:

3. Տե՛ս № 74, ծան. 1:

4. Եզնիկ Կողբացու վերաբերյալ Ադոնցը «Հանդես»-ում որևէ հոդված չի տպագրել: Հավանաբար ակնարկը վերաբերում է 1925 թվականին «Բազմավեպ»-ում լույս տեսած նրա «Քննական նշմարներ Եզնիկի մասին» ուսումնասիրությանը (տե՛ս «Բազմավեպ», 1925, էջ 196-200, 294-298, 366-371: 1926, էջ 69-72, 108-113):

5. Թվագրել ենք՝ հիմք ընդունելով նամակի հաղորդած տվյալները:

76. ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

(էջ 100)

Բնագիրը պահվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի քանդաքանի արխիվում (Ա. Չոպանյանի ֆոնդ 133, բաժին I, № 29): Տպագրվում է առաջին անգամ:

Բնագիրը պահվում է Բոստոնի «Հայրենիք» ամսագրի արխիվում: Առաջին անգամ հրատարակել է Ա. Չիլինկիրյանը (տե՛ս «Հայրենիք» ամսագիր, № 5, Բոստոն, 1963, էջ 22-23): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Արտաշես Չիլինկիրյան (Ռուբեն Դարբինյան, 1883-1968) – հասարակական, քաղաքական, կուսակցական նշանավոր գործիչ, ՀՀ արդարադատության նախարար, «Հայրենիք» օրաթերթի և ամսագրի խմբագիր:

2. «Հին հայոց աշխարհայացքը» խորագրի ներքո լույս է տեսել «Հայրենիք» ամսագրի 1926-1927 թվականների համարներում:

3. Լույս է տեսել «Հայրենիք» ամսագրում (1927, № 4, էջ 68-77, № 5, էջ 84-96):

4. Խոսքը Ադոնցի ««Դիզենիս Ալրիտաս» բյուզանդական դյուցազնավեպի պատմական հիմքը» ուսումնասիրության մասին է: Այն առաջին անգամ լույս է տեսել ֆրանսերեն (տե՛ս «Byzantinische Zeitschrift», Leipzig, 1929-1930, Bd. 29-30, SS. 198-227): Ն. Ադոնցի թողոնում առկա է սույն ուսումնասիրության ռուսերեն ձեռագիր, անավարտ (46 էջ) մի տարբերակ (տե՛ս Համազասպի Բեյրութի գրական պահոց, պրոֆ. Ն. Ադոնցի ֆոնդ, պահարան I, գրքոց Է, թղթածրար Ա-8):

5. Թարմատար-հավելադրություն (հավելադիր բառ, հնչյուն):

6. «Հայրենիք» ամսագիրը ՀՀ Դաշնակցության օրգանն էր:

7. Հայկ Ադոնց – Նիկողայոս Ադոնցի կրտսեր եղբայրը, գրականագետ, լրագրող, «Петроградская правда» թերթի (1920-1921) և «Жизнь искусства» ամսագրի (1921-1924) խմբագիր:

8. Խոսքը Ն. Ադոնցի մոր՝ Դանա Ադոնց - Ռոստոմբեկյանի մասին է, ով այդ ժամանակ մյուս որդիների, դստեր ու թոռների հետ բնակվում էր Բաքվում:

9. Անհրաժեշտ համարեցինք ընթերցողին ներկայացնել պատմաբանի քերական թողոնում առկա մոր՝ Դանա Ադոնց – Ռոստոմբեկյանի միակ նամակը կրտսեր որդուն՝ Լենինգրադում բնակվող Հայկ Ադոնցին՝ այն Նիկողայոս Ադոնցին փոխանցելու խնդրանքով:

Միրելի՝ որդի Հայկ,

Նախ և առաջ մեզնից հարցնես, ամբողջ ընտանիքով Բազու ենք: Արտեմի երեխաներն ապրում են իրենց հին տեղը՝ Բիրի-Էյրաթում: Վայլեն ծառայում է և սովորում է համալսարանում (мед. факультет), մնացած երեխաները՝ Էդիկը, Նորան և Լիբան, առաջին երկուսը սովորում են, իսկ մյուսը տանն է (իմիջիայլոց Լիբան շատ ընդունակ է. առանց դպրոց գնալու կարող է թե՛ ռուսերեն և թե՛ հայերեն):

Քույրդ՝ Մաշոն, ապրում է Հայկավանում (Арменикенд), նա ունի երեք աղջիկ երեխա: ...Բազու գալուց հետո Տիգրանը թղթեր է պատրաստել և գցել արհեստակցական միությունը, և մի գուլպի մեքենա (чулочная машина) ենթ առել, իրեն էլ սովել սովորելու: Այժմ կոտակերատիվ արհեստակցական միության համար աշխատում է: Այսինքն՝ այնտեղից թել է ստանում և իրենց տանը գործում, հետո տանում, հանձնում է գուլպաները, որով և վարձատրվում է:

Ես էլ ապրում եմ Տիգրանի մոտ: Նա ունի երեք երեխա, որոնցից Վոլոդյան և Բագրատը սովորում են դպրոցում, իսկ Միշուկը դեռ փոքր է: Տիգրանն էլ այս տարի հաճախարանի վերջին կուրսումն է և այժմ научный работник է Շահումյանի անվան ինստիտուտում:

Մնացած ազգականներից այստեղ եմ՝ Կոստյան, Արշակը, Առաքելը և Վարդանը: Բոլորը՝ ողջ և առողջ, աշխատում են:

Այժմ խոսենք քեզանից: Ինչո՞ւ մինչև այսօր ոչ մի նամակ չես գրում: Ամսական գոնե մեկ ատկրիտկա գրիր, գցիր: Ուրախ եղիր, ոչ մի բանի մասին մի մտածիր, միայն առողջությամդ վրա մտածիր: Գրիր տեսնեմ՝ ինչպե՞ս ես ապրում, ինչպե՞ս ես անցկացնում օրդ, մանրամասն գրիր: Խոստացել էիր, որ գաս Բազու, ինչո՞ւ չեկար:

Նիկոլայի գրած նամակներից մեկը գցիր քո նամակիդ մեջ և ուղարկիր, գրիր նրա հասցեն:

Վերջացնում եմ նամակս մայրական սիրով: Մերոնք բոլորը բարևում են քեզ և սպասում են գալուդ:

Քո մայր՝ **Դանա Ադոնց**

Հ. Գ. Բիրուց շատ բարև:

Նույնը:

Սիրելի՛ հորեղբայր Հայկ,

Այս նամակը գրեցի ես տատիկի կողմից:

... Սպասում ենք նամակիդ, որպեսզի մի տեղեկություն իմանանք Նիկոլայ դյադյայից:

Յտեսություն, խորին հարգանքով՝

Վլադիմիր Տիգրանի Ադոնց

28 փետրվարի, 1929 թ.

թ. Բազու

(տե՛ս Համազգայինի Բեյրութի գրական պահոց, պրոֆ. Ն. Ադոնցի ֆոնդ, պահարան I, գրոց Գ, թղթածրար Ե/Ա-8):

78. ՀԱՄԱԶԱՍՊ ՎՐԴ. ՈՍԿՅԱՆԻՆ

(էջ 102)

Բնագիրը պահվում է Վիեննայի Մշտիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Համազասպ վրդ. Ոսկյանը «Հանդեսը» խմբագրել է 1924-1930 թվականների ընթացքում:

2. Այնարկում է իր «Կորյունի մասին. պ. Ֆնտոլյանի նկատողությունների առթիվ» հոդվածը (տե՛ս «Հանդես ամսօրեայ», 1927, էջ 273-284):

3. Հիշյալ հասցեում Ն. Ադոնցը Փարիզում քնակվում էր՝ 1926 թվականի կեսերից սկսած (տե՛ս «Ֆրանսահայ տարեգիրք. 1927» Փարիզ, 1926, էջ 288):

79. ԱՐՇԱԿ ԶՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

(էջ 103)

Բնագիրը պահվում է Ե. Զարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանի արխիվում (Ա. Զոպանյանի ֆոնդ 133, բաժին I, № 30): Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը վերաբերում է Փարիզի «Հայ գրական միությանը», որը վերջնականապես ձևավորվեց 1928 թվականին: Միությանն անդամակցել են Փարիզում քնակվող բոլոր ճանաչված հայ մտավորականները, իսկ նախագահ է ընտրվել Ն. Ադոնցը:

80. ՀԱՄԱԶԱՍՊ ՎՐԴ. ՈՍԿՅԱՆԻՆ

(էջ 103)

Բնագիրը պահվում է Վիեննայի Մշտիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս Ն. Ադոնց, Մաշտոց և նրա աշակերտները ըստ օտար աղբյուրների, Վիեննա, 1925, 56 էջ (Ազգային մատենադարան, ՃԺԱ):

2. Ն. Ադոնցի ստորագրությունից հետո առկա է հետևյալ մակագրությունը՝ «Դրկվեցավ»:

81. ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊ. ՀՈՎՍԵՓՅԱՆԻՆ

(էջ 104)

Բնագիրը պահվում է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի արխիվային բաժնում (Գարեգին Հովսեփյանի ֆոնդ, թղթ. 96ա, վավ. 1057): Հրատարակել է Ա. Հ. Աղամյանը (տես «Բանբեր Հայաստանի արխիվների», 1966, № 3, էջ 114-115): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Նկատի ունի ազգային բարերար, իր անձնվեր բարեկամ, հայտնի մավթարդյունաբերող Աբրահամ Ղուկասյանին (1872-1969): Ի դեպ, Ա. Ղուկասյանին պատկանող «Navarre» հրատարակչությունն է լույս ընծայել Ադոնցի հետմահու հրատարակված «Histoire d'Arménie» (Փարիզ, 1946) և «Պատմական ուսումնասիրություններ» (Փարիզ, 1948) աշխատությունները:

2. Նկատի ունի 1913 թվականին Վաղարշապատում հրատարակված Ս. Էջմիածնի «Շողակաթ» հայագիտական ժողովածուն:

3. Խոսքը Փարիզի հայոց հոգևոր առաջնորդ Վոսվապուտի եպ. Քիպարյանի մասին է:

4. Այսինքն՝ Պետերբուրգ-Լենինգրադում:

82. ՀԱՎՈՐ ՄԱՆԱՆԳՅԱՆԻՆ

(էջ 106)

Բնագիրը պահվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանի Սոս. Մալխասյանցի ֆոնդում: Առաջին անգամ հրատարակել է Պ. Հ. Հակոբյանը (տես Պ. Հ. Հակոբյան, Ն. Ադոնցի դիտողությունները հայերենի ուղղագրության և տառերի վայելչության վերաբերյալ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1967, № 4, էջ 157-168): Այնուհետև վերահրատարակվել է բազմիցս: Տպագրվում է ըստ Ն. Ադոնցի Երկերի Գ հատորում տեղ գտած առավել ամբողջական տարբերակի (հատ. Գ, էջ 411-424):

1. Հայերենի ուղղագրության ռեֆորմը, որն իրականացվել է 1922 թվականին, տեղիք է տվել զգալի վիճաբանությունների: Խորհրդային Հայաստանի կառավարությունը Գիտության և արվեստի ինստիտուտին հանձնարարել է ստեղծել հատուկ հանձնաժողով՝ հայոց լեզվի ուղղագրության և տառերի ձևի բարեփոխման վերաբերյալ վերջնական նախագիծ պատրաստելու համար:

Հանձնաժողովը կազմել է համադրական աղյուսակ (տես «Տեղեկագիր գիտության և արվեստի ինստիտուտի», Երևան, 1927, էջ 94-96), որն ուղարկել է մի շարք նշանավոր հայագետների, այդ թվում՝ և Ն. Ադոնցին: Ն. Ադոնցի այս նամակը պատասխանն է իրեն ուղղված հանձնաժողովի գրության:

2. Ուղղագրության և տառերի բարեփոխման հանձնաժողովի կազմում էին Հ. Մանանդյանը (նախագահ), Հ. Աճառյանը, Լեոն, Ս. Մալխասյանը, Ա. Խաչատրյանը, Գ. Ղափանցյանը, Ա. Շիրվանզադեն և ուրիշներ:

3. Վոլապյուկ – արհեստական լեզու:

4. Այսինքն՝ Ս. Պետերբուրգի:

5. Նկատի ունի Գարեգին վրդ. Հովսեփյանի «Քարտեզ հայ հնագրության» ուսումնասիրությունը (հատ. Գ, Վաղարշապատ, 1913):

83. ՀԱՄԼՁԱՍՊ ՎՐԳ. ՈՍԿՅԱՆԻՆ

(էջ 124)

Բնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը հունգարահայ մանկավարժ, բանասեր, հասարակական գործիչ Խաչիկ Ղուկասյանի (Christóf Lukácsi) ուսումնասիրության (Vienna, 1859) մասին է:

2. Նկատի ունի Ն. Ալիեյանի «Հինգ պանդուխտ տաղասացներ» երկասիրությունը (Վիեննա, 1921):

3. Մեկ տող անընթեռնելի է:

Ակնարկում է իր «Կորյունի մասին. պ. Ֆնտոլյանի նկատողությունների առթիվ» հոդվածը:

84. ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊ. ՀՈՎՍԵՓՅԱՆԻՆ

(էջ 125)

Բնագիրը պահվում է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի արխիվային բաժնում (Գարեգին Հովսեփյանի ֆոնդ, թղթ. 96ա, վավ. 1058): Հրատարակել է Ա. Հ. Աղամյանը (տես «Բանբեր Հայաստանի արխիվների», 1966, № 3, էջ 115-116): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Տեղին է այստեղ ներկայացնել Ն. Ադոնցին ուղղված մնամատիպ նամակներից մեկը, որի հեղինակն է պրոֆ. Լևոն Մելիքսեթ-Քեկը:

Տփղիս

4.III.1927

Պրովեստր Ն. Ադոնցին

Մեծարգո՝ պր. Նիկողայոս,

Անցյալ փետրվարին Էջմիածնում եղած ժամանակ Գարեգին Սրբազանից տեղեկացա, որ Դուք ձեռնարկել եք Փարիզում հայագիտական հանդեսի հրատարակություն:

Ողջունելով այդպիսի, իսկապես որ կարևոր ձեռնարկության միտքը՝ կցանկանայի իմանալ՝ արդյոք միմիայն զուտ գիտական բնույթ պիտի ունենա՞ այդ հանդեսը, թե՞ միաժամանակ նեղ կամ լայն մտքով հասկացած և՛ հասարակական-քաղաքական, և՛ գրական: Այդ հարցը ինձ զբաղեցնում է այն պարզ պատճառով, որ միմիայն դրանից է կախված իմ մասնակցության հնարավորությունը՝ համաձայն այն հրավերի, որ ես ստացա Հայր Գարեգինից:

Կհուսամ, որ Դուք չեք զլանա բարեհաճելու պատասխանել ինձ Տփղիս՝ հետևյալ հասցեով.

Tiflis (Caucase) Staats Universität, իմ անվան:

Հարգանքով՝ **Լ. Մելիքսեթ-Քեկ** (տե՛ս Համազգայինի Բեյրութի գրական պահոց, Նիկողայոս Ադոնցի ֆոնդ, պահարան I, գրոց Բ, թղթածրար 2):

2. Նկատի ունի Մեսրոպ արքեպ. Տեր-Մովսիսյանին:

1928

85. «ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ»-Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

(էջ 127)

Բնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Այդ շրջանում «Հանդես»-ի խմբագիրը Արիստակես վրդ. Վարդանյանն էր:
2. Խոսքը հայագետ, քարգմանիչ, լրագրող Հայկ Պերպերյանի (1887-1978) մասին է:
3. Նկատի ունի իր «Դարձյալ Կորյունի շուրջը» հոդվածը (տե՛ս «Հանդես ամսօրեայ», 1928, էջ 76-94, 395-405):
4. 1920-ական թվականների կեսերին Վիեննայի Մխիթարյանների նախաձեռնությամբ փորձ է կատարվում ռուսերենից հայերեն քարգմանելու Ն. Ադոնցի «Դիոնիսիոս Թրակացին և հայ մեկնիչները» ռուսումնասիրությունը (Петроград, 1915): Թարգմանությունն իրականացրել է Գ. Ա. անվանատառերով մեկը: Ծանոթանալով կատարված աշխատանքին՝ Ադոնցը մնացել է խիստ դժգոհ և համաձայնություն չի

տվել այն հրատարակելու: Այդ քարգմանության բնագիրն այժմ գտնվում է ՀՀ ազգային արխիվում (Հ. Պերպերյանի ֆոնդ 508, ցուցակ 1, գործ 165, ք. 1-200):

5. Խոսքը վերաբերում է գրող, հրապարակախոս, Ազգային պատվիրակության խորհրդական Լևոն Բաշալյանին (1868-1943):

86. ԱՐԸԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

(էջ 127)

Բնագիրը պահվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի քանդաքարանի արխիվում (Ա. Չոպանյանի ֆոնդի 133, բաժին I, № 37): Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Չկարողացանք պարզել, թե Ա. Չոպանյանին հետաքրքրող միջնադարյան որ հայ հեղինակի և երկասիրության մասին է խոսքը:
2. Ադոնցը ոչ միայն ճիշտ է կռահել, որ «յազարփուշտ»-ը երկու բառ է, այլև սպառնիչ ու գիտականորեն տվել է «աքար» բառի բացատրությունը: Այսպես՝ Հայկազյան բառարանի հեղինակները «աքար» բառը ստուգաբանել են հետևյալ կերպ՝ «հա կամ թռչում ինչ ուտելի» (տե՛ս «Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի», հատ. Ա, Վենետիկ, 1836, էջ 398): Մ. Դերվիշյանը բառը բխեցնում է սանսկրիտերեն «Krakara»-ից և բացատրում որպես «մի տեսակ թռչուն» (տե՛ս **M. Dervischjan**, Das Altarmenische, Wien, 1877, էջ 76), իսկ Հ. Աճառյանը՝ «վայրի թռչուն» (տե՛ս «Հայերեն արմատական բառարան», հատ. Ա, Երևան, 1971, էջ 369): Առավել սպառնիչ է Է. Աղայանի բացատրությունը՝ «Անտառահավերի ցեղին պատկանող թռչուն, դահուճ, անտառակաքավ» (տե՛ս **Է. Աղայան**, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, հատ. Ա, Երևան, 1976, էջ 149):

3. Պրոֆ. Ռ. Ս. Ղազարյանը («Կենդանիների անունների հայերեն-ռուսերեն-լատիներեն կարգաբանական բառարան», գիրք Բ, թռչուններ, Երևան, 1992, էջ 17) նշում է, որ *արարը* լատիներեն անվանվում է bonasa, իսկ ռուսերեն՝ рябчик:
4. Դեռևս Ղազար Փարպեցին էր նկատել, որ արարը պարարտամարմին (գեր) թռչուն է՝ «գեղեզնաբնակ քիամուտ մացառաօղ պարարտամարմին զանուշահամ ազգ արարացն վայրենեաց» (տե՛ս **Ղազար Փարպեցի**, Պատմութիւն Հայոց և Թուրք առ Վահան Մամիկոնեան, Տփղիս, 1904, էջ 10):
5. Հիմք ընդունելով այն հանգամանքը, որ 1928 թվականին Ն. Ադոնցը Փարիզում բնակվում էր նշված հասցեով (տե՛ս № 87 և 88), հավանական ենք համարում, որ այս նամակը ևս գրվել է 1928 թվականին, իսկ 1929 թվականին նա բնակվում էր միանգամայն այլ հասցեում (տե՛ս № 92):

87. ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊ. ՀՈՎՍԵՓՅԱՆԻՆ

(էջ 128)

Բնագիրը պահվում է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի արխիվային բաժնում (Գարեգին Հովսեփյանի ֆոնդ, թղթ. 96ա, վավ. 1147): Հրատարակել է Ա. Հ. Ադամյանը (տե՛ս «Բանբեր Հայաստանի արխիվների», 1966, № 3, էջ 116-117): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Նկատի ունի Գարեգին Հովսեփյանի «Խաղբակյանք կամ Պոռշյանք հայոց պատմության մեջ» ուսումնասիրության առաջին մասը (Վաղարշապատ, 1928):

2. Այդ շրջանում Ադոնցը որևէ մատենախոսություն չի տպագրել Գ. Հովսեփյանի այս աշխատության վերաբերյալ: Սակայն երրորդ մասի համար (Նյու Յորք, 1942-1943) գրել է հատուկ «Քննական տեղեկագիր» (տե՛ս նույն տեղում, էջ ԺԱ-ԺԳ):

1929

88. ԱՐՇԱԿ ՍԱՖՐԱՍՅԱՆԻՆ

(էջ 130)

Բնագիրը պահվում է ՀՀ ազգային արխիվում (Արշակ Սաֆրասյանի ֆոնդ ՊԺ-412, ցուցակ 1, գործ 872, թ. 1): Հրատարակել է Ալվարդ Ղազիյանը (տե՛ս Ա. Ղազիյան, Նիկողայոս և Հայկ Ադոնցների նամակներն Արշակ Սաֆրասյանին, էջ 52-53): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Ա. Ահարոնյանի 40-ամյա գրական գործունեությանը նվիրված հոբելյանական նիստը տեղի է ունեցել Սորբոնի համալսարանի հանդիսությունների մեծ դահլիճում 1930 թվականի մայիսի 10-ին:

89. «ՅԱՌԱՋ» ՕՐԱԹԵՐԹԻ ԽՄԵԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ

(էջ 131)

Բնագիրն անհայտ է: Լույս է տեսել ազգային-քաղաքական և գրական «Յառաջ» օրաթերթում (1929, 30 ապրիլի, № 914, էջ 1): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Ազահանդեսը, որը տեղի է ունեցել 1929 թվականի ապրիլի 24-ին, նախագահել է Ն. Ադոնցը: Այստեղ արտասանած իր բանավոր խոսքը նա գրավոր ուղարկել է «Յառաջ»-ին, որը և այն տպագրել է:

90. ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

(էջ 132)

Բնագիրը պահվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի քանդարանի արխիվում (Ա. Չոպանյանի ֆոնդ 133, բաժին I, № 31): Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Նկատի ունի հին և նոր շրջանի հայ բանաստեղծների ստեղծագործությունների՝ Ա. Չոպանյանի բարգմանած-աշխատասիրած ֆրանսերեն ժողովածուի՝ «La Ros raie d'Arménie» («Վարդենիք Հայաստանի») հերթական 3-րդ հատորը (Փարիզ, 1929):

2. Իրոք, մի քանի տարի անց Փարիզում լույս է տեսնում Ա. Չոպանյանի «Հայրեններու բուրաստան» հատորը՝ հարուստ ծանոթագրություններով ու հմուտ քննական ուսումնասիրությամբ (Փարիզ, 1940):

91. ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊ. ՀՈՎՍԵՓՅԱՆԻՆ

(էջ 132)

Բնագիրը պահվում է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի արխիվային բաժնում (Գարեգին Հովսեփյանի ֆոնդ, թղթ. № 96, վավ. 1213): Հրատարակել է Ա. Հ. Ադամյանը (տե՛ս «Բանբեր Հայաստանի արխիվների», 1966, № 3, էջ 117-118): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Խոսքը Օսմանյան կայսրության վեզիր, սուլթանի անձնական գանձարանի, առևարի և հանրային գործերի նախարար Հովհաննես փաշա Սաքրզ(ը)յանի (1836-1912) մասին է:

2. Արմենակ թեյ Սաքրզյան (1871-1944) – Օսմանյան կայսրության ֆինանսների նախարարության Թարգմանական գրասենյակի պետ, խորհրդակալ: 1923 թվականից հետո տեղափոխվել է Ֆրանսիա: Հեղինակ է «Pages d'Art Arménien» (Paris, 1940) մեծարժեք աշխատության:

3. Տե՛ս № 87, ծան. 1:

4. Տե՛ս № 79, ծան. 1:

92. ՎԻԵՆԱՅԻ ՄԻՒԹԱՐՅԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆԸ

(էջ 133)

Բնագիրը պահվում է Վիեննայի Մյսիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Թեև նամակագիրը խորագրում հատուկ շեշտել է «**Հրատարակության խնդրանք**», սակայն այս նամակը «Հանդէս ամսօրեայ»-ում չի տպագրվել, այլ մնացել է միաբանության դիվանում:

2. Այսինքն՝ 1929 թվականի ապրիլի 6-ին: Իրականում հանդիսությունը տեղի է ունեցել քիչ ավելի ուշ՝ 1930 թվականի մայիսի 10-ին, Սորբոնի մեծ դահլիճում:

3. Վիեննայի Մյսիթարյանների ձեռնարկած միջոցառումներից է Ն. Ակինյանի «Ահարոնյան Ավետիս. 40-ամյա գրական հոբելյանին առթիվ» գնահատական - վերլուծությունը (տե՛ս «Հանդէս ամսօրեայ», 1930, էջ 362-364):

4. Խոսքը բարերար, ակնեղենի վաճառական Արմենակ Համբարձումյանի մասին է:

93. ԱՆՇԱՆՈՒ ՀԱՍՏԵԱՏԵՐ

(էջ 134)

Սևագիր պատառիկը պահվում է Համագգայինի Բեյրութի գրական պահոցի պրոֆ. Ն. Ադոնցի ֆոնդում (պահարան I, գրոց Բ, թղթածրար, Ա-8, ք. 7): Պատմաբանի միակ նամակն է, որ շարադրված է արևմտահայերենով:

1. Հասցեատերը հավանաբար Արշակ Չոպանյանն է:
2. Համաստեղ (Համբարձում Կելենյան, 1895-1966) – նշանավոր գրող, գյուղագիր: Հատկապես արժեքավոր է նրա «Սպիտակ ձիավոր», «Հայաստանի լեռներու սրնգահարը» և այլ ստեղծագործություններ:
3. 1929 թվականի փետրվարի 24-ին Փարիզի Հայ գրական ակումբի հերթական հավաքույթը նվիրված է եղել Համաստեղի գրականությանը: Ձեկուցումով հանդես է եկել Կարո Սասունին: Նիստն ամփոփել է ակումբի նախագահ Ն. Ադոնցը, որի խոսքը (տե՛ս «Յառաջ», 1929, 1 մարտի) համարյա նույնությամբ կրկնում է բերված պատառիկի բովանդակությունը:

94. ՎԻԵՆԱՅԻ ՄԻՒԹԱՐՅԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻ ՎԱՐՉՈՒԹՅԱՆԸ

(էջ 135)

Բնագիրը պահվում է Վիեննայի Մյսիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Հասցեատերը միաբանության տպարանական գործի պատասխանատու Իգնատիոս վարդապետ Աբյանն է:

2. **Գ. Գալենքեարյան**, Կենսագրություն Սարգիս արքեպիսկոպոսի Սարաֆյան և Ժամանակին հայ կաթողիկեայք (1720-1775), Վիեննա, 1908, նույնի՝ «Կենսագրություններ երկու հայ պատրիարքներու և տասն եպիսկոպոսներու և Ժամանակին հայ կաթողիկեայք», Վիեննա, 1915:

3. **Ա. Պալճյան**, Աթոռ Ս. Պետրոսի Առաքելապետի, Վիեննա, 1853:

4. **Ա. Պալճյան**, Պատմութիւն կաթողիկէ վարդապետության ի հայս, Վիեննա, 1878:

5. **Ն. Ակինյան**, Ջաքարիա եպիսկոպոս Գնունյանց և յոր տաղերը, Վիեննա, 1910:

6. **Ն. Ակինյան**, Կյուրիոն կաթողիկոս վրաց, Վիեննա, 1910:

7. **Ղ. Հովնանյան**, Միջնադարյան ազգային տաղաչափություն ռամկախառն: **Ն. Ակինյան**, Հովնաթանյան Նաղաշ և Հովնաթանյանք և իրենց բանաստեղծական և նկարչական աշխատությունք (այս երկուսը մեկ գրքի մեջ, տե՛ս «Ազգային մատենադարան», № 65, Վիեննա, 1911): Ի դեպ, Ն. Ադոնցը շփոթել է. № 71-ը Երեմիա Քեոմուրճյանի «Ստամպուլյ պատմութիւն» է:

8. Ժամանակի հայկական թերթերում («Ազդարար», «Յառաջ», «Ապագայ» և այլն) չափազանց մտահոգիչ լուրեր էին տպագրվել Ներսես վրդ. Ակինյանի առողջական վիճակի մասին, որոնք, սակայն, չէին համապատասխանում իրականությանը:

1930

95. «ԱՊԱԳԱՅ» ՕՐԱԹԵՐԹԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ

(էջ 136)

Բնագիրը անհայտ է: Լույս է տեսել քաղաքական և հասարակական «Ապագայ» օրաթերթում (1930, 29 հոկտեմբերի, № 100, էջ 3): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Ն. Ադոնցի այս շրջաբերական-նամակը տպագրվել է նույն շրջանում Փարիզում լույս տեսնող հայկական բոլոր պարբերականներում (տե՛ս «Յառաջ», 1930, 26 հոկտեմբերի, № 1404, էջ 3 և այլն):

Բնագիրը պահվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանի արխիվում (Ա. Չոպանյանի ֆոնդ 133, բաժին I, № 32ա.): Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. «Ներկիակ գրությունը» Ադոնցի շրջաբերական - մամակն է (տե՛ս № 95): Ինչ-ինչ պատճառներով այն «Անահիտ»-ի էջերում չի հրատարակվել, սակայն պահպանվել է Ա. Չոպանյանի արխիվում (տե՛ս Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան, Ա. Չոպանյանի ֆոնդ 133, բաժին I, № 32 բ): Տպագրվում է առաջին անգամ:

97. ԱՐՏԱՇԵՄ ՉԻԼԻՆԿԻՐՅԱՆԻՆ

Բնագիրը պահվում է Բոստոնի «Հայրենիք» ամսագրի արխիվում: Առաջին անգամ հրատարակել է Ա. Չիլինկիրյանը (տե՛ս «Հայրենիք», ամսագիր, № 5, Բոստոն, 1963, էջ 23): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. 1930 թվականին Ադոնցը հրատարակում է «Ինչպես պետք է գրել «Ամեն» և «Չեզոք» բառերը. ուղղագրական խնդիրներ» հոդվածը (տե՛ս «Հայրենիք», օրաթերթ, Բոստոն, 1930, 12 հուլիսի, № 5531, էջ 1, 3): Ադոնցի այս հոդվածի վերաբերյալ ընդդիմախոսականով հանդես է գալիս Վենետիկի Մխիթարյանների միաբանության անդամ Արսեն վրդ. Ղազիկյանը (տե՛ս Ա. Ղազիկյան, Մեղք է գրել է «Չեզոք» և «Ամեն», «Բազմավեպ», 1930, № 9, էջ 357-367): Այստեղ խոսքը գնում է Ադոնցի պատասխան հոդվածի մասին (տե՛ս «Հայրենիք», օրաթերթ, 1930, 5 դեկտեմբերի, № 5653, էջ 1, 2; 6 դեկտեմբերի, № 5654, էջ 1, 2; 7 դեկտեմբերի, № 5655, էջ 1, 3; 9 դեկտեմբերի, № 5656, էջ 1, 2; 10 դեկտեմբերի, № 5657, էջ 1, 2):

2. Տե՛ս Ա. Ղազիկյանի վերը հիշված հոդվածը:

3. Այսինքն՝ օրաթերթում:

98. «ՅԱՍԱՋ» ՕՐԱԹԵՐՔԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ

Բնագիրը անհայտ է: Լույս է տեսել «Յառաջ» օրաթերթում (1930, 27 նոյեմբերի, էջ 2-3): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Տե՛ս «Յառաջ», 1930, 23 նոյեմբերի, № 1425, էջ 3:

2. Խոսքը «Յառաջ»-ի թղթակից, լրագրող Ստեփան Քոչարյանի (1894-1955) մասին է, որն իր թղթակցությունները տպագրում էր Ս. Բ. անվանատառերով:

3. Տե՛ս «Յառաջ», 1930, 21 նոյեմբերի, № 1423, էջ 3:

4. Օհան Կարո (Հովհաննես Կարապետյան, 1890-1934) – գրող, հրապարակախոս:

5. Ակնարկում է Մ. Պեշկեբաշյանի՝ Բերայի Մխիթարյան (1834-1839) և Պաղտայի Մուրադյան (1839-1845) վարժարանների սան լինելու հանգամանքը:

6. Լեռա – գետ, որի ջուրը խմելու դեպքում, ըստ հունական դիցաբանության, մարդ ամեն ինչ մոռացության է տալիս:

7. Տպագրելով Ն. Ադոնցի սույն մամակը՝ «Յառաջ»-ի խմբագրությունը հարկ է համարել տալ հետևյալ բացատրությունը. «Անշուշտ, պ. Ադոնցի այս կարծիքները ևս ունեն վիճելի կողմեր, բայց կմնան ոչ այնքան անհեթեթ, որքան էին ուրբաթ օրվա տեղեկատվությամբ»:

99. ԱՐՏԱՇԵՄ ՉԻԼԻՆԿԻՐՅԱՆԻՆ

Բնագիրը պահվում է Բոստոնի «Հայրենիք» ամսագրի արխիվում: Հրատարակել է Ա. Չիլինկիրյանը (տե՛ս «Հայրենիք» ամսագիր, № 5, Բոստոն, 1963, էջ 21-22): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Նկատի ունի իր «Նորից «Չեզոք» և «Ամեն» գրությանց մասին» հոդվածը:

2. «Յուսաբեր» – ազգային, քաղաքական, տնտեսական և գրական օրաթերթ, ՀՀ Դաշնակցության պաշտոնական օրգան: Ն. Ադոնցի թողոնում առկա է օրաթերթի խմբագիր Վ. Նավասարդյանի խնդրանքը՝ «Յուսաբեր»-ին թղթակցելու վերաբերյալ (տե՛ս Համազգայինի Բեյրութի գրական պահոց, Նիկողայոս Ադոնցի ֆոնդ, պահարան I, զգրոց Բ, թղթածրար Ա/8):

100. ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

Բնագիրը պահվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանի արխիվում (Ա. Չոպանյանի ֆոնդ 133, բաժին I, № 33): Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Հավանաբար նկատի է ունեցել Նուպարյան գրադարանը:

101. ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊ. ԳՈՒՇԱԿՅԱԼՆԻՆ

(էջ 142)

Բնագիրը պահվում է Երուսաղեմի Ս. Հակոբյանց մայրավանքի դիվանում (Թորգոմ պատրիարք Գուշակյանի ֆոնդ, А-17): Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Թորգոմ արքեպ. Գուշակյան (1874-1939) – հոգևոր-եկեղեցական նշանավոր գործիչ, բանասեր, Երուսաղեմի Հայոց պատրիարք (1931-1939): Պատրիարքական գահ է բարձրացել 1931 թվականի հունիսի 16-ին Մյաբամական ընդհանուր ժողովի քվեարկության արդյունքով՝ 41-ից 34 քվե (մանրամասն տե՛ս Ա. Ալպոյանձյան, Թորգոմ պատրիարք Գուշակյան, Կահիրե, 1940, էջ 615):

2. Ակնարկվում է հանգուցյալ պատրիարք Եղիշե արքեպ. Դուրյանին (1921-1930):

3. Ակնարկում է Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ Ե Սուրենյանցի մահից հետո (8 մայիսի 1930 թ.) ստեղծված անորոշ վիճակը, երբ Հայաստանի խորհրդային իշխանությունների կողմից խոչընդոտներ էին ստեղծվել կաթողիկոսական ընտրություններ կազմակերպելու: Այդ շրջանում (1930-1932) Հայոց եկեղեցու գործերը դեկավարում էր Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի տեղապահ Խորեն արքեպ. Մուրադբեգյանը:

4. Գեռնա 1928 թվականի օգոստոսին կաթողիկոսական կոնդակով Թորգոմ արքեպ. Գուշակյանը արտասահմանյան թեմերում նշանակվել էր Ս. Էջմիածնի մվի-րակ և Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ներկայացուցիչ:

5. Նկատի ունի իր նշանակվելը Բրյուսելի ազատ համալսարանի հայագիտության ամբիոնի վարիչ (տե՛ս № 102, ծան. 1):

6. Ակնարկում է այն հանգամանքը, որ Թորգոմ պատրիարքը ցանկություն էր արտահայտել իրեն Երուսաղեմ հրավիրելու և այստեղ իր գիտահետազոտական աշխատանքները կազմակերպելու:

102. ԱՐՇԱԿ ԶՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

(էջ 142)

Բնագիրը պահվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանի արխիվում (Ա. Չոպանյանի ֆոնդ 133, բաժին I, № 34): Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. 1931 թվականի կեսերին Բրյուսելի համալսարանում ստեղծվել է Արևելագիտության ինստիտուտ: Նշանավոր բյուզանդագետ պրոֆ. Անրի Գրեուզարի նախաձեռնությամբ ինստիտուտում հիմնադրվել է նաև հայագիտության ամբիոն: Ն. Ադոնցի անունն այդ շրջանում շոշափվել է որպես նույն ամբիոնի վարիչի հնարավոր թեկնածու: Չոպանյանի բարենադրությունը վերաբերում է այդ լուրերին:

2. Խոսքը նշանավոր պատմաբան, հասարակական գործիչ Առաքել Սարուխանի (Սարուխանյան, 1863-1949) մասին է: Գործուն մասնակցություն է ունեցել Բրյուսելի հայկական համայնքի կյանքին և նպաստել Ադոնցի՝ հայագիտության ամբիոնի վարիչ նշանակվելուն:

3. Ն. Ադոնցը Բրյուսելի ազատ համալսարանում 1931 թվականի նոյեմբերի 6-ին պաշտոնապես նշանակվել է Արևելագիտության ինստիտուտի հայագիտության ամբիոնի վարիչ:

103. ԱՐՇԱԿ ԶՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

(էջ 143)

Բնագիրը պահվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանի արխիվում (Ա. Չոպանյանի ֆոնդ 133, բաժին I, № 35): Տպագրվում է առաջին անգամ:

104. ԱՐՇԱԿ ԶՈՊԱՆՅԱՆԻՆ

(էջ 143)

Բնագիրը պահվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանի արխիվում (Ա. Չոպանյանի ֆոնդ 133, բաժին I, № 36): Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Անրի Գրեգուար (1881-1964) – քելզիացի ականավոր բյուզանդագետ, հայագետ: Ն. Ադոնցի հետ եղել է հեղինակակից, Բյուզանդական կայսրությունում հայերի խաղացած դերի վերաբերյալ բազմաթիվ ուսումնասիրությունների հեղինակ:

2. Ն. Ադոնցն իր բյուզանդագիտական բոլոր ուսումնասիրություններում էլ շեշտել է այս հանգամանքը (մանրամասն տե՛ս Ն. Ադոնց, Երկեր, հատ. Ե, Հայ-բյուզանդագիտական ուսումնասիրություններ, հրատարակության պատրաստեց Պ. Հ. Հովհաննիսյանը, Երևան, 2012, էջ 5-19):

3. Վահան Մալեգյան (1871-1966) – գրող, իրավաբան, հրապարակախոս, հասարակական գործիչ: 1920-1930-ական թվականներին Փարիզում վարել է ՀԲԸՄ կենտրոնական վարչության վարիչ-պատվիրակի պաշտոնը:

Բնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը Ն. Ալիմյանի «Մովսես Խորենացի և Ղևոնդ Երեց» ուսումնասիրության մասին է (տե՛ս Ն. Ալիմյան, Մատենագրական հետազոտություններ, հատ. Գ, Վիեննա, 1930, էջ 127-291):

2. Բացի այդ դասախոսությունից՝ Ն. Արոնցը հանդես է եկել նաև հատուկ գրախոսականով (տե՛ս Ն. Արոնց, Ղևոնդ և Խորենացի. քննություն Հ[այր] Ալիմյանի տեսության, «Հայրենիք», ամսագիր, 1933, № 8, էջ 79-90, № 9, էջ 120-126):

3. Ն. Արոնցն ակնկալում է, որ Ն. Ալիմյանն իրեն կուղարկի դեռևս հրատարակության ընթացքում գտնվող «Եղիշե վարդապետ և յուր Պատմություն Հայոց պատերազմի» մենագրության Ա հատորը, որը լույս տեսավ 1932 թվականին:

4. Տե՛ս № 94:

5. Ցավոք, հայամի չէ, թե խոսքը ի՞նչ հոդվածի և ո՞ր ժողովածուի մասին է: Հավանական է, որ այդ ժողովածուն այդպես էլ լույս չի տեսել:

6. Այնպես էլ Հայր Արիստակես Վարդանյանին, որը, այդ ժամանակ հրատարակելով կրոնավարությունից, հեռացել էր Վիեննայի Մխիթարյան միաբանությունից և բնակություն հաստատել Փարիզում:

Բնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Արքահայր Գրիգոր արքեպ. Գովրիկյանը մահացել է 1931 թվականի հունվարի 20-ին 91 տարեկան հասակում, իսկ Աղեքսանդր վրդ. Մատիկյանը՝ 1930 թվականի նոյեմբերի 14-ին 45 տարեկան հասակում:

2. Նոր արքահայր է ընտրվել Հայր Մեսրոպ վարդապետ Հոպոզյանը:

3. Գարրիել վրդ. Մենկիշյան (1864-1936) – բանասեր, հոգևոր գործիչ, «Հանդես ամսօրեայ»-ի խմբագիր (1896-1898):

4. Ցավոք, չկարողացանք պարզել, թե Գ. Մենկիշյանի սույն հոդվածը որտեղ է լույս տեսել:

5. Նամակը թվագրել ենք՝ հիմք ընդունելով բովանդակության ընձեռած տվյալները:

Բնագիրը պահվում է Բոստոնի «Հայրենիք» ամսագրի արխիվում: Հրատարակել է Ա. Չիլինկիրյանը (տե՛ս «Հայրենիք» ամսագիր, № 5, Բոստոն, 1963, էջ 23-24): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Տպագրում սխալմամբ՝ 1935 թվական:

Բնագիրը պահվում է Երուսաղեմի Ս. Հակոբյանց մայրավանքի դիվանում (Թորգոմ պատրիարք Գուշակյանի ֆոնդ, A-17): Հրատարակել ենք մենք (տե՛ս Պ. Հ. Հովհաննիսյան, Նիկողայոս Արոնցի մամուլագրությունից, «Էջմիածին», 2009, № 6, էջ 102-104): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Թորգոմ արքեպ. Գուշակյանի՝ Ն. Արոնցին ուղղված մամուլներն պահվում են Համազգայինի Բեյրութի գրական պահոցի Նիկողայոս Արոնցի ֆոնդում: Այդ մամուլները (թվով հինգ) հրատարակել ենք մենք (տե՛ս Պ. Հ. Հովհաննիսյան, Թորգոմ պատրիարք Գուշակյան և պրոֆեսոր Նիկողայոս Արոնց, «Հասկ-հայագիտական», տարեգիրք, նոր շրջան, հատ. է-Ը, Ամբիլիաս, 1995-1996, էջ 467-477):

2. Խոսքը Բեռլինի համալսարանի շրջանավարտ, բժիշկ Արմենակ Պարոնիկյանի մասին է: 1920-1930-ական թվականներին Ս. Պարոնիկյանը գործում մասնակցություն է ունեցել գերմանահայ մշակութային կյանքին, անդամակցել դեռևս 1914 թվականին դոկտոր Յոհ. Լեփսիտսի մախաձեռնությամբ ստեղծված «Գերմանահայկական ընկերության» աշխատանքներին:

3. «Գերմանահայկական ընկերությունը» մախաձեռնել էր Բեռլինում հիմնադրել «Խրիմյան ճեմարան» անունը կրող ուսումնական հաստատություն, որի համար ընկերության անունից Ս. Պարոնիկյանը բանակցություններ է վարել Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքարանի հետ՝ «իրենց տրամադրության տակ դնելու վարդապետ մը և աշակերտացուներ» (ավելի մանրամասն տե՛ս մեր հրատարակումը՝ «Թորգոմ պատրիարք...», էջ 469-470):

4. 1931 թվականի դեկտեմբերի 29-ի՝ Ն. Արոնցին ուղղված մամուլում Թորգոմ պատրիարքը, անվստահություն հայտնելով Բեռլինում «Խրիմյան ճեմարան» հիմ-

նադրելու և Երուսաղեմից աշակերտներ տրամադրելու գաղափարին, մինևույն ժամանակ հակառակ տեսակետն է առաջադրել. «Ըստ մեզ՝ լավագույն պիտի ըլլար, որ «Գերման միությունը» (խոսքը «Գերմանա-հայկական ընկերության» մասին է - Պ. Հ.) բավականաճաճ առաջժամ մեզ տրամադրելով գերման ուսուցիչ մը, որ հոս վանքի մեջ գերմաներեն սորվցնե մեր ընծայացուններուն, ամբողջ իր ծախքովը» (տե՛ս մեր հրապարակումը՝ «Թորգոմ պատրիարք...», էջ 469):

5. Այնպիսի վերաբերում է Երուսաղեմի Ժառանգավորաց վարժարանին, որը պատրաստում էր եկեղեցու սպասավորներ: Վարժարանն ուներ երկու բաժանմունք՝ երկրորդական վարժարան (5 տարով) և ընծայարան (3 տարով):

6. Խոսքը 1846 թվականին իտալական Պադուա քաղաքից Փարիզ տեղափոխված Սամուել Մուրադյան վարժարանի մասին է:

7. Ոսկան Մարտիկյան-թուրքական պետական գործիչ, Մահմուդ Շեքեթ փաշայի վարչապետության օրոք (1913 հունվար - 1913 հունիս) Օսմանյան կայսրության փոստի և հեռագրատների նախարար:

8. Ն. Աղոնցը Կ. Պոլիս է այցելել 1912 թվականի դեկտեմբերի 28-ին և այնտեղ մնացել մինչև 1913 թվականի հունվարի կեսերը: Այցելության նպատակների մասին մանրամասն տե՛ս Ն. Աղոնց, Հայկական հարց, կազմել, ծանոթագրել և ներածությունը գրել է Պ. Հ. Հովհաննիսյանը, Երևան, «Հայագիտակ», 1996, էջ 25-48:

9. «Հայկական նորաբաց ամբիոնը» - խոսքը վերաբերում է Բրյուսելի ազատ համալսարանում իր տնօրինությամբ բացված ամբիոնին:

10. Թորգոմ պատրիարքը, ընդառաջելով Ն. Աղոնցի առաջարկությանը, 47 անուն գիրք է նվիրել Արևելագիտության ինստիտուտի գրադարանին (գրքերի ցանկը տե՛ս մեր հրապարակումը՝ «Թորգոմ պատրիարք...», էջ 471):

109. ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐՅԱՆԻ

(էջ 150)

Բնագիրը պահվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի բանգարանի արխիվում (Կոստան Զարյանի ֆոնդ, №3): Հրատարակել է Վարդան Մատթոսյանը (տե՛ս «Հասկ-հայագիտական», Բեյրութ-Ամբիլիա, 2001, էջ 517): Առանձին շտկումներով արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. 1920-ական թվականների կեսերին Պողոս Նուպար փաշայի նվիրատվությամբ Բրյուսելում ստեղծվել է «Նուպարյան սաներու հիմնարկություն» հիմնադրանք: Նպատակը Սփյուռքի շնորհաշատ երիտասարդների Բելգիայի համալսարաններում ձրիավարժ կրթություն տալն է եղել: 1932 թվականին Կոստան Զարյանը

դիմել է հիմնադրամին՝ կրթաբոլակներ հատկացնելու իր զավակներին՝ Արմենին և Վահեին: Բացի այդ՝ Զարյանը հատուկ նամակով խնդրել է Բրյուսելի ազատ համալսարանում արդեն պաշտոնավարող Նիկողայոս Աղոնցին՝ միջնորդելու, որպեսզի հարցը լուծվի դրականորեն:

2. Խոսքը բրյուսելաբնակ հայ ազգային-հասարակական գործիչ Մաքսուտ Միրզաթայանի (1874-1956) մասին է, որն այդ շրջանում պաշտոնավարում էր «Նուպարյան սաներու հիմնարկություն»-ում:

3. Փարիզի «Յառաջ» օրաթերթն այդ շրջանում (1932 թ.) խմբագրում էր 48-ամյա Շավարշ Միսաքյանը, իսկ նրան օգնում էր 41-ամյա Հրանտ-Սամուելը: Անշուշտ, երկուսն էլ վաղուց դուրս էին եկել «լակոտական» տարիքից: Աղոնցյան նման գնահատականները երևի տեղին կլինեին օգտագործել գրականության և արվեստի «Մեներ» պարբերականի (1931-1932) խմբագրական մարմնի մեջ մտնող երեսնամյա երիտասարդ գրողների համար: «Մեներ»-ի շուրջը համախմբված գրողները չափազանց բացասական, մերժողական դիրքորոշում էին որդեգրել ավագ սերնդի մտավորականության ներկայացուցիչների, այդ թվում և Ն. Աղոնցի նկատմամբ:

4. Խոսքը հայ նշանավոր գրող, հրապարակախոս Զապել Եսայանի (1878-1943) մասին է:

110. «ԶՎԱՐՔՈՆԳ» ԿԻՍՎԱՅԱԼ ՀՎՆԴԵՍԻ ԽՄԵՎԳՐՈՒԹՅԱՆԸ

(էջ 151)

Բնագիրը անհայտ է: Լույս է տեսել Փարիզում հրատարակվող գրականության և արվեստի «Զվարթնոց» կիսամյա հանդեսում (1931, № 4-5, էջ 105): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Այդ շրջանում «Զվարթնոց»-ի խմբագիր-հրատարակիչն էր, գրող, արվեստաբան Հրանտ Բալույանը (1904-1967):

2. Նկատի ունի կնոջ՝ Օլգա Աղոնց-Հովնաթանյանի ծանր և երկարատև հիվանդությունը:

111. ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊ. ԳՈՒՇԱԿՅԱՆԻ

(էջ 151)

Բնագիրը պահվում է Երուսաղեմի Ս. Հակոբյանց մայրավանքի դիվանում (Թորգոմ պատրիարք Գուշակյանի ֆոնդ, A-17): Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. 1933 թվականի հունվարի 15-ի նամակով առ Ն. Աղոնց պատրիարքը հավաստում է, որ արդեն ստացել է Գրեգուարի նամակը. «Շնորհակալությամբ ստացած եմ

բրոֆ. Կրեկուարին գրաբար ինքնագիրը, գոր կը պահենք մեր ձեռագրաց պատկանյալ բաժնին մեջ» (տե՛ս Պ. Հ. Հովհաննիսյան, Թորգոմ պատրիարք... , էջ 472):

2. Նկատի ունի 1932 թվականի նոյեմբերի 12-ի կաթողիկոսական ընտրությունները, որոնց արդյունքում 60 ձայնով Ամենայն Հայոց կաթողիկոս ընտրվեց կաթողիկոսական տեղապահ Խորեն Ա Մուրադբեգյանը (1932-1938):

3. Ս. Հակոբյանց վանքի միաբանության ներսում այդ շրջանում գոյություն ունեցող տրամադրությունների, տարածայնությունների ու մայրավանքի սոսնձական վիճակի վերաբերյալ մանրամասն տե՛ս Ա. Ալպոյաճյան, նշվ. աշխ., էջ 625-631:

Միաբանության երեք անդամների հեռանալը ինքը՝ պատրիարքը, բնութագրում է որպես «տեսակ մը sélection naturella (բնական ընտրություն), որ հավանաբար մաքրագործող արդյունք միայն պիտի ունեցած ըլլա» (տե՛ս Պ. Հ. Հովհաննիսյան, Թորգոմ պատրիարք... , էջ 476):

1933

112. ԱՐԸԱԿ ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆԻՆ

(էջ 153)

Բնագիրը պահվում է ՀՀ ազգային արխիվում (Արշակ Սաֆրաստյանի ֆոնդ, Պ-412, ցուցակ 1, գործ 872, ք. 3): Հրատարակել է Ալվարդ Ղազիյանը (տե՛ս Ա. Ղազիյան, նշվ. աշխ., էջ 54): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Նկատի ունի «Հայրենիք» ամսագրի 1927 թվականի 4-րդ և 5-րդ համարները, որոնցում տպագրվել էր իր «Քաղաքական հոսանքները հիմն Հայաստանում» հոդվածը (№ 4, էջ 68-77 և № 5, էջ 84-96):

2. Նշված հոդվածի առաջին մասը թարգմանաբար տպագրվել է «Մասիս» ամսագրում (տե՛ս N. Adontz, Political Currents in Old Armenia, «Masis», on organ of Armenian interests, 1929, vol. II, №1, nov., p. 3-9, № 2, gec., p. 29-33): Ծարունակությունը լույս չի տեսել:

113. ԱՐԸԱԿ ՍԱՖՐԱՍՏՅԱՆԻՆ

(էջ 153)

Բնագիրը պահվում է ՀՀ ազգային արխիվում (Արշակ Սաֆրաստյանի ֆոնդ, Պ-412, ցուցակ 1, գործ 872, ք. 2): Հրատարակել է Ալվարդ Ղազիյանը (տե՛ս Ա. Ղազիյան, նշվ. աշխ., էջ 53-54): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

114. ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊ. ԳՈՒՇԱԿՅԱՆԻՆ

(էջ 154)

Բնագիրը պահվում է Երուսաղեմի Ս. Հակոբյանց մայրավանքի դիվանում (Թորգոմ պատրիարք Գուշակյանի ֆոնդ, A-17): Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Նկատի ունի Թորգոմ արքեպ. Գուշակյանի «Եղիշե պատրիարք Դուրյան. իր քահանայության հիսնամյա հորեյանին առթիվ» աշխատությունը (Երուսաղեմ, 1932, 328 էջ): Չափազանց կարևոր է, որ այստեղ Գուշակյանը ընդարձակորեն մեջքերում է կատարել 1929 թվականին Փարիզում Դուրյան Սրբազանի հորեյանի առիթով հրավիրված հանդիսավոր միսսում Ն. Աղոնցի արտասանած անտիպ «գեղեցիկ ճառից» (նույն տեղում, էջ 318-319):

2. Մի քանի քառ ջնջված է:

115. ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊ. ԳՈՒՇԱԿՅԱՆԻՆ

(էջ 155)

Բնագիրը պահվում է Երուսաղեմի Ս. Հակոբյանց մայրավանքի դիվանում (Թորգոմ պատրիարք Գուշակյանի ֆոնդ, A-17): Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Տե՛ս Եղիշե արքեպ. Դուրյան, Հայոց հիմն կրոնը կամ Հայկական դիցարանություն, Երուսաղեմ, 1933:

2. Տե՛ս Եղիշե արքեպ. Դուրյան, Պատմություն հայ մատենագրության, Երուսաղեմ, 1933:

3. Նման հնարավորություն Աղոնցը չի ունեցել:

4. Նկատի ունի դաշնակցական ահաբեկիչների կողմից ԱՄՆ-ի հայոց հոգևոր քեմի առաջնորդ Ղևոնդ եպ. Դուրյանի (1879-1933) չարանենգ սպանությունը 1933 թվականի դեկտեմբերի 24-ին Նյու Յորքի Ս. Խաչ հայկական եկեղեցում:

1934

116. ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊ. ՀՈՎՍԵՓՅԱՆԻՆ

(էջ 155)

Բնագիրը պահվում է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի արխիվային բաժնում (Գարեգին Հովսեփյանի ֆոնդ, թղթ. 96 ա., վավ. 1483): Հրատա-

րակել է Ա. Հ. Աղամյանը (տե՛ս «Բանբեր Հայաստանի արխիվների», 1966, № 3, էջ 118): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Նկատի ունի Բրյուսելի ազատ համալսարանը:
2. Գրիգոր Ղափանցյան (1886-1957) – ակադեմիկոս լեզվաբան: Ս. Պետերբուրգի համալսարանի Արևելյան լեզուների ֆակուլտետի հայ-վրացական լեզուների բաժնում սովորելու տարիներին (1908-1913) աշակերտել է նաև Ադոնցին, որի մասին բողել է ջերմ հիշողություններ:
3. Նկատի ունի հնագետ, պատմաբան Աշխարհբեկ Քալանթարին (Լորիս-Քալանթար, 1884-1942): Սովորել է Ս. Պետերբուրգի համալսարանի Արևելյան լեզուների ֆակուլտետում, որտեղ աշակերտել է նաև Ադոնցին:
4. Խոսքը Մելքոնյան ֆոնդի հրատարակչության կողմից լույս ընծայած Հ. Աճառյանի «Հայերեն արմատական բառարան»-ի Ա և Բ հատորների (Երևան, 1931, 1932) մասին է:
5. Տե՛ս «Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը», բնագիրն առաջաբանով և ծանոթագրություններով, Կ. Կոստանյանց, Աղեքսանդրապոլ, 1910:
6. Տե՛ս «Խոսքովիկ թարգմանիչ» (Ը դար), պատմական-մատենագրական ուսումնասիրություն, աշխատասիրությամբ Գարեգին վարդապետ Հովսեփյանի, Վաղարշապատ, 1899:
7. 1932 թվականին Արշակ Չոպանյանը այցելել է Խորհրդային Հայաստան և տպավորությունների ու հանդիպումների մասին բողել հիշատակարան (տե՛ս Ա. Չոպանյան, Տպավորություններ ու հիշատակներ Խորհրդային Հայաստանեն, «Անահիտ», 1932, № 3-6; 1933, № 3-4; 1934, № 5-6; 1935, № 1-2 և № 6): Ակնարկը վերաբերում է Չոպանյանի տպավորություններից մեկին:

117. ԹՈՐԳՈՄ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ԳՈՒՇԱԿՅԱՆԻՆ

(էջ 157)

Բնագիրը անհայտ է: Լույս է տեսել Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքարանի «Սիոն» ամսագրում (1934, № 12, էջ 382-388): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Երուսաղեմի Հայոց պատրիարք Թորգոմ արքեպ. Գուշակյանը 1931 թվականին հատուկ նամակով դիմել է Ն. Ադոնցին՝ խնդրելով կարծիք հայտնել Հ. Աճառյանի «Պատմություն հայերեն լեզվի» աշխատությունը «Սրբոց թարգմանչաց-Դուրյան» գրական մրցանակին ներկայացնելու վերաբերյալ: Կարծիքն ուղացնելու

հանգամանքը Ադոնցը բացատրում է կնոջ՝ Օլգա Ադոնց-Հովնաթանյանի երկարատև ու ծանր հիվանդությամբ:

2. 1934 թվականին հոկտեմբերի 28-ին Երուսաղեմի Հայոց պատրիարքարանի գրական հանձնաժողովը, նկատի ունենալով Աճառյանի երկասիրության անուրանալի արժեքը, ինչպես նաև «բազմահմուտ բննիչ, մեծամուն բանասեր պոռֆ. Ն. Ադոնցի երաշխավորությունը», միաձայն որոշում է ընդունել 1934 թվականի համար «Սրբոց թարգմանչաց - Դուրյան» գրական մրցանակը (120 պաղեստինյան ոսկի լիրա) հատկացնել Հ. Աճառյանի աշխատությանը (տե՛ս «Սիոն», 1934, նոյեմբեր, էջ 360):

3. Հայոց լեզվի հետագա ուսումնասիրությունը փայլուն կերպով ապացուցեց Ն. Ադոնցի այս հիանալի կոսհուրը: Հ. Աճառյանի կողմից փոխառություններ հռչակված շատ բառեր այժմ համարվում են բնիկ հայ բառեր, իսկ մի մասն էլ՝ ընդհանուր փոխառություններ:

4. Հ. Ս. Նիբերգի պահլավագիտական ուսումնասիրություններն ամփոփված են «Hilfsbuc des Pehlevi. Pehleviwörter und Glossar» ուսումնասիրությունում (Uppsala, 1931):

5. Ստեփանոս Մյունցու այս հույժ կարևոր վկայությունը պահպանվել է նրա «Մեկնութիւն բերականին» երկում, որ հրատարակել է Ն. Ադոնցը:

6. Տե՛ս **Նորայր Բյուզանդացի**, Կորյուն վարդապետ և նորին թարգմանությունը, Տիֆլիս, 1900, էջ 16-35:

118. ՌՈՒԲԵՆ ԱՐԲԱՎԱՅԱՆԻՆ

(էջ 163)

Բնագիրը պահվում է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի արխիվային բաժնում (տե՛ս Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 257, վավ. № 98): Հրատարակել է Ա. Հ. Աղամյանը (տե՛ս «Բանբեր Հայաստանի արխիվների», 1966, № 3, էջ 119): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Ռուբեն Արբահամյան (1881-1951) – հայագետ, հին պարսկերենի և համեմատական լեզվաբանության նշանավոր մասնագետ:

2. Նկատի ունի Ռ. Արբահամյանի «Ֆերդուսին և իր Եահնամեն» (հատ. Ա, Թեհրան, 1934) մեծագրությունը:

3. Ռ. Արբահամյանը փորձել է Ն. Ադոնցի երաշխավորությամբ ուսուցչական պաշտոն ստանալ Երուսաղեմի Ժառանգավորաց դպրոցում:

4. Նկատի ունի Գարեգին արքեպ. Հովսեփյանին:

5. Այսինքն՝ Թորգոմ արքեպ. Գուշակյանին:

6. Հակոբ Թուփչյան (1876-1951) – պատմաբան, լրագրող, մանկավարժ, Կիպրոսի Մեյքոնյան կրթական հաստատության տնօրեն (1932-1945):

7. Տե՛ս № 104, ծան. 3:

119. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԴ. ԱԿԻՆՅԱՆ

(էջ 164)

Բնագիրը պահվում է Վիեննայի Մշակարարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Նկատի ունի 1933-1934 թվականները:
2. Հայր Հակոբոս Տաշյանը մահացել է 1933 թվականի փետրվարի 3-ին:
3. Հակոբոս Տաշյանի գրական վաստակի մասին մանրամասն տե՛ս Ներսես վրդ. Ակինյանի «Տաշյան Հակոբոս վրդ. 1866-1933» հոդվածը («Հանդէս ամսօրեայ», 1933, էջ 1-32):
4. Նկատի ունի Ներսես վրդ. Ակինյանի «Վարք Ս. Աբերկիոսի» հետազոտությունը (տե՛ս Ն. Ակինյան, Նյութեր հայ վկայաբանության ուսումնասիրության համար, Վիեննա, 1914):
5. Տե՛ս Ն. Աղոնց, Ղևոնդ և Խորենացի. քննություն Հայր Ն. Ակինյանի տեսության, «Հայրենիք», 1933, № 8, էջ 79-90, № 9, էջ 120-126:
6. Տարեթիվը նշել ենք ըստ նամակի հաղորդած տեղեկությունների:

120. ԱՐՇԱԿ ՄԱՖՐԱՍՏՅԱՆԻ

(էջ 165)

Բնագիրը պահվում է ՀՀ ազգային արխիվում (Արշակ Մաֆրաստյանի ֆոնդ, Պ-412, ցուցակ 1, գործ 872, թ. 4): Հրատարակել է Ալվարդ Ղազիյանը (Տե՛ս Ա. Ղազիյան, նշվ. աշխ., էջ 55): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Արշակ Չոպանյանը Խորհրդային Հայաստան է այցելել 1932 թվականին (տե՛ս № 116, ծան. 7): Աղոնցին չափազանց հետաքրքրել են սույն այցելության մանրամասները: Այդ կապակցությամբ Չոպանյանի գրած «մասնավոր նամակը» (12 հունվարի, 1933 թ.), որ պահվում է Համազգայինի Բեյրութի գրական պահոցի պրոֆ. Ն. Աղոնցի բողոնում (պահարան I, զգրոց Գ/Ա-8): Խիստ ուշագրավ լինելով՝ հարկ համարեցինք ստորև ներկայացնել ընդարձակ մեջբերմամբ.

«Միրելի՛ պ. Աղոնց,

Ամիս մը Խորհրդային Հայաստանի մնալն հետո՝ երկու շաբաթ առաջ, դարձա Փարիզ: Չեր բարևները հաղորդեցի Մանանդյանին, Ղափանցյանին և Չեր մյուս եղբայրակիցներուն, որոնց անունները տված էիք: Ամենքն ալ փոխադարձաբար Ձեզ սիրով կրարևնե:

Չեր բարբին մեջ կզրեիք, քե թերևս շատ մը փուշերու մեջ քանի մը վարդ պիտի գտնեմ հոն: Փուշերը կան, այո՛, և առաջուց գիտեի անոնց գոյությունը, բայց հավատացեք, որ վարդերը շատ են ու մերք՝ հոյակապ, և գերակշիռ են ազգային տեսակետով իրերը նկատողին համար: Հոն կատարվող մեծ աշխատանքը, հակառակ ինչ-ինչ երևոյթներու, մեր ազգի և մեր ազգային մշակույթի գոյության պահպանման ու զարգացման ապահովիչ ու նպաստիչ թանկագին ուժն է: Օր մը Դուք Հայաստան պետք է երթաք, որպեսզի Չեր խոշոր գործերն արտադրել ու հրատարակել կարենաք, ինչպես Աճառյանը, Մանանդյանը, Աբեղյանը և այլք կընեն:

Ես իսկ այդ փորձությունն կունենայի, եթե չլլային ֆրանսերեն կազմ մը կիսավարտ կամ ծրագրված գործերս, գոր Փարիզ միայն կընամ լրացնել ու հրատարակել: Բայց, անշուշտ, մեր կյանքին վերջին տարիները հոն պետք է անցնենք»:

Ն. Աղոնցին չեն բավարարել Ա. Չոպանյանի այս տեղեկություններն ու առանձին նամակով դիմել է նրան՝ «ավելի մանրամասն գրելու» հայաստանյան իրականության մասին: Նույն թվականի ապրիլի 4-ի նամակով Չոպանյանը պատասխանում է. «Դուք կիարցնեք, քե գոհ եմ այնտեղ Չեր բարեկամներն ու ծանոթները: Կան որ դժգոհ են, կան որ գոհ են, կան ալ, որ շատ գոհ են (ինչպես օրինակի համար Աճառյան, Աբեղյան, Մանանդյան)... Անհրաժեշտ չէ քոմունիստ ըլլալ, մեծ մասը հոն ոչ քոմունիստ են, բայց համակիր, բարեկամ, գործակցող, օգնող՝ ժողովրդավեր: Անշուշտ, թերություններ շատ կան հոն. ազատ երկրներ վարժվողին համար դժվար է, բայց հոն է Հայրենիքը, հոն է, որ կկատարվի նոր մեծագույն գործը հայ ապագային համար» (տե՛ս նույն տեղում, պահարան I, զգրոց Ե, Ա-8, թ. 82):

Տեղին է նշել, որ Ա. Չոպանյանը նույն կերպ է գնահատել մեծատաղանդ ամերիկահայ գրող Համաստեղի գրականության ապագան. «Համաստեղ Հայաստան երթալու է. այդ հայ հողի ծաղիկներով հորինված երանգապնակն ունեցող թանկագին արվեստասերը պետք չէ ձգել, որ Ամերիկայի գործարաններուն մոխիւն մեջ դժգոմի. Հայաստանն է իր տեղը» (տե՛ս Ա. Չոպանյան, Համաստեղ և գյուղը հայ գրականության մեջ, Երկեր, Երևան, 1966, էջ 473):

2. Այդ շրջանում Ա. Քալանթարը հրատարակել է «Քարե դարը Հայաստանում» («Նորք», № 5-6, 1925), «Երկու սեպագիր արձանագրություն» (Երևան, 1927) և «Խաղերեն մի նոր սեպագիր արձանագրություն» (Երևան, 1931) ուսումնասիրությունները: Առարկայնորեն այստեղ դժվար է ասել, քե որի մասին է խոսքը: Նշենք, որ այս բոլորն էլ Աղոնցը օգտագործել է «Հայաստանի պատմությունը» ֆրանսերեն գիրքը շարադրելիս:

3. Խոսքը վերաբերում է անգլիացի եկեղեցական-հասարակական գործիչ, հայասեր Մակլոյն Մաքլոյին:

4. Նկատի ունի գրող, ազգային-հասարակական գործիչ Պետրոս Տոնապետյանին (1867-1949):

5. Օլգա Ադոնցի հիվանդության վերաբերյալ առաջին տեղեկությունները վերաբերում են 1933 թվականին: Նշանակում է սույն նամակը գրվել է 1934 թվականին:

1935

121. ԱՐՏԱՇԵՍ ՉԻԼԻՆԿԻՐՅԱՆԻՆ

(էջ 166)

Բնագիրը պահվում է Բոստոնի «Հայրենիք» ամսագրի արխիվում: Հրատարակել է Ա. Չիլինկիրյանը (տե՛ս «Հայրենիք» ամսագիր, № 5, Բոստոն, 1963, էջ 24): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Ակնարկում է այդ օրերում Սփյուռքի ներեկեղեցական կյանքում պառակտման ախտանշանների ի հայտ գալը:

2. Նկատի ունի Տիրայր արքեպ. Տեր-Հովհաննիսյանին (Տիգրան Մելիք-Մուշկամբարյան), տե՛ս № 61, ծան. 2:

122. ԱՐՏԱՇԵՍ ՉԻԼԻՆԿԻՐՅԱՆԻՆ

(էջ 167)

Բնագիրը պահվում է Բոստոնի «Հայրենիք» ամսագրի արխիվում: Հրատարակել է Ա. Չիլինկիրյանը (տե՛ս «Հայրենիք» ամսագիր, № 5, Բոստոն, 1963, էջ 23): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Երկանայա «Հայրենիք» ամսագիրը, որ ՀՀ Դաշնակցության օրգանն էր, հիմնադրվել է 1922 թվականին Բոստոնում:

2. Հիմնադիր խմբագիրն է եղել (1922-1968) Ռուբեն Դարբինյանը (Արտաշես Չիլինկիրյան):

123. ԱՐՏԱՇԵՍ ՉԻԼԻՆԿԻՐՅԱՆԻՆ

(էջ 168)

Բնագիրը պահվում է Բոստոնի «Հայրենիք» ամսագրի արխիվում: Հրատարակել է Ա. Չիլինկիրյանը (տե՛ս «Հայրենիք» ամսագիր, № 5, Բոստոն, 1963, էջ 25): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Տե՛ս № № 121, 122:

2. Ն. Ադոնցը միայն մի եզակի անգամ ևս կարողացավ աշխատակցել «Հայրենիք» ամսագրին (տե՛ս Ն. Ադոնց, Դավիթ Բեկ և Տեր Ավետիքի սերունդը, «Հայրենիք», 1937, № 2, էջ 66-72):

3. Օլգա Ադոնց-Հովնաթանյանը մահացել է 1935 թվականի հունվարի 23-ին Բրյուսելում: 1930-ական թվականների առաջին կեսին գրած իր բազմաթիվ նամակներում Ադոնցը հաճախակի է շեշտում կնոջ ծանր հիվանդությունը, իսկ նրա մահը սոսկալի հարված էր, որից ընդհանրապես ուշքի չեկավ: Փարիզյան քերթերից մեկը, արձանագրելով Ադոնցի տիկնոջ մահը, շեշտել է. «Համեստ, առաքինի և խոստումնալից կսանաց կարգին էր պատկանում ողբացյալ տիկին Ադոնցը՝ բարի, զգայուն, արժանավոր հայուհին: Նրա բարությունը անսահման էր: Նա օժտված էր անմեղ ծայրով ու երգելու բնական ձիրքով: Երգելու և նվագելու նրա երաժշտական ընդունակությունները, ինչպես և նկարելու ձիրքը, անտարակույս գալիս էին իբրև ժառանգություն Ս. Էջմիածինը նկարագարողը «Նաղաշ» ու բանաստեղծ Հովնաթանյանից, որի շառավիղն էր հանգուցյալը» («Յատաջ», 1935, 22 մարտի, № 2760, էջ 3):

4. Ակնարկում է Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի նվիրակ Գարեգին արքեպ. Հովսեփյանի՝ ԱՄՆ ժամանելու առթիվ Դաշնակցության մամուլի օրգաններում և մասնավորապես Բոստոնի «Հայրենիք» օրաթերթում տպագրված վարկաբեկիչ հոդվածները:

1936

124. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԴ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

(էջ 168)

Բնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը Ն. Ակինյանի «Եղիշե վարդապետ և յուր Պատմությունն Հայոց պատերազմին. քննական ուսումնասիրություն» մեծագրության մասին է (հատ. 1-2, Վիեննա, 1932, 1936):

2. Նկատի ունի Ա. Մեյեի «Esquisse d'une Grammaire comparée de L'Arménien classique» աշխատության երկրորդ հրատարակությունը (Վիեննա, 1936):

3. Ն. Ադոնցը շատ ծանր էր տանում հայկական շրջանակներից կտրված լինելը: Ս. Վրացյանը հիշում է, որ նա հաճախ Բրյուսելից գալիս էր Փարիզ՝ «հայկական օդ շնչելու», շփվելու գրչակից ընկերների ու բարեկամների հետ, մասնակցելու համագալին որևէ միջոցառման (տե՛ս Ս. Վրացյան, Պրոֆ. Ն. Ադոնց. Հուշեր, «Լրաբեր» ՀՀ ԳԱԱ, 1998, № 1):

4. Թվագրել ենք՝ հիմք ընդունելով նամակի հաղորդած տվյալները:

5. Տե՛ս **Հ. Տաշյան**, Յուզակ հայերեն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարյանցի Վիեննա, Վիեննա, 1895:

125. ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆԻ

(էջ 169)

Բնագիրն անհայտ է: Լույս է տեսել Փարիզի «Ամահիտ» ամսագրում (1936, № 5, էջ 3-7): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Ն. Ադոնցի սույն նամակը պատասխանն է Արշակ Չոպանյանի՝ պատմաբանին հղված հարցումի, որով խնդրել է կարծիք հայտնել Արգար Պայազատի «Խաղերեն լեզվի բանալին» (Երևան, 1935) գրքի վերաբերյալ:

2. Ակնարկում է աշխատության գրաքարով գրված չափազանց դրական առաջաբանը, որը հեղինակել է Հ. Աճառյանը (էջ 5-8):

3. Տե՛ս **Գ. Տեր-Մկրտչյան**, Ուրարտյան բևեռագրերի լեզուն («Արարատ», 1893, № 11, էջ 923-934՝ «Մրարան» ստորագրությամբ):

4. Արշիբալա Սեյաը (1845-1933) առաջիններից մեկն էր, որ գրադվեց ուրարտական սեպագրերի վերծանությամբ:

5. Այժմ վերջնականապես ապացուցված է, որ ուտիերենը պատկանում է իբերականական լեզվաընտանիքի դադստանյան ճյուղի լեզվախումբին:

6. Ղարաբաղի բարբառի ուսումնասիրության ուղղությամբ հատկապես մեծ է Հ. Աճառյանի ավանդը (տե՛ս **Հ. Աճառյան**, Քննություն Ղարաբաղի բարբառի, Վաղարշապատ, 1901):

7. Խոսքը ապագա Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ Գ Կոստանդնուպոլսեցի Քերեստեճյանի մասին է, որը 1844-1858 թվականներին եղել է Բուրսայի հայոց հոգևոր թեմի առաջնորդը:

1937

126. ՓԱՐԻԶԻ ՆՈՒՊԱՐՅԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ ՏՆՕՐԻՆՈՒԹՅԱՆԸ

(էջ 179)

Բնագիրը անհայտ է: Լույս է տեսել «Ամահիտ» ամսագրում (1937, № 1-2, էջ 69-70): Արտատպվում է այդ հրատարակությունից:

1. Հասցեատերերը Նուպարյան մատենադարանի տեսուչ Լևոն Կյումուշկերանն ու Արշակ Չոպանյանն են:

2. 1900-1901 թվականներին Ադոնցը Փարիզում հաճախել է Ա. Մեյեի համեմատական լեզվաբանության դասընթացներին: Ադոնցի փայլուն գիտելիքներն այս բնագավառում բացատրվում են Ա. Մեյեի հզոր ազդեցությամբ:

3. Այնուհանդերձ, Ն. Մառի նկատմամբ երախտագիտությունն Ադոնցն արտահայտել է իր հուշերում (տե՛ս Համազգայինի Բեյրութի գրական պահոց, պրոֆ. Ն. Ադոնցի ֆոնդ, պահարան 1, գրոց Բ, թղթածրար Ա/Ա-7): Այդ հուշերը հրատարակել ենք մենք (տե՛ս «Ակադեմիկոս Մառ», ծննդյան 140 և մահվան 70-ամյակների տարելիցի ժողովածու, Երևան, 2005, էջ 147-156):

127. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԴ. ԱՎԻՆՅԱՆԻ

(էջ 179)

Բնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Ակնարկում է Ն. Ալինյանի՝ 1935-1936 թվականների ընթացքում լույս տեսած հետևյալ աշխատությունները՝ «Մովսես Գ. Տաթևացի կաթողիկոս Հայոց յեջմիածին և յուր ժամանակը (1577-1633)», «Նպաստ մը Հայոց եկեղեցու պատմութեան», «Սիմեոն դարի Լեհացոյ Ռղեգրութիւն»:

2. Ալինյանի՝ Եղիշեին նվիրված ուսումնասիրության վերջին՝ երրորդ հատորը, լույս է տեսել Ն. Ադոնցի մահից հետո՝ 1952 թվականին:

128. ՎԻԵՆՆԱՅԻ ՄԽԻԹԱՐՅԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻ ՎԱՐՉՈՒԹՅԱՆԸ

(էջ 179)

Բնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Նկատի ունի Գ. Խալարյանցի «Ջենոբ Գլակ. համեմատական ուսումնասիրություն» (Վիեննա, 1893) մեմորիալը:

2. Հիմք ընդունելով այն, որ 1937 թվականին Ն. Ադոնցը Բրյուսելում բնակվել է նշված հասցեում, ապա այս բացիկը թվագրել ենք 1937 թվականով:

129. ԻԳՆԱՏԻՍ ՎՐԴ. ԼԱՔՅԱՆԻ

(էջ 180)

Բնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Հասցեատերը Իգնատիոս վրդ. Աբյանն է (1888-1978), որ երկար տարիներ շարունակ վարել է Վիեննայի Մխիթարյանների գրաստան տեսչությունը:

2. Տե՛ս № 128, ծան. 1:

3. Տե՛ս № 105, ծան. 4:

130. «ՀԱՆՂԷՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ»-Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ

(էջ 180)

Բնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Լույս է տեսել «Հանդէս ամսօրեայ» պարբերականում (1937, № 9-10, էջ 451): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. «Հանդէս ամսօրեայ»-ն հիմնադրվել է 1887 թվականին Վիեննայում՝ որպես Մխիթարյան միաբանության բարոյական, ուսումնական, արվեստագիտական, իսկ 1919 թվականից՝ հայագիտական ամսաթերթ:

2. Ամսաթերթը հիմնադրել է միաբանության արքահայր Արսեն արքեպ. Այսրընյանը (1824-1902): Առաջին խմբագիրն է եղել Ղևոնդ վրդ. Հովնանյանը (1887-1889):

3. Հաջորդաբար «Հանդէս ամսօրեայ»-ն խմբագրել են՝ Հակոբոս վրդ. Տաշյանը (1890-1895), Գրիգորիս ծ. վրդ. Գալեմբեարյանը (1895-1898), Վարդան վրդ. Մարիսեղեկյանը (1898-1901), Թովմաս վրդ. Կետիկյանը (1901-1906), Հմայակ վրդ. Համբարյանը (1906-1909), Ներսես վրդ. Ալիմյանը (1909-1913, 1920-1963) և Աղեքսանդր վրդ. Մատիկյանը (1913-1920):

4. Եվ իրոք, «Հանդէս ամսօրեայ»-ի հիմնադրումից սկսյալ Սարուխանը անընդմեջ աշխատակցել է ամսաթերթին: Այստեղ տպագրվել են նրա ավելի քան 50 ուսումնասիրություններ, «Ազգային մատենադարան» մատենաշարով լույս են տեսել նրա վեց մենագրություններ: Սարուխանի գրական գործունեության հիսնամյա հոբելյանի առիթով ամսաթերթի 1937 թվականի համարում տպագրվել է Սահակ վրդ. Կոզյանի խոսքը՝ «Առաքել Սարուխանի գրական գործունեությունը» (էջ 477-478), ինչպես նաև ստացված շնորհավորական հեռագրերն ու նամակները (էջ 489-496):

5. Ակնարկում է այն, որ Ա. Սարուխանը տարիներ շարունակ եղել է Ա. Մանթաշյանի գործակատարը և առևտրական ներկայացուցիչը մի քանի երկրներում, գրադվել առևտրատնտեսական գործունեությամբ:

131. ՆԵՐՍԵՍ ՎՐԴ. ԱԿԻՆՅԱՆԻՆ

(էջ 181)

Բնագիրը պահվում է Վիեննայի Մխիթարյանների դիվանում: Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Ինչպես սույն, այնպես էլ ուրիշ վկայություններ փաստում են Ն. Աղոնցի՝ Ն. Ալիմյանին և մյուս Մխիթարյաններին հղված այլ նամակների գոյությունը:

որոնք, սակայն, մեզ հասու չեն: Հավանաբար Մխիթարյաններին ուղղված արձոցյան ամբողջական նամակահին չէ, որ դրվել է Ռ. Աղայանի տրամադրության ներքո:

2. Ն. Աղոնցի հետաքրքրությունը Բաֆֆու այս ստեղծագործությունների նկատմամբ պատահական չէր: Մեծ գրողի ծննդյան հարյուրամյակին նվիրված հոբելյանական ժողովածուում լույս տեսան նրա «Դավիթ Բեկ» վեպի պատմական հիմք և գաղափարախոսական արժեքը» (տե՛ս «Բաֆֆի. կյանքը, գրականությունը, հիշողությունները», Փարիզ, 1937, էջ 112-148), իսկ «Հայրենիք» ամսագրում՝ «Դավիթ Բեկ և Տեր Ավետիքի սերունդը» (1937, № 2, էջ 66-72) ուսումնասիրությունները:

3. Թվագրել ենք՝ հիմք ընդունելով նամակի հաղորդած տվյալները:

1938

132. ԱՐԸԱԿ ՍԱՖՐԱՍՅԱՆԻՆ

(էջ 182)

Բնագիրը պահվում է ՀՀ ազգային արխիվում (Արշակ Սաֆրաստյանի ֆոնդ, Պ-412, ցուցակ 1, գործ 872, թ. 5): Հրատարակել է Ալվարդ Ղազիյանը (տե՛ս Ա. Ղազիյան, նշվ. աշխ., էջ 54): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. 1938 թվականի ամռանը Ա. Սաֆրաստյանը Լոնդոնից ժամանել էր Բրյուսել՝ մասնակցելու Արևելագետների միջազգային 4-րդ կոնֆերանսի աշխատանքներին:

2. Խոսքը գերմանացի նշանավոր հեթիթագետ, ասորագետ Յո. Ֆրիդրիխի (Jo. Friedrich, 1893-1972) մասին է:

3. Ա. Գոց (ճիշտ ձևը Գյոտցե՝ Götze) – գերմանացի ասորագետ:

4. Թվականը նշանակել ենք ըստ նամակի հաղորդած տվյալների:

133. ԱՐԸԱԿ ՉՊՊՆՅԱՆԻՆ

(էջ 182)

Բնագիրը պահվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի քանգարանի արխիվում (Ա. Չոպանյանի ֆոնդ 133, բաժին I, № 38): Տպագրվում է առաջին անգամ:

1. Խոսքը վերաբերում է Աբրահամ Ղուկասյանին (տե՛ս № 81, ծան. 1):

2. Խոջայան – թեև ինքնությունը հնարավոր չեղավ պարզել, սակայն ակնհերև է, որ Չոպանյանը խնդրել է Ադոնցի միջամտությունը՝ նրան Աբրահամ Ղուկասյանի թոշակավորների կարգն ընդգրկելու:

1940

134. ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊ. ՀՈՎՍԵՓՅԱՆԻՆ

(էջ 183)

Բնագիրը պահվում է Մեծի Տանը Կիլիկիո կաթողիկոսարանի դիվանում (Գարեգին Ա. Հովսեփյանի հավաքածու, ֆոնդ № 7, ցուցակ 1, գործ 336, ք. 31 ա, ք): Հրատարակել ենք մենք (տե՛ս Պ. Հ. Հովհաննիսյան, Նիկողայոս Ադոնցի նամակագրությունից, «Էջմիածին» ամսագիր, 2009, № 6, էջ 104-105): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. Հյուսիսային Ամերիկայի Արևելյան թեմի՝ 1939 թվականի ապրիլի 16-ին գումարված երեսփոխանական ժողովը թեմակալ առաջնորդ է ընտրել հայրապետական մեթոդիստների և միլիոն Գարեգին արքեպ. Հովսեփյանին: Այս ընտրությանը Մամբրե եպ. Գալֆայանի գլխավորությամբ ընդդիմացել են թեմի որոշ հոգևորականներ: Գարեգին արքեպ. Հովսեփյանի՝ ընտրությանը դեմ են արտահայտվել նաև ԱՄՆ-ի ՀՅ Դաշնակցության ղեկավար մարմինները, որոնք փորձել են պառակտել տեղի Հայ առաքելական եկեղեցին և ընտրել կուսակցության շահերն արտահայտող նոր թեմակալ առաջնորդ: Սակայն այդ փորձերը հաջողության չեն հասել:

2. Սիմոն Վրացյանը (1882-1969) 1938 թվականից սկսյալ ղեկավարել է ԱՄՆ-ի ՀՅ Դաշնակցության օղակները և կարևոր դեր խաղացել եկեղեցական տագնապը բորբոքելու գործում:

3. Խոսքը Արտաշես Չիլինկիրյանի (Ռուբեն Դարբինյան) մասին է:

4. Հավանաբար ակնարկում է Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի գծի հետևորդներին ու պաշտպաններին:

5. Տե՛ս № 135-րդ նամակը:

6. Նկատի ունի Խորհրդային Հայաստանը:

7. Ակնարկվում է իր «Քննական պատմություն հայոց» ֆրանսերեն բազմահատոր աշխատության առաջին՝ Ուրարտուի պատմությանը նվիրված գիրքը, որ հետմահու լույս տեսավ «Հայաստանի պատմություն: Ակունքները (X-VI դար Բ. ա.)» խորագրով (Փարիզ, 1946, տե՛ս նաև հայերեն թարգմանությունը, Երևան, 1972):

8. Խոսքը Տիրայր արքեպ. Տեր-Հովհաննիսյանի (Տիգրան Հովսեփի Մելիք-Մուշկանբարյան) մասին է:

(էջ 185)

Բնագիրը պահվում է Բոստոնի «Հայրենիք» ամսագրի արխիվում: Հրատարակել է Ա. Չիլինկիրյանը (տե՛ս «Հայրենիք» ամսագիր, № 5, Բոստոն, 1963, էջ 25-26): Արտատպվում է այս հրատարակությունից:

1. 1939 թվականին, ինչպես մայր հայրենիքում, նույնպես Սփյուռքում մեծ հանդիսավորությամբ նշվեց «Սասնա ծռեր» հերոսավեպի 1000-ամյակը: Այդ առիթով Ն. Ադոնցը հատուկ դասախոսություն է կարդացել փարիզահայ գրական հասարակության համար: Բացի այդ՝ հորեյլանի առիթով «Հայրենիք» ամսագիրը նախապես նրան պատվիրել էր հատուկ հոդված, որը, սակայն, Ադոնցը հնարավորություն չի ունեցել գրելու:

2. Կարծում ենք՝ այստեղ գործ ունենք այլաբանության հետ: «Սոխակեր հայրենիք» արտահայտությունը հավանաբար մատնանշում է խորհրդային համակարգը:

3. Այդ մասին տե՛ս № 134, ծան. 1:

4. 1937 թվականին Գարեգին արքեպ. Հովսեփյանի՝ որպես հայրապետական լիազոր-պատվիրակ ժամանելն ԱՄՆ հետապնդել է Հայոց եկեղեցու միասնականությունը պահպանելու, տարագիր հայությանը մայր հայրենիքի շուրջը համախմբելու, թեմի ներսում գոյություն ունեցող տարածայնությունները հարթելու նպատակ: Սակայն նրա այդ նշանակումը խիստ բացասաբար է ընդունվել ՀՅ Դաշնակցության տեղական ղեկավար մարմինների կողմից: «Հայրենիք» օրաթերթում տպագրվել են անպատշաճ և Սրբազանի անձը անարգող հոդվածներ: Հոդվածագիրները վիրավորել են նրա արժանապատվությունը, անվանել «Չեկայի լրտես», «Սովիեթի դրածո» և այլն [տե՛ս «Գարեգին Սրբազանը Քալիֆորնիո մեջ» («Հայրենիք», 1937, 30 մայիսի), «Էջմիածնի լիազորի շնորհները» (նույնը, 1937, 12 հունիսի), «Անհարկի առաքելություն մը» (նույնը, 1937, 1 հուլիսի), «Գարեգին արքեպիսկոպոսի նոր կոչումը» (նույնը, 1938, 25 հունվարի) և այլն]:

5. Որքան մեզ հայտնի է, Ն. Ադոնցը «Սասնա ծռերի» մասին որևէ հոդված չի տպագրել:

Հանրապետության Կրթության նախարարության հրավերով
1983 թ. 12-28 Արևիկա հրատարակչություն
(1983)

Գրքի հեղինակը՝ Կարեն Գևորգյանը, 1983 թ. 12-28
Արևիկա հրատարակչություն
(1983)

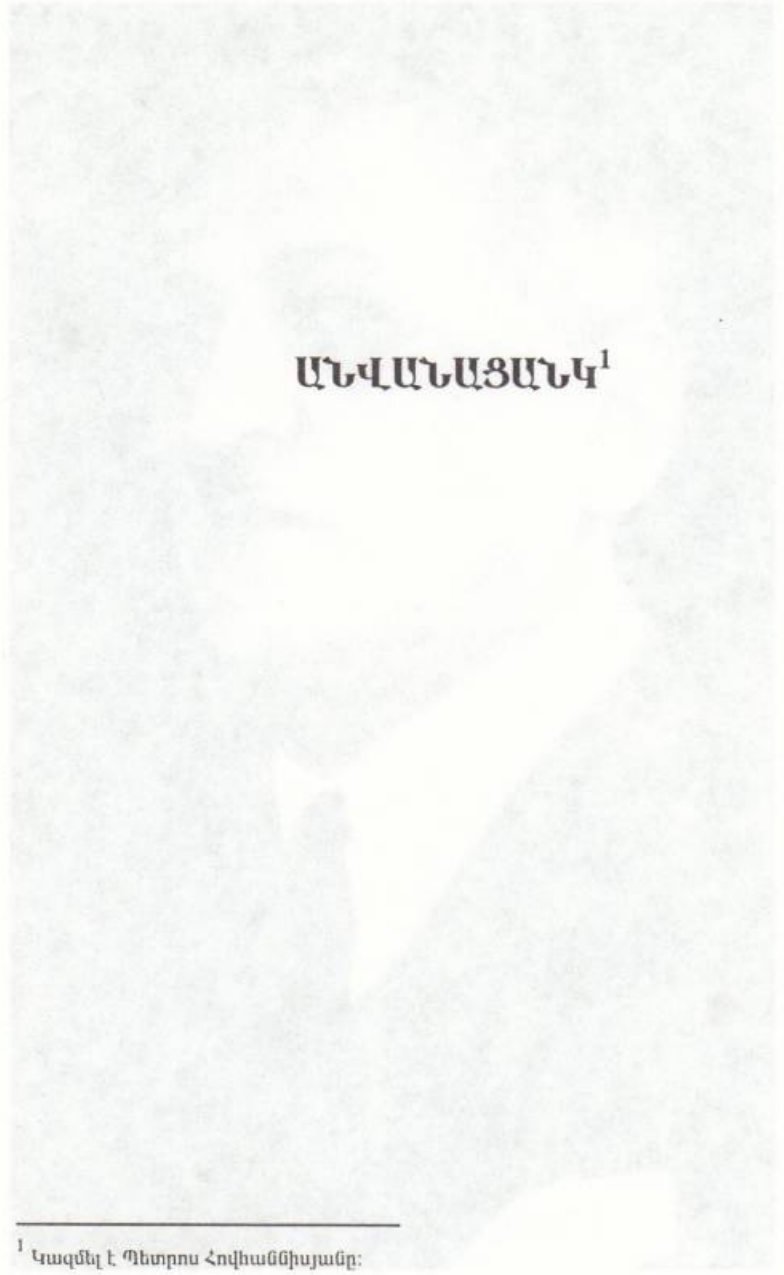
1. Գրքի հեղինակը, Կարեն Գևորգյանը, հանրապետության
Կրթության նախարարության հրավերով 1983 թ. 12-28
Արևիկա հրատարակչություն
(1983)

2. Գրքի հեղինակը, Կարեն Գևորգյանը, հանրապետության
Կրթության նախարարության հրավերով 1983 թ. 12-28
Արևիկա հրատարակչություն
(1983)

3. Գրքի հեղինակը, Կարեն Գևորգյանը, հանրապետության
Կրթության նախարարության հրավերով 1983 թ. 12-28
Արևիկա հրատարակչություն
(1983)

4. Գրքի հեղինակը, Կարեն Գևորգյանը, հանրապետության
Կրթության նախարարության հրավերով 1983 թ. 12-28
Արևիկա հրատարակչություն
(1983)

5. Գրքի հեղինակը, Կարեն Գևորգյանը, հանրապետության
Կրթության նախարարության հրավերով 1983 թ. 12-28
Արևիկա հրատարակչություն
(1983)

ԱՆՎԱՆԱՑԱՆԿ¹

¹ Կազմել է Պետրոս Հովհաննիսյանը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Հայաստանի ԽՍՀ

Հայաստանի ԽՍՀ

Մարտի 11-ին 1912 թ. Վանի կաթողիկոս Վերդ Ե-ն Ս. Պարիրոսի Հայոց եկեղեցիների խորհրդի անդամների հետ, աջից երրորդը՝ Նիկողայոս Աղունցը (1912 թ.)

Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վերդ Ե-ն Ս. Պարիրոսի Հայոց եկեղեցիների խորհրդի անդամների հետ, աջից երրորդը՝ Նիկողայոս Աղունցը (1912 թ.)

Աղունցի հայրական տունը Միսիանի Բռնակոթ գյուղում

Աղունցը րիկնոջ Օլգա Աղունց-Հովնաթանյանի հետ Վաննաթիկում

Աղունցը Վաննաթիկի Սր. Մարկոսի հրապարակում

Անիի արշավախումբը: Վերևի շարքում՝ չափաց 4-րդը՝ Ն. Արունցը, կենդրոնում՝ արշավախմբի ղեկավար Ն. Մառը:

- Արեղյան Ա. Գ., հայագետ – 6
 Արեղյան Մ. Խ., լեզվաբան, գրականագետ – 199, 253
 Ս. Աբերկիոս – 165, 252
 Արովյան Խ. Ա., գրող – 135, 139
 Աբրահամյան Ա., լոնդոնահայ ազգային-հասարակական գործիչ – 130
 Աբրահամյան Ռ. Թ., լեզվաբան, իրանագետ – 163, 251
 Ագաբանգեղոս, պատմագիր – 106
 Աղայան Ռ. Պ., պատմաբան – 7, 259
 Աղամյան Ա. Հ. – 6, 208, 221, 232, 233, 236, 237, 250, 251
 Ադունց Առաքել, Ն. Ադունցի եղբայր – 230
 Ադունց Արշակ, Ն. Ադունցի ազգական – 230
 Ադունց Արտեմ, Ն. Ադունցի եղբայր – 229
 Ադունց Բագրատ, Ն. Ադունցի եղբորորդի – 230
 Ադունց Էդիկ, Ն. Ադունցի ազգական – 229
 Ադունց Լիրա, Ն. Ադունցի զարմուխի – 229
 Ադունց Կոստյա, Ն. Ադունցի զարմիկ – 230
 Ադունց Հայկ, Ն. Ադունցի եղբայր – 101, 227, 230, 231, 236
 Ադունց Մաշո, Ն. Ադունցի քույր – 230
 Ադունց Նիկողայոս – **PASSIM**
 Ադունց Վալյա, Ն. Ադունցի զարմուխի – 229
 Ադունց Վարդան, Ն. Ադունցի զարմիկ – 230
 Ադունց Վլադիմիր, Ն. Ադունցի եղբորորդի – 230, 231
 Ադունց Տիգրան, Ն. Ադունցի եղբայր – 230
 Ադունց-Հովնաթանյան Օ. Ի., Ն. Ադունցի կին – 247, 251, 255
 Ադունց-Ռոստոմբեկյան Դ., Ն. Ադունցի մայր – 229
 Ալպոյաճյան Ա. Ա., պատմաբան – 242, 248
 Ախարոնյան Ա. Ա., գրող – 56, 103, 130, 131, 133, 138, 150, 202, 236, 238
 Աղայան Է. Բ., լեզվաբան – 235
 Աղեքսանդր վրդ. Մատիկյան, հայագետ – 82, 145, 219, 224, 244, 258
 Աղեքսանդր վրդ. Պալճյան, աստվածաբան – 135, 239

Աճառյան Հ., լեզվաբան – 84, 155, 157, 158-160, 162, 170, 207, 220, 233, 235, 251, 253, 256
Աճեմյան Մ., Պետական դումայի պատգամավոր – 6
Ամասյան Ա., լոնդոնահայ ազգային գործիչ – 130
Անանուն, պատմագիր – 79, 82, 195, 196, 219, 224
Առանձար (Մ. Զ. Գույումճյան), գրող – 78, 217
Ասողիկ, պատմիչ – 106
Արիստակես (Արիս) վրդ. Վարդանյան, խմբագիր – 71, 81, 95, 99, 145, 212, 219, 228, 234, 244
Արիստակեսյան Գ., բարերար – 59, 60, 204
Արդուբյան-Երկայնաբազուկ Բ., իշխան – 55, 56, 62, 201
Արսեն արքեպ. Այտրնյան, արքահայր – 18, 19, 57, 64, 192, 203, 207, 258
Արսեն վրդ. Ղազիկյան, մատենագետ, բանասեր – 137, 140, 141, 146, 240
Արտավազ արքեպ. Սյուրմեյան, պատմաբան, հոգևոր-եկեղեցական գործիչ – 6
Արտավան Արշակունի, գորավար (VI դար) – 197
Բագրատ վրդ. Վարդազարյան, Մայր արողի դիվանապետ – 72, 212, 213
Բալույան Հ., գրող, խմբագիր – 247
Բաշալյան Լ., գրող, Ազգային պատվիրակության խորհրդական – 127, 235
Բառնաբաս վրդ. Պիլեզիկճյան, խմբագիր – 6, 17, 18, 57, 62-66, 191, 192, 203, 206-208
Բասմաջյան Կ., պատմաբան, խմբագիր – 99, 228
Բարսեղ վրդ. Սարգիսյան, հայագետ – 193
Բեյք Վ., արևելագետ – 7
Բերբերյան Հ., տե՛ս Հ. Պերպերյան
Բրաուն Ֆ., արևելագետ – 7
Բրյուսով Վ., բանաստեղծ – 217
Ֆոն Բուշե, Գերմանիայի արտաքին գործերի նախարարի տեղակալ – 223
Գ. Ա., թարգմանիչ – 234
Գաբրիել վրդ. Մեննիշյան, լեզվաբան, խմբագիր – 57, 146, 203, 244
Գաբունյան Ա., հայագետ, աստվածաբան – 11
Գամառ-Քաթիպա, տե՛ս Ռ. Պատկանյան
Գարագաշ Հ. Ա., գրող, խմբագիր – 6

Գարագաշյան Ա. Մ., պատմաբան – 195
Գարեգին արքեպ. Խաչատուրյան, եկեղեցական գործիչ, բանասեր – 6
Գարեգին վրդ. (եպ., արքեպ., կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիո) Հովսեփյան – 6, 86, 87, 104, 121, 125, 128, 132, 155, 163, 168, 183, 185, 186, 221, 232-233, 236, 237, 249, 250-251, 255, 260-261
Գարեգին եպ., այլ – 105
Գարեգին վրդ. Զարբհանյան, մատենագետ, թարգմանիչ – 193
Գարեգին քահանա Աբրահամյան – 83
Գարիտ Ժ., բյուզանդագետ – 9
Գելցեր Հ., հայագետ – 197, 225
Գյուլզադյան Ս., մանկավարժ – 13, 14, 189
Գոց (Գյոտցե) Ա., ասորագետ – 182, 259
Գրեգուար (Կրեկուար), բյուզանդագետ – 143-144, 149, 151, 243, 247
Գրիգոր Լուսավորիչ – 142, 207
Գրիգոր Բ Վկայասեր, Ամենայն Հայոց կաթողիկոս – 18, 191, 192
Գրիգոր Է Անավարզեցի, Ամենայն Հայոց կաթողիկոս – 193
Գրիգոր Ծերենց, մատենագիր, մանկավարժ – 191, 200
Գրիգոր Մագիստրոս, մատենագիր, մեկնիչ – 156, 215, 250
Գրիգոր Նազիանզացի, աստվածաբան – 61, 205
Գրիգորիս Ժ. վրդ. Գալեմբերայան, մատենագետ, բանասեր – 135, 190, 191, 239, 258
Գրիգորիս արքեպ. Գովրիկյան, արքահայր – 145, 244
Գրիգորիս եպ. Պալաքյան, եկեղեցական գործիչ – 6
Գրիգորյան Կ. – 12
Գուչկով Ա., Պետական դումայի նախագահ – 74, 214
Գուտշմիդ Ա., արևելագետ – 195
Գևորգ Գ Կոստանդնուպոլսեցի (եպ., արքեպ., պատրիարք), Ամենայն Հայոց կաթողիկոս – 178, 256
Գևորգ Ե Սուրենյանց, Ամենայն Հայոց կաթողիկոս – 6, 79, 213, 214, 216, 242
Գևորգ Զ Չորեքյան (վրդ., եպ., արքեպ.), Ամենայն Հայոց կաթողիկոս – 85, 86, 221
Գևորգ արքեպ. Ութունյան, ազգային պատվիրակության անդամ – 214
Գևորգյան, Ա. Ա. Տարասովի դուստր – 85

Դադբաշյան Հ., բառարանագիր, պատմաբան – 18, 192
Դավիթ Բեկ, գորավար – 181, 255, 259
Դավիթ Բեկ Մ. Ս., բանասեր, քարգմանիչ – 226
Դավիթ Մեկնիչ, քերական – 215
Դարբինյան Ռ. Ս., ազգային գործիչ, խմբագիր – 6, 183, 229, 254, 260, տե՛ս
նաև Ռ. Չիլինկիրյան
Դերվիշյան Մ., բառարանագիր – 235
Դիլ Ը., բյուզանդագետ – 38-39, 197
Դիլոյան Վ. Ա., պատմաբան – 223
Դիոնիսիոս Թրակացի, քերական – 76, 77, 127, 212, 215, 234
Դիոսկորոս (Դեոսկորոս), եպիսկոպոսապետ – 67, 209
Դյուլորիե Է., հայագետ – 206
Եգյան Կ. Հ. (Գ. Ա., Գերասիմ Արտեմիչ), պետական գործիչ, հայագետ – 6,
14, 31, 38, 41, 53, 189, 194, 196-198, 201
Եգնիկ Կողբացի, իմաստասեր – 99, 162, 228
Եկատերինա II, կայսրուհի – 80, 218
Եղիշե, պատմագիր – 144, 168, 179, 244, 255
Եղիշե արքեպ. Դուրյան, պատրիարք – 6, 154, 242, 249
Եսայան Ջ. Մ., գրող – 150, 247
Եսայի Նչեցի, քերական – 71-72, 211, 212
Եվանգոլյանց Գր. Գ., իրավաբան – 197
Երեմիա Քեոմուրճյան, պատմագիր – 239
Ջավարյան Ս. Մ., հասարակական-քաղաքական գործիչ – 78, 217
Ջավրյան (Ջավրիս) Հ., երդվյալ հավատարմատար – 9, 85, 87, 90, 145, 180,
221
Ջարդարյան Ռ., գրող – 78, 217
Ջարյան Ա., Կ. Ջարյանի որդի – 247
Ջարյան Կ. Ք., գրող – 6, 103, 150, 246
Ջարյան Վ., Կ. Ջարյանի որդի – 247
Ջաքարիա եպ. Գնունյանց, տաղերգու – 135, 239
Ջենոբ Գլակ, մատենագիր – 179, 257
Էթիեմեզյան Ա. Հ., գործավար – 11

Էմին Մ. Հ., հայագետ – 61, 62, 205, 206
Էնվեր փաշա – 223
Էտկար Ս., բրիտանահայ հասարակական գործիչ – 130
Էքիզյան (Էքիզեր) Հ., հնահավաք – 199
Թամամշյան Մ. Հ., մեծահարուստ – 199
Թարասյան (Տարասով) Ա. Ա., մեծահարուստ, բարերար – 85, 221
Թերզյան Թ., բանաստեղծ – 61, 205
Թերեյան Վ., բանաստեղծ – 204
Թովմաս վրդ. Կետիկյան, բանասեր, խմբագիր – 258
Թորգոմ արքեպ. Գուշակյան, պատրիարք – 6, 142, 147, 151, 154, 155, 157,
242, 245, 246, 247, 249, 248, 250, 251
Թորգոմյան Վ., բժիշկ, հայագետ – 201, 202
Թորոսյան Հ., քարգմանիչ – 225
Թովալյան Ս., բրիտանահայ գործիչ – 130
Թովչյան Հ., պատմաբան, մանկավարժ – 163, 252
Թումանյան Հ., բանաստեղծ – 6, 55, 202
Թումանով Կ., պատմաբան – 7
Ժորես Ժ., հայասեր – 198
ժուկովսկայա-Մառ Ա. Ա., Ն. Մառի կին – 193
Իգնատիոս վրդ. Աբյան, տպարանապետ – 180, 239, 257, 258
Իսահակյան Ա., բանաստեղծ – 6
Իսան Ա. Ա., պրոֆեսոր – 199
Լեո, պատմաբան – 208, 233
Լեվի Մ., բանասեր – 7
Լեվիսիոս Յո., արևելագետ, հայասեր – 245
Լինչ Հ., աշխարհագետ, հայասեր – 55, 166, 201
Լիսիցյան Մտ., ազգագրագետ, խմբագիր – 71, 211
Լոնգե Ժ., հայասեր – 198
Լորիս-Մելիքյան Հ., բժիշկ, ազգային գործիչ – 74, 214
Լևոն V Հայկազն, կայսր – 9, 201
Լևոնյան Գ. Ջ., գրականագետ – 6, 75, 215

Խալաթյանց Գ., պատմաբան – 6, 61, 62, 68, 69, 81, 84, 179, 196, 205, 206, 209, 210, 219, 257
 Խաչատրյան Ա., պատմաբան – 233
 Խատիսյան Ա. Հ., պետական գործիչ – 6
 Խատիսյան Կ. Հ., հասարակական գործիչ, խմբագիր – 78, 217
 Խոնդկարյան Ա., ազգային-հասարակական գործիչ, պատմաբան – 9
 Խոջայան, ուսանող – 182, 260
 Խոսրովիկ Թարգմանիչ, մատենագիր (VIII դար) – 156, 250
 Խորեն Ա Մուրադբեգյան (եպ., արքեպ.), Ամենայն Հայոց կաթողիկոս – 6, 83, 219, 242, 248
 Կանայանց Ս. Մ., հայագետ, մանկավարժ – 195
 Կասիա Միանձնուհի, բանաստեղծուհի (IX դար) – 200
 Կատարինե կայսրուհի, տե՛ս Եկատերինա II
 Կարապետ դավի Դահրամանյան-Ավթանդիլյան, քերականագետ – 178
 Կարապետ վրդ. (եպ.) Տեր-Սկրտչյան, հայագետ, աստվածաբան – 194, 209
 Կարապետյան Հ., տե՛ս Օհան Կարո
 Կարիեր Ա., հայագետ – 39
 Կարստ Յո., հայագետ – 56, 203
 Կելենյան Հ., տե՛ս Համաստեղ
 Կեղծ Սեբեոս – 196, 219, 224
 Կիրակոսյան, դպրոցի տեսուչ – 164
 Կլեմանտ Ժ., պետական գործիչ, հայասեր – 198
 Կյուպենկյան Ն., բարերար – 130
 Կյումուշկերտան Լ., մատենադարանագետ – 256
 Կյուրիոն, վրաց եպիսկոպոս – 135, 239
 Կոնիբեր Ֆ. Կ., հայագետ – 7
 Կոստանյան(ց) Կ., հայագետ, մանկավարժ – 6, 81, 84, 88, 156, 200, 218, 220, 222, 250
 Կովալսկի Մ., պատմաբան – 74, 214
 Կորյուն, մատենագիր – 162, 231, 233, 234, 251
 Կրեկորի Ս. Մ., ազգային գործիչ – 130
 Կրումբախեր Կ., բյուզանդագետ – 38, 193
 Հախումյան Ս. Գ., գրող, հրապարակախոս – 41, 198

Հակոբ Արթին փաշա, ազգային պատվիրակության անդամ – 214
 Հակոբյան Ա., բրիտանահայ ազգային գործիչ – 130
 Հակոբյան Պ. Հ., գրականագետ – 6, 189, 191-201, 209, 232
 Հակոբոս վրդ. Տաշյան, ձեռագրագետ, հայագետ – 18, 95, 145, 164, 169, 180, 192, 252, 256, 258
 Համազասպ վրդ. Ոսկյան, պատմաբան, մանկավարժ, խմբագիր – 6, 99, 102, 103, 124, 145, 228, 231, 233
 Համամ Արևելցի, մեկնիչ – 215
 Համաստեղ, գրող – 135, 238, 253
 Համբարձումյան Ա., վաճառական – 134, 238
 Հայր Վարդան, տե՛ս Վարդան վրդ. Մելքիսեդեկյան
 Հարություն արքեպ. Սանահնեցի – 178
 Հարությունյան Ա. Ա., պատմաբան, մատենագետ – 11
 Հմայակ վրդ. Համբարյան, խմբագիր – 258
 Հյուբշման Հ., հայագետ – 160
 Հովհաննես Դրասխանակերտցի, պատմագիր – 45, 199
 Հովհաննես Երզնկացի, քերական, մեկնիչ – 215
 Հովհաննես Թլկուրանցի, տաղերգու – 158
 Հովհաննես Ը Կարբեցի, Ամենայն Հայոց կաթողիկոս – 220
 Հովհաննես Պատմագիր, տե՛ս Հովհաննես Դրասխանակերտցի
 Հովհաննիսյան Խ. (Քուչուկ-Հովհաննիսյան), մանկավարժ – 13, 189
 Հովհաննիսյան Մ., բանասեր – 12
 Հովհաննիսյան Պ. Հ., պատմաբան – 202-206, 209, 210, 212-215, 217, 218, 220, 222, 243, 245, 248, 260
 Հովսեփ վրդ. Գաթրըճյան, պատմաբան, աստվածաբան – 97, 227
 Հրանտ-Սամուել, խմբագիր – 247
 Հուստինիանոս I, կայսր – 8, 38, 39, 198
 Ղազանյան Ռ., պատմաբան – 11, 222
 Ղազար քահանա, գրիչ (XIX դար) – 178
 Ղազար Փարպեցի, պատմագիր – 61, 106, 205, 235
 Ղազարյան Ռ. Ս., լեզվաբան – 235
 Ղազիյան Ա., բանահավաք – 227, 236, 248, 252, 259
 Ղամբարով (Ղամբարյան) Յո. Ս., իրավաբան, սոցիոլոգ – 199

Ղափանցյան Գ. Ա., լեզվաբան – 156, 233, 250, 253
 Ղուկասյան Խ., հայագետ – 233, տե՛ս նաև Ch. Lukácsi
 Ղուկասյան Ա., մեծահարուստ, բարերար – 9, 105, 125, 126, 182, 232, 25, 260
 Ղուկասյան Պ., նավթարդյունաբերող, բարերար – 73, 75, 213
 Ղևոնդ Երեց, տե՛ս Ղևոնդ Վարդապետ
 Ղևոնդ եպ. Դուրյան, հոգևոր-եկեղեցական գործիչ – 155, 249
 Ղևոնդ Վարդապետ, պատմագիր – 106, 165, 244, 252
 Ղևոնդ վրդ. Հովնանյան, բանասեր, խմբագիր – 239, 258
 Ծըրըզյան Կառլոս, տե՛ս Արիստակես վրդ. Վարդանյան
 Ծըրծըրյան Ս., բրիտանահայ ազգային գործիչ – 130
 Մազինգ Լ. Կ., պրոֆեսոր – 14, 190
 Մալեզյան Վ. Ֆ., գրող, հասարակական գործիչ – 6, 144, 164, 243
 Մալխասյանց Ս. Ս., լեզվաբան, բառարանագիր – 195, 232, 233
 Մալքոլմ Ժ. Ա., հայասեր – 130
 Մակելեր Ֆ., հայագետ – 76, 216
 Մահմոդ Շեքեք վաշա, Օսմանյան կայսրության պետական գործիչ – 246
 Մադաքիա արքեպ. Օրմանյան, պատրիարք – 6, 66, 208
 Մամբրե եպ. Գալֆայան, ամերիկահայ եկեղեցական գործիչ – 260
 Մանանդյան Հ. Հ., պատմաբան – 106, 193, 194, 196, 200, 232, 233, 253
 Մանթաշյան Ա. Հ., ազգային բարերար – 31-33, 39, 41, 195, 196, 198, 258
 Մառ Ն. Յա., հայագետ – 6, 8, 34, 42, 45, 52, 64, 67, 68, 79, 94, 127, 170, 179, 193-200, 207, 210, 217, 218, 224, 257
 Մառ Յու., Ն. Մառի որդի – 193
 Մառ Վ., Ն. Մառի որդի – 193
 Մատթեոս Ռոտայեցի, պատմագիր – 158
 Մատթևոսյան Վ. Զ., հայագետ – 246
 Մարաբա Մծուրնացի, մատենագիր – 196
 Մարկվարտ Յո., պատմաբան, հայագետ – 225
 Մարտիկյան Ռ., Օսմանյան կայսրության պետական գործիչ – 149, 246
 Մաքկոլ Մ., քահանա, հայասեր – 165, 253
 Մելիքյան, ուսանող – 61
 Մելիքսեթ-Բեկ Լ., հայագետ – 6, 233, 234

Մելքոնյան Գ. և Կ., բարերար եղբայրներ – 163, 164
 Մեյե Ա., լեզվաբան, հայագետ – 39, 159, 168, 179, 255, 257
 Մեսրոպ վրդ. Հոպոզյան, արքահայր – 244
 Մեսրոպ վրդ. (եպ., արքեպ.) Տեր-Մովսիսյան (Մագիստրոս) – 6, 14, 63, 126, 156, 190, 199, 206, 234, 244
 Մեսրոպ Մաշտոց – 103, 129, 145, 228, 231
 Միաբան, տե՛ս Գ. Տեր-Սկրտչյան
 Միրյուկով Պ., պատմաբան, պետական գործիչ – 74, 214
 Միրզախանյան Մ., ազգային-հասարակական գործիչ – 150, 247
 Միսաքյան Շ., հրապարակագիր, խմբագիր – 247
 Միրբայել II Թվատ, կայսր – 201
 Միրբայել Կ., բրիտանահայ գործիչ – 130
 Միրբայել վրդ., Անիի հոգևոր հովիվ – 79, 218
 Մյիսթար, արքա – 57
 Մյուլլեր Ֆ., հայագետ – 189
 Մոստիշյան Հ., Ազգային պատվիրակության անդամ – 214
 Մովսես Կաղանկատվացի – 62, 206
 Մովսես Խորենացի – 14, 61, 106, 144, 165, 192, 194, 195, 199, 200, 205, 244, 252
 Մովսես Քերթող, մեկնիչ – 215
 Մսերյան Մ. Գ., հայագետ – 84, 220
 Յարճանյան Ա., բանաստեղծ – 57, 58, տե՛ս նաև Սիամանթո
 Նալբանդյան Մ., բանաստեղծ, հրապարակախոս – 136, 137, 139
 Նաղաշ Հովնաթանյան, տաղերգու, նկարիչ – 135, 239, 255
 Նավասարդյան Վ., խմբագիր, ազգային գործիչ – 7, 241
 Ներսես վրդ. Ակինյան, պատմաբան, ձեռագրագետ – 6, 69-72, 80, 81, 94-97, 124, 135, 144, 145, 164, 168, 179-180, 191, 192, 210-212, 218, 224-227, 233, 238, 239, 244, 252, 255, 257, 258
 Նիրբեզ Հ. Ս., լեզվաբան – 159, 251
 Նիկոլայ – 230, տե՛ս նաև Ն. Արոնց
 Նիկոլայ II, կայսր – 213
 Նորայր Բյուզանդացի, հայագետ – 162, 251

Նորատունկյան Գ., Օսմանյան կայսրության պետական գործիչ – 6, 7, 96, 226

Շահինյան Յ., բրիտանահայ գործիչ – 130

Շահումյան Ս. Գ., կուսակցական, պետական գործիչ – 230

Շանթ Լ. Ս., դրամատուրգ – 56, 202

Շիրվանզադե Ա. Մ., գրող – 56, 202, 233

Չերազ Մ. Գ., բանաստեղծ, հրապարակախոս – 199, 204, 214

Չիլինկիրյան Ա., ազգային գործիչ, խմբագիր – 6, 10, 100, 137, 140, 146, 166-168, 185, 229, 240, 241, 245, 254, 260, 261, տե՛ս նաև Ռ. Դարբինյան

Չոպանյան Ա., գրող, ազգային գործիչ – 6, 9, 58, 73, 76, 78, 100, 103, 127, 132, 141, 142, 143, 151, 156, 165, 169, 182, 204, 214, 215, 217, 228, 231, 235, 237, 238, 240, 241, 242, 243, 250, 252, 253, 256, 259, 260

Պայազատ Ա., հեղինակ – 170, 171, 173-178, 256

Պապաջանյան Մ., Պետական դումայի պատգամավոր, ազգային գործիչ – 73, 75, 213, 226

Պատկանյան Ռ., բանաստեղծ – 136

Պատկանյան Ք., պատմաբան – 158, 208

Պարոնիկյան Ա., բժիշկ, ազգային գործիչ – 147, 245

Պեկյան Ա., լոնդոնահայ ազգային գործիչ – 130

Պենյան Է., լոնդոնահայ ազգային գործիչ – 130

Պեշիկթաշյան Մ., բանաստեղծ – 138-140, 241

Ս. Պետրոս, առաքելապետ – 135, 239

Պերպերյան Հ. Ն., հայագետ, հասարակական գործիչ – 6, 127, 234, 235

Պըրժիկնսկի, Սորբոնի համալսարանի պրոֆեսոր – 143

Պողոս Նուպար փաշա – 214, 216, 222, 246

Պոտիկյան Ա., ազգային գործիչ – 130

Պռոշյան Պ., գրող – 135

Պրեսանս Ֆ., հայասեր – 198

Պրոկոպիոս Կեսարացի, պատմագիր (VI դար) – 38, 39, 194

Ջավախով Ի. Ա., պատմաբան – 65, 207, 210

Ջիվանի, գուսան – 185

Ջրպետյան (Շահան Ջրպետ) Հ. Ս., լեզվաբան – 77, 176, 216

Ռեդկին, դասագրքի հեղինակ – 14

Ռուսինյան Ն., ազգային գործիչ – 55, 201

Ս. Ք., տե՛ս Ս. Քոչարյան

Սազոնով Ս. Դ., պետական գործիչ – 77, 216

Սահակ վրդ. Կոզյան, հոգևոր-եկեղեցական գործիչ – 258

Սամվելյան Խ., պատմաբան – 156, 193

Սամուել Մուրադ, մեծահարուստ, բարերար – 246

Սասունի Կ., պատմաբան, հասարակական գործիչ – 238

Սարգիս եպ. Սարաֆյան, եկեղեցական գործիչ – 135

Սարգսյան Լ. Դ., հասարակական գործիչ, խմբագիր – 200

Սարուխանյան Ա. Ջ., պատմաբան – 6, 142, 169, 181, 243, 258

Սաքրզ (Սաքրզլըյան) Հովհաննես փաշա – 132, 237

Սաքրզյան Արմենակ բեյ – 132, 237

Սաֆրաստյան Ա., պատմաբան, խմբագիր – 6, 98, 130, 153, 165, 182, 227, 236, 248, 252, 259

Սեբեոս, պատմագիր – 106, 195, 219

Սեյա Ա., ուրարտագետ, արևելագետ – 7, 170, 256

Սիամանթո, բանաստեղծ – 203, 204

Սիմեոն Ա Երևանցի, Ամենայն Հայոց կաթողիկոս – 220

Սիմեոն դպիր Լեհացի, ուղեգրող – 256

Սիմեոն Ջուղայեցի, քերական – 81, 219

Սնապյան Գ., ազգային գործիչ – 226

Սղերդցյան, ուսանող – 58, 59

Ստեփանոս Սյունեցի, քերական, մեկնիչ – 161, 215, 251

Ստեփանոս Օրբելյան, պատմագիր – 62, 158, 206

Սրապիոն վրդ. – 80, 218

Սրվանձտյանց Գ. Ա., բանահավաք, ազգագրագետ – 81, 218

Սուրենյանց Վ., նկարիչ – 60, 120, 122, 123, 204

Վահան եպ. Տերյան – 208

Վահան վրդ. Հովակիմյան – 7

Վահան Մամիկոնյան, զորավար (V դար) – 235

Վարդան վրդ. Մելքիսեդեկյան, խմբագիր – 18, 192, 258
 Վարդանյան (Վարդանով), բժշկապետ – 80, 218
 Վերհառն Է., բանաստեղծ – 217
 Վիգեն արքեպ. Այբազյան, եկեղեցական գործիչ – 11
 Վիլֆրուա Գ., հայագետ – 216
 Վիրաբյան Ա. Ս., պատմաբան – 11
 Վռամշապուռի եպ. Քիպարյան, եկեղեցական գործիչ – 105, 232
 Վրացյան Ս., ազգային գործիչ, խմբագիր – 6, 183, 186, 255, 260

Տասնապետյան Հ., մանկավարժ, կուսակցական, հասարակական գործիչ – 11
 Տարասով Ա. Ա., տե՛ս Ա. Ա. Թարասյան
 Տեր Ավետիք, ազատագրական պայքարի գործիչ (XVIII դար) – 255, 259
 Տեր Իսրայել, մատենագիր, տոմարագետ – 193
 Տեր-Մարության (Տ. Մարության), քանդակագործ – 76, 215
 Տեր-Սյունասյան Ե., հայագետ – 209, 227
 Տեր-Սկրտչյան Գ. (Միաբան), հայագետ – 6, 67, 68, 169, 200, 208, 209, 256
 Տեր-Պետերյան Մ., հրապարակագիր – 6
 Տեր-Պողոսյան Գ., հայագետ – 57, 95, 199, 203, 224, 225, 226
 Տիգրանյան Գ. Թ., ազգային- հասարակական գործիչ – 73, 75, 213
 Տիգրանյան Ս. Թ., իրավաբան, մանկավարժ – 77, 216
 Տիլպեր Կ., բրիտանահայ ազգային գործիչ – 130
 Տիմոթեոս Կուզ, եպիսկոպոսապետ, մատենագիր – 67, 68, 208
 Տինճյան, բժիշկ, բրիտանահայ ազգային գործիչ – 130
 Տիրայր վրդ. (եպ., արքեպ.) Տեր-Հովհաննիսյան (Տ. Հ. Մելիք-Մուշկամբարյան) – 6, 85, 87, 167, 184, 220, 221, 254, 260
 Տոնապետյան Պ., գրող, ազգային գործիչ – 165, 254
 Տորթ, դից. – 70, 210

Րաֆֆի, գրող – 130, 181, 259

Տիմասեն, բժիշկ – 32

Ունճյան Ա., լոնդոնահայ ազգային գործիչ – 130

Փամպուկյան Ե., պատմաբան, ազգային գործիչ – 11
 Փանդոյանց Գ., ֆինանսիստ – 196

Փաշայան Լ., տե՛ս Լ. Բաշայան
 Փավստոս Բուզանդ(ացի), պատմագիր – 82, 95, 192, 195, 199, 203, 224-226
 Փափազյան Վ. Մ., գրող – 56, 202

Քալանթար Ա. Ա. (Ա. Լորիս-Քալանթար, Ա. Քալանթարյան), հայագետ, հնագետ – 156, 165, 250, 253

Քալանթար Ա. Հ., խմբագիր – 78, 217

Քալանթարյան Լ. Ք., լրագրող – 56, 202

Քաջազունի Հ., պետական գործիչ – 98

Քարամյան Ն., պատմաբան – 200

Քեհյայան Հ., լոնդոնահայ ազգային գործիչ – 130

Քեշիշյան Մ., լոնդոնահայ ազգային գործիչ – 130

Քըլըրք Ն., լոնդոնահայ ազգային գործիչ – 130

Քիյար Պ., հայասեր, խմբագիր – 198

Քոչարյան Հ., Ազգային պատվիրակության քարտուղար – 97, 227

Քոչարյան Ս., լրագրող, թղթակից – 138, 241

Օլդենբուրգ Ս. Ֆ., գրականագետ, պրոֆեսոր – 194, 197

Օկունն Ն., պատմաբան – 7

Օհան Կարո, գրող, հրապարակախոս – 138, 241

Օհանջանյան Լ. Ս., բժիշկ – 14, 190

Օհանջանյան(ց) Հ., պետական գործիչ – 98

Ֆնտզյան Գ., հայագետ – 231, 233

Ֆետտեր Պ., հայագետ – 64

Ֆերդովսի, բանաստեղծ – 251

Ֆրանս Ա., հայասեր – 198

Ֆրիդրիխ Յո., հեթիթագետ – 182, 259

Ֆրիկ, տաղերգու – 87, 221

Абегян М. X. – 44

Агафангел – 28, 29, 47

Адонц Н. Г. – 15-17, 20, 22-24, 26, 29, 31, 37, 44, 51, 53, 56, 209, 216

Александра Алексеевна, см. А. А. Жуковская-Март

Алишан Л. – 20

Аммиан Марцелин – 46

Аноним, историограф – 23
Артаван Аршакуни – 37
Аршак Аршакуни – 37
Асогик, историограф – 46, 47, 51
Ахумян С., редактор – 34

Гамбаров Ю., профессор – 43
Гарагашян А. М., историк – 25
Галуст, см. Г. Тер-Мкртчян
Гевонд, историограф – 46, 47
Гельцер Г., арменист – 35
Г. А., Герасим Артемьевич, см. Г. А. Эзов
Герман, племянник императора Юстиниана I – 38
Григорий Анаварзечи – 19
Григорий Мартирофил – 20
Гукснгейм, профессор – 37
Гутшмидт А., востоковед, арменист – 25
Гюбшман Г., арменист – 34

Дионисий Фракийский – 216

Евангулов Г., юрист – 35
Елисей, историограф – 47

Жуковская-Марр А. А. – 22-24, 26, 29, 31, 37, 44, 51, 52

Зарбаналян Г., арменист – 20

Иоан Католикос, историограф – 46, 47
Исаев А. А., профессор – 43

Канаян С., арменист – 25
Карамян Н., историк – 49
Карапет вардапет, см. Тер-Мкртчян Карапет
Кассия, поэтесса, монахиня – 51, 53
Корюн, историограф – 31

Костанян К., арменист – 49
Крумбахер К., византинист – 21, 22, 53

Лазарь Парпский, историограф – 47
Лангенштейн, методист – 14
Лев V Армянин, император – 52

Малхасян С., арменист – 27
Манандян (Мананд) Я. А., историк – 21, 23, 30, 49
Манташев А. И., маценат – 41, 42
Мараба, историограф – 29
Марр Н. Я. – 19, 21-23, 25, 26, 30, 31, 34, 35, 37, 42, 45, 52
Марр Ю. Н. – 22-24, 26, 29, 31, 37, 44
Моисей Каланкатваци – 47
Моисей Хоренский – 23-25, 28, 41, 194, 196, 201, 205, 206

Ольденбург С. Ф., профессор – 22, 24, 38

Пондоев Г., финансист – 30
Прокопий Кесарийский – 22, 31, 38, 45

Риккер, книгопродавец – 45

Самуэлян Х., историк – 21
Санатрук, царь, сын Соема – 25
Саргисян Б., арменист – 20
Саркисян Л., редактор – 50
Себеос, историограф – 23, 27, 46, 47, 194, 201, 219

Тамамшев М., общественный деятель – 43
Тер-Исраел, переписчик – 19
Тер-Мкртчян Г., арменист – 49
Тер-Мкртчян К., арменист – 21
Тер-Мовсисян М., арменист – 44
Тер-Погосян Г., арменист – 44
Тигран II Великий, царь – 35

Тусен, методист – 14
Фауст Византийский, историограф – 24, 28, 38, 46, 47, 194, 201
Феодора Пафлагонская, императрица – 53
Феофан, византийский хронист – 46
Халатов (Халатянц) Гр. – 28
Харун-ар-Рашид, халиф – 34
Ходжаев, торговец – 34
Чераз М., поэт – 44
Шейк, профессор – 37
Щеголев, однокурсник Н. Адонца – 37
Эзов Г. А., арменист – 22, 30, 31, 51
Экизлер А., антиквар, маценат – 43
Эмин Н. О., арменист – 205
Юстиниан I, император – 37, 206
Adontz N. – 64, 134, 136, 165, 179, 248
Claudian, հոեւոոոոոո – 46
Clemanceau G., հայասեր – 40
Continuatus Theophanes, մատենագիր – 53
Dervischjan M., բառարանագիր – 235
Diehl S., բյուզանդագետ – 38, 42
Dulauries E., հայագետ – 62
Erchert V., աշխարհագետ – 97
Faustus Byzanz, պատմագիր – 225
Friedrich Jo., արևելագետ – 259
Gelzer H., հայագետ – 95
Glötz G. D., պատմաբան – 159

Götze A., ասորագետ – 259
Greguire A., բյուզանդագետ – 149
Gutschmidt A., արևելագետ – 25
Hambartzoumian A., վաճառական – 134
Hermann E., պատմաբան – 159
Idatus, հոեւոոոոոո – 46
Jaurés J., հայասեր – 40
Justi F., արևելագետ – 25
Kassia, բանաստեղծուհի – 53
Krumbacher K., բյուզանդագետ – 32
Lukácsi Ch., բանասեր, մանկավարժ – 124, 233
Marquart Jo., պատմաբան, հայագետ – 95
Marcel(linus) Comes, ժամանակագիր – 46
Marr N., հայագետ – 45
Meister R., պատմաբան – 159
Nilles N., պատմաբան – 18, 19, 192
Orosius, հոեւոոոոոո – 46
Pacatus, հոեւոոոոոո – 46
Prosper Aguit, մատենագիր – 46
Quillard P., հայասեր – 40
Themistus, հոեւոոոոոո – 46

Նիկողայոս Ադոնցի նամականին – Պ. Հ. Հովհաննիսյան 5

Նամակներ

1. «Արձագանք» [լրագրի] խմբագրությանը.....	13
2. Կարապետ Եզյանին.....	14
3. «Հանդէս [ամսօրեայ]»-ի խմբագրությանը.....	15
4. «Հանդէս [ամսօրեայ]»-ի խմբագրությանը.....	16
5. «Հանդէս [ամսօրեայ]»-ի խմբագրությանը.....	16
6. Բառնարաս վրդ. Պիլեզիկճյանին.....	17
7. Բառնարաս վրդ. Պիլեզիկճյանին.....	17
8. Բառնարաս վրդ. Պիլեզիկճյանին.....	18
9. Նիկողայոս Մառին.....	19
10. Նիկողայոս Մառին.....	21
11. Նիկողայոս Մառին.....	22
12. Նիկողայոս Մառին.....	23
13. Նիկողայոս Մառին.....	25
14. Նիկողայոս Մառին.....	26
15. Նիկողայոս Մառին.....	30
16. Կարապետ Եզյանին.....	31
17. Նիկողայոս Մառին.....	34
18. Կարապետ Եզյանին.....	38
19. Կարապետ Եզյանին.....	41
20. Նիկողայոս Մառին.....	42
21. Նիկողայոս Մառին.....	45
22. Նիկողայոս Մառին.....	45
23. Նիկողայոս Մառին.....	52
24. Կարապետ Եզյանին.....	53
25. «Հանդէս [ամսօրեայ]»-ի խմբագրությանը.....	55

26. Հովհաննես Թումանյանին.....	55
27. «Հանդէս [ամսօրեայ]»-ի խմբագրությանը.....	56
28. Բառնարաս Պիլեզիկճյանին.....	57
29. Պետերբուրգի Հայկական եկեղեցիների գույքերի վարչության խորհրդին.....	57
30. Արշակ Չոպանյանին.....	58
31. «Բանբեր գրականության և արվեստի» հանդեսի ընթերցողներին.....	60
32. Գրիգոր Խալաթյանցին.....	61
33. Գրիգոր Խալաթյանցին.....	62
34. Գրիգոր Խալաթյանցին.....	62
35. Մեսրոպ վրդ. Տեր-Մովսիսյանին.....	63
36. Բառնարաս վրդ. Պիլեզիկճյանին.....	63
37. Բառնարաս վրդ. Պիլեզիկճյանին.....	65
38. Բառնարաս վրդ. Պիլեզիկճյանին.....	66
39. Մաղաքիա արքեպ. Օրմանյանին.....	66
40. Գալուստ Տեր-Սկրտչյանին.....	67
41. Գրիգոր Խալաթյանցին.....	68
42. Գրիգոր Խալաթյանցին.....	69
43. Ներսես վրդ. Ալիմյանին.....	69
44. Ներսես վրդ. Ալիմյանին.....	70
45. Ներսես վրդ. Ալիմյանին.....	70
46. Ներսես վրդ. Ալիմյանին.....	71
47. Ներսես վրդ. Ալիմյանին.....	71
48. Ներսես վրդ. Ալիմյանին.....	72
49. Բագրատ վրդ. Վարդազարյանին.....	72
50. Արշակ Չոպանյանին.....	73
51. Գարեգին Լևոնյանին.....	75
52. Արշակ Չոպանյանին.....	76
53. Արշակ Չոպանյանին.....	78
54. Աննայն հայոց կաթողիկոս Գևորգ Ե Սուրենյանցին.....	79

55. Ներսես վրդ. Ակիմյանին.....	80
56. Կարապետ Կոստանյանին	81
57. Արիստակես վրդ. Վարդանյանին	81
58. Խորեն եպ. Մուրադբեգյանին.....	83
59. Կարապետ Կոստանյանին	84
60. Կարապետ Կոստանյանին	84
61. Տիրայր վրդ. Տեր-Հովհաննիսյանին	85
62. Տիրայր վրդ. Տեր-Հովհաննիսյանին	87
63. Կարապետ Կոստանյանին	88
64. Հեռագիր Հայ ազգային պատվիրակությանը.....	88
65. Հեռագիր գերմանական կառավարությանը.....	89
66. Լոնդոնի «Թայմս» թերթի խմբագրին.....	90
67. Ներսես վրդ. Ակիմյանին.....	94
68. Ներսես վրդ. Ակիմյանին.....	95
69. Ներսես վրդ. Ակիմյանին.....	95
70. Գաբրիել Նորատունկյանին.....	96
71. Ներսես վրդ. Ակիմյանին.....	97
72. Ներսես վրդ. Ակիմյանին.....	97
73. Արշակ Սաֆրաստյանին	98
74. Արիստակես վրդ. Վարդանյանին.....	99
75. Համազասպ վրդ. Ոսկյանին	99
76. Արշակ Չոպանյանին	100
77. Արտաշես Չիլինկիրյանին.....	100
78. Համազասպ վրդ. Ոսկյանին	102
79. Արշակ Չոպանյանին	103
80. Համազասպ վրդ. Ոսկյանին	103
81. Գարեգին արքեպ. Հովսեփյանին	104
82. Հակոբ Մանանդյանին	106
83. Համազասպ վրդ. Ոսկյանին	124
84. Գարեգին արքեպ. Հովսեփյանին	125
85. «Հանդէս ամսօրեայ»-ի խմբագրությանը	127

86. Արշակ Չոպանյանին	127
87. Գարեգին արքեպ. Հովսեփյանին	128
88. Արշակ Սաֆրաստյանին	130
89. «Յառաջ» օրաթերթի խմբագրությանը	131
90. Արշակ Չոպանյանին	132
91. Գարեգին արքեպ. Հովսեփյանին	132
92. Վիեննայի Մխիթարյան միաբանությանը.....	133
93. Անհայտ անձնավորությանը	134
94. [Վիեննայի Մխիթարյան] տպարանի վարչությանը	135
95. «Ապագայ» օրաթերթի խմբագրությանը.....	136
96. «Անահիտի» արգո խմբագրությանը	137
97. Արտաշես Չիլինկիրյանին.....	137
98. «Յառաջ» օրաթերթի խմբագրությանը	138
99. Արտաշես Չիլինկիրյանին.....	140
100. Արշակ Չոպանյանին	141
101. Թորգոմ արքեպ. Գուշակյանին	142
102. Արշակ Չոպանյանին	142
103. Արշակ Չոպանյանին	143
104. Արշակ Չոպանյանին	143
105. Ներսես վրդ. Ակիմյանին.....	144
106. Ներսես վրդ. Ակիմյանին.....	145
107. Արտաշես Չիլինկիրյանին.....	146
108. Թորգոմ արքեպ. Գուշակյանին	147
109. Կոստան Ջարյանին.....	150
110. «Զվարթնոց» պարբերաթերթի խմբագրությանը.....	151
111. Թորգոմ արքեպ. Գուշակյանին	151
112. Արշակ Սաֆրաստյանին	153
113. Արշակ Սաֆրաստյանին	153
114. Թորգոմ արքեպ. Գուշակյանին	154
115. Թորգոմ արքեպ. Գուշակյանին	155
116. Գարեգին արքեպ. Հովսեփյանին	155

117. Թորգոմ պատրիարք Գուշակյանին	157
118. Ռուբեն Արրահամյանին	163
119. Ներսես վրդ. Ակինյանին	164
120. Արշակ Սաֆրաստյանին	165
121. Արտաշես Չիլինկիրյանին	166
122. Արտաշես Չիլինկիրյանին	167
123. Արտաշես Չիլինկիրյանին	168
124. Ներսես վրդ. Ակինյանին	168
125. Արշակ Չոպանյանին	169
126. Փարիզի Նուպարյան Մատենադարանի տնօրինությանը	179
127. Ներսես վրդ. Ակինյանին	179
128. Վինննայի Մխիթարյան տպարանի վարչությանը	179
129. Իզնատիոս վրդ. [Աբյանին]	180
130. «Հանդէս ամսօրեայ»-ի խմբագրությանը	180
131. Ներսես վրդ. Ակինյանին	181
132. Արշակ Սաֆրաստյանին	182
133. Արշակ Չոպանյանին	182
134. Գարեգին արքեպ. Հովսեփյանին	183
135. Արտաշես Չիլինկիրյանին	185
Պ Ծանոթագրություններ	189
ՊԱ Անվանացանկ	263

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՏԱՆՍՆՈՎՍԿԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԳՐԱԳՐՈՒՄ ԵՎ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆԱԿՆԵՐ

ԲՆԻԲԼ

Բ

ԲԱՐՍԵՍ

Ստորագրված է 1911 թվականի օգոստոսի 15-ին
 Գրադարանի Բնիբլիոթեկային բաժնի կողմից
 Ստորագրված է 1911 թվականի օգոստոսի 15-ին
 Գրադարանի Բնիբլիոթեկային բաժնի կողմից

Ստորագրված է 1911 թվականի օգոստոսի 15-ին
 Գրադարանի Բնիբլիոթեկային բաժնի կողմից

Ստորագրված է 1911 թվականի օգոստոսի 15-ին
 Գրադարանի Բնիբլիոթեկային բաժնի կողմից

Ստորագրված է 1911 թվականի օգոստոսի 15-ին
 Գրադարանի Բնիբլիոթեկային բաժնի կողմից

Ստորագրված է 1911 թվականի օգոստոսի 15-ին

Ստորագրված է 1911 թվականի օգոստոսի 15-ին
 Գրադարանի Բնիբլիոթեկային բաժնի կողմից

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԱԳՈՆՑ

ԵՐԿԵՐ

Է

ՆԱՄԱԿԱՆԻ

Հրատարակության տնօրեն՝ Կ. Գրիգորյան
Խմբագիր՝ Մ. Հովհաննիսյան
Համակարգչային ձևավորող՝ Կ. Չալարյան
Կազմի ձևավորող՝ Ա. Պատվականյան
Հրատ. սրբագրող՝ Վ. Դերձյան

Լուսանկարները տրամադրվել է «Համագային հայ կրթական և
մշակութային միության» արխիվի կողմից (Լիբանան, Բեյրութ)

Տպագրված է «Գեորգ-Հրայր» ՍՊԸ-ում:
ք. Երևան, Գրիգոր Լուսավորչի 6

Չափսը՝ 60x84 ¹/₁₆: Տպ. մամուլը՝ 18 + 5 ներդիր:
Տպաքանակը՝ 500:

ԵՊՀ հրատարակչություն
ք. Երևան, 0025, Ալեք Մանուկյան 1
www.publishing.y su.am